

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāye

Mahāvaggaṭīkā

1. Mahāpadānasuttavaṇṇanā

Pubbenivāsapaṭisaṃyuttakathāvaṇṇanā

1. Yathājātānaṃ (2.0001) karerirukkhānaṃ ghanapattasākhāviṭapehi maṇḍapa-saṅkhepehi sañchanno padeso “**karerimaṇḍapo**”ti adhippeto. **Dvāreti** dvārasa-mīpe. Dvāre ṭhitarukkhavasena aññatthāpi samaññā atthīti dassetuṃ “**yathā-**”ti-ādi vuttaṃ. Kathaṃ pana bhagavā mahāgandhakuṭiyaṃ avasitvā tadā kareriku-ṭīkāyaṃ vihāsīti? Sāpi buddhassa bhagavato vasanagandhakuṭi evāti dassento “**antojetavane**”ti-ādimāha. **Salaḷāgāranti** devadārurukkhehi katagehaṃ. **Pakatibha-****ttassa pacchatoti** bhikkhūnaṃ pākatikabhattakālato pacchā, ṭhitamajjhanhikato uparīti attho. **Piṇḍapātato paṭikkantānanti** piṇḍapātabhojanato apetānaṃ. Tenāha “**bhattakiccan**”ti-ādi.

Maṇḍalasaṅghānā māḷasaṅkhepena katā nisīdanasālā “**maṇḍalamājan**”ti adhippetāti āha “**nisīdanasālāyā**”ti. **Pubbenivāsapaṭisaṃyuttāti** ettha pubba-saddo atī-tavisayo, nivāsa-saddo kammaśādhano, khandhavinimutto ca nivasitadhammo natthi, khandhā ca santānavaseneva pavattantīti āha “**pubbenivutthakkhandhasa-****ntānasaṅkhātena pubbenivāsenā**”ti. **Yojetvāti** (2.0002) visayabhāvena yojetvā. **Pavattitāti** kathitā. Dhammūpasamhitattā dhammato anapetāti **dhammī**. Tenāha “**dhammasaṃyuttā**”ti.

Udapādīti paduddhāro, tassa uppannā jātāti iminā sambandho. Taṃ panassā uppannākāraṃ pāḷiyaṃ saṅkhepatova dassitaṃ, vitthārato dassetuṃ “**aho acchari-****yan**”ti-ādi āradhaṃ. Tattha **ke anussaranti, ke nānussarantīti** padadvaye paṭha-maṃyeva sappapañcanaṃ, na itaranti tadeva puggalabhedato, kālavibhāgato, anussaraṇākārato, opammato niddisantena “**titthiyā anussaranti**”ti-ādi vuttaṃ. **Aggappattakammavādinoti** sikhāppattakammavādino “atthi kammaṃ atthi kamma-vipāko”ti (paṭi. ma. 1.234) evaṃ kammassakatāññāṇe ṭhitā tāpasaparibbājakā. **Cattālisaṃyeva kappe anussarantīti** brahmajālādīsu (dī. ni. 1.33) bhagavatā tathā paricchijja vuttattā. **Tato paraṃ na anussarantīti** tathāvacanañca diṭṭhigatopaṭṭha-kassa tesam ṇāṇassa paridubbalabhāvato.

Sāvakāti mahāsāvakā tesañhi kappasatasahassaṃ pubbābhinihāro. Pakatisāvakā pana tato ūnakameva anussaranti. Yasmā “kappānaṃ lakkhādhikaṃ ekaṃ, dve ca asaṅkhyeyyāni”ti kālavasena evaṃ parimāṇo yathākkamaṃ aggasāvaka-paccekabuddhānaṃ puññañāṇābhinihāro, sāvakabodhipaccekabodhipāramitāsambharaṇaṅca, tasmā vuttaṃ “**dve aggasāvakā ...pe... kappasatasahassaṅcā**”ti. Yadi bodhisambhārasambharaṇakālaparicchinno tesaṃ tesaṃ ariyānaṃ abhiññāñāṇavibhavo, evaṃ sante buddhānampissa saporicchedatā āpannāti codanaṃ sandhāyāha “**buddhānaṃ pana ettakanti paricchedo natthi, yāvatakaṃ ākaṅkhanti, tāvatakaṃ anussaranti**”ti “yāvatakaṃ neyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ”ti (mahāni. 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3, 5) vacanato. Sabbaññutaññāṇassa viya hi buddhānaṃ abhiññāñāṇānampi savisaye paricchedo nāma natthi, tasmā yaṃ yaṃ ñātum icchanti, te taṃ taṃ jānanti eva. Atha vā satipi kālaparicchede karuṇūpāyako sallapariggahādinaṃ sātisayattā mahābodhisambhāraṇaṃ paññāpāramitāya pavatti-ānubhāvassa paricchedo nāma natthi, kuto tannimittakānaṃ abhiññāñāṇānanti vuttaṃ “**buddhānaṃ ...pe... natthi**”ti.

Khandhapaṭipāṭiyāti (2.0003) yathāpaccayaṃ anupubbapavattamānānaṃ khandhānaṃ anupubbiyā. **Khandhappavattinti** vedanādikkhandhappavattiṃ. Tesañhi anubhavanādi-ākāraggahaṇamassa sātisayaṃ, taṃ saññābhava tattha tattha anussaraṇavasena gahetvā gacchantā ekavokārabhave alabhantā “na passantī”ti vuttā, jāle patitā viya sakuṇā, macchā viya cāti adhippāyo. **Kuṇṭhā viyā**ti dandhā viya. **Paṅgulā viyā**ti piṭhasappino viya. **Diṭṭhiṃ gaṇhantī**ti adhiccasamuppannikadiṭṭhiṃ gaṇhanti. Yaṭṭhikoṭihetukaṃ gamanaṃ **yaṭṭhikoṭigamaṇaṃ** khandhapaṭipāṭiyā amuñcanato.

Evaṃ santepīti kāmaṃ buddhasāvakāpi asaññābhava khandhappavattiṃ na passanti, evaṃ santepi **te** buddhasāvakā asaññābhavaṃ laṅghitvā parato anussaranti. “**Vaṭṭe**”ti-ādi tathā tesaṃ anussaraṇākāradassanaṃ. **Buddhehi dinnanaye ṭhatvā**ti “yattha pañcakappasatāni rūpappavattiyeva, na arūpappavatti, so asaññābhavo”ti evaṃ sammāsambuddhehi desitāyaṃ dhammanettiyaṃ ṭhatvā. Evañhi antarā cutipaṭisandhiyo aessantā **parato anussaranti seyyathāpi āyasmā sobhitoti** (theragā. aṭṭha. 1.2.164 sobhitattheragāthāvaṇṇanā). So kira pubbenivāse ciṅṇavasī hutvā anupaṭipāṭiyā attano nibbattaṭṭhānaṃ anussaranto yāva asaññābhava attano acittakapaṭisandhi tāva addasa, tato paraṃ pañcakappasataparimāṇe kāle cutipaṭisandhiyo adisvā avasāne cutiṃ disvā “kiṃ nāmetan”ti āvajjaya-māno nayavasena “asaññābhavo bhavissati”ti niṭṭhaṃ agamāsi. Atha naṃ bhagavā taṃ kāraṇaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā pubbenivāsaṃ anussarantānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi. “**Cutipāṭisandhiṃ oloketvā**”ti idaṃ cutipaṭisandhivasena tesaṃ ñāṇassa saṅkamanadassanaṃ, tena sabbaso bhava anāmasitvā gantum na sakkontīti dasseti.

Taṃ tadeva passantīti yathā nāma saradasamaye ṭhitamajjhanhikavelāya caturatanike gehe cakkhumato purisassa rūpagataṃ supākaṭameva hotīti lokasiddhametaṃ, siyā pana tassa sukhumataratirohitādibhedassa rūpagatassa agocaratā. Na tveva buddhānaṃ ñātum icchitassa ñeyyassa agocaratā, atha kho taṃ ñāṇālo-

kena obhāsitaṃ hatthatale āmalakaṃ viya supākaṭaṃ suvibhūtaṃ eva hoti (2.0004) tathā ñeyyāvaraṇassa suppahīnattā. Tenāha “buddhā pana attanā vā parehi vā diṭṭhakatasutaṃ, sūriyamaṇḍalobhāsasadisāna”ti ca ādi.

Tathā sāvaka ca paccekabuddhā cāti. Ettha **tathā**-saddena “attanā diṭṭhakatasutaṃ eva anussaranti”ti idaṃ upasaṃharati, tena sappadesameva nesaṃ anussaraṇaṃ, na nippadesanti nidasseti.

Khajjopanaka-obhāsasadisāna Ñāṇassa ativiya appānubhāvatāya. **Sāvaka-**nanti ettha pakatisāvakaṇaṃ pakatikapadīpobhāsasadisāna. Mahāsāvakaṇaṃ (theragā. aṭṭha. 2.21 vaṅgisettharagāthāvaṇṇanāya vitthāro) mahāpadīpobhāsasadisāna. Tenāha **visuddhimagge** (visuddhi. 2.402) “ukkāpabhāsadisāna”ti. **Osadhītāra-kobhāsasadisanti** ussannā pabhā etāya dhīyati, osadhīnaṃ vā anubalappadāya-kattā “osadhī”ti evaṃ laddhanāmāya tārakāya pabhāsadisāna. **Saradasūriyamaṇḍalobhāsasadisāna** sabbaso andhakāraavidhamaṇaṃ. Apaṭubhāvahetuko visayaggaḥaṇe cañcalabhāvo **khalitaṃ**, kuṇṭhibhāvahetuko visayassa anabhisamayo **paṭighāto**. **Āvajjanapaṭibaddhamevāti** āvajjanamattādhīnaṃ, āvajjitamatte eva yathicchitassa paṭivijjhanakanti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Asaṅga-appaṭihatāṃ pavattamānaṃ bhagavato ñāṇaṃ lahutarepi visaye, garutare ca ekasadisamevāti dassetaṃ “**dubbalapattapuṭe**”ti-ādinā upamādvayaṃ vuttaṃ. Dhammakāyattā bhagavato guṇaṃ ārabha pavattā “**bhagavantamyeva ārabha uppannā**”ti vuttaṃ. **Taṃ sabbampīti** taṃ yathāvuttaṃ sabbampi pubbenivāsapaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ. Titthiyānaṃ, sāvakaṇaṃca pubbenivāsānussaraṇaṃ bhagavato pubbenivāsānussaraṇassa hīnudāharaṇadassanavasenettha kathitaṃ. Evañhi bhagavato mahantabhāvo visesato pakāsito hotiti. **Saṅkhepatoti** samāsato. Yattakopi pubbenivāsānussatiñāṇassa pavattibhedo attano ñāṇassa visayabhūto, taṃ sabbam tadā yathākathitaṃ te bhikkhū saṅkhipitvā “**itipī**”ti āhaṃsu. Tassa ca anekākāratāya āmeḍitavacanaṃ, **pi**-saddo sampiṇḍanatto, “iti kho bhikkhave sappātibhaya bālo”ti-ādīsu (ma. ni. 3.124; a. ni. 3.1) viya ākārattho **iti**-saddoti dassento “**evampī**”ti tadatthamāha.

2-3. Vuttamevāti (2.0005) ettha ca idha pāṭhe yaṃ vattabbaṃ tena pāṭhena sādharmaṇaṃ, taṃ vuttamevāti adhippetāṃ, na asādhāraṇaṃ apubbapadavaṇṇanāya adhikatattāti taṃ dassento “**ayameva hi viseso**”ti-ādimāha. “**Assosī**”ti idaṃ savanakiccanipphattiyā vuttaṃ saddaggaḥaṇamukhena tadatthāvabodhassa siddhattā. Tattha pana pāṭhiyaṃ “imaṃ saṃkhiyadhammaṃ veditvā” icceva (dī. ni. 1.2) vuttaṃ. Ime bhikkhū mama guṇe thomenti, kathaṃ? Mama pubbenivāsāñāṇaṃ ārabhāti yojanā. **Nipphattinti** kiccanipphattiṃ, tena kātabbakiccasi-ddhanti attho. **No**Ti pucchāvācī **nu**-iti iminā samānattho nipātoti vuttaṃ “**iccheyyātha nū**”ti. **Nanti** bhagavantaṃ. “Yaṃ bhagavā”ti ettha yaṃ-saddena kiriyāparā-masanabhūtena “dhammiṃ kathaṃ katheyyā”ti evaṃ vuttaṃ. Dhammikathāka-raṇaṃ parāmaṭṭhaṃ “etassā”ti padassa atthoti āha “**etassa dhammikathākaraṇa-ssā**”ti, ādaravasena pana taṃ dvikkhattuṃ vuttaṃ.

4. Suṇāthāti ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, etena “manasi karoṭhā”ti padaṃ saṅgaṇhāti. **Sotāvadhaṇaṃ** sotassa odhanaṃ, sussūsāti attho. Chinnaṃ

upacchinnaṃ vaṭumaṃ saṃsāraṇaṃ etesanti **chinnavaṭumakā**, sammāsa-
mbuddhā, aññe ca khīṇāsavā, idha pana sammāsambuddhā adhippetā. Tesañhi
sabbaso anussaraṇaṃ itaresaṃ avisayo. Tenāha “**aññesaṃ asādhāraṇaṃ**” ti.
Paccattavacane dissati yaṃ-saddo kammaṭṭhadīpanato. **Upayogavacane** dissati
yaṃ-saddo pucchanakiriyāya kammaṭṭhadīpanato. **Tanti** ca upayogavacanameva
pucchati-saddassa dvikamma-kabhāvato. **Yanti** yena kāraṇenāti ayamettha
atthoti āha “**karaṇavacane dissati**” ti. **Bhummeti daṭṭhabboti** yathā yaṃ-saddo na
kevalaṃ paccatta-upayogesu eva, atha kho karaṇepi dissati, evaṃ idha
bhummeti daṭṭhabbo. **Dasasahassilokadhātunti** jātikkhettabhūtaṃ dasasahassaca-
kkavāḷaṃ. **Unnādentō uppajji** anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitattā buddhuppā-
dassa.

Kālassa bhaddatā nāma tattha sattānaṃ guṇavibhūtiyā, buddhuppādaparamā
ca guṇavibhūtiṭi tabbahulatā yassa kappassa bhaddatāti āha “**pañcabuddhuppāda-
paṭimaṇḍitattā sundarakappe**” ti, tathā sārabhūtaguṇavasena “**sāarakappe**” ti (2.0006)
“Imaṃ kappaṃ thomento evamāhā” ti vatvā imassa kappassa tathā thometabbatā
anaññasādhāraṇāti dassetuṃ “**yato paṭṭhāyā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **yato paṭṭhāyāti**
yato pabhuti **abhinīhāro katoti** manussattādi-aṭṭhaṅgasamannāgato abhinīhāro
pavattito. Saṃsārassa anādibhāvato imassa bhagavato abhinīhārato puretaraṃ
uppannā sammāsambuddhā anantā aparimeyyāti tehi uppannakappe nivattento
“**etasmim antare**” ti āha. Kāmaṃ dīpaṅkarabuddhuppāde ayaṃ bhagavā abhinīhā-
ramakāsi, tassa pana bhagavato nibbatti imassa abhinīhārato purimatarāti vuttaṃ
“**amhākaṃ ...pe... nibbattiṃsū**” ti.

Asaṅkhyeyyakappapariyosāneti mahākappānaṃ asaṅkhyeyyapariyosāne. Esa
nayo ito paresupi. “**Ito tiṃsakappasahassānaṃ uparī**” ti etena padumuttarassa
bhagavato, sumedhassa ca bhagavato antare ekūnasattatikappasahassāni
buddhasuññāni ahesunti dasseti. “**Ito aṭṭhārasannaṃ kappasahassānaṃ uparī**” ti
iminā sujātassa bhagavato, atthadassissa ca bhagavato antare ekenūnāni dvāda-
sakappasahassāni buddhasuññāni ahesunti dasseti. “**Ito catunavute kappe**” ti
iminā dhammadassissa bhagavato, siddhatthassa ca bhagavato antare chādhika-
navasatuttarāni sattarasakappasahassāni buddhasuññāni ahesunti dasseti. “**Eka-
tiṃse kappe**” ti iminā vipassissa bhagavato, sikhissa ca bhagavato antare saṭṭhi
kappāni buddhasuññāni ahesunti dasseti. Te sabbepi padumuttarassa bhagavato
oraṃ sumedhādīhi uppannakappehi saddhiṃ samodhāniyamānā satahassā
kappā honti, yattha mahāsāvakaḍḍayo (theragā. aṭṭha. 2.21 vaṅgisattheragāthāva-
ṇṇanā) vivaṭṭū panissayāni kusalāni

sambhariṃsu. Buddhasuññepi loke paccekabuddhā uppajjitvā tesam purisavisesānaṃ puññābhisandābhībuddhiyā paccayā honti. “**Evamayan**”ti-ādi vuttamevatthaṃ nigamanavasena vadati.

“**Kim panetan**”ti-ādi pubbanimittavibhāvanatthāya āradhamaṃ. Tattha **etanti** buddhānaṃ uppajjanaṃ. **Kappasaṅghānakālasinti** vivaṭṭakappassa saṅghahana-kāle. **Ekamasaṅkhyeyanti** saṃvaṭṭaṭṭhāyimaṃ sandhāyāha. **Ekaṅgaṇaṃ hutvā** ṭhiteṭi pabbatarukkhaḡacchādīnaṃ, meghādīnaṃca abhāvena vivaṭṭaṃ-aṅgaṇaṃ hutvā ṭhite. **Lokasannivāseti** (2.0007) bhājanalokena sannivisitabbaṭṭhāne. Visati yaṭṭhiyo **usabhaṃ**. “Usabhamattā, dve usabhamattā”ti-ādinā paccekama-saddo yojetabbo. **Yojanasahassamattā hutvā**ti patamānāva udakadhārā yojanasahassamattaṃ ākāsaṭṭhānaṃ pharivā pavattiyā yojanasahassamattā hutvā. **Yāva avinaṭṭhabrahmalokā**ti yāva ābhassarabrahmalokā, yāva subhakiṇhabrahmalokā, yāva vehapphalabrahmalokāti attho.

Vātavasenāti saṭṭhisahassādhikanavayojanasatasahassasubbedhassa sandhāra-kavātamaṅḡalassa vasena. **Mahābodhipallaṅkoti** mahābodhipallaṅkappadesa-māha. Tassa pacchā vināso, paṭhamaṃ saṅghahanaṃca dhammatāvasena vedītabbaṃ. **Tathā**ti tasmaṃ padese. **Pubbanimittaṃ hutvā**ti buddhappādassa pubbanimittaṃ hutvā. Pubbanimittasannissayo hi gaḡcho nissitavohārena tathā vutto. Tenāha “**tassā**”ti-ādi. **Kaṅḡikābaddhāni hutvā**ti ābaddhakaṅḡikā viya hutvā. Suddhāvāsabrahmāno attamaṃ ...pe... gaḡchantīti yojanā. Vehapphalepi subhakiṇhe saṅgaḡetvā “**nava brahmalokā**”ti vuttaṃ. Tathā hi te catutthiṃyeva viññāṅaṭṭhitimaṃ bhajanti. **Nikkhamantesū**ti mahābhinnikkhamaṃ abhinikkhamantesu. Abhijāti panettha jātibhāvasāmaññena gaḡbhokkantiyāva saṅgaḡhitā. Nimiyati anu-miyati phalaṃ etenāti **nimittaṃ**, kāraṇaṃ. Nāpakampi hi kāraṇaṃ disvā tassa abyabhicāribhāvena phalaṃ siddhameva katvā gaḡhi, yathā taṃ asito isi abhijā-tiyaṃ mahāpurisassa lakkhaṇāni disvā tesam abyabhicāribhāvena buddhagaṇe siddhe eva katvā gaḡhi, evaṃ pana gayhamānaṃ tannimittakaṃ phalaṃ tadānu-bhāvena siddhaṃ viya vohariyati tabbhāve bhāvato. Tenāha “**tesam nimittānaṃ ānubhāvenā**”ti-ādi. Tathā cāha bhagavā “so tena lakkhaṇena samannāgato ...pe... rājā samāno kiṃ labhati, buddho samāno kiṃ labhati”ti (dī. ni. 3.202, 204) ca evamādi. **Imamatthanti** pañca buddhā imasmiṃ kappe uppajjissanti ima-matthaṃ yāthāvato **jāniṃsu**.

Jātiparicchedādivaṅḡanā

5-7. Kappaparinchedavasenāti (2.0008) “ito so ekanavute kappe”ti-ādinā yattha yattha kappe te te buddhā uppannā, tassa tassa kappassa paricchindanavasena pariḡānavasena. “Idaṃ taṃ”ti hi niyamevā paricchijja jānanaṃ paricchindanaṃ **paricchedo**. **Parittanti** ittaraṃ. **Lahukanti** sallahukaṃ, āyuno adhippetattā rassanti vuttaṃ hoti. Tenāha “**ubhayametaṃ appakasseva vevacanaṃ**”ti.

“**Appaṃ vā bhiyyo**”ti avisesajotanaṃ “vīsaṃ vā tiṃsaṃ vā”ti-ādinā aniyamitavase-neva yathālābhato vavatthapetvā ayaṅca nayo apacuroti dassento “**evaṃ dīghā-**

yuko pana atidullabho”ti āha. Idam tam visesavavatthāpanam puggalesu pakkhi-pitvā dassento **“tattha visākhā”** ti-ādimāha.

Yadi evam kasmā amhākam bhagavā tattakampi kālam na jīvi, nanu mahābo-dhisattā carimabhava ativiya-uḷāratamena puññābhisāṅkhārena paṭisandhiṃ gaṇhantīti? Saccametanti. Tattha kāraṇam dassetuṃ **“vipassī-ādayo panā”** ti-ādi vuttam. Tattha abhijātiyā mettāṭhānatāya abhisāṅkhāraviññāṇassa mettāpubba-bhāgatā. Tadanuguṇaṇhi tesam visesato paṭisandhiviññāṇam. Tassa visesato bahulam khemavitakkūpanissayatāya somanassasahagatatā, anaññasādhāraṇa-paropadesarahitañāṇavisesūpanissayatāya ñāṇasampayuttatā, asaṅkhārikatā ca veditabbā, **asaṅkhyeyyam āyu** ādhāravisesato, nissayavisesato, paṭipakkhadūrī-bhāvato, pavatti-ākāravisesato ca aparimeyyānubhāvātāya kāraṇassa. Tattha cir-taram kālam santānassa pāramitāparibhāvitatā **ādhāravisesatā**. Alobhajjhāsayā-di-āsayasampadā **nissayavisesatā**. Lābhamacchariyādipāpadhammavikkha-mbhanam **paṭipakkhadūrībhāvo**. Sabbasattānam sakalavaṭṭadukkhanissaraṇa-tthāya āyūhanā **pavatti-ākāraviseso** veditabbo.

Ayañca nayo sabbesam mahābodhisattānam carimabhavābhinibbattakaka-mmāyūhane sādharmaṇoti tassa phalenāpi ekasadiseneva bhavitabbanti (2.0009) āha **“iti sabbe buddhā asaṅkhyeyyāyukā”** ti, asaṅkhyeyyakālāvattānāyukāti attho. Asaṅkhyeyyāyukasamvattanasamattham paricitam kammaṃ hoti, buddhā pana tadā manussānam paramāyuppamañānurūpameva kālam ṭhatvā parinibbāyanti tato param ṭhatvā sādhetabbapayojanābhāvato, dhammatāvesāti vā veditabbā. **Aṭṭhakathāyam** pana tato param pana aṭṭhānassa **“utubhojanavipattiyā”** ti (dī. ni. aṭṭha. 2.5) kāraṇam vuttam, **“tam lokasādhāraṇam loke jātasamvuddhānam tathā-gatānam na hoti”** ti na sakkā vuttam. Tathā hi nesam rogakilamathādayo hontiyeva. **Utubhojanavassenāti** asampannassa, sampannassa ca utuno, bhojanassa ca vasena yathākkamaṃ **āyu hāyatipi vaḍḍhatipi**. **Āyūti** ca paramāyu adhippetam. Tattha yaṃ vattabbaṃ, tam **brahmajālādiṭṭikāyam** (dī. ni. ṭī. 1.40) vuttameva.

Idāni tamattham samudāgamato paṭṭhāya dassetuṃ **“tattha yadā”** ti-ādi vuttam. Dhamme niyuttā **dhammikā**, na dhammikā **adhammikā**, hiṃsādi-adhammapasutā. **Adhammikameva hoti** Issarajanānam anuvattanena, paresam diṭṭhānugati-āpajja-nena ca. **Uṇhavalāhakā devatāti** uṇha-utuno paccayabhūtameghamālāsamuṭṭhā-pakā devaputtā. Tesam kira tathā cittuppādasamakālameva yathicchitaṭṭhānam uṇham pharamānā valāhakamālā nātibahālā ito cito nabham chādentī vitanoti. Esa nayo **sīta-valāhakavassavalāhakāsu**. **Abbhavalāhakā** pana devatā sītuṇhava-ssehi vinā kevalam abbhapaṭalasseva samuṭṭhāpakā veditabbā. **Tāsanti** ettha **“mittā”** ti padaṃ ānetvā yojanā. Kāmaṃ heṭṭhā vuttā sattavidhāpi devatā cātumahā-rājikāva tā pana tena tena visesena vatvā idāni tadaññe paṭhamabhūmike kāmā-vacaradeve sāmāññato gaṇhanto **“cātumahārājikā”** ti āha. **Tāsam adhammikātā-yāti** rājūnam adhammikabhāvamūlakena uparājādi-adhammikabhāvaparāmbhatena tāsam devatānam adhammikabhāvena. **Visamaṃ candimasūriyā pariha-rantīti** bahvābādhatādi aniṭṭhaphalūpanissayabhūtassa yathāvutta-adhammikātā-saññitassa sādharmaṇassa pāpakammasa balena visamaṃ vāyantena vāyunā

pīlyamānā candimasūriyā sineruṃ parikkhipantā visamaṃ parivattanti yathāmaggena nappavattantīti (2.0010). Assidaṃ yathā candimasūriyānaṃ visamaparivattanaṃ visamavātasāṅkhobhahetukaṃ, evaṃ utuvassādivisamappavattīti dassetuṃ “**vāto yathāmaggena na vāyati**” ti-ādi vuttaṃ. **Devatānanti** sītavalāhaka-devatādidevatānaṃ. Tenāha “sītuṅhabhedo utū” ti-ādi. **Tasmiṃ asampajjanteti** tasmiṃ yathāvutte vassabījabhūte utumhi yathākālaṃ sampattiṃ anupagacchante.

“Na sammā devo vassati” ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “**kadāci**” ti-ādi-māha. Tattha **kadāci vassatīti** kadāci avassanakāle vassati. **Kadāci na vassatīti** kadāci vassitabbakāle na vassati. **Katthaci vassati, katthaci na vassatīti** padesamāha. “**Vassantopi**” ti-ādi “kadāci vassati, kadāci na vassati” ti padadvayasessa atthavivaraṇaṃ. **Vigatagandhavaṇṇarasādī** Ti **ādi**-saddena nirojataṃ saṅgaṇhāti. **Ekasmiṃ padeseti** bhattapacanabhājanassa ekapasse. **Uttaṇḍulanti** pākato ukkantaṇḍulaṃ. **Tihākārehī** Ti sabbaso aparīṇataṃ, ekadesena pariṇataṃ, dupariṇatañcāti evaṃ tihākārehi. **Paccati** pakkāsayaṃ upagacchati. **Appāyukāti** ettha “dubbaṇṇā cā” tipi vattabbaṃ. **Evaṃ utubhojanavasena āyu hāyati** hetumhi aparikkhīṇepi paccayassa paridubbalaṭṭā.

“**Yadā panā**” ti-ādi sukkapakkhassa attho vuttavipariyāyena veditabbo.

Vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbaṃ. Kasmā? Na hi ekasmiṃ antarakappe aneke buddhā uppajjanti, eko eva pana uppajjati. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**kathan**” ti-ādi vuttaṃ. **Cattāri thatvāti** accantasamyoge upayogavacanaṃ. **Yaṃyaṃ-āyuparimāṇesūti** yattakayattakaparamāyuppamāṇesu. **Tesampi** ti buddhānaṃ. **Taṃ tadeva āyuparimāṇaṃ hoti**, tattha kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

Jātiparicchedādivaṇṇanā niṭṭhitā

Bodhiparicchedavaṇṇanā

8. **Mūleti** (2.0011) mūlavayavassa samīpe. Taṃ pana tassā heṭṭhāpadeso hotīti āha “**pāṭalirukkha heṭṭhā**” ti. **Taṃdivasanti** attanā jātadivase, **taṃdivasanti** vā taṃ bhagavato abhisambodhidivase. So kira bodhirukkho sālakalyāṇī viya pathaviyā abbhantare eva puretaraṃ vaḍḍhento abhisambodhidivase pathaviṃ ubbhijjivā uṭṭhito ratanasataṃ ucco, tāvadeva ca vitthato hutvā nabhaṃ pūrento aṭṭhāsi. Ayampi kiretassa rukkhabhāvena viya aññehi vemattatā. Ghanasaṃhata-nāḷavaṇṇatāya **kaṇṇikabaddhehi viya pupphehi.** **Ekasañchannāti** pupphānaṃ niraṇtaratāya ekajjhaṃ sañchannā, **tattha tattha nibaddha ...pe... samujjalanti** taṃ taṃ olambitakusumadāmehi ceva taṃ taṃ taṃ khittamālāpiṇḍīhi ca ito cito vippakiṇṇavividhavaṇṇamuttapupphehi ca sammadeva ujjalaṃ. **Aññamaññaṃ sirī-sampattānī** ti aññamaññaṃ siriyaṃ sobhāya sampannāni. **Buddhaguṇavibhavasirinti** sammāsambuddhehi abhigantabbaguṇavibhūtisobhaṃ. **Paṭivijjamānoti** adhigacchanto.

Setambarukkhoti setavaṇṇaphalo ambarukkho. **Tadevā**ti pāṭaliyā vuttappamā-
ṇameva. **Ekatoti** ekapasse. **Surasānī**ti sumadhurarasāni.

Ekova pallaṅkoti ekova pallaṅkappadeso. **So so** rukkho “**bodhī**”ti **vuccati**
bujjhanti etthāti katvā.

Sāvakayugaparicchedavaṇṇanā

9. Sāvakaparicchedeti sāvakayugaparicchede. “Khaṇḍatissan”ti dvepi ekajjhaṃ
gahetvā ekattavasena vuttanti āha “**khaṇḍo ca tisso cā**”ti, buddhānaṃ sahodaro,
vemātikopi vā jeṭṭhabhātā na hotīti “**ekapitiko kaniṭṭhabhātā**”ti vuttaṃ. **Avasesehi**
puttehi. “Paññāpāramiyā matthakaṃ patto”ti vatvā tassa matthakappattaṃ guṇa-
visesaṃ dassetuṃ “**sikhinā bhagavatā**”ti-ādi vuttaṃ.

Uttaroti uttamo. Puna **uttaroti** theramaṃ nāmena vadati. **Pāranti** parakoṭimattakaṃ.
Paññāvisayeti paññādhikāre. Pavattiṭṭhānavasena hi pavattiṃ vadati.

Sāvakasannipātaparicchedavaṇṇanā

10. Uposathanti (2.0012) āṇāpātīmokkhaṃ. **Dutiyatatiyesū**ti dutiye, tatiye ca
sāvakasannipāte. **Eseva nayoti** caturaṅgikataṃ atidisati. **Abhinīhārato paṭṭhāya**
vatthum kathetvā pabbajjā dīpetabbā, sā pana yasmā **manorathapūraṇiyaṃ** aṅgu-
ttaraṭṭhakathāyaṃ (a. ni. aṭṭha. 1.1.211) vitthārato āgatā, tasmā tattha vuttanaye-
neva veditabbāti.

Upaṭṭhākaparicchedavaṇṇanā

11. Nibaddhupaṭṭhākabhāvanti ārambhato paṭṭhāya yāva parinibbānā niyata-u-
paṭṭhākabhāvaṃ. Aniyatu-upaṭṭhākā pana bhagavato paṭṭhamabodhiyaṃ bahū
ahesuṃ. Tenāha “**bhagavato hī**”ti-ādi. Idāni ānandatthero yena kāraṇena satthu
nibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ upagato, yathā ca upagato, taṃ dassetuṃ “**tattha ekadā**”-
ti-ādi vuttaṃ. “**Ahaṃ iminā maggena gacchāmī**”ti āha anayabyasanāpādakena

kammunā codiyamāno. **Atha naṃ bhagavā** tamatthaṃ anārocetvāva khemaṃ maggaṃ sandhāya **“ehi bhikkhu iminā gacchāmā”**ti āha. Kasmā panassa bhagavā tamatthaṃ nārocesīti? Ārocitepi asaddahanto nādiyissati. Tañhi tassa hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyātiti. **Teti** te gamanaṃ, **“tan”**ti vā pāṭho.

Anvāsattoti anubaddho, upadduto vā. Dhammagāraṇanissito saṃvego **dhamma-saṃvego** “amhesu nāma tiṭṭhantesu bhagavatopi īdisaṃ jātan”ti. “Ahaṃ upaṭṭha-hissāmī”ti vadanto dhammasenāpati atthato evaṃ vadanto nāma hotīti **“ahaṃ bhante tumhe”**ti-ādi vuttaṃ. **Asuññāyeva me sā disāti** asuññāyeva mama sā disā. Tattha kāraṇamāha **“tava ovādo buddhānaṃ ovādasadiso”** ti.

Vasitum na dassatīti ekagandhakuṭiyaṃ vāsaṃ na labhissatīti adhippāyo. **Parammukhā desitassāpi dhammassāti** suttantadesanaṃ sandhāya vuttaṃ. Abhidhammadesanā panassa parammukhāva pavattā pageva yācanāya. Tassā vācanā-maggopi sārīputtattherappabhavo. Kasmā? So niddesapaṭisambhidā viya (2.0013) therassa bhikkhuto gahitadhammakhandhapakkhiyo. Apare pana “dhammabha-ṇḍāgāriko paṭipāṭiyā tikadukesu devasikaṃ katokāso bhagavantaṃ pañhaṃ pucchi, bhagavāpissa pucchitapucchitaṃ nayadānavasena vissajjesi. Evaṃ abhi-dhammopi satthārā parammukhā desitopi therena sammukhā paṭiggahitova aho-sī”ti vadanti. Sabbaṃ vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Aggupatṭhākoti upaṭṭhāne sakkaccakāritāya aggabhūto upaṭṭhāko. Thero hi upa-ṭṭhākaṭṭhānaṃ laddhakālato paṭṭhāya bhagavantaṃ duvidhena udakena, tividhena dantakaṭṭhena, pādaparikkamma, gandhakuṭipariveṇasammajjanenāti evamā-dīhi kiccehi upaṭṭhahanto “imāya nāma velāya satthu idaṃ nāma laddhuṃ vaṭṭati, idaṃ nāma kātuṃ vaṭṭati”ti cintetvā taṃ taṃ nipphādentō mahatiṃ daṇḍadīpikaṃ gahetvā ekarattiṃ gandhakuṭipariveṇaṃ nava vāre anupariyāyati. Evaṃ hissa aho-si “sace me thinamiddhaṃ okkameyya, bhagavati pakkosante paṭivacanaṃ dātuṃ nāhaṃ sakkuṇeyyan”ti, tasmā sabbarattiṃ daṇḍadīpikaṃ hatthena na muñcati. Tena vuttaṃ “aggupaṭṭhāko”ti.

12. Pitumātujātanagaraparicchedo pitumukhena āgatattā **“pitiparicchedo”**ti vutto.

Vihāraṃ pāvisīti gandhakuṭiṃ pāvisi. **Ettakaṃ kathetvāti** kappaparicchedādina-vavārapaṭimaṇḍitaṃ vipassī-ādīnaṃ sattannaṃ buddhānaṃ pubbenivāsapaṭisaṃ-yuttaṃ ettāvataṃ desanaṃ desetvā. Kasmā panettha bhagavā vipassī-ādīnaṃ satta-nnaṃyeva buddhānaṃ pubbenivāsaṃ kathesi, na **buddhavaṃsadesanāyaṃ** (bu. vaṃ. 64 gāthādayo) viya pañcavīsatiyā buddhānaṃ, tato vā pana bhīyyoti? Ana-dhikāro, payojanābhāvato ca. **Buddhavaṃsadesanāyañhi** (bu. vaṃ. 75)-

“Kīdiso te mahāvīra, abhinīhāro naruttama;

kamhi kāle tayā vīra, patthitā bodhimuttamā”ti. ādinā-

Pavattaṃ taṃ pucchaṃ adhikāraṃ aṭṭhuppattiṃ katvā yassa sammāsambu-ddhassa pādāmūle attanā mahābhīnīhāro kato, taṃ dīpaṅkaraṃ bhagavantaṃ ādiṃ katvā yesaṃ catuvīsatiyā buddhānaṃ santikā bodhiyā laddhabyākaraṇo hutvā tattha tattha pāramiyo pūresi, tesāṃ paṭipattisaṅkhāto pubbenivāso, attano ca paṭipatti kathitā, idha pana tādiso adhikāro natthi (2.0014), yena dīpaṅkarato

paṭṭhāya, tato vā pana purato buddhe ārabha pubbenivāsaṃ katheyya. Tasmā na ettha buddhavaṃsadesanāyaṃ viya pubbenivāso vitthārito. Yasmā ca buddhānaṃ desanā nāma desanāya bhājanabhūtānaṃ puggalānaṃ ñāṇabalānurūpā, na attano ñāṇabalānurūpā, tasmā tattha aggasāvakaṇaṃ, mahāsāvakaṇaṃ, (theragā. aṭṭha. 2.21 vaṅgīsattheragāthāvaṇṇanā) tādisānañca devabrahmaṇaṃ vasena desanā vitthāritā. Idha pana pakatisāvakaṇaṃ, tādisānañca devatānaṃ vasena pubbenivāsaṃ kathento sattannaṃ eva buddhānaṃ pubbenivāsaṃ kathesi. Tathā hi ne bhagavā palobhanavasena samuttejetuṃ sappapañcatāya kathāya desanaṃ matthakaṃ apāpetvāva gandhakuṭiṃ pāvīsi. Tathā ca imissā eva desanāya anusārato **āṭānāṭiyaparrā-** (dī. ni. 3.275) desanādayo pavattā.

Apicettha bhagavā attano suddhāvāsacārikāvibhāvīniyā uparidesanāya saṅghatthaṃ vipassī-ādīnaṃ eva sattannaṃ sammāsambuddhānaṃ pubbenivāsaṃ kathesi. Tesameva hi sāvakaṃ tadā ceva etarahi ca suddhāvāsabhūmiyaṃ ṭhitā, na aññesaṃ parinibbutattā. “Siddhatthasapphussānaṃ kira buddhānaṃ sāvakaṃ suddhāvāsesu upapannā upapattisamanantameva imasmiṃ sāsane upakādayo viya arahattaṃ adhigantvā nacirasseva parinibbāyīṃsu, na tattha tattha yāvātāyukaṃ aṭṭhaṃsū”ti vadanti. Tathā yesaṃ sammāsambuddhānaṃ paṭivedhasānaṃ ekaṃsato nicchaye na ajjāpi dharati, na antarahitaṃ, te eva kittento vipassī-ādīnaṃyeva bhagavantānaṃ pubbenivāsaṃ imasmiṃ sutte kathesi veneyyajjhāsayavasena. Apubbācarimaniyamo pana aparāparaṃ saṃsaraṇakasattavāsa vasena ekissā lokadhātuyā icchitoti na tenetaṃ virujjhatīti daṭṭhabbaṃ. **Nirantaraṃ matthakaṃ pāpetvā** Ti abhijātito paṭṭhāya yāva pātimokkhuddeso yāva tā buddhakkiccasiddhi, tāva matthakaṃ sikkhaṃ pāpetvā. Na tāva kathitoti yojanā.

Tantinti dhammatantiṃ, pariyattinti attho. Puttapputtamātuyānavihāradhanavihāradāyakādīnaṃ sambahulānaṃ atthānaṃ vibhāvanavasena pavattavāro **sambahulavāro**.

Sambahulavāraṇṇanā

Kāmañcāyaṃ (2.0015) pāḷiyaṃ anāgato, aṭṭhakathāsu āgatattā pana ānetvā dīpetabboti taṃ dīpento “**sabbabodhisattānañhī**”ti-ādīmāha. **Kulavaṃso** kulānukkamo. **Paveṇīti** paramparā. “**Kasmā**”ti puttuppattiyā kāraṇaṃ pucchitvā taṃ vissajjento “**sabbaññubodhisattānañhī**”ti-ādīmāha, tena tesam jātānagarādi paññāyamānaṃ ekaṃsato manussabhāvasañjānanatthaṃ icchitabbaṃ, aññathā yathādhīpetabuddhakkiccasiddhi eva na siyāti dasseti, yato mahāsattānaṃ carimabhava manussaloke eva pātubhāvo, na aññattha.

Sambahulaparricchadavaṇṇanā

Candādīnaṃ sobhāvisesaṃ raheti cajāpetīti **rāhu**, rāhuggaho, idha pana rāhu viyāti **rāhu**. **Bandhananti** ca anatthuppattiṭṭhānataṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā mahāsattena vuttavacanameva gahetvā kumārassa “**rāhulo**”ti nāmaṃ akaṃsu. **Athāti**

nipātamattaṃ. **Rocinīti** rocanasilā, ujjalarūpāti attho. **Rucaggatīti** rucaṃ pabhātaṃ āgatibhūtā, ga-kārāgamaṃ katvā vuttaṃ. Itthiratanabhāvato manussaloke sabbāsaṃ itthīnaṃ bimbapaṭicchannabhūtāti **bimbā**.

Jhānā vutthāyāti pādakajjhānato utthāya.

Aṭṭhaṅgulubbedhāti aṭṭhaṅgulappamāṇabahalabhāvā. **Cūḷaṃsena chādetvāti** tiriyaḃhāgena ṭhapanavasena sabbāṃ vihāraṭṭhānaṃ chādetvā. **Suvaṇṇayaṭṭhiphālehīti** phālappamāṇāhi suvaṇṇayaṭṭhīhi. **Suvaṇṇahatthipādānīti** pakatihatthipādaparimāṇāni suvaṇṇakhaṇḍāni. **Vuttanayenevāti** cūḷaṃseneva. **Suvaṇṇakaṭṭhīti** suvaṇṇakhaṇḍehi. **Salakkaṇānanti** lakkhaṇasampannānaṃ saḥassārānaṃ.

Bodhipallaṅkoti abhisambujjhanakāle nisajjaṭṭhānaṃ. **Avijahitoti** buddhānaṃ tathānisajjāya anaññatthabhāvībhāvato apariccatto. Tenāha “**ekasmimyeva ṭhāne hoti**” ti. **Paṭhamapadagaṇṭhikāti** pacchime sopānaphalake ṭhatvā ṭhapiyamānassa dakkhiṇapādassa patiṭṭhahanaṭṭhānaṃ. Taṃ pana yasmā daḷhaṃ thiraṃ kenaci abhejjaṃ hoti, tasmā “**padagaṇṭhi**” ti vuttaṃ. Yasmim (2.0016) bhūmibhāge idāni jetavanamahāvihāro, tattha yasmim ṭhāne purimānaṃ sabbabuddhānaṃ mañcā paññattā, tasmimyeva padese amhākampi bhagavato mañco paññattoti katvā “cattāri mañcapādaṭṭhānāni avijahitāneva honti” ti vuttaṃ. Mañcānaṃ pana mahantakhuḍḍakabhāvena mañcapaññāpanapadesassa mahantāmahantatā appamāṇaṃ, buddhānubhāvena pana so padeso sabbadā ekappamāṇoyeva hotīti “cattāri mañcapādaṭṭhānāni avijahitāneva honti” ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Vihāropi na vijahito yevāti** etthāpi eseva nayo. Purimaṃ vihāraṭṭhānaṃ na pariccajatīti hi attho.

Visiṭṭhā mattā vimattā, vimattāva **vemattaṃ**, visadisatāti attho. **Pamāṇaṃ** āroho. **Padhānaṃ** dukkarakiriya. **Rasmīti** sarīrappabhā.

“Sattānaṃ pākatikahatthena chahattho majjhimapuriso, tato tiguṇaṃ bhagavato sarīrappamāṇanti bhagavā aṭṭhārasahattho” ti vadanti. Apare pana bhaṇanti “manussānaṃ pākatikahatthena catuhattho majjhimapuriso, tato tiguṇaṃ bhagavato sarīrappamāṇanti bhagavā dvādasahattho upādinnakarūpadhamavasena, samantato pana byāmamattaṃ byāmappabhā pharatīti upari chahatthaṃ abbhuggato, bahalatarappabhā rūpena saddhim aṭṭhārasahattho hoti” ti.

Addhaniyanti dīghakālaṃ.

Ajjhāsayaṭṭhāyanti bodhisambhārasambharaṇakāle tathāpavattajjhāsayaḍdhīnaṃ, tathāpavattapatthanānurūpaṃ vipulaṃ, vipulataṛāṇca hotīti attho. Svāyamattho **cariyāpiṭakavaṇṇanāyaṃ** vuttanayeneva veditabbo. Ettha ca yasmā sarīrappamāṇaṃ, padhānaṃ, sarīrappabhā ca buddhānaṃ visadisāti idha pāḷiyaṃ anāgatā, tasmā tehi saddhim vemattatāsāmaññena āyukulānipi idha āharitvā dīpitāni. **Paṭividdhaguṇesūti** adhigatasabbaññaguṇesu. Nanu ca bodhisambhāresu, veneyyapuggalaparimāṇe ca vemattaṃ natthīti? Saccaṃ natthi, tadubhayaṃ pana buddhaguṇaggahaṇena gahitameva hotīti na uddhaṭaṃ. Yadaggena hi sabbabuddhānaṃ buddhaguṇesu vemattaṃ natthi, tadaggena nesaṃ sambodhisambhāresupi vemattaṃ natthīti. Kasmā? Hetu-anurūpatāya phalassa (2.0017), ekanteneva veneyyapuggalaparimāṇe vemattabhāvo vibhāvito. Mahābodhisattānañhi hetu-a-vaṭṭhāyaṃ sambhatūpanissayindriyaparipākā veneyyapuggalā carimabhava ara-

hattasampattiyā paripositāni kamalavanāni sūriyasmisamphassena viya tathāga-
taguṇānubhāvasamphassena vibodhaṃ upagacchantīti dīpesuṃ aṭṭhakathācariyā.
Nidhikumbhoti cattāro mahānidhayo sandhāya vadati. **Jāto cāti**. **Ca**-saddena
katamahābhinihāro cāti ayampi attho saṅgahitoti daṭṭhabbo. Vuttaṃ hetamaṃ **buddha-
vaṃse**–

“Tārāgaṇā virocanti, nakkhattā gaganamaṇḍale;
visākhā candimāyuttā, dhuvaṃ buddho bhavissatī”ti. (bu. vaṃ. 65);
“Eteneva ca sabbabuddhānaṃ visākhānakkhatteneva mahābhinihāro hotī”ti ca
vadanti.

13. Ayaṃ gatīti ayaṃ pavatti pavattanākāro, aññe pubbenivāsaṃ anussarantā
iminā ākārena anussarantīti attho, yasmā cutito paṭṭhāya yāva paṭisandhi, tāva
anussaraṇaṃ ārohanaṃ atīta-atītatara-atītatamādi jātisaṅkhāte pubbenivāse
ñāṇassa abhimukhabhāvena pavattīti katvā. Tasmā paṭisandhito paṭṭhāya yāva
cuti, tāva anussaraṇaṃ orohanaṃ pubbenivāse paṭimukhabhāvena ñāṇassa pava-
ttīti āha “**pacchāmukhaṃ ñāṇaṃ pesetvā**”ti. **Cutigantabbanti** yaṃ panidaṃ cutiyā
ñāṇagatiyā gantabbaṃ, taṃ gamanaṃ bujjananti attho. **Garukanti** bhāriyaṃ
dukkaraṃ. Tenāha “**ākāse padaṃ dassento viyā**”ti. **Aparampi kāraṇanti** chinnava-
ṭumānussaraṇaṃ pacchāmukhaṃ ñāṇaṃ pesanato aparaṃ acchariyabbhuta kā-
raṇaṃ. **Yatrāti** paccattatthe, **nāmā**Ti acchariyatthe nipāto, **hi**-saddo anattako.
Tenāha “**yo nāma tathāgato**”ti. Evañca katvā “yatrā”ti nipātavasena visuṃ yatra-
saddaggaṇaṃ samatthitaṃ hoti. Papañcenti sattasantānaṃ saṃsāre vitthāre-
ntīti **papañcaṃ**. **Kammavaṭṭaṃ vuccatīti** kilesavaṭṭassa papañcaggaṇena, vipā-
kavaṭṭassa dukkhaggaṇena gahitattā. **Pariyādinnavatṭeti** sabbaso khepitavaṭṭe.
“Maggasīlena phalasīlenā”ti vatvā tayidaṃ maggaphalasīlaṃ lokiyasīlapubbakaṃ,
buddhānañca (2.0018) lokiyasīlampa lokuttarasīlaṃ viya anaññasādhāraṇaṃ

evāti dassetuṃ “lokiyalokuttarasīlenā” ti vuttaṃ. **Samādhipaññāsupi** eseva nayo. **Samādhipakkhāti** samādhi ca samādhipakkhā ca samādhipakkhā, ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Tenāha “**maggasamādhinā**” ti-ādi, “**vihāro gahito vā**” ti ca. **Samādhipakkhā** nāma vīriyasati-ādayo.

Sayanti attanā. **Nīvaraṇādīhīti** nīvaraṇehi ceva tadekaṭṭhehi ca pāpadhammehi, vitakkavicārādīhi ca. “**Vimuttattā vimuttīti saṅkhyam gacchantī**” ti iminā vimutti-saddassa kammaśādanataṃ āha aṭṭhasamāpatti-ādivisayattā tassa. Vimuttattāti ca “vikkhambhanavasena vimuttattā” ti-ādinā yojetabbaṃ. **Tassa tassāti** aniccānupassanādikassa. **Paccanīkaṅgavasenāti** pahātabbapaṭipakkha-aṅgavasena. **Paṭippassaddhante uppannattāti** kilesānaṃ paṭippassambhanaṃ **paṭippassaddham**, so eva **anto** pariyosānabhāvato, tasmim sādhetabbe nibbattattā, taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ paṭippassambhanavasena pavattattāti attho. Kilesehi nissaṭatā, apagamō ca nibbānassa tehi vivittattā evāti āha “**dūre ṭhitattā**” ti.

16. Dhammadhātūti dhammānaṃ sabhāvo, atthato cattāri ariyasaccāni. **Suppaṭi-viddhāti** suṭṭhu paṭividdhā savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ pajahanato. Evañhi sabbaññutā, dasabalaññādayo cāti sabbe buddhaguṇā bhagavatā adhi-gatā ahesuṃ. Arahattaṃ **dhammadhātūti** keci. Sabbaññutaññanti apare. **Dvīhi padehīti** dvīhi vākyehi. **Ābaddhanti** paṭibaddham taṃmūlakattā uparidesanāya. **Devacārikakolāhalanti** attano devaloke cārikāyaṃ suddhāvāsadevānaṃ kutūhalappavattim **dassento suttantapariyosāne** (dī. ni. aṭṭha. 2.91) **vicāressati**, Atthato vibhāvessatīti yojanā. **Ayam desanāti** “ito so bhikkhave” ti-ādinā (dī. ni. 2.4) vitthārato pavattitadesanamāha. **Nidānakaṇḍeti-ādito** desitaṃ uddesadesanamāha. Sā hi imissā desanāya nidānaṭṭhāniyattā tathā vuttā.

Bodhisattadhammatāvaṇṇanā

17. “Vipassīti tassa nāman” ti vatvā tassa anvatthataṃ dassetuṃ “**tañca kho**” ti-ādi vuttaṃ. **Vividhe attheti** tirohitavidūradesagatādike nīlādivasena (2.0019) nānāvidhe, tadaññe ca indriyagocarabhūte te ca yathūpagate, vohāravinicchaye cāti nānāvidhe atthe. **Passanakusalatāyāti** dassane nipuṇabhāvena. Yāthāvato ñeyyaṃ bujjhatīti **bodhi**, so eva sattayogato **bodhisattoti** āha “**paṇḍitasatto bujjhanakasatto**” ti. Sucintitacintitādinā pana paṇḍitabhāve vattabbameva natthi. Yadā ca panānena mahābhinihāro kato, tato paṭṭhāya mahābodhiyaṃ ekantaninnattā bodhimhi satto **bodhisattoti** āha “**bodhisāṅkhātesū**” ti-ādi. Maggañāṇapadaṭṭhānañhi sabbaññutaññaṃ, sabbaññutaññaṇapadaṭṭhānañca maggaññaṃ “**bodhī**” ti vuccati. “Sato sampajāno” ti iminā catutthāya gabbhāvakkantiyā okkamīti dasseti. Catasso hi gabbhāvakkantiyo idhekacco gabbho mātukucchiyaṃ okkamane, ṭhāne, nikkhamaneti tisu ṭhānesu asampajāno hoti, ekacco paṭhame ṭhāne sampajāno, na itaresu, ekacco paṭhame, dutiye ca ṭhāne sampajāno, na tatiye, ekacco tīsupi ṭhānesu sampajāno hoti. Tattha paṭhamā gabbhāvakkanti lokiyamaḥājanassa vasena vuttā, dutiyā asītimahāsāvākānaṃ (theragā. aṭṭha. 2.21 vaṅḡisattheragāthāvaṇṇanāya vitthāro) vasena, tatiyā dvinnam aggasāva-

kānaṃ, paccekabuddhānañca vasena. Te kira kammajavātehi uddhampādā adhosirā anekasataporise papāte viya yonimukhe khittā tālacchiggaḷena hatthi viya sambādheṇa yonimukheṇa nikkhamantā mahantaṃ dukkhaṃ pāpuṇanti, tena nesaṃ “mayaṃ nikkhamāmā”ti sampajaññaṃ na hoti. Catutthā sabbaññubodhisattānaṃ vasena. Te hi mātukucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhantāpi pajānanti, tattha vasantāpi pajānanti, nikkhamanakālepi pajānanti. Na hi te kammajavātā uddhampāde adhosire katvā khipituṃ sakkonti, dve hatthe pasāritvā akkhini ummiletvā ṭhitakāva nikkhamantīti. **Ñāṇena paricchinditvā**ti pubbabhāge pañcamahāvīlokanañāṇehi ceva “idāni cavāmi”ti cutiparicchindanañāṇena ca aparabhāge “idha mayā paṭisandhi gahitā”ti paṭisandhiparicchindanañāṇena ca paricchijja jānitvā.

Pañcannaṃ mahāpariccāgānaṃ, ñātathacariyādīnañca satipi pāramiyā pariyāpannabhāve sambhāravisesabhāvadassanattaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tattha aṅgapariccāgo, nayanapariccāgo, attapariccāgo, rajjapariccāgo, puttadārapariccāgoti ime (2.0020) **pañca mahāpariccāgā**. Tatthāpi kāmaṃ aṅgapariccāgādayopi dānapāramiyeva, tathāpi pariccāgavisesabhāvadassanattañceva sudukkarabhāvadassanattañca mahāpariccāgānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tato eva ca aṅgapariccāgoti visuṃ nayanapariccāgaggahaṇaṃ, pariccāgabhāvasāmaññepi rajjapariccāgapputtadārapariccāgaggahaṇaṃ kataṃ. Ñātīnaṃ atthacariyā **ñātathacariyā**, sā ca kho karuṇāyanavasena. Tathā sattalokassa diṭṭhadhammikasamparāyikaparamattānaṃ vasena hitacariyā **lokathacariyā**. Kammassakatāñāṇavasena, anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāṭhānavasena, khandhāyatanādivasena, lakkhaṇattayāditiraṇavasena ca attano, pasesaṃca tattha satipaṭṭhānena ñāṇacāro **buddhacariyā**, sā panatthato paññāpāramiyeva, ñāṇasambhāravisesatādassanattaṃ pana visuṃ gahaṇaṃ. **Buddhacariyānanti** bahuvacananiddesena pubbayogapubbacariyādhammakkhānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha gatapaccāgatavattasaṅkhātāya pubbabhāgapaṭipadāya saddhiṃ abhiññāsamāpattinipphādanaṃ **pubbayogo**. Dānādīsuyeva sātisayapaṭipatti **pubbacariyā**. “Yāva cariyāpiṭake saṅgahitā abhinīhāro **pubbayogo**, kāyādivivekavasena ekacariyā **pubbacariyā**”ti keci. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṃsāranibbānesu ādinavānisaṃsānañca vibhāvanavasena, sattānaṃ bodhittaye patitṭhāpanaparipācanavasena ca pavattakathā **dhammakkhānaṃ**. **Koṭiṃ patvā**ti paraṃ pariyantaṃ paramukkaṃsaṃ pāpuṇitvā. **Sattamahādānānī**ti atṭhavassikakāle “hadayamaṃsādīnīpi yācakānaṃ dadeyyan”ti ajjhāsayaṃ uppādetvā dinnadānaṃ, maṅgalahatthidānaṃ, gamanakāle dinnāṃ sattasattakamahādānaṃ, maggaṃ gacchantena dinnāṃ assadānaṃ, rathadānaṃ, puttadānaṃ, bhariyādānanti imāni satta mahādānāni (cariyā. 79) **datvā**.

“Idāneva me maraṇaṃ hotū”ti adhimuccitvā kālakaraṇaṃ **adhimuttikālakiriyā**, taṃ bodhisattānaṃyeva, na aññesaṃ. Bodhisattā kira dīghāyukadevaloke ṭhitā “idha ṭhitassa me bodhisambhārasambharaṇaṃ na sambhavatī”ti katvā tattha vāsato nibbindamānasā honti, tadā vimānaṃ pavisitvā akkhini nimiletvā “ito uddhaṃ me jīvitaṃ nappavattatū”ti cittaṃ adhiṭṭhāya nisīdanti, cittādhiṭṭhānasamanantameva maraṇaṃ hoti. Pāramīdhammānañhi (2.0021) ukkaṃsappavattiyā tasmim tasmim attabhāve abhiññāsamāpattīhi santānassa visesitattā attasine-

hassa tanubhāvena, sattesu ca mahākaruṇāya uḷārabhāvena adhiṭṭhānassa tikkhavisadabhāvāpattiyā bodhisattānaṃ adhippāyā samijjhanti. Citte, viya kammesu ca nesam vasībhāvo, tasmā yattha upapannānaṃ pāramiyo samma-deva paribrūhanti. Vuttanayena kālaṃ katvā tattha upapajjanti. Tathā hi amhākaṃ mahāsatto imasmiṃyeva kappe nānājātisu aparihīnajjhāno kālaṃ katvā brahma-loke nibbatto, appakameva kālaṃ tattha ṭhatvā tato cavitvā manussaloke nibbatto, pāramīsambharaṇapasuto ahosi. Tena vuttaṃ “bodhisattānaṃyeva, na aññesan”-ti. **“Ekena-attabhāvena antarena pāramīnaṃ sabbaso pūritattā”** ti iminā payojanābhāvato tattha ṭhatvā adhimuttikālakiriyā nāma nāhosīti dasseti. Api ca tattha yāvātāyukaṭṭhānaṃ carimabhava anekamahānidhisamuṭṭhānapubbikāya dibbasampattisadisāya mahāsampattiyā nibbatti viya, buddhabhūtaassa asadisadānādivasena anaññasādhāraṇalābhuppatti viya ca “ito paraṃ mahāpurisassa dibbasampatti-anubhavanaṃ nāma natthī”ti ussāhajātassa puññasambhārassa vasenāti daṭṭhabbaṃ. Ayañhettha dhammatā.

Manussagaṇanāvasena, na devagaṇanāvasena. **Pubbanimittānīti** cutiyā pubbanimittāni. **Amilāyitvāti** ettha amilātaggahaṇeneva tāsam mālānaṃ vaṇṇasampadāyapi gandhasampadāyapi sobhāsampadāyapi avināso dassitoti daṭṭhabbaṃ. Bāhirabbhantarānaṃ rajojallānaṃ lepassapi abhāvato devānaṃ sarīragatāni vatthāni sabbakālaṃ parisuddhappabhassarāneva hutvā tiṭṭhantīti āha **“vatthesupī eseva nayo”** ti. **Neva sītaṃ na uṇhanti** yassa sītassa paṭikāravasena adhiṃkaṃ seviyamānaṃ uṇhaṃ, sayameva vā kharataraṃ hutvā abhibhavantaṃ sarīre sedaṃ uppādeyya, tādisaṃ neva sītaṃ, na uṇhaṃ **hoti**. **Tasmim kāleti** yathāvuttamaraṇā-sannakāle. **Bindubinduvasenāti** chinnaṃsuttāya āmuttamuttāvaliyā nipatantā muttaguḷikā viya bindu bindu hutvā. **Sedāti** sedadhārā **muccanti**. Dantānaṃ khaṇḍitabhāvo **khaṇḍiccaṃ**. Kesānaṃ palitabhāvo **pāliccaṃ**. **Ādi-saddena** valittacataṃ saṅgaṇhāti. **Kilantarūpo attabhāvo hoti**, na pana khaṇḍiccapāliccādīti (2.0022) adhippāyo. **Ukkaṇṭhitāti** anabhirati. Sā natthi uparūpari uḷāra-uḷārānameva bhogaṇaṃ visesato duvijānanānaṃ upatiṭṭhahanato. **Nissasantīti** uṇhaṃ nissasanti. **Vijambhantīti** anabhirativasena vijambhanaṃ karonti.

Paṇḍitā evāti buddhisampannā eva devatā. Yathā devatā sampatijātā “kīdisena puññakammena idha nibbattā”ti cintetvā “iminā nāma puññakammena idha nibbattā”ti jānanti, evaṃ atītabhave attanā kataṃ, aññadāpi vā ekaccaṃ puññakammaṃ jānantiyeva mahāpuññāti āha **“ye mahāpuññā”** ti-ādi.

Na paññāyanti ciratarakālattā paramāyuno. **Aniyyānikanti** na niyyānāvahaṃ sattānaṃ abhājanabhāvato. Sattā na paramāyuno honti nāma pāpussannatāyāti āha **“tadā hi sattā ussannakilesā honti”** ti. Etthāha- kasmā sammāsambuddhā manussaloke eva uppajjanti, na devabrahmalokesūti? Devaloke tāva nuppajjanti brahmacariyavāsassa anokāsabhāvato, tathā anacchariyabhāvato. Acchariyadhammā hi buddhā bhagavanto, tesam sā acchariyadhammatā devattabhāve ṭhitānaṃ na pākaṭā hoti yathā manussabhūtānaṃ, devabhūte hi sammāsambuddhe dissamānaṃ buddhānubhāvaṃ devānubhāvato loko dahati, na buddhānubhāvato, tathā sati “sammāsambuddho”ti nādhimuccati na sampasīdati, issara-

guttaggāhaṃ na vissajjeti, devattabhāvassa ca cirakālādhiṭṭhānato ekaccasassata-
vādato na parimuccati. **Brahmaloke nuppajjantīti** etthāpi eseva nayo. Sattānaṃ
tādisaggāhavinimocanattañhi buddhā bhagavanto manussasugatiyaṃyeva uppa-
jjanti, na devasugatiyaṃ. Manussasugatiyaṃ uppajjantāpi opapātikā na honti,
sati ca opapātikūpapattiyaṃ vuttadosānativattanato, dhammaveneyyānaṃ
dhammatantiyā ṭhapanassa viya dhātuveneyyānaṃ dhātūnaṃ ṭhapanassa icchita-
bbattā ca. Na hi opapātikānaṃ parinibbānato uddhaṃ sarīradhātuyo tiṭṭhanti.
Manussaloke uppajjantāpi mahābodhisattā carimabhava manussabhāvassa pāka-
ṭabhāvakaraṇāya pana dārapariggahampi karontā yāva puttamukhadassanā agā-
ramajjhe tiṭṭhanti, paripākagatasīlanekkhammapaññādipāramikāpi na abhinikkha-
mantīti. Kiṃ vā etāya (2.0023) kāraṇacintāya “sabbabuddhehi āciṇṇasamāciṇṇā,
yadidaṃ manussabhūtānaṃyeva abhisambujjhanā, na devabhūtānan”ti. Aya-
mettha dhammatā. Tathā hi tadattho mahābhinihāropi manussabhūtānaṃyeva
ijjhati, na devabhūtānaṃ.

Kasmā pana sammāsambuddhā jambudīpe eva uppajjanti, na sesadīpesu?
Keci tāva āhu “yasmā pathaviyā nābhibhūtā, buddhānubhāvasahitā acalaṭṭhāna-
bhūtā bodhimaṇḍabhūmi jambudīpe eva, tasmā jambudīpe eva uppajjanti”ti, tathā
“itaresampi avijahitaṭṭhānānaṃ tattheva labbhanato”ti. Ayaṃ panettha amhākaṃ
khanti- yasmā purimabuddhānaṃ, mahābodhisattānaṃ, paccekabuddhānañca
nibbattiyā sāvaka bodhisattānaṃ sāvaka bodhiyā abhinihāro, sāvaka pāramiyā
sambharaṇaṃ, paripācanañca buddhakhettabhūte imasmiṃ cakkavāḷe jambudīpe
eva ijjhati, na aññattha. Veneyyānaṃ vinayanattho ca buddhuppādoti aggasāvaka-
mahāsāvaka di veneyyavisesāpekkhāya etasmiṃ jambudīpe eva buddhā nibba-
ttanti, na sesadīpesu. Ayañca nayo sabbabuddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇoti. Tesāṃ
uttamapurisānaṃ tattheva uppatti sampatticakkānaṃ viya aññamaññūpanissa-
yato aparāparaṃ vattatīti daṭṭhabbaṃ, eteneva imaṃ cakkavāḷaṃ majjhe katvā
iminā saddhiṃ cakkavāḷānaṃ dasasahassasseva khettabhāvo dīpito ito aññassa
buddhānaṃ uppattiṭṭhānassa tepiṭake buddhavaacane anupalabbhanato. Tenāha
“**tīsu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattantīti dīpaṃ passi**”ti.
Iminā nayena desaniyāmepe kāraṇaṃ nīharitvā vattabbaṃ.

Idāni ca khattiyakulaṃ lokasammataṃ brāhmaṇānampi pūjanīyabhāvato. “Rājā pitā bhavissati” ti kulaṃ passi pituvasena kulassa niddisitabbato.

“Dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasāni” ti passi, tena attano antarāyābhāvaṃ aññāsi, tassā ca tusitabhava dibbasampattipaccanubhavanaṃ.

Tā devatāti dasasahassicakkavāḷadevatā. Kathaṃ pana tā devatā tadā bodhisattassa pūritapāramibhāvaṃ, kathaṃ cassa buddhabhāvaṃ jānantīti? Mahesakkhānaṃ (2.0024) devatānaṃ vasena, yebhuyyena ca tā devatā abhisamayabhāgino. Tathā hi bhagavato dhammadānaṃ vibhāge anekavāraṃ dasasahassacakkavāḷadevatāsannipāto ahosi.

“Cavāmi” ti jānāti cuti-āsannajavanehi ñāṇasahitehi cutiyā upaṭṭhitabhāvassa paṭisaṃvidittatā. **Cuticittaṃ na jānāti** cuticittakkaṇassa ittarabhāvato. Tathā hi taṃ cutūpapātañāṇassapi avisayova. **Paṭisandhicittepi** eseva nayo. **Āvajjanapariyāyoti** āvajjanakkamo. Yasmā ekavāraṃ āvajjitamattena ārammaṇaṃ nicchinituṃ na sakkā, tasmā taṃ evārammaṇaṃ dutiyaṃ, tatiyañca āvajjitvā nicchayati. Āvajjanasīsenā cettha javanavāro gahito. Tenāha **“dutiyaṭṭhiyācittavāre eva jānissati”** ti. Cutiyā puretaraṃ katipayacittavārato paṭṭhāya “maraṇaṃ me āsanna” ti jānanto **“cutikkhaṇepi cavāmi jānāti”** ti vuttaṃ. Paṭisandhiyā pana apubbabhāvato **paṭisandhicittaṃ na jānāti.** Nikantiyā uppattito parato **“asukasmim me ṭhāne paṭisandhi gahitā”** ti jānāti. **Tasmim kāleti** paṭisandhiggahaṇakāle. **Dasasahassilokadhātu kampaṭi** ettha kampanakāraṇaṃ heṭṭhā **brahmajālavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. ṭi. 1.149) vuttameva. Atthato panettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato **mahāparinibbānaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.171) āgamissati. Mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatapparātāya bahulaṃ somanassikāva hontīti tesam paṭhamamahāvīpākacittena paṭisandhiggahaṇaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.17; dha. sa. aṭṭha. 498; ma. ni. aṭṭha. 4.200) vuttaṃ. **Mahāsivatthero** pana yadipi mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatapparāva, vivekajjhāsayaṃ pana visaṅkhāraṇinnā sabbasaṅkhāresu ajjupekkhanabahulāti pañcāmamahāvīpākacittena paṭisandhiggahaṇamāha.

Pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāyāti puṇṇamāya pure sattamadivasato paṭṭhāya, sukkapakkhe navamito paṭṭhāyāti attho. **Sattame divaseti** navamito sattame divase āsaḥipūṇṇamāyaṃ. **Idaṃ supinanti** idāni vuccamānākāraṃ. **Majjhimaṭṭhakathāyaṃ** pana “anotattadahaṃ netvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Atha nesaṃ deviyo āgantvā manussamalaharaṇatthaṃ nhāpetvā” ti (2.0025) (ma. ni. aṭṭha. 4.200) vuttaṃ. Tatha **nesaṃ deviyoti** mahārājūnaṃ deviyo. **Caritvāti** gocaraṃ caritvā.

Haritūpalittāyāti haritena gomayena kataparibhaṇḍāya. **“So ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissati”** ti ettakameva te brāhmaṇā attano supinasatthanayena kathesuṃ. **“Sace agāraṃ ajjhāvasissati”** ti-ādi pana devatāviggahena tamatthaṃ yāthāvato pavedesuṃ.

Dhammatāti ettha **dhamma**-Saddo “jātidhammānaṃ bhikkhave sattāna” ti-ādīsu (ma. ni. 1.131; 3.373; paṭi. ma. 1.33) viya pakatipariyāyo, dhammo eva **dhammatā** yathā devo **eva** devatāti āha **“ayaṃ sabhāvo”** ti, ayaṃ pakatīti attho.

Svāyaṃ sabhāvo atthato tathā niyatabhāvoti āha “**ayaṃ niyāmoti vuttaṃ hotī**” ti. Niyāmo pana bahuvidhoti te sabbe atthuddhāranayena uddharitvā idhādhippeta-niyānameva dassetuṃ “**niyāmo ca nāmā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha kammānaṃ niyāmo **kammaniyāmo**. Esa nayo utuniyāmādisu tīsu. Itaro pana dhammo eva niyāmo **dhammaniyāmo**, dhammatā.

Kusalassa kamma. **Nisento** tikhiṇaṃ karonto.

Arūpādibhūmibhāgavisesavasena utuvisesadassanato utuvisesena sijjhamā-nānaṃ rukkhādīnaṃ pupphaphalādiggahaṇaṃ “**tesu tesu janapadesū**” ti visesetvā vuttaṃ. **Tasmiṃ tasmiṃ kāleti** tasmiṃ tasmiṃ vasantādikāle.

Madhurato bijato **tittato** bijatoti yojanā.

18. Vattamānasamīpe vattamāne viya voharitabbanti “**okkamati**” ti vuttanti āha “**okkanto hotīti ayamevattho**” ti. **Evaṃ hotīti** evaṃ vuttappakārenassa sampajānanā hoti. **Na okkamamāne** paṭisandhikkhaṇassa duviññeyyatāya. Yathā ca vuttaṃ “**paṭisandhicittam na jānāti**” ti. Dasasahassacakkavāḷapattharaṇena vā **appamāṇo**. Ativiya samujjalanabhāvena **ulāro**. **Devānubhāvanti** devānaṃ pabhānubhāvaṃ. Devānañhi pabhaṃ so obhāso (2.0026) abhibhavati, na tesam ādhipaccaṃ. Tenāha “**nivatthavatthassā**” ti-ādi.

Lokānaṃ lokadhātūnaṃ antaro vivaro **lokantaro**, so eva itthilingavasena “**lokantarikā**” ti vutto. Rukkhagacchādīnā kenaci na haññantīti **aghā**, asambādihā. Tenāha “**niccavivaṭṭā**” ti. **Asaṃvutāti** heṭṭhā, upari ca kenaci na pihitā. Tena vuttaṃ “**heṭṭhāpi appatitṭhā**” ti. Tattha **pi-saddena** yathā heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti asaṃvutā lokantarikā, evaṃ uparipi cakkavāḷesu viya devavimānānaṃ abhāvato asaṃvutā appatitṭhāti dasseti. Andhakāro ettha atthīti **andhakārā**. **Cakkhuviññāṇaṃ na jāyati** ālokassa abhāvato, na cakkhuno. Tathā hi “**tena obhāsena aññamaññaṃ sañjānantī**” ti vuttaṃ. Jambudīpe tṭhitamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṃ uggamanavasena, evaṃ sesadīpesu pīti āha “**ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyanti**” ti. Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahārena paññāyantīti. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāravidhamanampi imināva nayena daṭṭhabbaṃ. **Pabhāya nappahontīti** attano pabhāya obhāsituṃ anabhisambhunanti. Yugandharapabbatappamāṇe ākāse vicaraṇato “**cakkavāḷapabbatassa vemajjhena vicaranti**” ti vuttaṃ.

Vāvaṭṭāti khādanatthaṃ gaṇhituṃ upakkamantā. **Viparivattitvāti** vivattitvā. **Chijjivāti** mucchāpattiyā tṭhitatṭhānato mucchitvā, aṅgapaccaṅgachedanena vā chijjivā. **Accantakhāreti** ātapasantāpābhāvena atisītabhāvameva sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi taṃ kappasaṅghahana-udakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ pathavisandhāraṃ kappavināsakaṃ udakaṃ viya khāraṃ bhavituṃ arahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya, tesam vā pāpakammabalena petānaṃ udakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvāpatti hotīti vuttaṃ “**accantakhāre udake**” ti.

Ekayāgupānamattampīti pattādibhājanagataṃ yāguṃ gaḷoci-ādi-uddharaṇiyā gahetvā pivanamattampi kālaṃ. **Samantatoti** sabbabhāgato chappakārampi.

19. **Catunnaṃ** (2.0027) **mahārājānaṃ vasaṇāti** vessavaṇādicatumahārājabhāva-sāmaññaena.

Yathāvihāranti yathāsakaṃ vihāraṃ.

20. **Pakatiyāti** attano pakatiyā eva. Tenāha “**sabhāvenevā**”ti. Parassa santike gahaṇena vinā attano sabhāveneva sayameva adhiṭṭhahitvā **sīlasampannā**. **Bodhisattamātāpīti** amhākaṃ bodhisattamātāpī. **Kāladevilassāti** yathā kāladevī-lassa santike aññadā gaṇhāti, bodhisatte pana ...pe... sayameva sīlaṃ aggahesi, tathā vipassībodhisattamātāpīti adhippāyo.

21. “**Manussesū**”ti idaṃ pakaticārittavasena vuttaṃ, “manussitthiyā nāma manussapurisesu purisādhippāyacittaṃ uppajjeyyā”ti. Bodhisattassa mātuyā pana devesupi tādisaṃ cittaṃ nuppajjateva. Yathā bodhisattassa ānubhāvena bodhisattamātu purisādhippāyacittaṃ nuppajjati, evaṃ tassa ānubhāveneva sā kenaci purisena anabhibhavanīyāti āha “**pādā na vahanti dibbasaṅkhalikā viya bajjhanti**”ti.

22. Pubbe “kāmaguṇūpasamḥitaṃ cittaṃ nuppajjati”ti vuttaṃ, puna “pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricāreti”ti ca vuttaṃ. Kathamidaṃ añña-maññaṃ na virujjhatīti āha “**pubbe**”ti-ādi. **Vatthupaṭikkhepoti** abrahmacariyavatthupaṭisedho. Tenāha “**purisādhippāyavasena**”ti. **Ārammaṇapaṭilābhoti** rūpādipañca-kāmaguṇārammaṇasseva paṭilābho.

23. **Kilamathoti** khedo, kāyassa garubhāvakathinabhāvādayopi tassā tadā na honti eva. “Tirokucchigataṃ passati”ti vuttaṃ. Kadā paṭṭhāya passatīti āha “**kalalā-dikālaṃ atikkamitvā**”ti-ādi. Dassane payojanaṃ sayameva vadati. Tassa abhāvato kalalādikāle na passati. **Puttena** daharena mandena uttānaseyyakena **saddhiṃ**. “**Yaṃ taṃ mātū**”ti-ādi pakaticārittavasena vuttaṃ. Cakkavattigabbhatopi hi savi-sesaṃ bodhisattagabbho parihāraṃ labhati puññasambhārassa sātisayattā, tasmā bodhisattamātā ativiya sappāyāhārācārā ca hutvā sakkaccaṃ pariharati. **Sukhavāsathanti** bodhisattassa sukhavāsathaṃ. **Purathābhimukhoti** mātu (2.0028) purimabhāgābhimukho. Idāni tirokucchigatassa dissamānatāya abbhantaraṃ, bāhirañca kāraṇaṃ dassetuṃ “**pubbe katakamman**”ti-ādi vuttaṃ. **Assā**Ti deviyā. **Vatthunti** kucchiṃ. Phalika-abbhapaṭalādino viya bodhisattamātukucchitacassa patanubhāvena ālokassa vibandhābhāvato yathā bodhisattamātā kucchigataṃ bodhisattam passati, kiṃ evaṃ bodhisattopi mātaraṃ, aññañca purato ṭhitaṃ rūpa-gataṃ passati, noti āha “**bodhisatto panā**”ti-ādi. Kasmā pana sati cakkhumhi, āloke ca na passatīti āha “**na hi antokucchiyaṃ cakkhuvīññāṇaṃ uppajjati**”ti. Assāsapassāsā viya hi tattha cakkhuvīññāṇampi na uppajjati tajjassa samannāhā-rassa abhāvato.

24. Yathā aññā itthiyo vijātapaccayā tādīsena rogena abhibhūtāpi hutvā maranti, bodhisattamātu pana bodhisatte kucchigate tassa vijāyananimittaṃ, na koci rogo uppajjati, kevalaṃ āyuparikkhayeneva kālaṃ karoti, svāyamattho heṭṭhā vutto eva. “**Bodhisattena vasitaṭṭhānañhi**”ti-ādi tassa kāraṇavacanaṃ. **Aññesaṃ aparibhoganti** aññehi na paribhuñjitabbaṃ, na paribhogayogyanti attho. Tathā sati bodhisattapitu aññāya aggamaheṣiyā bhavitabbaṃ, tathāpi bodhisattamātari

dharantiyā ayujjamānakanti āha “**na ca sakkā**”ti-ādi. **Apanetvā**ti aggamahesiṭhā-nato nīharitvā. Attani chandarāgavaseneva bahiddhā ārammaṇapariyesanāti visayinisārāgo sattānaṃ visayesu sārāgassa balavakāraṇanti dassento āha “**sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti**”ti. **Anurakkhituṃ na sakkotī**Ti sammā gabbha-parihāraṃ nānuyuñjati. Tena **gabbho bahvābādho hoti. Vatthu visadaṃ hotī**ti gabbhāsayo visuddho hoti. Mātu majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse bodhisattaga-bbhokkamanampi tassā āyuparimāṇavilokaneneva saṅgahitaṃ vayovasena uppajjanakavikāraṇassa parivajjanato. Itthisabhāvena uppajjanakavikāro pana bodhisattassa ānubhāveneva vūpasamati.

25. Sattamāsajātoti paṭisandhiggahaṇato sattame māse jāto. So **sītuṇhakkhamo na hoti** ativiya sukhumālatāya. **Aṭṭhamāsajāto** (2.0029) kāmaṃ sattamāsajātato buddhivayavā, ekacce pana cammapadesā vuddhiṃ pāpuṇantā ghaṭṭanaṃ na sahanti, tena so **na jīvati**. “Sattamāsajātassa pana na tāva te jātā”ti vadanti.

27. **Devā paṭhamam paṭiggaṇhantī**ti “lokanātham mahāpurisaṃ sayameva paṭhamam paṭiggaṇhāmā”ti sañjātagāravabahumānā attano pītiṃ pavedentā **khīṇā-savā suddhāvāsabrahmāno ādito paṭiggaṇhanti. Sūtivesanti** sūtijaggaṇadhātivesam. **Eketi** abhayagirivāsino. **Macchakkhisadisam** chavivasena. **Aṭṭhāsi** na nisīdi, na nipajji vā. Tena vuttaṃ “ṭhitāva bodhisattam bodhisattamātā vijāyati”ti. Niddukkhatāya **ṭhitā** eva hutvā **vijāyati**. Dukkassa hi balavabhāvato taṃ dukkham asahamānā aññā itthiyo nisinnā vā nipannā vā vijāyanti.

28. **Ajinappaveṇiyāti** ajinacammehi sibbitvā katapaveṇiyā. **Mahātejoti** mahānubhāvo. **Mahāyasoti** mahāparivāro, vipulakittighoso ca.

29. **Bhaggavibhaggāti** sambādhaṭṭhānato nikkhamanena vibhāvitattā bhaggā, vibhaggā viya ca hutvā, tena nesam avisadabhāvameva dasseti. **Alaggo hutvāti** gabbhāsaye, yonipadese ca katthaci alaggo asatto hutvā, yato “dhamakaraṇato udakanikkhamanasadisan”ti vuttaṃ. **Udakenāti** gabbhāsayaगतena udakena. **Ama-kkhitova nikkhamati** sammakkhitassa tādisassa udakasemhādikasessa tattha abhāvato. Bodhisattassa hi puññānubhāvato paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya taṃ ṭhānam pubbepi visuddham visesato paramasugandhagandhakuṭi viya candana-gandham vāyantaṃ tiṭṭhati.

Udakavattiyoti udakakkhandhā.

31. **Muhuttajāto** Ti muhuttena jāto hutvā muhuttamattova. **Anudhāriyamāneti** anukūlavasena nīyamāne. **Āgatānevāti** taṃ ṭhānam upagatāni eva. **Anekaśākhanti** ratanamayānekaśatapatiṭṭhānahīrakam. **Sahassamaṇḍalanti** tesam upariṭṭhitam anekasahassamaṇḍalahīrakam. **Marūti** devā. **Na kho pana evam datṭhabbam** Padavītiḥārato pageva disāvilocanassa (2.0030) katattā. Tenāha “**mahāsatto hi**”ti-ādi. **Ekaṅgaṇānīti** vivaṭabhāvena vihāraṅgaṇapariveṇaṅgaṇāni viya ekaṅgaṇasadisāni **ahesum**. **Sadisopi natthīti** tumhākam idaṃ vilokanam visiṭṭhe passitum “**idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro**”ti āhaṃsu. **Aggoti** padhāno, kena panassa padhānatāti āha “**guṇehī**”ti. **Paṭhama-saddo** cettha padhānapariyāyo. Bodhisattassa pana padhānatā anaññasādhāraṇāti āha “**sabbapaṭhamo**”ti, sabbapadhānoti attho. **Etassevāti** aggasaddasseva. Ettha ca mahesakkhā tāva devā tathā ca vadanti, itare pana kathanti? Mahāsattassa ānubhāvadassanādinā. Mahesakkhānañhi devānam mahāsattassa ānubhāvo viya tena sadisānampi ānubhāvo paccakkho ahoṣīti, itare pana tesam vacanam sutvā saddahantā anuminantā tathā āhaṃsu. Paripākagatapubbahetusamsiddhāya dhammatāya codiyamāno **imasmim ...pe... byākāsi**.

Jātamattasseva bodhisattassa ṭhānādīni yesam visesādhigamānam pubbanimittabhūtānīti te niddhāretvā dassento “**ettha cā**”ti-ādimāha. Tattha **patiṭṭhānam catu-riddhipādapaṭilābhassa pubbanimittam** iddhipādavasena lokuttaradhammesu suppatiṭṭhitabhāvasamijjhanato. **Uttarābhimukhabhāvo** lokassa uttaraṇavasena gamanassa pubbanimittam. Tena hi bhagavā sadevakassa lokassa abhibhūto, kenaci anabhibhūto ahoṣīti. Tenāha “**mahājanam ajjhottharivā abhibhavitvā gamanassa pubbanimittan**”ti. Tathā sattapadagamanaṃ sattapadabojjhaṅgasampanna-ariyamaggagamanassa. Suvisuddhasetacchattadhāraṇam suvisuddhavimu-

ttichattadhāraṇassa. Pañcarājakakudhabhaṇḍasamāyogo pañcavidhavimuttiguṇa-samāyogassa. Anāvaṭadisānuvilokanaṃ anāvaṭaññatāya. “Aggohamasmi”ti-ā-dinā achambhitavācābhāsaṃ kenaci avibandhaniyatāya appavattiyassa saddhammacakkappavattanassa. “Ayamantimā jāti”ti āyatim jātiyā abhāvakkittanā anupādi ...pe... pubbanimittanti veditabbaṃ tassa tassa anāgate laddhabbavise-sassa taṃ taṃ nimittaṃ abyabhicārīti katvā. **Na āgatoti** imasmiṃ sutte, aññattha ca vakkhamānāya anupubbiyā na āgato. **Āharitvā**ti tasmim tasmim sutte, aṭṭhaka-thāsu ca āgatanayena āharitvā **dīpetabbo**.

“**Dasasahassilokadhātu** (2.0031) **kampī**”ti idaṃ satipi idha pāḷiyaṃ āgatatte vakkhamānānaṃ acchariyānaṃ mūlabhūtaṃ dassetuṃ vuttaṃ, evaṃ aññampi evarūpaṃ daṭṭhabbaṃ. **Tantibaddhā viṇā cammabaddhā bheriyoti** pañcaṅgikatū-riyassa nidassanamattaṃ, ca-saddena vā itaresampi saṅgaho daṭṭhabbo. “Andu-bandhanādīni taṅkhaṇe eva chajjitvā puna pākatikāneva honti, tathā jaccandhā-dīnaṃ cakkhusotādīni tathārūpakammaṃpaccayā tasmimyeva khaṇe uppajjitvā tāvadeva vigacchanti”ti vadanti. **Chijjimsūti** ca pādesu bandhaṭṭhānesu chijjimsu. **Vigacchimsūti** vūpasamimsu. **Ākāsaṭṭhakaratanāni** nāma taṃtaṃvimānagatama-ṇiratanādīni. **Sakatejobhāsītāni**ti ativiya samujjalāya attano pabhāya obhāsītāni **ahesuṃ**. **Nappavattīti** na sannipāto. **Na vāyīti** kharo vāto na vāyi. Mudusukho pana sattānaṃ sukhāvaho vāyi. **Pathavigatā ahesuṃ** uccaṭṭhāne ṭhātuṃ avisahantā. **Utu-sampannoti** anuṇhāsītātāsaṅkhātena utunā sampanno. **Apphoṭanaṃ** vuccati bhujahatthasaṅghaṭṭanasaddo, atthato pana vāmahatthaṃ ure ṭhapetvā dakkhi-ṇena puthupāṇinā hatthatāḷanena saddakaraṇaṃ. Mukhena usseḷanaṃ saddassa muñcanaṃ **seḷanaṃ**. **Ekaddhajamālā ahoṣi** nirantaraṃ dhajamālāsamodhānaga-tāya. Na kevalaṅca etāni eva, atha kho aññānipi “vicittapupphasugandhapuppha-vassadevopavassi sūriye dissamāne eva tārakā obhāsimsu, acchaṃ vipprasannaṃ udakaṃ pathavito ubbhijji, bilāsayā ca tiracchānā āsayato nikkhamimsu, rāgadosa-mohāpi tanu bhavimsu, pathaviyaṃ rajo vūpasami, aniṭṭhagandho vigacchi, dibba-gandho vāyi, rūpino devā sarūpeneva manussānaṃ āpāthaṃ agamaṃsu, sattānaṃ cutūpapātā nāhesun”ti evamādīni yāni mahābhinihārasamaye uppa-nnāni dvattimsapubbanimittāni, tāni anavasesato tadā ahesunti.

Tatrāpīti tesupi pathavikampādīsu evaṃ pubbanimittabhāvo veditabbo. Na kevalaṃ sampatijātassa ṭhānādīsu evāti adhippāyo. **Sabbaññutaññāṇapaṭilābhassa pubbanimittaṃ** sabbassa ñeyyassa, titthakaramatassa ca cālanato. Kenaci anussāhitānaṃyeva imasmiṃyeva **ekacakkavāḷe sannipāto** kenaci anu-ssāhitānaṃyeva **ekappahāreneva sannipatitvā dhammapaṭiggaṇhanassa pubbani-mittaṃ**. **Paṭhamaṃ devatānaṃ paṭiggahaṇaṃ** dibbavihārapaṭilābhassa, **pacchā manussānaṃ paṭiggahaṇaṃ** tattheva ṭhānassa niccalasabhāvato (2.0032) āneñja-vihārapaṭilābhassa **pubbanimittaṃ**. **Viṇānaṃ sayamaṃ vajjanaṃ** parūpadesena vinā sayameva **anupubbavihārapaṭilābhassa** pubbanimittaṃ. **Bherīnaṃ vajjanaṃ** cakkavāḷapariyantāya parisāya pavedanasamatthassa **dhammabheriyā anusāva-nassa** amatadundubhighosanassa **pubbanimittaṃ**. **Andubandhanādīnaṃ chedo mānavinibandhabhedanassa** **pubbanimittaṃ**. **Mahājanassa rogavigamo** tasseva

sakalavaṭṭadukkarogavigamabhūtaṃ **saccapaṭilābhassa pubbanimittam**. “Mahājanassā”ti padaṃ “mahājanassa dibbacakkhupaṭilābhassa, mahājanassa dibbasotadhātupaṭilābhassā”ti-ādinā tatha tatha ānetvā sambandhitabbaṃ. Iddhipādabhāvanāvasena sātisayaññajavasampattisiddhīti āha “**pīṭhasappīnaṃ jvasampadā caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittan**”ti. **Supaṭṭanasampāpūṇaṃ catupaṭisambhidādhigamassa pubbanimittam**. Atthādi-anurūpaṃ atthā-dīsu sampaṭipattibhāvato. **Ratanānaṃ sakatejobhāsītattam yaṃ lokassa dhammo-bhāsaṃ dassessati, tena tassa sakatejobhāsītattassa pubbanimittam**.

Catubrahmavihārapaṭilābhassa pubbanimittam tassa sabbaso veravūpasama-nato. **Ekādasa-agginibbāpanassa pubbanimittam** dunnibbāpananibbānabhāvato. **Ñāṇālokādassanassa pubbanimittam** anāloke ālokadassanabhāvato. **Nibbānarase-nāti kilesānaṃ nibbāyanarasena. Ekarasabhāvassāti sāsanaṃ sabbattha ekara-sabhāvassa, tañca kho amadhurassa lokassa sabbaso madhurabhāvāpādanena. Dvāsaṭṭhiḍḍhigatabhindanassa pubbanimittam** sabbaso ḍiṭṭhigatavātāpanayana-vasena. Ākāśādi-appatiṭṭhavisamañcalaṭṭhānaṃ pahāya **sakuṇānaṃ pathaviga-manam** tādisaṃ micchāgāhaṃ pahāya sattānaṃ **pāṇehi ratanattayasaraṇagama-nassa pubbanimittam. Bahujanakantatāyāti candassa viya bahujanassa kantatāya. Sūriyassa uṇhasītavivajjita-utusukhatā pariāhavivajjitakāyikacetāsikasukhappa-ttiyā pubbanimittam. Devatānaṃ apphoṭanādīhi kīḷanaṃ pamoduppatti bhavanta-gamanena, dhammasabhāvabodhanena ca udānavasena pamodavibhāvanassa pubbanimittam. Dhammavegavassanassāti desanāññavegena dhammāmatassa vassanassa pubbanimittam. Kāyagatāsativasena laddhaṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppāditamaggaphalasukhānubhavo kāyagatāsati-amatapaṭilābho, tassa pana kāyassāpi atappakasukhāvahattā khudāpipāsāpīlanābhāvo pubbanimittam vutto (2.0033). Atṭhakathāyaṃ pana khudaṃ, pipāsāñca bhinditvā vuttaṃ. Tatha pubbanimittānaṃ bhedo visesasāmaññavibhāgena, gobalībaddaṇāyena ca gahe-tabbo. “Sayamevā”ti padaṃ “atṭhaṅgikamaggadvāravivaraṇassā”ti etthāpi ānetvā sambandhitabbaṃ. Bharitabhāvassāti paripuṇṇabhāvassa. “Ariyaddhajamālāmāli-tāyāti kāsāyaddhajamālāvantaṭāyā”ti keci, sadevakassa lokassa pana ariyama-ggabojjhaṅgaddhajamālāhi mālibhāvassa pubbanimittam. Yaṃ panettha anu-ddhaṭam, taṃ suviññeyyameva.**

Etthāti “sampaṭijāto”ti-ādinā āgate imasmiṃ vāre. Vissajjitova, tasmā amhehi idha apubbaṃ vattabbaṃ natthīti adhippāyo. Tadā pathaviyaṃ gacchantopi mahā-satto ākāśena gacchanta viya mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti ayamettha niyati dhammaniyāmo bodhisattānaṃ dhammatā ti idaṃ niyatīvādavasena kathanaṃ. Pubbe purimajātīsu tādisassa puññasambhārakammaṃ katattā upacitattā mahā-janassa tathā upaṭṭhāsīti idaṃ pubbekatakammavādavasena kathanaṃ. Imesaṃ sattānaṃ upari īsanasīlatāya yathāsakaṃ kammameva issaro nāma, tassa nimmānaṃ attano phalassa nibbattanaṃ mahāpurisopi sadevakaṃ lokaṃ abhi-bhavituṃ samatthena uḷārena puññakammaṃ nibbattito, tena issarena nimmito nāma, tassa cāyaṃ nimmānaviseso, yadidaṃ mahānubhāvātā, yāya mahāja-nassa tathā upaṭṭhāsīti idaṃ issaranimmānavasena kathanaṃ. Evaṃ taṃ taṃ

bahulaṃ vatvā kiṃ imāya pariyāyakathāyāti avasāne ujukameva byākari. Sampatijāto pathaviyaṃ kathaṃ padasā gacchati, evaṃ mahānubhāvo ākāsenā maññe gacchatīti parikkappanasena ākāsenā gacchanto viya ahosi. Sīghataraṃ pana sattapadavītihārena gatattā dissamānarūpopi mahājanassa adissamāno viya ahosi. Acelakabhāvo, khuddakasarīratā ca tādisassa iriyāpathassa na anucchavikāti kammānubhāvasañjanitapāṭihāriyavasena alaṅkatapaṭiyatto viya, soḷasavaśśuddesiko viya ca mahājanassa upaṭṭhāsīti veditabbaṃ. Mahāsattassa puññānubhāvena tadā tathā upaṭṭhānamattamevetanti. **Pacchā bāladārakova ahosi, na tādisoti.** Buddhabhāvānucchavikassa bodhisattānubhāvassa yāthāvato paveditattā **parisā cassa byākaraṇena buddhena viya ...pe... attamanā ahosi.**

Sabbadhammatīti (2.0034) sabbā soḷasavidhāpi yathāvuttā dhammatā **sabbabodhisattānaṃ hontīti veditabbā** puññañāṇasambhāradassanena nesam ekasadisattā.

Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā

33. Dukūlacumbaṭake Ti daharassa nipajjanayogyatāvasena paṭisaṃhaṭadukūlasukhume. “Khattiyo brāhmaṇo”ti evamādi **jāti.** “Koṇḍañño gotamo”ti evamādi **gottaṃ.** “Poṇikā cikkhallikā sākiyā koḷiyā”ti evamādi **kulapadeso.** **Ādi-**saddena rūpissariyaparivārādisabbasampattiyo saṅgaṇhāti. **Mahantassāti** vipulassa, uḷāraśśāti attho. **Nippattiyoti** siddhiyo. **Gantabbagatiyāti** gati-saddassa kammaśādhanaṭamāha. Upapajjanavasena hi sucaritaduccaritehi gantabbāti **gatiyo,** upapattibhavaviseso. Gacchati yathārucci pavattatīti **gati,** ajjhāsayo. **Paṭisaraṇeti** parāyaṇe avassaye. Sabbasaṅkhatavisamṃyuttassa hi arahato nibbānameva taṃpaṭisaraṇaṃ. **Tyāhanti** te ahaṃ.

Dasavidhe kusaladhamme, arahite ca rājadhamme (jā. 2

mahāmaṃsajātake vitthāro) niyuttoti **dhammiko**. Tena ca dhammena sakalaṃ lokam rañjetīti **dhammarājā**. Yasmā cakkavattī dhammena ñāyena rajjam adhigacchati, na adhammena, tasmā vuttaṃ “**dhammena laddharajjattā dhammarājā**” ti. Catūsu disūsu samuddapariyosānatāya **caturantā** nāma tattha tattha dīpe mahāpāthavīti āha “**puratthima ...pe... issaro**” ti. **Vijitāvīti** vijetabbassa vijitavā, kāmakodhādikassa abhantarassa, paṭirājabhūtassa bāhirassa ca arigaṇassa vijayi, vijetvā ṭhitoti attho. Kāmaṃ cakkavattino kenaci yuddham nāma natthi, yuddhena pana sādhetabbassa vijayassa siddhiyā “**vijitasāṅgāmo**” ti vuttaṃ. Janapadova catubbidha-acchariyadhammādisamannāgate asmiṃ rājini thāvariyaṃ kenaci asaṃhāriyaṃ daḷhaṃ bhattabhāvaṃ patto, janapade vā attano dhammikāya paṭipattiyā thāvariyaṃ thirabhāvaṃ pattoti **janapadatthāvariyaṃ**. Manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā icchitadhanaharaṇādīnā parasāhasakāritāya **sāhasikā**.

Ratijananatṭhenāti atappakapītisomanassuppādanena. Saddatthato pana rameṭṭīti **ratanam**. “Aho manoharan” ti citte kattabbatāya **cittikatam** (2.0035). “Svāyaṃ cittikāro tassa pūjanīyatāyā” ti cittikatanti pūjanīyanti atthaṃ vadanti. Mahantaṃ vipulaṃ aparimitaṃ mūlaṃ agghatīti **mahaggham**. Natthi etassa tulā upamāti **atulam**, asadisam. Kadāci eva uppajjanato dukkhena laddhabbattā **dullabhada-ssanam**. Anomehi uḷāraguṇeheva sattehi paribhuñjitabbato **anomasattaparibhogam**. Idāni nesam cittikatādi-atthānaṃ savisesam cakkaratane labbhamānataṃ dassetvā itaresupi te atidisitum “**cakkaratanassa cā**” ti-ādi āradham. **Aññaṃ deva-ṭṭhānam nāma na hoti** rañño anaññasādhāraṇissariyādisampattiapaṭilābhahetuto, sattānañca yathicchitathapaṭilābhahetuto. **Aggho natthi** ativiya uḷārasamujjalasattaratanaṃ mayattā, acchariyabbhutamahānubhāvātāya ca. Yadaggena mahaggham, tadaggena **atulam**. Sattānaṃ pāpajigucchana vigatakāḷako puññapasutatāya maṇḍabhūto yādiso kālo buddhuppādāraho, tādise eva cakkavattinampi sambhavoti āha “**yasmā ca panā**” ti-ādi. Upamāvasena cetam vuttaṃ, upamopameyyānañca na accantameva sadisatā. Tasmā yathā buddhā kadāci karahaci uppajjanti, na tathā cakkavattino, evaṃ santepi cakkavattivattaparipūraṇassāpi dukkarabhāvatoṇi dullabhuppādāyevāti, iminā dullabhuppādātāsāmaññaṃ tesaṃ dullabhadaṇṇatā vuttāti veditabbam. Kāmaṃ cakkaratanānubhāvena sijjhamāno guṇo cakkavattiparivārasādhāraṇo, tathāpi “cakkavattī eva naṃ sāmibhāvena visavitāya paribhuñjati” ti vattabbataṃ arahati tadatthaṃ uppajjanatoti dassento “**tadetan**” ti-ādimāha. Yathāvuttānaṃ pañcannaṃ, channampi vā atthānaṃ itararatanesupi labbhanato “**evaṃ sesānipī**” ti vuttaṃ. Hatthi-assa-pariṇāyakaratanehi ajitavijayato, cakkaratanena ca parivārabhāvena, sesehi paribhogūpakaraṇabhāvena samannāgato. Hatthi-assamaṇi-itthiratanehi paribhogūpakaraṇabhāvena sesehi parivārabhāvenāti yojanā.

Catunnaṃ mahādīpānaṃ sirivibhavanti tattha laddham sirisampattiñceva bhogasampattiñca. **Tādisamevāti** “purebhattamevā” ti-ādinā vuttānubhāvameva. Yojanappamāṇaṃ padesaṃ byāpanena **yojanappamāṇaṃ andhakāraṃ**. Atidighatādichabbidhadosaparivajjitaṃ.

Sūrāti sattivanto, nibbhayāti atthoti āha “**abhīrukā**” ti. **Aṅgati** kāraṇam. Yena

kāraṇena “vīrā”ti vucceyyuṃ, taṃ **vīraṅgaṃ**. Tenāha “**vīriyassetam** (2.0036) **nāman**”ti. Yāva cakkavāḷapabbatā cakkassa vattanato “**cakkavāḷapabbatam sīmaṃ katvā ṭhitasamuddapariyantam**”ti vuttaṃ. “**Adaṇḍenā**”ti imināva dhanadaṇḍassa, sarīradaṇḍassa ca akaraṇaṃ vuttaṃ. “**Asatthenā**”ti iminā pana senāya yujjhanassāti tadubhayaṃ dassetuṃ “**ye katāparādhe**”ti-ādi vuttaṃ. **Vuttappakāranti** sāgarapariyantam.

“Rañjanaṭṭhena **rāgo**, taṇhāyanaṭṭhena **taṇhā**”ti pavatti-ākārabhedena lobho eva dvidhā vutto. Tathā hissa dvidhāpi chadanaṭṭho ekantiko. Yathāha “andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ rāgo sahate naran”ti, (netti. 11, 27) “taṇhāchadanachādītā”ti (udā. 64) ca. Iminā nayena dosādīnampi chadanaṭṭho vattabbo. **Kilesaggahaṇena** vicikicchādayo sesakilesā vuttā. Yasmā te sabbe pāpadhammā uppajjamānā sattasantānaṃ chādetvā pariyanandhitvā tiṭṭhanti kusalappavattiṃ nivārenti, tasmā te “chadanā, chadā”ti ca vuttā. **Vivaṭṭacchadāti** ca o-kārassa ā-kāraṃ katvā niddeṣo.

35. Tāsanti dvinnampi nipphattīnaṃ. **Nimittabhūtānī**ti ñāpakakāraṇabhūtāni. Tathā hi lakkhīyati mahāpurisabhāvo etehīti **lakkhaṇāni**. Ṭhānagamanādīsu bhūmiyaṃ suṭṭhu samaṃ patiṭṭhitā pādā etassāti **suppatiṭṭhitapādo**. Taṃ panassa suppatiṭṭhitapādātaṃ byatirekamukhena vibhāvetuṃ “**yathā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **aggatalanti** aggapādātalaṃ. **Paṇhīti** paṇhitalaṃ. **Passanti** pādātālāssa dvīsu passesu ekekaṃ, ubhayameva vā pariyantam passaṃ. “**Assa panā**”ti-ādi anvayato atthavibhāvanaṃ. **Suvaṇṇapādukatalamiva** ujukaṃ nikkhipiyamānaṃ. **Eka-pahārenevāti** ekakkhaṇeyeva. **Sakalaṃ pādātalaṃ bhūmiṃ phusati** nikkhipane. Ekappahāreneva sakalaṃ pādātalaṃ bhūmito utṭhahatīti yojanā. **Tasmā ayaṃ suppatiṭṭhitapādoti** nigamanaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ anupubbaninnādi-a-cchariyabbhutaṃ nissandaphalaṃ, taṃ parato **lakkhaṇasuttavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 3.201) āvibhavissatīti.

Nābhi dissatīti lakkhaṇacakkassa nābhi parimaṇḍalasaṅghānā supariyattā hutvā dissati, labbhatīti adhippāyo. **Nābhiparicchināti** tassaṃ nābhiyaṃ paricchinā paricchedavasena ṭhitā. **Nābhimukhaparikkhepapaṭṭoti** pakaticakkassa (2.0 akkhabbhāhatapariharaṇatthaṃ nābhimukhe ṭhapetabbaṃ parikkhepapaṭṭo, tappaṭicchanno idha adhippeto. **Nemimaṇikāti** nemiyaṃ āvalibhāvena ṭhitamaṇikālekhā. **Sambahulavāro**ti bahuvidhalekhaṅgavibhāvanavāro. **Sattīti** āvudhasatti. **Sirivacchoti** siri-aṅgā. **Nandīti** dakkhiṇāvattaṃ. **Sovattikoti** sovatti-aṅgo. **Vaṭṭamsakoti** āveḷaṃ. **Vaḍḍhamānakanti** purimahādīsu dīpaṅkaṃ. **Morahatthakoti** morapiñchakalāpo, morapiñchapaṭisibbito vā bījanīviseso. **Vālabījanīti** cāmarivālaṃ. Siddhatthādi **punṇaghaṭapunṇapātiyo**. “Cakkavāḷo”ti vatvā tassa padhānāvayave dassetuṃ “**himavā sineru ...pe... sahasānī**”ti vuttaṃ. “**Cakkavattirañño parisam upādāyā**”ti idaṃ hatthiratanādīnampi tattha labbhamānabhāvadassanaṃ. **Sabbotisatti-ādiko** yathāvutto aṅgaviseso **cakkalakkhaṇasseva parivāro** Ti veditabbo.

“**Āyatapaṇhī**”ti idaṃ aññesaṃ paṇhito dīghataṃ sandhāya vuttaṃ, na pana atidīghatanti āha “**paripunṇapaṇhī**”ti. Yathā pana paṇhilakkhaṇaṃ paripunṇaṃ nāma hoti, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Āraggenāti**

maṇḍalāya sikhāya. **Vaṭṭetvā**ti yathā suvaṭṭaṃ hoti, evaṃ vaṭṭetvā. **Rattakambalage-
ṇḍukasadisā**ti rattakambalamayageṇḍukasadisā.

“**Makkaṭassevā**”ti dīghabhāvaṃ, samatañca sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Niyyāsatele-
nā**ti chattiritaniyyāsādiniyyāsasammissena telena, yaṃ “surabhiniyyāsan”tipi
vadanti. **Niyyāsate**laggahaṇaṅcetha haritālavaṭṭiyā ghanasiniddhabhāvadassa-
natthaṃ.

Yathā satakkhattuṃ vihataṃ kappāsapaṭalaṃ sappimaṇḍe osāritaṃ ativiya
mudu hoti, evaṃ mahāpurisassa hatthapādāti dassento “**sappimaṇḍe**”ti-ādimāha.
Talunāti sukhumāla.

Cammenāti aṅgulantaraveṭhitacamma. **Paṭibaddha-aṅgulantaroti** ekato
sambaddha-aṅgulantaro na hoti. **Ekappamāṇā**ti dīghato samānappamāṇā. **Yavala-
kkhaṇanti** abbhantarato aṅgulipabbe ṭhitaṃ yavalakkhaṇaṃ. **Paṭivijjhivā**ti taṃtaṃ-
pabbānaṃ samānadesatāya aṅgulīnaṃ pasāritakālepi aññamaññaṃ vijjhitaṃ viya
phusivā tiṭṭhanti.

Saṅkhā (2.0038) vuccanti gopphakā, uddhaṃ saṅkhā etesanti **ussaṅkhā**, pādā.
Piṭṭhipādeti piṭṭhipādasamīpe. **Tenā**ti piṭṭhipāde ṭhitaḡopphakabhāvena baddhā
hontīti yojanā. Tayidaṃ “tenā”ti padaṃ uparipadadvayepi yojetabbaṃ “tena
baddhabhāvena na yathāsukhaṃ parivaṭṭanti, tena yathāsukhaṃ napaṭivaṭṭanena
gacchantānaṃ pādatalānīpi na dissanti”ti. **Uparī**ti piṭṭhipādato dviti-aṅgulimattaṃ
uddhaṃ, “caturaṅgulamattaṃ”ti ca vadanti. Nigūḷhāni ca honti, na aññesaṃ viya
paññāyamānāni. **Tenā**ti gopphakānaṃ upari paṭiṭṭhitabhāvena. **Assā**ti mahāpuri-
sassa. Satipi desantarappavattiyaṃ niccaloti dassanattaṃ **nābhiggahaṇaṃ**.
“**Adhokāyova iñjati**”ti idaṃ purimapaḍassa kāraṇavacanaṃ. Yasmā adhokāyova
iñjati, tasmā nābhito ...pe... niccalo hoti. “**Sukhena pādā parivaṭṭanti**”ti idaṃ pana
purimassa, pacchimassa ca kāraṇavacanaṃ. Yasmā sukhena pādā parivaṭṭanti,
tasmā adhokāyova iñjati, yasmā sukhena pādā parivaṭṭanti, tasmā puratopi ...pe...
pacchatoyevāti.

Yasmā eṇimigassa samantato ekasadisamaṃsā anukkamena uddhaṃ thūlā
jaṅghā honti, tathā mahāpurisassāpi, tasmā vuttaṃ “**eṇimigasadisajaṅgho**”ti. **Pari-
puṇṇajaṅgho**ti samantato maṃsūpacayena paripuṇṇajaṅgho. Tenāha “**na ekato**”-
ti-ādi.

Etenāti “anonamanto”ti-ādivacanena, jāṇuphāsubhāvadīpanenāti attho. **Avasesa-
janā**ti iminā lakkhaṇena rahitajanā. **Khujjā vā honti** heṭṭhimakāyato uparimakā-
yassa rassatāya, **vāmanā vā** uparimakāyato heṭṭhimakāyassa rassatāya, etena
ṭhapetvā sammāsambuddhaṃ, cakkavattinañca itare sattā khujjapakkhikā, vāma-
napakkhikā cāti dasseti.

Kāmaṃ sabbāpi padumakaṇṇikā suvaṇṇavaṇṇāva, kañcanapadumakaṇṇikā
pana pabhassarabhāvena tato sātīsayāti āha “**suvaṇṇapadumakaṇṇikasadi-
sēhī**”ti. **Ohitanti** samohitaṃ antogadhaṃ. Tathābhūtaṃ pana taṃ tena channaṃ
hotīti āha “**paṭicchanna**”ti.

Suvaṇṇavaṇṇoti suvaṇṇavaṇṇavaṇṇoti ayamettha atthoti āha “**jātihiṅgulakenā**”-
ti-ādi, svāyamattho āvuttiñāyena ca vedītabbo. Sarīrapariyāyo idha vaṇṇa-sa-

ddoti adhippāyo. Paṭhamavikappaṃ vatvā (2.0039) tathārūpāya pana ruḷhiyā abhāvaṃ manasi katvā vaṇṇadhātupariyāyameva vaṇṇa-saddaṃ gahetvā dutiya-vikappo vutto. Tasmā padadvayenāpi suniddhantasuvaṇṇasadisachavivaṇṇoti vuttaṃ hoti.

Rajoti sukhumarajo. **Jallanti** malīnabhāvāvaho reṇusañcayo. Tenāha “**malaṃ vā**”-ti. Yadi vivattati, kathaṃ nhānādīnīti āha “**hatthadhovanādīnī**” ti-ādi.

Āvaṭṭapariyosāneti padakkhiṇāvaṭṭanavasena pavattassa āvaṭṭassa ante.

Brahmuno sarīraṃ purato vā pacchato vā anonamitvā ujukameva uggatanti āha “**brahmā viya ujugatto**” ti. Sā panāyaṃ ujugattatā avayavesu buddhippattesu daṭṭhabbā, na daharakāleti vuttaṃ “**uggatadīghasarīro bhavissati**” ti. **Itaresūti** “kandhajāṇūsū” ti imesu **dvīsu thānesu** namantā purato namantīti ānetvā sambandho. **Passavaṅkāti** dakkhiṇapassena vā vāmapassena vā vaṅkā. **Sūlasadisāti** potthakarūpakaraṇe ṭhāpitasūlapādasadisā.

Hatthapiṭṭhi-ādivasena satta sarīravayavā ussadā upacitamamsā etassāti **sattu-ssado**. Aṭṭhikoṭiyo paññāyantīti yojanā. **Nigūḷhasirājālehīti** lakkhaṇavacaname-tanti tena nigūḷha-aṭṭhikoṭihītipi vuttameva hotīti. **Hatthapiṭṭhādīhīti** ettha **ādi**-saddena aṃsakūṭakandhakūṭānaṃ saṅgahe siddhe taṃ ekadesena dassento “**vaṭṭetvā ...pe... kandhenā**” ti āha.

“**Silārūpakam viyā**” ti-ādinā vā nigūḷha-aṃsakūṭatāpi vibhāvitā yevāti daṭṭhabbaṃ. Sīhassa pubbaddhaṃ sīhapubbaddhaṃ, paripuṇṇāvayavatāya sīhapubbaddhaṃ viya sakalo kāyo assāti sīhapubbaddhakāyo. Tenāha “**sīhassa pubbaddhakāyo viya sabbo kāyo paripuṇṇo**” ti. **Sīhassevāti** sīhassa viya. **Dussaṇṭhitavisaṇṭhito na hotīti** duṭṭhu saṇṭhito, virūpasāṇṭhito ca na hoti, tesam tesam avayavānaṃ ayuttabhāvena, virūpabhāvena ca saṇṭhiti upagato na hotīti attho. **Saṇṭhantīti** saṇṭhahanti. **Dīghehīti** aṅgulināsādīhi. **Rassehīti** gīvādīhi. **Thūlehīti** ūrubāhu-ādīhi (2.0040). **Kisehīti** kesalomamajjhādīhi. **Puthulehīti** akkhihatthatalādīhi. **Vaṭṭehīti** jaṅghattādīhi.

Satapuññalakkhaṇatāya **nānācittena puññacittena cittito** Sañjātacittabhāvo “īdiso eva buddhānaṃ dhammakāyassa adhiṭṭhānaṃ bhavituṃ yutto” ti dasapāramīhi **sajjito** abhisāṅkhato, “dānacittena puññacittena” ti vā pāṭho, dānavasena, sīlādivasena ca pavattapuññacittena attho.

Dvinnam koṭṭānam antaranti dvinnam piṭṭhibāhānaṃ vemajjhaṃ piṭṭhimajjhassa uparibhāgo. **Citam paripuṇṇanti** aninnabhāvena citam, dvīhi koṭṭehi samatalatāya paripuṇṇam. **Uggammāti** uggantvā, aninnam samatalam hutvāti adhippāyo. Tenāha “**suvaṇṇaphalakaṃ viyā**” ti.

Nigrodho viya parimaṇḍaloti parimaṇḍalanigrodho viya parimaṇḍalo, “nigrodhaparimaṇḍalaparimaṇḍalo” ti vattabbe ekassa parimaṇḍala-saddassa lopaṃ katvā “**nigrodhaparimaṇḍalo**” ti vutto. Tenāha “**samakkhandhasākho nigrodho**” ti-ādi. Na hi sabbo nigrodho parimaṇḍaloti, parimaṇḍalasaddasannidhānena vā parimaṇḍalova nigrodho gayhatīti ekassa parimaṇḍalasaddassa lopena vināpi ayamattho labbhatīti āha “**nigrodho viya parimaṇḍalo**” ti. **Yāvatako assāti yāvatakvassa** o-kārassa va-kārādesam katvā.

Samavaṭṭitakkhandhoti samam suvaṭṭitakkhandho. Koñcā viya dīghagalā, bakā viya vaṅkagalā, varāhā viya puthulagalāti yojanā. **Suvaṇṇāḷiṅgasadisoti** suvaṇṇamayakhuddakamudiṅgasadiso.

Rasaggasaggīti madhurādibhedam rasam gasanti anto pavesantīti rasaggasā rasaggasānam aggā rasaggasaggā, tā etassa santīti **rasaggasaggi**. **Tenāti** ojāya apharaṇena hīnadhātukattā **te bahvābādhā honti**.

Hanūti sannissayadantādhārassa samaññā, tam bhagavato sīhassa hanu viya, tasmā bhagavā **sīhahanu**. Tattha yasmā buddhānaṃ rūpakāyassa, dhammakāyassa ca upamā nāma hīnūpamāva, natthi samānūpamā, kuto adhikūpamā, tasmā ayampi hīnūpamāti dassetuṃ “**tatthā**” ti-ādi vuttaṃ. Yasmā mahāpurisassa heṭṭhimānurūpavaseneva uparimampi saṇṭhitam, tasmā vuttaṃ (2.0041) “**dvepi paripuṇṇāni**” ti, tañca kho na sabbaso parimaṇḍalatāya, atha kho tibhāgāvasesamaṇḍalatāyāti āha “**dvādasiyā pakkhassa candasadisāni**” ti. **Sallakkhetvāti** attano lakkhaṇasatthānusārena upadhāretvā. Dantānaṃ uccanīcatā abhantarabāhirappaśvasasenapi veditabbā, na aggavaseneva. Tenāha “**ayapaṭṭakena chinnaśāṅkhaṇḍalam viyā**” ti. **Ayapaṭṭakanti** kakacam adhippetam. **Samā bhavissanti**, na visamā, samasaṇṭhānāti attho.

Sātisayam mududīghaputhulatādippakāraguṇā hutvā bhūtā jātāti pabhūtā, bha-

kārassa ha-kāraṃ katvā pahūtā jivhā etassāti **pahūtajivho**.

Vicchinditvā vicchinditvā pavattasaratāya **chinnassarāpi**. Anekākāratāya **bhinnassarāpi**. Kākassa viya amanuññasaratāya **kākassarāpi**. **Apalibuddhattāti** anupaddutavatthukattā, vatthūti ca akkharupattitṭhānaṃ veditabbaṃ. **Aṭṭhaṅgasamannāgatoti** ettha aṅgāni parato āgamissanti. **Mañjughosoti** madhurassaro.

Abhinīlanettoti adhikanīlanetto, adhiatā ca sātisayaṃ nīlabhāvena veditabbā, na nettanīlabhāvasseva adhiabhāvatoti āha “**na sakalanīlanetto**” ti-ādi. Pītalohitavaṇṇā setamaṇḍalagatarājivasena. Nīlasetakāḷavaṇṇā pana taṃtaṃmaṇḍalavaseveva veditabbā.

“**Cakkhubhaṇḍanti** akkhidalan” ti keci. “Akkhidalavaṭuman” ti aññe. Akkhidalehi pana saddhiṃ akkhibimbanti veditabbaṃ. Evañhi viniggatagambhīrajotanāpi yuttā hoti. “**Adhippetan**” ti iminā ayamettha adhippāyo ekadesena samudāyupalakkhaṇāyēnāti dasseti. Yasmā pakhuma-saddo loke akkhidalalomesu niruḷho, tenevāha “**mudusiniddhanīlasukhumapakhumācitāni akkhīni**” ti.

Kiñcāpi uṇṇā-saddo loke avisesato lomapariyāyo, idha pana lomavisesavācakoti āha “**uṇṇā loman**” ti. **Nalāṭavemajjhe jātāti** nalāṭamajjhagatā jātā. **Odātātāya upamā**, na mudutāya (2.0042). Uṇṇā hi tatopi sātisayaṃ mudutarā. Tenāha “**sappi maṇḍe**” ti-ādi. **Rajatapubbulaḷakanti** rajatamayatārakamāha.

Dve atthavase paṭicca vuttanti yasmā buddhā, cakkavattino ca paripuṇṇanalāṭātāya, paripuṇṇasīsabimbatāya ca “uṇhīsāsīsā” ti vuccanti, tasmā te dve atthavase paṭicca “**uṇhīsāsīso**” ti **idaṃ vuttaṃ**. Idāni taṃ atthadvayaṃ mahāpurise suppatiṭṭhitanti “**mahāpurisassa hī**” ti-ādi vuttaṃ. Saṅhatamatāya, suvaṇṇavaṇṇatāya, pabhassaratāya, paripuṇṇatāya ca **rañño bandha-uṇhīsapaṭṭo viya virocāti**. **Kapīsisāti** dvidhābhūtasīsā. **Phalasisāti** phalitasīsā. **Aṭṭhisīsāti** maṃsassa abhāvato ativiya aṭṭhitāya, patanubhāvato vā taconaddha-aṭṭhimattasīsā. **Tumbasisāti** lābusadisāsīsā. **Pabbhārasīsāti** piṭṭhibhāgena olambamānasīsā. **Purimanayenāti** paripuṇṇanalāṭatāpakkena. **Uṇhīsaveṭṭhitāsīso viyāti** uṇhīsapaṭṭena veṭṭhitāsīsapadeso viya. **Uṇhīsam viyāti** chekena sippinā viracita-uṇhīsamaṇḍalaṃ viya.

Vipassīsamaññāvaṇṇanā

37. Tassa vitthāroti tassa lakkhaṇapariggaṇhane nemittakānaṃ santappanassa vitthāro vitthārakathā. **Gabbhokkantiyaṃ** nimittabhūta supinapaṭiggāhakasanta-ppane **vuttoyeva**. **Niddosenāti** khārikaloṇikādidosarahitena. **Dhātiyoti** thaññapāyikā dhātiyo. Tā hi dhāpenti thaññam pāyentīti **dhātiyo**. “**Tathā**” ti iminā “saṭṭhin” ti padaṃ upasaṃharati, **sesāpīti** nhāpikā, dhārikā, parihārikāti imā tividhā. Tāpi dahanti vidahanti nhānaṃ dahanti dhārentīti “dhātiyo” tveva vuccanti. Tattha **dhāraṇaṃ** urasā, ūrunā, hatthehi vā suciraṃ velaṃ sandhāraṇaṃ. **Pariharaṇaṃ** aññassa aṅkato attano aṅkaṃ, aññassa bāhuto attano bāhuṃ upasaṃharantehi **haraṇaṃ** sampāpanaṃ.

38. Mañjussaroti saṅhassaro. Yo hi saṅho, so kharo na hotīti āha “**akharassaro**” ti. **Vaggussaroti** manorammassaro, manorammatā cassa cāturiyane puññayoga-

toti āha “**chekanipuṇassaro**”ti. **Madhurassaroti** sotasukhassaro, sotasukhatā cassa ativiya iṭṭhabhāvenāti āha “**sātassaro**”ti. **Pemaṇiyassaro** Ti (2.0043) piyāyita-bbassaro, piyāyitabbatā cassa suṇantānaṃ attani bhattisamuppādanenāti āha “**pemajanakassaro**”ti. **Karavīkassaroti**. Karavīkasaddo yesaṃ sattānaṃ sota-pathaṃ upagacchati, te attano sarasampattiyā pakatiṃ jahāpetvā avase karonto attano vase vatteti, evaṃ madhuroti dassento “**tatridan**”ti-ādimāha. Tatha “**karavīkasakuṇe**”ti-ādi tassa sabhāvakathanaṃ. **Laḷitanti** pīivegasamuṭṭhitaṃ līḷaṃ. **Chaḍḍetvāti** “saṅkharāṇampi madhurasaddasavanantarāyakaraṇaṃ”ti **tiṇāni** apānetvā. **Anikkhipitvāti** bhūmiyaṃ anikkhipitvā ākāśagata meva katvā. **Anubaddhamigā** vāḷamigeḥi. Tato **maraṇabhayaṃ** hitvā. **Pakkhe pasāretvāti** pakkhe yathāpasārite katvā apatantā **tiṭṭhanti**.

Suvaṇṇapañjaraṃ vissajjesi yojanappamāṇe ākāse attano āṇāya pavattanato. Tenāha “**so rājāṇāyā**”ti-ādi. **Laḷimsūti** laḷitaṃ kātuṃ ārabhiṃsu. **Taṃ pītinti** taṃ buddhaguṇārammaṇaṃ pītiṃ teneva nīhārena punappaṇaṃ pavattaṃ pītiṃ **avijahitvā** vikkhambhitakilesā therānaṃ santike laddhadhammassavanasappāyā upanissayasampattiyā paripakkaññāṇatāya **sattahi ...pe... patitṭhāsi**. Sattasatamattena orodhajanena saddhiṃ padasāva therānaṃ santikaṃ upagatatā “**sattahi jaṅghasatehi saddhin**”ti vuttaṃ. **Tato** Ti karavīkasaddato. **Satabhāgena ...pe... veditabbo** anekakappakoṭṭisatasambhūtapuññasambhārasamudāgatavathusaṃpattibhāvato.

39. Kammavipākajanti sātisayasucaritakammanibbattaṃ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ dūrepi ārammaṇaṃ sampaṭicchanasamatthaṃ kammavipākena saha jātaṃ, kammaṃ vā vipākabhāvena jātaṃ pasādacakkhu. Duvidhañhi dibbacakkhuṃ kammamayaṃ, bhāvanāmayanti. Tatridaṃ kammamayanti āha “**na bhāvanāmayan**”ti. Bhāvanāmayam pana bodhimūle uppajjissati. Ayaṃ “so”ti salla-kkhaṇaṃ kāmaṃ manoviññāṇena hoti, cakkhuviññāṇena pana tassa tathā vibhāvitattā manoviññāṇassa tatha tathāpavattīti āha “**yena nimittaṃ ...pe... sakkoti**”ti.

40. Vacanatthoti (2.0044) saddattho. **Nimīlananti** nimīlanadassanaṃ navisuddhaṃ, tathā ca akkhīni avivaṇāni nimīladassanassa na visuddhibhāvato. Tabbi-pariyāyato pana dassanaṃ visuddhaṃ, vivaṇāncāti āha “**antarantarā**”ti-ādi.

41. Nī-iti- jānanatthaṃ dhātuṃ gahetvā āha “**panayati jānāti**”ti. Yato vuttaṃ “animittā na nāyare”ti (visuddhi. 1.174; saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.20), “vidūbhi neyyaṃ naravarassā”ti (netti. saṅgahavāra) ca. Nī-iti pana pavattanatthaṃ dhātuṃ gahetvā “**nayati** pavatteti”ti. **Appamatto ahosi** tesu tesu kiccakaraṇīyesu.

42. Vassāvāso **vassaṃ** Uttarapadalopena, tasmā vassaṃ, vasse vā, sannivāsa-phāsutāya arahatīti **vassiko**, pāsādo. Māsā pana vasse utumhi bhavāti vassikā. **Itaresūti** hemantikaṃ gimhikanti imesu. **Eseva nayoti** uttarapadalopena niddesaṃ atidisati.

Nāti-ucco hoti nātinīco Ti gimhiko viya ucco, hemantiko viya nīco na hoti, atha kho tadubhayavemajjalakkhaṇatāya nāti-ucco hoti, nātinīco. **Assāti** pāsādassa. **Nātibahūnīti** gimhikassa viya na atibahūni. **Nātitanūnīti** hemantikassa viya na khuddakāni, tanutarajālāni ca. **Missakānevāti** hemantike viya na uṇhaniyāneva,

gimhike viya ca na sītaniyāneva, atha kho ubhayamissakāneva. **Tanukānīti** na puthulāni. **Uṇhappavesanattāyāti** sūriyasantāpānuppavesāya. **Bhittiniyūhānīti** dakkhiṇapasse bhittisu niyūhāni. **Siniddhanti** sinehavantaṃ, siniddhaggahaṇe-
neva cassa garukatāpi vuttā eva. **Kaṭukasannissitanti** tikaṭukādikaṭukadrabbūpa-
sañhitaṃ. **Udakayantānīti** udakadhārāvissandayantāni. Yathā jalayantāni, evaṃ
himayantānīpi tattha karonti eva. Tasmā hemante viya himāni patantāniyeva
hontīti ca veditabbaṃ.

Sabbaṭṭhānānipīti sabbāni paṭikiriyaṇhānabhojanakīḷasañcaraṇādiṭṭhānānīpi, na

nivāsaṭṭhānāniyeva. Tenāha “**dovārikāpī**”ti-ādi. Tattha kāraṇamāha “**rājā kirā**”ti-ādi.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jiṇṇapurisavaṇṇanā

44. Gopānasivaṅkanti (2.0045) vaṅkagopānasī viya. Vaṅkānañhi vaṅkabhāvassa nidassanatthaṃ avaṅkagopānasīpi gayhati. **Ābhoggavaṅkanti** ādito paṭṭhāya abbhuggatāya kuṭtilasarīratāya vaṅkaṃ. Tenāha “**khandhe**”ti-ādi. Daṇḍa-paraṃ daṇḍaggahaṇaparaṃ ayaṇaṃ gamaṇaṃ etassāti **daṇḍaparāyaṇaṃ**, daṇḍo vā paraṃ āyaṇaṃ gamaṇakāraṇaṃ etassāti **daṇḍaparāyaṇaṃ**. Ṭhānādīsu daṇḍo gati avassayo etassa tena vinā appavattanatoti **daṇḍagatikam**, gacchati etenāti vā **gati**, daṇḍo gati gamaṇakāraṇaṃ etassāti **daṇḍagatikam**. **Daṇḍapaṭisaraṇanti** etthāpi eseva nayo. **Jarāturanti** jarāya kilantaṃ assavaṣaṃ. **Yadā ratho purato hotīti** dvedhāpathe sampatte purato gacchante balakāye tattha ekaṃ saṅṭhānaṃ āruḷho majjhe gacchanto bodhisattena āruḷho ratho itaraṃ saṅṭhānaṃ gacchanto yadā purato hoti. **Pacchā balakāyo** Ti tadā pacchā hoti sabbo balakāyo. **Tādise okāseti** tādise vuttappakāre maggappadese. **Taṃ purisanti** taṃ jiṇṇapurisaṃ. **Suddhāvāsāti** siddhatthādīnaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ sāsane brahmacariyaṃ caritvā suddhāvāsabhūmiyaṃ nibbatabrahmāno. Te hi tadā tattha tiṭṭhanti. “Kiṃ paneso jiṇṇo nāmā”ti eso tayā vuccamāno kiṃ atthato, taṃ me niddhāretvā kathehīti dasseti. Aniddhāritasarūpattā hi tassa attano bodhisatto liṅgasabbanāmena taṃ vadanto “kin”ti āha. “Yathā kiṃ te jātan”ti dvayameva hi loke yebhuyyato jāyati itthī vā puriso vā, tathāpi taṃ liṅgasabbanāmena vuccati, evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. “**Kiṃ vuttaṃ hoti**”ti-ādi tassa aniddhāritasarūpatameva vibhāveti.

“**Tena hī**”ti-ādi “ayañca jiṇṇabhāvo sabbasādhāraṇattā mayhampi upari āpattito evā”ti mahāsattassa saṃvijjanākāravibhāvanaṃ. Rathaṃ sāretīti **sārathi**. Kiḷāvihāratthaṃ uyyuttā yanti upagacchanti etanti **uyyānaṃ**. **Alanti** paṭikkhepavacanaṃ. **Nāmāti** garaḥaṇe nipāto “kathañhināmā”ti-ādīsu (pārā. 39, 42, 87, 88, 90, 166, 170; pāci. 1, 13, 36) viya. Jātiyā ādīnavadassanatthaṃ taṃmūlassa ummūlanaṃ viya hotīti, tassa ca avassitabhāvato “**jātiyā mūlaṃ** (2.0046) **khaṇanto nisīdī**”ti āha. Siddhe hi kāraṇe phalaṃ siddhameva hotīti. Piḷaṃ janetvā antotudanasena sabbapaṭhamaṃ hadayaṃ anupavissa ṭhitattā **paṭhamena sallena hadaye viddho viya nisīdīti** yojanā.

Byādhipurisavaṇṇanā

47. Pubbe vuttanayenevāti “suddhāvāsā kirā”ti-ādīnā pubbe vutteneva nayena. **Ābādhikanti** ābādhavantaṃ. **Dukkhitanti** sañjātadukkhāṃ. **Ajātanti** ajātabhāvo,

nibbānaṃ vā.

Kālakatapurisavaṇṇanā

50. Bhantanettakuppalādi vividhaṃ katvā lātabbato **vilāto**, vayhaṃ, sivikā cāti āha “**vilātanti sivikan**” ti. Sivikāya diṭṭhapubbattā mahāsatto citakapañjaraṃ “sivikan” ti āha. **Ito paṭigatanti** ito bhavato apagataṃ. **Katakālanti** pariyosāpitajīvanakālaṃ. Tenāha “**yattakan**” ti-ādi.

Pabbajitavaṇṇanā

53. Dhammaṃ caratīti **dhammacaraṇo**, tassa bhāvo **dhammacaraṇabhāvoti** dhammacariyameva vadati. **Evaṃ ekekassa padassāti** yathā “sādhudhammacariyāti pabbajito” ti yojanā, evaṃ “sādhusamacariyāti pabbajito” ti-ādinā ekekassa padassa **yojanā veditabbā**. **Sabbānīti** “sādhudhammacariyā” ti-ādīsu āgatāni sabbāni dhammasamakusalapuññapadāni. **Dasakusalakammaphavevacanānīti** dānādīni dasakusaladhammapariyāyapadāni.

Bodhisattapabbajjāvaṇṇanā

54. Pabbajitassa dhammiṃ kathaṃ sutvāti sambandho. **Aññañca** saṅgīti-anāruḷhaṃ tena tadā vuttaṃ dhammiṃ kathanti yojanā. “**Vaṃsovā**” ti padattayena dhammatā esāti dasseti. **Cirassaṃ cirassaṃ passanti** dīghāyukabhāvato. Tathā hi vuttaṃ “bahūnaṃ vassānaṃ ...pe... accayenā” ti. **Tenevāti** na cirassaṃ diṭṭhabhāveneva. Acirakālantarikameva pubbakālakiriyaṃ dassento “**jiṇṇaṃca disvā ...pe... pabbajitañca disvā, tasmā ahaṃ pabbajitomhi rājā**” ti āha (2.0047) yathā “nhatvā vatthaṃ paridahitvā gandhaṃ vilimpitvā mālaṃ piḷandhitvā bhutto” ti.

Mahājanakāya-anupabbajjāvaṇṇanā

55. “**Kasmā panetthā**” ti-ādinā tesam caturāsītiyā pānasahassānaṃ mahāsatte saṃbhattataṃ, saṃvegabahulatañca dasseti, yato sutatṭhāneyeva ṭhatvā ñātimittādīsu kiñci anāmantetvā mattavaravāraṇo viya ayomayabandhanaṃ ghanabandhanaṃ chinditvā pabbajjaṃ upagacchiṃsu.

Cattāro māse cārikaṃ cari na tāva ñāṇassa paripākaṃ gatattā.

Yadā pana ñāṇaṃ paripākaṃ gataṃ, taṃ dassento “**ayaṃ panā**” ti-ādimāha. **Sabbeva ime** pabbajitā mama gamanaṃ **jānissanti**, jānantā ca maṃ anubandhi-ssantīti adhippāyo. **Sannisīvesūti** sannisīnesu. **Saṇatevāti** saṇati viya saddaṃ karoti viya.

Avivekārāmānanti anabhirativivekānaṃ. **Ayaṃ kāloti** ayaṃ tesam pabbajitānaṃ mama gamanassa ajānanakālo. **Nikkhamitvāti** paṇṇasālāya niggantvā, mahābhinnikkhamaṇaṃ pana pageva nikkhanto. Pāramitānubhāvena utṭhitaṃ upari deva-

tāhi dibbapaccattharaṇehi supaññattampi mahāsattassa puññānubhāvena siddhattā tena paññattaṃ viya hotīti vuttaṃ “**pallaṅkaṃ paññapetvā**” ti. “Kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū” ti-ādi (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.22, 237; a. ni. 2.5; 8.13; mahāni. 17, 196) nayappavattaṃ **caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhahitvā. Vūpa-kāsanti** vivekavāsaṃ.

Aññenevāti yattha mahāpuriso tadā viharati, tato aññeneva disābhāgena. Kāmaṃ bodhimaṇḍo jambudīpassa majjhe nābhiṭṭhāniyo, tadā pana brahāraññe vivitte yogīnaṃ paṭisallānasāruppo hutvā tiṭṭhati, tadañño pana jambudīpappadeso yebhuyyena bahujano ākiṇṇamanusso iddho phīto ahosi. Tena te taṃ taṃ janapadadesaṃ uddissa gatā “**anto jambudīpābhimukhā cārikaṃ pakkantā**” ti vuttā **anto jambudīpābhimukhā**, Na himavantādipabbatābhimukhāti attho.

Bodhisatta-abhinivesavaṇṇanā

57. Kāmaṃ (2.0048) bhagavā buddho hutvā sattasattāhāni tattheva vasi, sabba-paṭhamamāṃ pana visākhapuṇṇamaṃ sandhāya “**ekarattivāsaṃ upagatassā**” ti vuttaṃ. **Rahogatassā**ti raho janavivittaṃ ṭhānaṃ upagatassa, tena gaṇasaṅgaṇi-kābhāvena mahāsattassa kāyavivekamāha. **Paṭisallīnassā**ti nānārammaṇacārato cittassa nivattiyā pati sammadeva nilīnassa tattha avisaṭacittassa, tena cittasaṅgaṇi-kābhāvenassa pubbabhāgiyaṃ cittavivekamāha. **Dukkanti** jāti-ādimūlakaṃ dukkhaṃ. Kāmaṃ cutūpapātāpi jātimaraṇāni eva, maraṇajātiyova “jāyati mīyati” ti pana vatvā “cavati upapajjati” ti vacanaṃ na ekabhavapariyāpannānaṃ nesaṃ gahaṇaṃ, atha kho nānābhavapariyāpannānaṃ ekajjhaṃ gahaṇanti dassento āha “**idaṃ dvayaṃ ...pe... vuttan**” ti. Kasmā pana lokassa kicchāpattiparivita-kkane “jarāmarāṇassā” ti jarāmarāṇavasena niyamaṃ katanti āha “**yasmā-**” ti-ādi. **Jarāmarāṇameva upaṭṭhāti** āditoti adhippāyo. **Abhiniviṭṭhassā**ti āra-ddhassa. Paṭiccasamuppādamukhena vipassanārambhe tassa jarāmarāṇato paṭṭhāya abhiniveso aggato yāva mūlaṃ otaraṇaṃ viyāti āha “**bhavaggato otara-ntassa viyā**” ti.

Upāyamanasikārāti upāyena manasikaraṇato manasikārassa pavattanato. Idāni taṃ upāyamanasikārapariyāyaṃ yonisomanasikāraṃ sarūpato, pavatti-ākā-rato ca dassetuṃ “**aniccādīni hī**” ti-ādi vuttaṃ. **Yonisomanasikāro nāma hotīti** yāthāvato manasikārabhāvato. **Aniccādīnīti ādi**-saddena dukkhānatta-asubhā-dīnaṃ gahaṇaṃ. **Ayanti** “etadahosi” ti evaṃ vutto “kimhi nu kho satī” ti-ādinayappa-vatto manasikāro. **Tesaṃ aññataro** Ti tesu aniccādīmanasikāresu aññataro eko. Ko pana soti? Aniccamanasikārova, tattha kāraṇamāha “**udayabbayānupassanāva-sena pavattattā**” ti. Yañhi uppajjati ceva cavati ca, taṃ aniccaṃ udayavayapari-cchinnattā addhuvanti katvā. Tassa pana tabbhāvadassanaṃ yāthāvamanasikāra-tāya yonisomanasikāro. **Ito yonisomanasikārā**ti hetumhi nissakkavacananti tassa iminā “**upāyamanasikārenā**” ti hetumhi karaṇavacanena atthamāha. **Samāgamo aho**sīti (2.0049) yāthāvato paṭivijjhanavasena saṅgamo ahosi. **Kiṃ pana tanti** kiṃ pana taṃ jarāmarāṇakāraṇanti āha “**jāti**” ti. “Jātiyā kho” ti-ādīsu ayaṃ saṅkhe-

pattho- kimhi nu kho sati jarāmarañam hoti, kiṃ paccayā jarāmarañan” ti jarāmarā-
ṇakāraṇam pariggaṇhantassa bodhisattassa “yasmim sati yaṃ hoti, asati ca na
hoti, taṃ tassa kāraṇan” ti evaṃ abyabhicārikāraṇapariggaṇhane “jātiyā kho sati
jarāmarañam hoti, jātipaccayā jarāmarañan” ti yā jarāmarañassa kāraṇapariggā-
hikā paññā uppajjati, tāya uppajjantiyā samāgamo ahoṣīti. **Sabbapadānīti** “kimhi
nu kho sati jāti hoti” ti-ādinā āgatāni jāti-ādīni viññāṇapariyosānāni nava padāni.

Dvādasapadike paṭiccasamuppāde idha yāni dve padāni aggahitāni, tesam
aggahaṇe kāraṇam pucchitvā vissajjetukāmo tesam gahetabbākāram tāva
dassento **“ettha panā”** ti-ādimāha. Paccakkhabhūtam paccuppannavasam
paṭhamam gahetvā tadanantaram anāgataṃ “dutiyan” ti gahaṇe atīto tatiyo hotīti
āha **“avijjā saṅkhārā hi atīto bhavo”** ti. Nanu cettha anāgatassāpi bhavassa
gahaṇam na sambhavati paccuppannavasena abhinivesassa jotitattāti? Sacca-
metam, kāraṇe pana gahite phalam gahitameva hotīti tathā vuttanti daṭṭhabbam.
Api cettha anāgatopi addhā atthato saṅgahito eva, yato parato “nāmarūpapa-
ccayā saḷāyatanan” ti-ādinā anāgataddhasaṅgahikā desanā pavattā. **Tehīti** avijjā-
saṅkhārehi ārammaṇabhūtehi. **Na ghaṭiyati** na sambajjhati. **Mahāpuriso hi paccu-
ppannavasena abhinivīṭṭhoti** aghaṭane kāraṇamāha. **Adiṭṭhehīti** anavabuddhehi,
itthambhūtalakkaṇe cetam karaṇavacanam. Sati anubodhe paṭivedhena bhavita-
bbanti āha **“na sakkā buddhena bhavitun”** ti. **Imināti** mahāsattena. **Teti** avijjāsa-
ṅkhārā. **Bhava-upādānataṇhāvasenevāti** bhava-upādānataṇhādassanavaseneva.
Diṭṭhā taṃsabhāvatamaṃsahagatehi tehi samānayogakkhamattā. **Visuddhimagge**
(visuddhi. 2.570) **kathitāva**, tasmā na idha kathetabbāti adhippāyo.

58. Paccayatoti hetuto, saṅkhāratoti attho. “Kimhi nu kho sati jarāmarañam hoti”-
ti-ādinā hi hetuparamparāvasena phalaparamparāya vuccamānāya (2.0050)
“kimhi nu kho sati viññāṇam hoti” ti vicāraṇāya “saṅkhāre kho sati viññāṇam
hoti” ti viññāṇassa visesakāraṇabhūte saṅkhāre aggahite tato viññāṇam paṭiniva-
ttati nāma, na sabbapaccayatoti. Tenevāha “nāmarūpe kho sati viññāṇam hoti” ti
(dī. ni. 2.58), nāmampi cettha saḷāyatādivaseneva paccayabhūtam adhippetam,
na kammūpanissayavasena paccuppannavasena abhinivisassa jotitattā. **Āramma-
ṇatoti** avijjāsaṅkhārasaṅkhāta-ārammaṇato, atītabhavasāṅkhāta-ārammaṇato vā.

Atitaddhapariyāpannā hi avijjāsaṅkhārā. Yato paṭinivattamānaṃ viññāṇaṃ atīta-
bhavatopi paṭinivattati nāma. **Ubhayampīti** paṭisandhiviññāṇampi vipassanāviññā-
ṇampi. **Nāmarūpaṃ nātikkamatīti** paccayabhūtaṃ, ārammaṇabhūtaṅca nāma-
rūpaṃ nātikkamati tena vinā avattanato. Tenāha “**nāmarūpato paraṃ na gacchati**”-
ti.

Viññāṇe nāmarūpassa paccaye honteti viññāṇe nāmassa, rūpassa, nāmarū-
passa ca paccaye honte. **Nāmarūpe ca viññāṇassa paccaye honteti** tathā nāme,
rūpe, nāmarūpe ca viññāṇassa paccaye honteti catuvokāra-ekavokārapañcavokā-
rabhavavasena yathārahaṃ yojanā veditabbā, **dvīsupi aññamaññapaccayesu**
hontesūti pana pañcavokārabhavavaseneva. **Ettakenāti** evaṃ viññāṇa nāmarū-
pānaṃ aññamaññaṃ upatthambhanavasena pavattiyā. **Jāyetha vā ...pe... upapa-**
jjetha vāti “satto jāyati ...pe... upapajjati vā”ti samañña hoti viññāṇanāmarūpavini-
muttassa sattapaññattiyā upādānabhūtassa dhammassa abhāvato. Tenāha “**ito**
hī”ti-ādi. **Etadevāti** viññāṇaṃ, nāmarūpanti etaṃ dvayameva.

Pañca padānīti “jāyetha vā”ti-ādīni pañca padāni. Nanu tattha paṭhamatatiyehi
catutthapañcamāni atthato abhinnānīti āha “**saddhiṃ aparāparaṃ cutipaṭisandhīhi**”-
ti. **Puna taṃ ettāvatāti vuttamatthanti** yo “ettāvatā”ti padena pubbe vutto, tameva
yathāvuttamatthaṃ “yadidan”ti-ādīnā **niyyātentō** nidassento puna **vatvā. Anuloma-**
paccayākāravasenāti paccayadhammadassanapubbakaṃ paccayuppannadha-
mmadassanavasena. Paccayadhammānañhi attano paccayuppannassa (2.0051)
paccayabhāvo idappaccayatā paccayākāro, so ca “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ā-
dinā vutto. Saṃsārappavattiyā anulomanato **anulomapaccayākāro**. Jāti-ādikaṃ
sabbam vaṭṭadukkham cittena samihitena kataṃ samūhavasena gahetvā pāḷiyam
“dukkhakkhandhassā”ti vuttanti āha “**jāti ...pe... dukkharāsissā**”ti.

59. Dukkhakkhandhassa anekavāraṃ samudayadassanavasena viññāṇassa
pavattattā “**samudayo samudayo**”ti āmeḍitavacanaṃ avoca. Atha vā “evaṃ samu-
dayo hoti”ti idaṃ na kevalaṃ nibbattinidassanapadaṃ, atha kho paṭiccasamuppā-
da-saddo viya samuppādamukhena idha samudaya-saddo nibbattimukhena
paccayattaṃ vadati. Viññāṇādayo bhavantā idha paccayadhammā niddiṭṭhā, te
sāmaññarūpena byāpanicchāvasena gaṇhanto “samudayo samudayo”ti āha,
evaṅca katvā yaṃ vakkhati “imasmiṃ sati idaṃ hotīti paccayasañjānanamattaṃ
kathitaṃ”ti, (dī. ni. aṭṭha. 2.59) taṃ samatthitaṃ hoti. Yadi evaṃ “udayadassana-
pañña vesā”ti idaṃ kathanti? Nāyaṃ doso paccayato udayadassanamukhena
nibbattilakkaṇadassanassa sambhavato. **Dassanaṭṭhena cakkhūti** samudayassa
paccakkhato dassanabhāvena cakkhu viyāti **cakkhu. Nātakaraṇaṭṭhenāti** yathā
samudayo sammadeva ñāto hoti avabuddho, evaṃ karaṇaṭṭhena. **Pajānanatṭhe-**
nāti “viññāṇāditamṭampaccayuppattiyā etassa dukkhakkhandhassa samudayo
hoti”ti pakāro jānanatṭhena. **Nibbijhitvā paṭivijhitvā uppannatṭhenāti** anibbi-
jjhitvā pubbe udayadassanapaññāya paṭipakkhadhamme nibbijhitvā “ayaṃ samu-
dayo”ti paccayato, khaṇato ca, sarūpato paṭivijhitvā uppannabhāvena, nibbijhana-
ṭṭhena paṭivijhanaṭṭhena vijjāti vuttaṃ hoti. **Obhāsaṭṭhenāti** samudayasabhāvapa-
ṭicchādanakassa mohandhakārassa ca kilesandhakārassa ca vidhamanavasena

avabhāsakabhāvena.

Idāni yathāvuttamattham paṭipāṭiyā vibhāvetuṃ “**yathāhā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **cakkhuṃ udapādīti** pāḷiyam paduddhāro. Katham udapādīti ceti āha “**dassanaṭṭhe-nā**” ti. “Samudayassa paccakkhato dassanabhāvenāti vutto vāyamattho. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. **Cakkhudhammoti** cakkhūti pāḷidhammo. **Dassanaṭṭho attho** Ti dassanasabhāvo tena (2.0052) pakāsetabbo attho. Sese supī eseva nayo. **Ettakehi padehīti** imehi pañcahi padehi. “**Kim kathitan**” ti piṇḍattham pucchati. **Paccayasañjānanamattanti** viññāṇādīnam paccayadhammānam nāmarūpādipaccayuppanna paccayasabhāvasañjānanamattam kathitam avisesato paccayasabhāvasallakkaṇassa jotitattā. Saṅkhārānam sammadeva udayadassanassa jotitattā “**vīthipaṭipannā taruṇavipassanā kathitā**” ti ca vuttaṃ.

61. Attanā adhigatattā āsanna paccakkhatāya “**ayan**” ti vuttaṃ, ariyamaggādīnam magganatṭhena **maggoti**. Pabbabhāgavipassanā hesā. Tenāha “**bodhāyā**” ti. Bodhapadassa bhāvasādhanatam sandhāyāha “**catusaccabujjhanatthāyā**” ti. Pariññāpahānabhāvanābhisamayā yāvadeva sacchikiriyābhisamayatthā nibbānādhi-gamatthattā brahmacariyavāsassāti vuttaṃ “**nibbānabujjhanatthāya eva vā**” ti. “Nibbānam paramam sukhan” ti (ma. ni. 2.215, 217; dha. pa. 204) hi vuttaṃ. **Bujjha-tīti** cattāri ariyasaccāni ekapaṭivedhena paṭivijjhati, tena bodha-saddassa kattusā-dhanattamāha. **Paccatapadehīti** paṭhamāvibhattidīpakehi padehi. **Nibbānameva kathitam** viññāṇādi nirujjhati etthāti katvā. **Anibbattinirodhanti** sabbaso paccayani-rodhena anuppādanirodham accantanirodham.

62. **Sabbeheva etehi padehīti** “cakkhū” ti-ādīhi pañcahi padehi. **Nirodhasañjāna-mattamevāti** “nirodho nirodhoti kho” ti-ādīnā nirodhassa sañjānanamattameva **kathitam** pubbārambhābhāvato, na tassa paṭivijjhanavasena paccakkhato dassanam ariyamaggassa anadhigatattā. Saṅkhārānam sammadeva nirodhadassanam nāma sikhāpattāya vipassanāya vasena icchitabbanti “**vuṭṭhānagāminī balavavipassanā kathitā**” ti ca vuttaṃ.

63. **Viditvāti** pubbabhāgiyena ñāṇena jānitvā. **Tato aparabhāgeti** vuttanayena paccayanirodhajānanato pacchābhāge. **Upādānassa paccayabhūtesūti** catubbidhassapi upādānassa ārammaṇapaccayādīnā paccayabhūtesu, upādāniyesūti attho. **Vahantoti** pavattento. **Idanti** “aparena samayenā” ti-ādi vacanam. **Kasmā vuttanti** “yāya paṭipattiyā sabbepi mahābodhisattā carimabhava bodhāya paṭipa-jjanti, vipassanāya mahābodhisattena tatheva paṭipannan” ti kathetukamyatāva-sena pucchāvacaṇam. Tenāha (2.0053) “**sabbeyeva hī**” ti-ādi. Tattha puttassa jāta-divase mahābhinikkhamanam, padhānānuyogo ca dhammatāvasena veditabbo, itaram itikattabbatāvasena. Tatthāpi cirakālaparibhāvanāya laddhāsevanāya mahākaruṇāya saṅcoditamānasattā “kiccam vatāyam loko āpanno” ti-ādīnā (dī. ni. 2.57; saṃ. ni. 2.4, 10) saṃsāradukkhato mocetuṃ icchitassa sattalokassa kicchāpattidassanamukhena jarāmarāṇato paṭṭhāya paccayākārasamma-sampī dhammatāva. Tathā attādhīnatāya, kenaci anupakhatattā, asecanakasukha-vihāratāya, catutthajjhānikatāya ca ānāpānakammaṭṭhānānuyogo. **Pañcasu**

khandhesu abhinivisitvāti viññāṇanāmarūpādipariyāyena gahitesu pañcasu upādānakkhandhesu vipassanābhinivesavasena abhinivisitvā paṭipattiṃ ārabhitvā. **Anukkamanti** anu anu gāmitabbato paṭipajjitabbato “anukkaman”ti laddhanāmaṃ anupubbapaṭipattiṃ. **Katvā**ti paṭipajjitvā.

Iti rūpanti ettha dutiyo **iti**-saddo nidassanattho, tena paṭhamo **iti**-saddo sarūpassa, parimāṇassa ca bodhako anekatthattā nipātānaṃ,āvutti-ādivasena vāyamattho veditabbo. Antogadhāvadhāraṇaṅca vākyam dassento “**idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, ito uddhaṃ rūpaṃ natthi**”ti-ādimāha. Tattha “**ruppanasabhān**”ti iminā sāmāññato rūpassa sabhāvo dassito, “**bhūtopādāyabhedan**”ti-ādinā visesato, tadubhayenapi “idaṃ rūpan”ti padassa attho niddiṭṭho. Tattha **lakkhaṇam** nāma tassa tassa rūpavisesassa anaññasādhāraṇo sabhāvo. **Raso** tasseva attano phalaṃ pati paccayabhāvo. **Paccupaṭṭhānam** tassa paramatthato vijjamānattā yāthāvato ñāṇassa gocarabhāvo. **Paḍaṭṭhānam** āsannakāraṇam, tenassa paccayāyattavuttitā dassitā. “**Anavasesarūpapariggaho**”ti iminā pana “ettakaṃ rūpaṃ, ito uddhaṃ” rūpaṃ natthi padadvayassāpi attho niddiṭṭho rūpassa sabbaso pariyādānavasena niyāmanato. “Iti rūpassa samudayo”ti ettha pana **iti**-saddo “iti kho bhikkhave sappāṭibhayo bālo”ti-ādīsu (ma. ni. 3.124; a. ni. 3.1) viya pakāratthoti āha “**itīti evan**”ti.

Avijjāsamudayāti avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhanirodhī hi uppādo atthibhāvavācākopi hoti, tasmā purimabhavasiddhāya (2.0054) avijjāya sati imasmiṃ bhava rūpasamudayo, rūpassa uppādo hotīti attho. “**Taṇhāsamudayā**”ti-ādīsupi eseva nayo. **Āhārasamudayā**ti ettha pana pavattipaccayesu kabalīkārāhārassa balavatāya so eva gahito. Tasmīṃ pana gahite pavattipaccayatāsāmaññaena utucittāni gahitāneva hontīti catusamuṭṭhānikarūpassa paccayato udayadassanam vibhāvītamēvāti daṭṭhabbam. “**Nibbattilakkhaṇan**”ti-ādinā kālavasena udayadassanamāha. Tattha **nibbattilakkhaṇanti** rūpassa uppādasaṅkhātāṃ saṅkhatalakkhaṇam. **Passantopīti** na kevalam paccayasamudayameva, atha kho khaṇato udayam passantopi. Addhāvasena hi paṭhamam udayam passitvā ṭhito puna santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati. **Avijjānirodhā rūpanirodhoti** aggamaggena avijjāya anuppādanirodhato anāgatassa rūpassa anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato. **Taṇhānirodhā kammanirodhoti** etthāpi eseva nayo. **Āhāranirodhā**ti pavattipaccayassa kabalīkārāhārassa abhāvena. **Rūpanirodhoti** taṃsamuṭṭhānarūpassa abhāvo hoti. Sesam vuttanayameva. “**Vipariṇāmalakkhaṇan**”ti bhaṅgakālavasena hetam vayadassanam, tasmā tam addhāvasena paṭhamam passitvā puna santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati. Ayaṅca nayo pākatikavipassakavasena vutto, bodhisattānam panetaṃ natthi. Esa nayo udayadassanepi.

“**Iti vedanā**”ti-ādīsupi heṭṭhā rūpe vuttanayānusārena attho veditabbo. Tenāha “**ayaṃ vedanā, ettakā vedanā**”ti-ādi. Tattha **vedayita ...pe... sabhāvanti** ettha “vedayitasabhāvam ...pe... vijānanasabhāvan”ti paccekam **sabhāva**-saddo yojetabbo. **Vedayitasabhāvanti** anubhavanasabhāvam. **Sañjānanasabhāvanti** “nīlam pītan”ti-ādinā ārammaṇassa sallakkhaṇasabhāvam. **Abhisāṅkharāṇasabhāvanti**

āyūhanasabhāvaṃ. **Vijānanasabhāvanti** ārammaṇassa upaladdhisabhāvaṃ. **Sukhādīti ādi-saddena** dukkhasomanassadomanassupekkhāvedanānaṃ saṅgaho **rūpasaññādīti ādi-saddena** saddasaññādīnaṃ, **phassādīti ādi-saddena** cetanā vitakkādīnaṃ **cakkhuvīññāṇādīnanti ādi-saddena** sabbesaṃ lokiyaviññāṇānaṃ saṅgaho. Yathā ca viññāṇe, esa nayo vedanādīsupi. **Tesanti** (2.0055) “samudayo”ti vuttadhammānaṃ. **Tīsu khandhesūti** vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhesu. “Phuṭṭho vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”ti (saṃ. ni. 4.93) vacanato “**phassasamudayā**”ti **vattabbaṃ**. “Nāmarūpapaccayāpi viññāṇan”ti (vibha. 246; dī. ni. 2.97) vacanato **viññāṇakkhandhe “nāmarūpasamudayā**”ti vattabbaṃ. **Tesaṃ yevāti** tīsu khandhesu “phassassa viññāṇakkhandhe nāmarūpassā”ti phassanāmarūpānaṃyeva **vasena atthaṅgamapadampi yojetabbaṃ**, avijjādayo pana rūpe vuttasadisā evāti adhippāyo.

Samapaññāsalakkhaṇavasenāti paccayato vīsati khaṇato pañcāti pañcavīsatiyā udayalakkhaṇānaṃ, paccayato vīsati khaṇato pañcāti pañcavīsatiyā eva vayalakkhaṇānaṃ cāti samapaññāsāya udayavayalakkhaṇānaṃ vasena. Tattha pañcannaṃ khandhānaṃ udayo lakkhiyati etehīti **lakkhaṇānīti** vuccanti avijjādisamudayoti, tathā tesaṃ anuppādanirodho lakkhiyati etehīti **lakkhaṇānīti** vuccanti avijjādīnaṃ accantanirodho. Nibbattivipariṇāmalakkhaṇāni pana saṅkhatalakkhaṇamevāti. Evaṃ etāni samapaññāsalakkhaṇāni sarūpato veditabbāni. **Yathānukkamena vaḍḍhiteti** yathāvutta-udayabbayañāṇe tikkhe sūre pasanne hutvā vahante tato paraṃ vattabbānaṃ bhaṅgañāṇādīnaṃ uppattipaṭipāṭiyā buddhipatte paramukkaṃsagate **vipassanāñāṇe**. Pageva hi chattiṃsakoṭisatasahassamukhena pavattena sabbaññutaññāṇānucchavikena mahāvajirañāṇasaṅkhātena sammasañāṇena sambhatānubhāvaṃ gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākaṃ gacchantaṃ paṭipadāvisuddhiñāṇaṃ aparimitakāle sambhatāya paññāpāramiyā ānubhāvena ukkaṃsapāramippattaṃ anukkamena vuṭṭhānagāminibhāvaṃ upagantvā yadā ariyamaggena ghaṭeti, tadā ariyamaggacittaṃ sabbakilesehi maggapaṭipāṭiyā vimuccati

, vimuccantañca tathā vimuccati, yathā sabbañeyyāvaraṇappahānaṃ hoti. Yaṃ kilesānaṃ “savāsanappahānaṃ”ti vuccati, tayidaṃ pahānaṃ atthato anuppattinirodhoti āha “**anuppādanirodhenā**”ti. **Āsavaśaṅkhātehi kilesehīti** bhavato ābhavaggaṃ, dhammato āgotrabhuṃ savanato pavattanato āsavaśaṅñitehi rāgo, diṭṭhi, mohoti imehi kilesehi. Lakkhaṇavacanañcetaṃ, pāḷiyaṃ yadidaṃ “āsavehī”-ti, tadekaṭṭhatāya pana sabbehipi (2.0056) kilesehi sabbehipi pāpadhammehi cittaṃ vimuccati. **Aggahetvā**ti tesāṃ kilesānaṃ lesamattampi aggahetvā.

Maggakkhaṇe vimuccati nāma taṃtaṃmaggavajjhakilesehi **phalakkhaṇe vimuttaṃ nāma**. **Maggakkhaṇe vā vimuttañceva Vimuccati cāti** uparimaggakkhaṇe heṭṭhimamaggavajjhehi vimuttañceva yathāsakaṃ pahātabbehi vimuccati ca. **Phalakkhaṇe vimuttamevā**ti sabbasmimpi phalakkhaṇe vimuttameva, na vimuccati nāma.

Sabbabandhanāti orambhāgiyuddhambhāgiyasaṅgahitā sabbasmāpi bhavasaññojanā, **vippamutto** visesato pakārehi mutto. **Suvikasitacittasantāno** Ti sātisayaṃ ñāṇarasmisamphassa suṭṭhu sammadeva samphullacittasantāno. “**Cattāri maggañāṇāni**”ti-ādi yehi ñāṇehi suvikasitacittasantāno, tesāṃ ekadesena dassanaṃ. Nippadesato dassanaṃ pana parato āgamissati, tasmā tattheva tāni vibhajissāma. **Sakale ca buddhaguṇeti** atitamaṃse appaṭihatañāṇādi ke sabbe pi buddhaguṇe. Yadā hi lokanātho aggamaggaṃ adhigacchati, tadā sabbe guṇe hatthagate karoti nāma. Tato paraṃ “hatthagate katvā ṭhito”ti vuccati.

“Paripuṇṇasaṅkappo”ti vatvā paripuṇṇasaṅkappatāparidīpanaṃ udānaṃ dassetaṃ “anekajātisaṃsāraṃ”ti-ādi vuttaṃ. Tattha ādito dvinnaṃ gāthānamattho heṭṭhā **brahmajālanidānavañṇanāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1paṭhamamahāsaṅgītikathāvāṇṇanā) vutto eva. Parato pana **ayoghanahatassā**ti ayo haññati etenāti **ayoghanam**, kammārānaṃ ayokūṭaṃ, ayomuṭṭhi ca, tena ayoghanena hatassa pahatassa. **Eva**saddo cettha nipātamattaṃ. **Jalato jātavedaso** Ti jalayamānassa aggissa, anādare vā etaṃ sāmivacanaṃ. **Anupubbūpasantassā**ti anukkamena upasantassa vikkhambhantassa niruddhassa. **Yathā na ñāyate gati**ti yathā tassa gati na ñāyati. Idaṃ vuttaṃ hoti- ayomuṭṭhikūṭādinā pahatattā ayoghanena hatassa pahatassa ayogataṃ, kaṃsabhājanādigatassa vā jalamānassa aggissa anukkamena upasantassa dasasu disāsu na katthaci gati paññāyati paccayanirodhena appaṭisandhikaniruddhattāti. **Evaṃ sammāvimuttānanti** sammā hetunā ñāyena tadaṅgavikkhambhanavimuttipubbaṅgamāya (2.0057) samucchavedavimuttīyā ariyamaggena catūhipi upādānehi, āsavehi ca muttattā sammā vimuttānaṃ, tato eva kāmabandhanaśaṅkhātaṃ kāmoghavoghātibhedam avasiṭṭha-oghañca taritvā ṭhitattā **kāmabandhoghatārīnaṃ** suṭṭhu paṭipassambhitasabbakilesavipphanditattā kilesābhisaṅkhāravātehi akampanīyatāya **acalaṃ** nibbānaśaṅkhātaṃ saṅkhārūpasamaṃ **sukhaṃ pattānaṃ** adhigatānaṃ khīṇāsavānaṃ **gati** devamanussādibhedāsu gatisu “ayaṃ nāmā”ti paññāpetabbatāya abhāvato **paññāpetum natthi** na upalabbhati, yathāvuttajātavedo viya apaññattikabhāvameva te gacchantīti attho. **Evaṃ manasi karontoti** “evaṃ anekajātisaṃsāraṃ”ti-ādinā (dha. pa. 153) attano katakiccattaṃ manasi karonto bodhipallaṅke nisinnova virocitthāti yojanā.

Dutiyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmayācanakathāvaṇṇanā

64. Yannūnāti parivittakkanatthe nipāto, **ahanti** bhagavā attānaṃ niddisatīti āha “**yadi panāhan**”ti. “**Aṭṭhame sattāhe**”ti-ādi yathā amhākaṃ bhagavā abhisambuddho hutvā vimuttisukhapaṭisaṃvedanādivasena sattasu sattāhesu paṭipajji, tato parañca dhammagambhīratāpaccavekkhaṇādivasena, evameva sabbe pi sammāsambuddhā abhisambuddhakāle paṭipajjiṃsu, te ca sattāhādayo tatheva vavatthapīyantīti ayaṃ sabbesampi buddhānaṃ dhammatā. Tasmā vipassī bhagavā abhisambuddhakāle tathā paṭipajjīti dassetuṃ āradhāṃ. Tattha “**aṭṭhame sattāhe**”ti idaṃ sattamasattāhato paraṃ, sattāhato orime ca pavattāya paṭipattiyā vasena vuttaṃ, na pallaṅkasattāhassa viya aṭṭhamassa nāma sattāhassa vavattitassa labbhamānattā. **Anantaroti** “adhigato kho myāyaṃ dhammo”ti-ādiko vitakko (dī. ni. 2.67; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7, 8).

Paṭividdhoti sayambhuñāṇena “idaṃ dukkhan”ti-ādinā paṭimukhaṃ paṭivijjhana vasena pavatto, yathābhūtaṃ avabuddhoti attho. **Dhammoti** catusaccadhammo tabbinimuttassa (2.0058) paṭivijjhitabbadhammassa abhāvato. **Gambhīroti** mahāsamuddo viya makasatuṇḍasūciyā aññatra samupacitaparipakkañāṇasambhārehi aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyappaṭiṭṭho. Tenāha “**uttānabhāvapaṭikkhepavacanametān**”ti. Alabbhaneyyappaṭiṭṭho ogāhituṃ asakkuṇeyyatāya sarūpato vīsato ca passituṃ na sakkāti āha “**gambhīrattāva duddaso**”ti. **Dukkheṇa daṭṭhabboti** kicchena kenaci kadācīdeva daṭṭhabbo. Yaṃ pana daṭṭhameva na sakkā, tassa ogāhetvā anu anu bujjhane kathā eva natthīti āha “**duddasattāva duranubodho**”ti. **Dukkheṇa avabujjhitaḥ** avabodhassa dukkarabhāvato. Imasmiṃ ṭhāne “taṃ kiṃ maññatha bhikkhave dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā”ti (saṃ. ni. 5.1115) suttapadaṃ vattabbaṃ. Santārammaṇatāya vā **santo**. Nibbutasabbapariḷāhatāya **nibbuto**. Padhānabhāvaṃ nītoti vā **paṇīto**. Atittikarattṭhena **atapako** sādurasabhojanaṃ viya. Ettha ca nirodhasaccaṃ santaṃ ārammaṇanti **santārammaṇaṃ**, maggasaccaṃ santaṃ, santārammaṇañcāti **santārammaṇaṃ** anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ, saṅkhārānañca abhāvato **santo nibbutasabbapariḷāhattā nibbuto**, santapaṇītabhāveneva tadatthāya asecanakatāya **atappakatā** daṭṭhabbā. Tenāha “**idaṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vuttan**”ti. Uttamañāṇassa visayattā na takkena avacaritabbo, tato eva nipuṇañāṇagocaratāya, saṅhasukhumasabhāvattā ca **nipuṇo**. Bālānaṃ avisayattā paṇḍitehi eva vedittabboti **paṇḍitavedaniyo**. Āliyanti abhiraṃmitappaṭṭhena sevīyantīti **ālayā**, pañca kāmāguṇā. Ālayanti abhiraṃmaṇavasena sevantīti **ālayā**, taṇhāvicarītāni. **Ālayaratāti** ālayaniratā. **Suṭṭhu muditā** Ativiya muditā anukkaṇṭhanato. **Ramatīti** ratim vīdati kīlati laḷati. Ime sattā yathā kāmāguṇe, evaṃ rāgampi assādentī abhinandanti yevāti vuttaṃ “**duvidhampī**”ti-ādi.

Ṭhānaṃ sandhāyāti ṭhāna-saddaṃ sandhāya. Atthato pana “**ṭhānan**” ti ca paṭi-ccasamuppādo eva adhippeto. Tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṃ**, saṅkhārādīnaṃ paccayabhūtā avijjādayo. **Imesaṃ** saṅkhārādīnaṃ **paccayāti ida-ppaccayā**, avijjādayova. **Idappaccayā eva idappaccayatā** yathā devo eva devatā, idappaccayānaṃ vā avijjādīnaṃ attano phalaṃ paṭicca paccayabhāvo (2.0059) uppādanasamatthatā **idappaccayatā**, tena paramatthapaccayalakkhaṇo paṭiccasamuppādo dassito hoti. Paṭicca samuppajjati phalaṃ etasmāti **paṭiccasamuppādo**. Padadvayenāpi dhammānaṃ paccayaṭṭho eva vibhāvito. Tenāha “**saṅkhārādipaccayānaṃ avijjādīnametaṃ adhivacanan**” ti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** (visuddhi. 2.570) vuttanayena veditabbo.

Sabbasaṅkhārasamathoti-ādi sabbanti sabbasaṅkhārasamathādipadābhi-dheyyaṃ sabbam, atthato **nibbānameva**. Idāni tassa nibbānabhāvaṃ dassetuṃ “**yasmā hi**” ti-ādi vuttaṃ. **Tanti** nibbānaṃ. **Āgammāti** paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccayahetu. **Sammantīti** appaṭisandhikūpasamavasena sammanti. Tathā santā ca savisesaṃ upasantā nāma hontīti āha “**vūpasammantī**” ti, etena sabbe saṅkhārā sammanti etthāti **sabbasaṅkhārasamatho**, nibbānanti dasseti. Sabbasaṅkhāravisaṃyutte hi nibbāne sabbasaṅkhāravūpasamapariyāyo ñāyāgato yevāti. Sesevadesupi eseva nayo. Upadhīyati ettha dukkhanti **upadhi**, khandhādayo. **Paṭi-nissaṭṭhāti** samucchadavasena pariccattā **honti**. **Sabbā taṇhāti** aṭṭhasatappa-bhedā sabbāpi taṇhā. **Sabbe kilesarāgāti** kāmarāgarūparāgādibhedā sabbepi kilesabhūtā rāgā, sabbepi vā kilesā idha kilesarāgāti veditabbā, na lobhavesesā eva cittassa viparītabhāvāpādanato. Yathāha “rattampi cittaṃ vipariṇataṃ, duṭṭhampi cittaṃ vipariṇataṃ, mūḷhampi cittaṃ vipariṇatan” ti (pārā. 271) **virajantīti** attano sabhāvaṃ vijahanti. **Sabbam dukkhanti** jarāmaraṇādibhedam sabbam vaṭṭa-dukkham. **Bhavana bhavanti** tena tena bhavana bhavantaram. Bhavanikantibhā-vena **saṃsibbati**, **phalena vā saddhiṃ kammaṃ** sataṇhasseva āyatīṃ punabbha-vabhāvato. **Tato vānato nikkhantaṃ** tattha tassa sabbaso abhāvato. Ciraṇisajjāci-rabhāsanēhi piṭṭhi-āgilāyanatālugalasosādivasena **kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca** veditabbā. Sā ca kho desanāya atthaṃ ajānantānaṃ, appaṭipajjantānañca vasena, jānantānaṃ, pana paṭipajjantānañca desanāya kāyaparissamopi satthu aparissamova. Tenāha bhagavā “na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesi” ti (udā. 10). Tathā hi vuttaṃ “**yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assā**” ti. **Ubhayanti** cittakilamatho, cittavihesā (2.0060) cāti **ubhayaṃ petam buddhānaṃ natthi**, bodhimūleyeva samucchinnatā.

65. Anubrūhanaṃ sampiṇḍanaṃ. **Soti** “apissū” ti nipāto. **Vipassinti** paṭi-saddayo-gena sāmi-atthe upayogavacananti āha “vipassissā” ti. Vuddhippattā acchariyā vā **anacchariyā**. Vuddhi-atthopi hi akāro hoti yathā “asekkhā dhammā” ti (dha. sa. tika-mātikāya 11). Kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni sataśahassañca sadevakassa lokassa dhammasaṃvibhāgakaraṇatthameva pāramiyo pūretvā idāni samadhigatadhammarājassa tattha appossukkatāpattidīpanatā, gāthāthassa acchariyatā, tassa vuddhippatti cāti veditabbā. Atthadvārena hi gāthānaṃ anacchariyatā. **Gocarā ahesunti** upaṭṭhahiṃsu. Upaṭṭhānañca vitakketabbatāvāti āha “**parivitakka-**

vitabbataṃ pāpuṇiṃsū” ti.

Yadi sukhāpaṭipadāva kathaṃ kicchatāti āha “**pāramīpūraṇakāle**” ti-ādi. **Evamā-dīni** duppariccajāni **dentassa**. **Ha**-iti vā byattanti etasmim atthe nipāto, “ekamaṣsa-tthe” ti keci. **Ha** byattaṃ, ekamaṣena vā **alam** nippayojanaṃ evaṃ kicchena adhiga-tassa dhammassa desetunti yojanā. **Halanti** “alan” ti iminā samānatthaṃ padaṃ “halanti vadāmi” ti-ādīsu (saṃ. ni. ṭī. 1.172) viya. **Rāgadosaphuṭṭhehī** phuṭṭhavi-sena viya sappena rāgena, dosena ca samphuṭṭhehi abhibhūtehi. **Rāgadosānugate-hī** rāgadosehi anubandhehi.

Niccādīnanti niccaggāhādīnaṃ. **Evaṃ gatanti** evaṃ pavattaṃ aniccādi-ākārena pavattaṃ. “**Catusaccadhamman**” ti idaṃ aniccādīsu, saccesu ca yathālābhava-sena gahetabbaṃ. Evaṃ gatanti vā evaṃ “aniccan” ti-ādinā abhinivisitvā mayā, aññehi ca sammāsambuddhehi gataṃ, ñātaṃ paṭividdhanti attho. **Kāmarāgena, bhavarāgena ca rattā** nīvaraṇehi nivutacittatāya, **diṭṭhirāgena rattā** viparītābhinive-sena **na dakkhanti** yāthāvato imaṃ dhammaṃ nappaṭivijjhissanti. **Evaṃ gāhāpe-tuntī** “aniccan” ti-ādinā sabhāvena yāthāvato dhamme jānāpetuṃ. Rāgadosapare-tatāpi nesaṃ sammūḷhabhāvenevāti āha “**tamokhandhena āvuṭṭā**” ti.

Dhammadesanāya appossukkatāpattiyā kāraṇaṃ vibhāvetuṃ “**kasmā panā**” -ti-ādinā sayameva codanaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha yathāyaṃ idāni dhammadesa-nāya (2.0061) appossukkatāpatti sabbabuddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇadhammatā-vasena, sabbabodhisattānaṃ ādito “kiṃ me aññāta-vesenā” ti-ādinā (bu. vaṃ. 2.99) mahābhinihāre attano cittassa samussāhanaṃ āciṇṇasamāciṇṇadhammatā vāti āha “**kiṃ me**” ti-ādi. Tattha **aññāta-vesenā**ti sadevakaṃ lokaṃ unnādentō buddho ahutvā kevalaṃ buddhānaṃ sāvaka bhāvūpagamanavasena aññātarūpena. Tividhaṃ kāraṇaṃ appossukkatāpattiyā paṭipakkhassa balavabhāvo, dhammassa paramagambhīratā, tattha ca bhagavato sātisayaṃ gāravanti taṃ dassetuṃ “**tassa hī**” ti-ādi āradhaṃ. Tattha **paṭipakkhā** nāma

rāgādayo kilesā sammāpaṭipattiyā antarāyakarattā. Tesam balavabhāvato ciraparibhāvanāya sattasantānato dubbisodhiyatāya te satte mattahatthino viya dubbalaṃ purisaṃ ajjhottharivā anayabyasanaṃ āpādentā anekasatayojanāyā-mavitthāraṃ sunicitaṃ ghanasannivesaṃ kaṇṭakaduggampi adhisenti. Dūrappabhedā ducchejjatāhi dubbisodhiyataṃ pana dassetuṃ **“athassā”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha ca anto āmaṭṭhatāya **kañjikapuṇṇalābu** Ciraparivāsikatāya **takkabharitacāṭi** snehatintadubbalaḥbhāvena **vasātelapītapilotikā**; telamissitatāya **añjanamakkhita-hatthā** dubbisodhaniyā vuttā. Hīnūpamā cetā rūpappabandhabhāvato, acirakālī-kattā ca malīnatāya, kilesasaṃkilesa eva pana dubbisodhaniyatāro anādikālikattā, anusayitattā ca. Tenāha **“atisaṃkiliṭṭhā”** ti. Yathā ca dubbisodhaniyatāya evaṃ gambhīraduddasaduranubodhānampi vutta-upamā hīnūpamāva.

Gambhīropi dhammo paṭipakkhavidhamanena supākaṭo bhavēyya, paṭipakkhavidhamanaṃ pana sammāpaṭipattipaṭibaddhaṃ, sā saddhammasavanādhiṇā, taṃ satthari, dhamme ca pasādāyattaṃ. So viśesato loke sambhāvanīyassa garukāta-bbassa abhipatthanāhetukoti panālikāya sattānaṃ dhammasampaṭipattiyā brahmayācanādinimittanti taṃ dassento **“apicā”** ti-ādimāha.

66. “Aññatāro” ti appaññāto viya kiñcāpi vuttaṃ, atha kho pākaṭo paññātōti dassetuṃ **“imasmim cakkavāle jeṭṭhakamahābrahmā”** ti vuttaṃ. Mahābrahmabhāvanā **jeṭṭhakamahābrahmā**. So hi sakko viya (2.0062) kāmadevaloke, brahmaloke ca pākaṭo paññātō. Upakkilesabhūtaṃ appaṃ rāgādirajaṃ etassāti **apparajaṃ**, Apparajaṃ akkhi paññācakkhu yesaṃ te taṃsabhāvāti katvā **apparajakkhajātīkātī** imamattaṃ dassetuṃ **“paññāmaye”** ti-ādimāha. Appaṃ rāgādirajaṃ yesaṃ te taṃsabhāvā **apparajakkhajātīkātī** evamettha attho veditabbo. **Assavanatāti** “sayāṃ abhiññā” ti-ādīsu (dī. ni. 1.28, 405; ma. ni. 1.154, 444) viya karaṇe paccattavacananti āha **“assavanatāyā”** ti. **Dasapuññakiriyavattuvasenāti** dānādīdasavidhvimuttiparipācanīyapuññakiriyavattuvaṃ vasena. Tenāha **“katādhikārā”** ti-ādi. **Papañcasūdaniyaṃ** pana “dvādasapuññakiriyavasenā” ti (ma. ni. aṭṭha. 2.282) vuttaṃ, taṃ dānādīsu saraṇagamanaparāhitapariṇāmanadvaya pakkhīpanavasena vuttaṃ.

69. Garuṭṭhānīyesu gāravavasena garukarapatthanā **ajjhesanā**, sāpi atthato patthanā evāti vuttaṃ **“yācanan”** ti. Padesavisayañāṇadassanaṃ hutvā buddhānaṃyeva āveṇīkabhāvato idaṃ ñāṇadvayaṃ “buddhacakkhū” ti vuccatīti āha **“imesaṃhi dvinnāṃ ñāṇānaṃ buddhacakkhūti nāman”** ti. **Tiṇṇaṃ maggañāṇānanti** heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ **“dhammacakkhū”** ti nāmaṃ, catusaccadhammadassananti katvā dassanamattabhāvato. Yato tāni ñāṇāni vijjūpamābhāvena vuttāni, aggamaḃgañāṇaṃ pana ñāṇakiccassa sikhāppattiyā dassanamattaṃ na hotīti “dhammacakkhū” ti na vuccatīti. Yato taṃ vajirūpamābhāvena vuttaṃ. **Vuttanayenevāti** “apparajakkhajātīkātī” ti ettha vuttanayeneva. Yasmā mandakilesā **“apparajakkhā”** ti vuttā, tasmā bahalakilesā **“mahārajakkhā”** ti veditabbā. Paṭipakkhavidhamanasamatthātāya **tikkhāni** sūrāni visadāni, vuttavipariyāyena **mudūni**. **Saddhādayo ākārāti** saddahanādippakāre vadati. **Sundarāti** kalyāṇā. **Sammohavinodaniyaṃ** pana “yesaṃ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te svākārā” ti (vibha. aṭṭha. 814)

vuttaṃ, taṃ imāya atthavaṇṇanāya aññadatthu saṃsandati sametīti daṭṭhabbaṃ. Yato saddhāsampadādivasena ajjhāsayassa sundaratāti, tabbipariyāyato asundaratāti. **Kāraṇaṃ** nāma paccayākāro, saccāni vā. **Paralokanti** samparāyaṃ. Taṃ dukkhāvahaṃ vajjaṃ viya bhayato passitabbanti vuttaṃ “**paralokañceva vajjañca bhayato passanti**” ti. Sampattibhavato vā aññattā vipattibhavo “paraloko” ti vuttaṃ “**para ...pe... passanti**” ti.

Ayaṃ (2.0063) **panettha pāḷīti** ettha “apparajakkhā” dipadānaṃ atthavibhāvane ayaṃ tassa tathābhāvasādhakapāḷi. Saddhādīnañhi vimuttipariṇācakkhadhammānaṃ balavabhāvo tappaṭipakkhānaṃ pāpadhammānaṃ dubbalabhāveneva hoti, tesañca balavabhāvo saddhādīnaṃ dubbalabhāvenāti vimuttipariṇācakkhadhammānaṃ savisesaṃ atthitānatthitāvasena “apparajakkhā mahārajakkhā” ti ādayo pāḷiyaṃ (paṭi. ma. 1.111) vibhajitvā dassitā. Iti saddhādīnaṃ vasena pañca apparajakkhā, asaddhiyādīnaṃ vasena pañca mahārajakkhā. Evaṃ tikkhindriyamudi-ndriyādayoti vibhāvitā paññāsa puggalā. Saddhādīnaṃ pana antarabhedenā anekabheda veditabbā. Khandhādayo eva lujjanapalujjanaṭṭhena **loko**, sampattibhava-bhūto loko **sampattibhavaloko**, sugatisaṅkhāto upapattibhavo, sampatti sambhava-eti etenāti **sampattisambhavaloko** sugatisaṃvattaniyo kammabhavo. Duggatisa-ṅkhāta-upapattibhavaduggatisaṃvattaniyakammabhavā **vipattibhavalokavipattisa-mbhavalokā**.

Puna ekakadukādivasena lokaṃ vibhajitvā dassetuṃ “**eko loko**” ti-ādi vuttaṃ. Āhārādayo hi lujjanapalujjanaṭṭhena **lokoti**. Tattha “**eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhi-tikā**” ti (dī. ni. 3.303; a. ni. 10.27, 28; paṭi. ma. 1.2, 112, 208) yāyaṃ puggalādhiṭṭhā-nāya kathāya sabbasaṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāra-loko eko ekavidho pakārantarassābhāvato. “**Dve lokā**” ti-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo. Nāmaggaḥaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṃ tassa alokasa-bhāvattā. Nanu ca “āhāraṭṭhitikā” ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphalā-nampi lokatā āpajjatīti? Nāpajjati pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ “idha loko” ti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjatīti yo gahito, tathā na hoti, so lokoti taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā. Upādānānaṃ ārammaṇa-bhūtā khandhā **upādānakkhandhā**. Anurodhādivatthubhūtā lābhādayo **aṭṭha loka-dhammā**. **Dasāyatanānīti** dasa rūpāyatanāni vivaṭṭajjhāsayassa adhippetattā. Tassa ca sabbaṃ tebhūmakakammaṃ garahitabbaṃ, vajjitabbañca hutvā upaṭṭhā-tīti vuttaṃ “**sabbe abhisāṅkhārā vajjaṃ, sabbe bhavagāmikammā vajjan**” ti. Yesaṃ (2.0064) puggalānaṃ saddhādayo mandā, te idha “assaddhā” ti-ādinā vuttā. Na pana sabbena sabbaṃ saddhādīnaṃ abhāvatoṭi apparajakkhadukādīsu pañcasu dukhesu ekekasmimṃ dasa dasa katvā “**paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānāti**” ti vuttaṃ. Atha vā anvayato, byatirekato ca saddhādīnaṃ indriyānaṃ paro-pariyattaṃ jānātīti katvā tathā vuttaṃ. Ettha ca apparajakkhādivasena āvajja-ntassa bhagavato te sattā puñjapuñjāva hutvā upaṭṭhahanti, na ekekā.

Uppalāni ettha santīti **uppalinī**, gacchopi jalāsayaopi, idha pana jalāsaya adhippe-toti āha “**uppalavane**” ti. Yāni udakassa anto nimuggāneva hutvā pusanti vaḍḍhanti, tāni **antonimuggaposinī**. **Dīpitānīti** aṭṭhakathāyaṃ pakāsītāni, idheva vā

“aññānipī”ti-ādinā dīpitāni. **Ugghaṭitaññū**ti ugghaṭanaṃ nāma ñāṇugghaṭanaṃ, ñāṇe ugghaṭitamatte eva jānātīti attho. Vipañcitaṃ vitthāramevamattamaṃ jānātīti **vipañcitaññū**. Uddesādīhi netabboti **neyyo**. **Saha udāhaṭavelāyā**ti udāhāre dhammassa uddese udāhaṭamatte eva. **Dhammābhisamayoti** catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamayo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ “cattāro satipaṭṭhānā”-ti-ādinā nayena saṅkhittena mātikāya dīpiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhitaṃ samattho **“puggalo ugghaṭitaññū”**ti vuccati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ saṅkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe vibhajiyamāne arahattaṃ pāpuṇitaṃ samattho **“puggalo vipañcitaññū”**ti vuccati. **Uddesatoti** uddesahetu, uddisantassa, uddisāpentassa vāti attho. **Paripucchatoti** atthamaṃ paripucchantassa. **Anupubbena dhammābhisamayo hotīti** anukkamena arahattappatto hoti. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotīti** tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ vā antamaso jhānaṃ vā vipassanaṃ vā nibbattetuṃ na sakkoti. **Ayaṃ vuccati puggalo padaparamoti** ayaṃ puggalo byañjanapadameva paramaṃ assāti “padaparamo”-ti vuccati.

Yeti ye duvidhe puggale sandhāya vuttaṃ vibhaṅge **kammāvaraṇenā**ti pañcavi-dhena ānantariyakamma. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukaṭṭhisandhiyā. Yasmā duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukaṭṭhisandhipi (2.0065) “vipākāvaraṇamevā”ti veditabbā. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. **Assaddhā**ti buddhādīsu saddhā rahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatākusalacchandarahitā, uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṃ pavitṭhā. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññāya parihīnā, bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti** kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātamaṃ ariyamaggaṃ okkamituṃ adhigantaṃ abhabbā. **“Na kammāvaraṇenā”**-ti-ādīni vuttavipariyāyena veditabbāni.

“Rāgacaritā”ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthadīpaniyaṃ [paramatthamañjūsāyaṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyanti bhavitabbaṃ-

“Sā esā paramatthānaṃ, tattha tattha yathārahaṃ;
nidhānato paramattha-mañjūsā nāma nāmato”ti. (visuddhimaggamahāṭī-kāya nigamanaṃ sayameva vuttattā)] visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ;

70. Ārabbhāti attano adhippetassa atthassa bhagavato jānāpanaṃ uddissāti attho. Selo pabbato ucco hoti thiro ca, na paṃsupabbato, missakapabbato vāti āha **“sele yathā pabbatamuddhani”**ti. **Dhammamayaṃ pāsādanti** lokuttaradhammamāha. So hi pabbatasadiso ca hoti sabbadhamme atikkamma abbhuggataṭṭhena pāsādasadiso ca, paññāpariyāyo vā idha dhamma-saddo. Sā hi abbhuggataṭṭhena pāsādoti abhidhamme (dha. sa. aṭṭha. 16) niddiṭṭhā. Tathā cāha-

“Paññāpāsādamāruyha, asoko sokiniṃ pajaṃ;
pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe, dhīro bāle avekkhati”ti. (dha. pa. 28);

“Yathā hī”ti-ādīsu yathā pabbate ṭhatvā rattandhakāre heṭṭhā oloketassa puri-sassa khetto kedārapālikuṭiyo, tattha sayitamanussā ca na paññāyanti anujjala-

bhāvato. Kuṭikāsu pana aggijālā paññāyati ujjalabhāvato evaṃ dhammapāsāda-
māruyha sattalokaṃ olokayato bhagavato ñāṇassa āpāthaṃ nāgacchanti akataka-
lyāṇā sattā ñāṇagginā anujjalabhāvato, anuḷārabhāvato ca rattiṃ khittā sarā (2.0066)
viya honti. Katakalyāṇā pana bhābapuggalā dūre ʈhitāpi bhagavato ñāṇassa
āpāthaṃ āgacchanti paripakkañāṇaggitāya samujjalabhāvato, uḷārasantānatāya
himavantapabbato viya cāti evaṃ yojanā veditabbā.

Uṭṭhehīti tvaṃ dhammadesanāya appossukkatāsaṅkhātasaṅkocāpattito kilāsu-
bhāvato uṭṭhaha. **Vīriyavantatāyāti** sātisaya catubbidhasammappadhānavīriyava-
ntatāya. Vīrassa hi bhāvo, kammaṃ vā **vīriyaṃ**. Kilesamārassa viya maccumāra-
ssapi āyatīṃ asambhavato “**maccukilesamārānan**”ti vuttaṃ. Abhisāṅkhāramāra-
vijayassa aggahaṇaṃ kilesamāravijayeneva tabbijayassa jotitabhāvato. **Vāhanasa-**
matthatāyāti saṃsāramahākantārato nibbānasaṅkhātāṃ khemappadesaṃ sampā-
panasamatthatāya.

71. “Apārutaṃ tesaṃ amatassa dvāran”ti keci paṭhanti. Nibbānassa dvāraṃ
pavisanamaggo vivarivā ʈhapito mahākaruṇūpanissayena sayambhuññaṇena
adhigatattā. **Saddhaṃ pamuñcantūti** saddhaṃ pavedentu, attano saddahanā-
kāraṃ upaṭṭhāpentūti attho. Sukhena akicchena pavattaniyatāya **suppavattitaṃ. Na**
bhāsiṃ na bhāsissāmīti cintesi.

Aggasāvakaḃyugavaṇṇanā

73. Sallapitvāti “vippasannāni kho te āvuso indriyāni”ti-ādinā (mahāva. 60) ālā-
pasallāpaṃ katvā. Tañhissa aparabhāge satthu santikaṃ upasaṅkamanassa
paccayo ahoṣi.

75-6. Anupubbiṃ kathanti anupubbiyā anupubbaṃ kathetabbaṃ kathaṃ. Kā pana sāti? Dānādikathā. Tattha **dānakathā** tāva pacurajanesu pavattiyā sabbasādhāraṇattā, sukarattā, sīle patiṭṭhānassa upāyabhāvato ca ādito kathitā. Pariccāga-sīlo hi puggalo pariggahavatthūsu nissaṅgabhāvato sukheveva sīlāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakapaṭiggāhakavisuddhito parānuggahaṃ vatvā parapīḷānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogasampattihetuṃ (2.0067) vatvā bhavasampattihetuvacanato ca **dānakathānantaraṃ sīlakathā** Kathitā, tañce dānasīlaṃ vaṭṭanissitaṃ, ayaṃ bhavasampatti tassa phalanti dassanatthaṃ, imehi ca dānasīlamayehi paṇitapaṇitatarādibhedabhinnehi puññakiriyavatthūhi etā cātumahārājikādīsu paṇitapaṇitatarādibhedabhinnā aparimeyyā dibbabhogabhavasampattiyo hontīti dassanatthaṃ **tadana-ntaraṃ saggakathaṃ**. Vatvā ayaṃ saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho, sabbadā anupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanatthaṃ **saggānantaraṃ maggakathā** kathetabbā. Maggañca kathentena tadadhigamupāyadassanatthaṃ saggapariyāpannāpi, pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā, aniccā adhuvā, vipariṇāmadhammāti **kāmānaṃ ādīnavo**, hīnā, gammā, pothujjanikā, anariyā, anatthasañhitāti tesāṃ **okāro** lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānaṃ vatthubhūtāti **tattha saṃkilesa**, sabbaso kilesavippamuttaṃ nibbānanti **nekkhamme ānisaṃso** ca kathetabboti ayamattho **maggantīti** ettha **iti**-saddena ādi-atthajotakena bodhitoti vedittabbaṃ.

Sukhānaṃ nidānanti diṭṭhadhammikānaṃ, samparāyikānaṃ, nibbānapaṭisaṃyuttānañcāti sabbesampi sukhānaṃ kāraṇaṃ. Yañhi kiñci loke bhogasukhaṃ nāma, taṃ sabbaṃ dānanidānanti pākaṭo yamattho. Yaṃ pana taṃ jhānavipassanāmagga-phalanibbānapaṭisaṃyuttaṃ sukhaṃ, tassāpi dānaṃ upanissayapaccayo hotiyeva. **Sampattīnaṃ mūlanti** yā imā loke padesarajjaṃ sirissariyaṃ sattaratanasamujjalacakkavattisampadāti evaṃpabhedā mānusikā sampattiyo, yā ca cātumahārājikacātumahārājādibhedā dibbasampattiyo, yā vā panaññāpi sampattiyo, tāsāṃ sabbāsaṃ idaṃ dānaṃ nāma mūlaṃ kāraṇaṃ. **Bhogānanti** bhuñjitabbaṭṭhena “**bhogo**” ti laddhanāmānaṃ manāpiyarūpādīnaṃ, tannissayānañca upabhogasukhānaṃ. Avassayaṭṭhena **patiṭṭhā**. **Visamagatassāti** byasanappattassa. **Tānanti** rakkhā tato paripālanato. **Leṇanti** byasanehi paripāciyamānassa oliyanapadeso. **Gatīti** gantabbaṭṭhānaṃ. **Parāyaṇanti** paṭisaraṇaṃ. **Avassayoti** vinipatitūṃ adento nissayo. **Ārammaṇanti** olubbhārammaṇaṃ.

Ratanamayasihāsanasadisanti sabbaratanamayasaṭṭaṅgamahāsīhāsanasa-disaṃ mahaggaṃ hutvā sabbaso vinipatitūṃ appadānato. **Mahāpathavisadisāṃ** gatagataṭṭhāne (2.0068) patiṭṭhāya labhāpanato. **Ālambanarajjusadisanti** yathā dubbalassa purisassa ālambanarajju uttiṭṭhato, tiṭṭhato ca upatthambho, evaṃ dānaṃ sattānaṃ sampattibhave uppattiyā, ṭhitiyā ca paccayabhāvato. **Dukkhanittharaṇaṭṭhenāti** duggatidukkhanittharaṇaṭṭhena. **Samassāsanatṭhenāti** lobhamacchariyādipaṭisattupaddavato sammadeva assāsanatṭhena. **Bhayaparittāṇatṭhenāti** dāliddiyabhayato paripālanatṭhena. **Maccheramalādīhīti** maccheralobhadosa-issāvīkicchādīṭṭhi ādicittamalehi. **Anupalittatṭhenāti** anupakkiliṭṭhatāya.

Tesanti maccheramalādikacavarānaṃ. Etehi eva **durāsadaṭṭhena**. **Asantāsana-ṭṭhenāti** anabhibhavanīyatāya santāsābhāvena. Yo hi dāyako dānapati, so sampatipi kutoci na bhāyati, pageva āyatiṃ. Dhammasīsenā puggalo vutto. **Balavantatṭhenāti** mahābalavatāya. Dāyako hi dānapati sampati pakkhabalena balavā hoti, āyatiṃ pana kāyabalādīhipi. **Abhimaṅgalasammataṭṭhenāti** “vaḍḍhikāraṇan”ti abhisammatabhāvena. Vipattibhavato sampattibhavūpanayanaṃ **khemantabhūmi-sampāpanaṃ**, bhavaśaṅgāmato yogakkhemasampāpanaṅca **khemantabhūmisa-mpāpanatṭho**.

Idāni dānaṃ vaṭṭagatā ukkaṃsappattā sampattiyo viya vivaṭṭagatāpi tā sampādetīti bodhicariyabhāvenapi dānaguṇe dassetuṃ “**dānañhi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha sakkamārabrahmasampattiyo attahitāya eva, cakkavattisampatti pana attahitāya, parahitāya cāti dassetuṃ sā tāsamaṃ parato vuttā, etā lokiyā, imā pana lokuttarāti dassetuṃ tato paraṃ “**sāvakaṃpāramiññaṇan**”ti-ādi vuttaṃ. Tathāpi ukkaṭṭhukka-ṭṭhatarukkaṭṭhatamāti dassetuṃ kamena ñāṇattayaṃ vuttaṃ. Tesamaṃ pana dānassa paccayabhāvo heṭṭhā vutto eva. Etenevassa brahmasampattiyāpi paccayabhāvo dīpitoti veditabbo.

Dānaṅca nāma dakkhiṇeyyesu hitajjhāsayena vā pūjanajjhāsayena vā attano santakassa paresamaṃ pariccajanaṃ, tasmā dāyako sattesu ekantahitajjhāsayo purisapuggalo, so “paresamaṃ hiṃsati, paresamaṃ vā santakamaṃ harati”ti aṭṭhāname-tanti āha “**dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātuṃ sakkoti**”ti. **Sīlasadiso alaṅkāro natthīti** akittimaṃ hutvā sabbakālaṃ sobhāvisesāvahattā. **Sīlapupphasadisamaṃ pupphaṃ natthīti** etthāpi (2.0069) eseva nayo. **Sīlagandhasadiso gandho natthīti** ettha “candanaṃ tagaraṃ vāpi”ti-ādikā (dha. pa. 55) gāthā, “gandho isīnaṃ ciradī-kkhitānaṃ, kāyā cuto gacchati mālutenā”ti-ādikā (jā. 2.17.55) ca vattabbā. Sīlañhi sattānaṃ ābharaṇaṅceva alaṅkāro ca gandhavilepanaṅca parassa dassanīyabhā-vāvahaṅca. Tenāha “**sīlālaṅkārena hī**”ti-ādi.

“**Ayamaṃ saggo labbhati**”ti idaṃ majjhimehi chandādīhi āraddhaṃ sīlaṃ sandhāyāha. Tenāha sakko devarājā-

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;

majjhimena ca devattaṃ, uttamaṃ visujjhati”ti. (jā. 2.22.429);

Iṭṭhoti sukho, **kantoti** kamaṇīyo, **manāpoti** manavaḍḍhanako, taṃ panassa iṭṭhā-dibhāvaṃ dassetuṃ “**niccamaṭṭha kilā**”ti-ādi vuttaṃ. **Niccanti** sabbakālaṃ **kilāti** kāmūpasamaṃhitā sukhavihārā. **Sampattiyoti** bhogasampattiyo. **Dibbanti** dibba-bhavaṃ devalokapariyāpanaṃ. **Sukhanti** kāyikaṃ, cetasaṅca sukhaṃ. **Dibbasampattinti** dibbabhavaṃ āyusampattiṃ, vaṇṇayasa-issariyasampattiṃ, rūpādisampattiṅca. **Evamādīti ādi-saddena** yāmādīhi anubhavitabbaṃ dibbasampattiṃ vadati.

Appassādāti nirassādā paṇḍitehi yathābhūtaṃ passantehi tattha assādetabbatā-bhāvato. **Bahudukkhāti** mahādukkhā sampati, āyatiṅca vipuladukkhānubandhattā. **Bahupāyāsāti** anekavidhaparissayā. **Etthā**ti kāmesu. **Bhiyyoti** bahuṃ. **Dosoti** aniccātādīnā, appassādātādīnā ca dūsitabhāvo, yato te viññūnaṃ cittaṃ nārādhenti. Atha vā ādīnaṃ vāti pavattatīti **ādīnavo**, paramakapaṇatā, tathā ca kāmā yathā-

bhūtaṃ paccavekkhantānaṃ paccupatiṭṭhanti. **Lāmakabhāvoti** nihīnabhāvo ase-
ṭṭhehi sevitabbatā, seṭṭhehi na sevitabbatā ca. **Samkilissananti** vibādhetaḥbatā
upatāpetabbatā. **Nekhamme ānisaṃsanti** ettha yattakā kāmesu ādinavā, tappaṭi-
pakkhato tattakā nekkhamme ānisaṃsā. Api ca “nekkhammaṃ nāmetaṃ asa-
mbādhaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ, nikkhantaṃ kāmehi, nikkhantaṃ kāmasaññāya,
nikkhantaṃ kāmavitakkehi, nikkhantaṃ kāmapariḷāhehi, nikkhantaṃ byāpādato”-
ti-ādinā (2.0070) (sārattha. ṭī. 3.26 mahāvagge) nayena nekkhamme ānisaṃse
pakāsesi, pabbajjāya, jhānādīsu ca guṇe vibhāvesi vaṇṇesi.

Vuttanayanti ettha yaṃ avuttanayaṃ “kallacitte”ti-ādi, tattha **kallacitteti** kamma-
niyacitte, heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā upa-
ridesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammakkhammacitteti attho. Assaddhiyā-
dayo hi yasmā cittassa rogabhūtā tadā te vigatā, tasmā arogacitteti attho. Diṭṭhimā-
nādikilesavigamanena **muducitte**. Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacitte**.
Sammāpaṭipattiyāṃ uḷārapītipāmojjayogena **udaggacitte**. Tattha saddhāsampa-
ttiyā **pasannacitte**. Yadā ca bhagavā aññāsīti sambandho. Atha vā **kallacitteti**
kāmacchandavigamena arogacitte. **Muducitteti** byāpādavigamena mettāvasena
akathinacitte. **Vinīvaraṇacitteti** uddhaccakukkucavigamena vikkhepassa viga-
tattā tena apihitacitte. **Udaggacitteti** thinamiddhavigamena sampaggahitavasena
alīnacitte. **Pasannacitteti** vicikicchavigamena sammāpaṭipattiyāṃ adhimuttacitte,
evampettha attho veditabbo.

“**Seyyathāpī**”ti-ādinā upamāvasena nesaṃ saṃkilesappahānaṃ, ariyamaggu-
ppādañca dasseti. **Apagatakāḷakanti** vigatakāḷakaṃ. **Sammadevāti** suṭṭhu eva.
Rajananti nīlapitādiraṅgajātaṃ. **Paṭiggaṇheyyāti** gaṇheyya pabhassaraṃ
bhaveyya. **Tasmiṃyeva āsaneti** tissameva nisajjāyaṃ, etena nesaṃ lahuvipassa-
katā, tikkhapaññatā, sukhapaṭipadākhippābhiññatā ca dassitā hoti. **Virajanti** apā-
yagamanīyarāgarajādīnaṃ vigamena virajaṃ. Anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpa-
gamanena **vītamalaṃ**. Paṭhamamaggavajjhakilesarajābhāvena vā **virajaṃ**. Pañca-
vidhadussīyamalāpagamanena **vītamalaṃ**. **Dhammacakkhanti** brahmāyusutte
(ma. ni. 2.383) heṭṭhimā tayo maggā vuttā, cūḷarāhulovāde (ma. ni. 3.416) āsava-
kkhayo, idha pana sotāpattimaggo adhippeto. “**Yaṃ kiñci samudayadhammaṃ,
sabbam taṃ nirodhadhamman**”ti tassa uppatti-ākāradassananti. Nanu ca magga-
ñāṇaṃ asaṅkhatadhammārammaṇaṃ, na saṅkhatadhammārammaṇanti? Sacca-
metaṃ. Yasmā taṃ nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena sabbasaṅkhatam
paṭivijjhantaṃ uppajjati, tasmā tathā vuttaṃ.

“Suddham vatthan”ti nidassita-upamāyaṃ idaṃ upamāsaṃsandanaṃ vatthaṃ
viya cittaṃ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādīmalehi
saṃkiliṭṭhabhāvo (2.0071), dhovanasilā viya anupubbikathā, udakaṃ viya saddhā,
udake temetvā ūsagomayachārikābharehi kāḷakapadese samucchinditvā
vatthassa dhovanapayogo viya saddhāsinehena temetvā temetvā satisamādhīpa-
ññāhi dose sithilī katvā sutādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho, tena payo-
gena vatthe nānākāḷakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṃ,
raṅgajātaṃ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya

vikkhambhitakilesassa cittassa maggena pariyodapananti. “Diṭṭhadhammā”ti vatvā dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti taṃ nivattanatthaṃ **“pattadhammā”**ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇasampattito aññampi vijjatīti tato visesadassanatthaṃ **“viditadhammā”**ti vuttaṃ. Sā pana viditadhammatā dhammesu ekadesenāpi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ **“pariyogāhadhammā”**ti vuttaṃ, tena nesamaṃ saccābhisambodhiṃyeva vibhāveti. Maggañāṇaṃhi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṃ sādentaṃ nippadesatova catusaccadhammaṃ samantato ogāhantaṃ paṭivijjatīti. Sesamaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

77. Cīvaradānādīnīti cīvarādīparikkhāradānaṃ sandhāyāha. Yo hi cīvarādīke aṭṭha parikkhāre, pattacīvarameva vā sotāpannādi-ariyassa, puthujjanasseva vā sīlasampannassa datvā “idaṃ parikkhāradānaṃ anāgate ehibhikkhubhāvāya paccayo hotū”ti patthanaṃ paṭṭhapesi, tassa ca sati adhikārasampattiyaṃ buddhānaṃ sammukhībhāve iddhimayaparikkhāralābhāya saṃvattatīti vedītabbaṃ. **Vassasatikattherā viya** ākappasampannāti adhippāyo.

Sandassesīti suṭṭhu paccakkhaṃ katvā dassesi. **Idhalokatthanti** idhalokabhūtaṃ khandhapañcakasaṅkhātamatthaṃ. **Paralokatthanti** etthāpi eseva nayo. **Dassesīti** sāmāññalakkhaṇato, salakkhaṇato ca dassesi. Tenāha **“aniccan”**ti-ādi. Tattha hutvā abhāvato **aniccanti dassesi**. Udayabbayapaṭipīḷanato **dukkhanti dassesi**. Avasavattanato **anattāti dassesi**. Ime ruppanādīlakkhaṇā pañcakkhandhāti rāsatiṭṭhena **khandhe dassesi**. Ime cakkhādisabhāvā nissattanijjivatṭhena aṭṭhārasa dhātuyoti **dassesīti**. Imāni cakkhādisabhāvāneva dvārārammaṇabhūtāni dvādasa āyatanānīti **dassesīti**. Ime (2.0072) avijjādayo jarāmarañapariyosānā dvādasa paccayadhammā paṭiccasamuppādoti **dassesīti**. Rūpakkhandhassa heṭṭhā vuttanayena paccayato cattāri, khaṇato ekanti imāni **pañca lakkhaṇāni dassesi**. **Tathāti** iminā “pañca lakkhaṇāni”ti padaṃ ākaḍḍhati. **Dassento** Ti iti-saddo nidassanatto, evanti attho. **Nirayanti**

aṭṭhamahānirayaṣoḷasa-ussadanirayappabhedam sabbaso nirayam **dassesī**. **Tiracchānayaninti** apadadvipadacatuppadabahuppādādibhedam migapasupakkhisarīsapādivibhāgam nānāvidham tiracchānalokam. **Pettivisayanti** khuppipāsikavāntāsikaparadattūpajīvinijjhāmataṅhikādibhedabhinnaṃ nānāvidham petasattalokam. **Asurakāyanti** kālakañcīkāsuranikāyam. Evaṃ tāva duggatibhūtam paralokattham vatvā idāni sugatibhūtam vattum **“tiṅṅam kusalānam vipākan”**ti-ādi vuttam. Vehapphale subhakiṅṅeyeva saṅgahetvā asaññīsu, arūpīsu ca sampattiyā dassetabbāya abhāvato duviññeyyatāya **“navannaṃ brahmalokānan”**tveva vuttam.

Gaṇhāpesīti te dhamme samādinne kārāpesi.

Samuttejanaṃ nāma samādinnaḍḍhammānam yathā anupakārakā dhammā parihāyanti, pahīyanti ca, upakārakā dhammā parivaḍḍhanti, visujjhanti ca, tathā nesaṃ ussāhuppādananti āha **“abhussāhesī”**ti. Yathā pana taṃ ussāhuppādanaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **“idhalokatthañcevā”**ti-ādi vuttam. **Tāsetvā tāsetvā**ti paribyaṭṭabhāvāpādanena tejetvā tejetvā. **Adhigataṃ viya katvā**ti yesaṃ katheti, tehi tamattham paccakkhato anubhuyyamaṇaṃ viya katvā. Veneyyānañhi buddhehi pakāsiyamāno attho paccakkhatopi pākaṭataro hutvā upaṭṭhāti. Tathā hi bhagavā evaṃ thomīyati-

“Ādittopi ayaṃ loko, ekādasahi aggibhi;

na tathā yāti saṃvegaṃ, sammohapaliguṅṭhito.

Sutvādīnavasaññuttaṃ, yathā vācaṃ mahesino;

paccakkhatopi buddhānaṃ, vacanaṃ suṭṭhu pākaṭan”ti.

Tenāha **“dvattiṃsakammakāraṇapañcaviśatimahābhayappabhedāñhī”**ti-ādi.

Dvattiṃsakammakāraṇāni “hatthampi chindanti”ti-ādinā (ma. ni. 1.178) **dukkhakkhandhasutte** Āgatanayena (2.0073) veditabbāni. **Pañcaviśatimahābhayāni** “jātibhayaṃ jarābhayaṃ byādhibhayaṃ maraṇabhayan”ti-ādinā (cūḷani. 123) tattha tattha sutte āgatanayena veditabbāni. **Āghātanabhaṇḍikā** adhikuṭṭanakaḷiṅgaram, yaṃ “accādhānan”tipi vuccati.

Paṭiladdhaguṇena codesīti “taṃtaṃguṇādhigamena ayampi tumhehi paṭiladdho, ānisaṃso ayampi”ti paccakkhato dassento “kiṃ ito pubbe evarūpaṃ atthī”ti codento viya ahosi. Tenāha **“mahānisamsaṃ katvā kathesi”**ti.

Tappaccayañca kilamathanti saṅkhārapavattihetukaṃ tasmim tasmim sattasāntāne uppajjanakaparissamaṃ saṃvighātaṃ vihesaṃ. **Idhāti** heṭṭhā paṭhamamaḅḅādhigamatthāya kathāya. Sabbasaṅkhārūpasamabhāvato **santaṃ**. Atittikaraparāmasukhatāya **paṇītaṃ**. Sakalasaṃsārabyasanato tāyanatthena **tāṇaṃ**. Tato nibbindahadayānaṃ niliyanaṭṭhānatāya **leṇaṃ**. **Ādi**-saddena gatipaṭisaraṇaṃ paramassāsoti evamādinam saṅgaho.

Mahājanakāyapabbajjāvaṇṇanā

80. Saṅghappahonakānaṃ bhikkhūnaṃ abhāvā **“saṅghassa aparipuṇṇattā”**ti vuttam. Dve aggasāvaka eva hi tadā ahesuṃ.

Cārikā-anujānanaṅṅanā

86. “Kadā udapādī”ti puccham “sambodhito”ti-ādinā saṅkhepato vissajjetvā puna taṃ vitthārato dassetuṃ **“bhagavā kirā”**ti-ādi vuttaṃ. Pitu saṅgahaṃ karonto vihāsi sambodhito “satta saṃvaccharāni satta māse satta divase”ti ānetvā sambandho, tañca kho veneyyānaṃ tadā abhāvato. **Kilañjehi** bahi **chādāpetvā, vatthehi** anto **paṭicchādāpetvā, upari ca** vatthehi **chādāpetvā**, tassa heṭṭhā **suvaṇṇa ...pe... vitānaṃ kārāpetvā. Mālāvacchaketi** pupphamālāhi vacchākārena veṭṭhite. **Gandhantareti** cāṭibharitagandhassa antare. **Pupphānīti** cāṭi-ādibharitāni jalajapupphāni ceva caṅkotakādibharitāni thalajapupphāni ca.

Kāmañcāyaṃ (2.0074) rājā buddhapitā, tathāpi buddhā nāma lokagaruno, na te kenaci vase vattetabbā, atha kho te eva pare attano vase vattenti, tasmā rājā **“nāhaṃ bhikkhusaṅghaṃ demī”**ti āha.

Dānamukhanti dānakaraṇūpāyaṃ, dānavattanti attho. **Na dāni me anuññātāti** idāni me dānaṃ na anuññātā, no na anujānantīti attho.

Paritassanajīvanti dukkhajīvikā dālidīyanti attho.

Sabbesaṃ bhikkhūnaṃ pahosīti bhagavato aṭṭhasaṭṭhi ca bhikkhusatasahasānaṃ bhāgato dātuṃ pahosi, na sabbesaṃ pariyattabhāvena. Tenāha **“senāpātipi attano deyyadhammaṃ adāsī”**ti. **Jeṭṭhikaṭṭhāneti** jeṭṭhikadeviṭṭhāne.

Tatheva katvāti carapurise ṭhapetvā. **Sucinti** suddhaṃ. **Pañītanti** uḷāraṃ, bhāvanapūṃsakañcetaṃ “ekamantaṃ”ti-ādīsu (pārā. 2) viya. **Bhañjivā**ti madditvā, piḷeṭtvāti attho. **Jātisappikhīrādīhiyevāti** antojātasappikhīrādīhiyeva, amhākameva gāvi-ādito gahitasappi-ādīhiyevāti attho.

90. Parāpavādaṃ, parāpakāraṃ, sītuṅhādibhedañca guṇāparādhaṃ khamati sahati adhivāsetīti **khanti**. Sā pana yasmā silādīnaṃ paṭipakkhadhamme savi-sesaṃ tapati santapati vidhamatīti **paramaṃ uttamaṃ tapo**. Tenāha **“adhivāsana-khanti nāma paramaṃ tapo”**ti. “Adhivāsana-khanti”ti iminā dhammanijjhānakkhanti-tito viseseti. Titikkhanaṃ khamanaṃ **titikkhā**. Akkharacintakā hi khamāyaṃ titikkhā-saddaṃ vaṇṇenti. Tenevāha **“khantiyā eva vevacanaṃ”**ti-ādi. **Sabbākārenāti** santapaṇītanipuṇasivakhemādinā sabbappakārena. **So pabbajito nāma na hoti** pabbājītabbhadhammassa apabbājanato. **Tasseva** tatiyapadassa **vevacanaṃ** Anattantarattā.

“Na hī”ti-ādinā taṃ evatthaṃ vivarati. **Uttamatthena paramanti vuccati** para-saddassa seṭṭhavācakkattā, “puggalaparoparaññū”ti-ādīsu (a. ni. 7.68; netti. 118) viya. **Paranti** aññaṃ. Idāni para-saddaṃ aññapariyāyameva gahetvā atthaṃ dassetuṃ **“atha vā”**ti-ādi vuttaṃ. **Malassāti** pāpamalassa. **Apabbājītatīti** anīhaṭattā anirākatattā (2.0075). **Samitattāti** nirodhitattā tesam pāpadhammaṃ. **“Samitattā hi pāpānaṃ samaṇoti pavuccati”**ti hi vuttaṃ.

Apica bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkhaṃ uddisanto pātimokkha-kathāya ca sīlapadhānattā silassa ca visesato doso paṭipakkihoti tassa niggaṇhanavidhiṃ dassetuṃ ādito **“khantī paramaṃ tapo”**ti āha, tena anīṭṭhassa paṭihanānūpāyo

vutto, titikkhāgahaṇena pana iṭṭhassa, tadubhayenapi uppannaṃ ratim abhi-
bhuyya viharatīti ayamatto dassitoti. Taṇhāvānassa vūpasamanato **nibbānaṃ
paramaṃ vadanti buddhā**. Tattha khantiggahaṇena payogavipattiyā abhāvo
dassito, titikkhāgahaṇena āsayavipattiyā abhāvo. Tathā khantiggahaṇena parāpa-
rādhasahatā, titikkhāgahaṇena paresu anaparajjhanā dassitā. Evaṃ kāraṇamu-
khena anvayato pātimokkhaṃ dassetvā idāni byatirekato taṃ dassetuṃ “**na
hī**”ti-ādi vuttaṃ, tena yathā sattānaṃ jīvitā voropanaṃ, pāṇileḍḍudaṇḍādīhi vibā-
dhanañca “parūpaghāto, paraviheṭṭhanan”ti vuccati, evaṃ tesaṃ mūlasāpateyyā-
vahaṇaṃ, dāraparāmasanaṃ, viṣaṃvādanaṃ, aññamaññabhedaṇaṃ, pharusa-
vacanena mammaghaṭṭanaṃ, niratthakavippalāpo, parasantakagijjhanaṃ, ucche-
davindanaṃ, micchābhinivesanañca-upaghaṭto, viheṭṭhanañca hotīti yassa
kassaci akusalassa kammaṭṭhassa, kammaṭṭha ca karaṇena pabbajito, samaṇo
ca na hotīti dasseti.

Sabbākusalassāti sabbassāpi dvādasākusalacittuppādasaṅgahitassa sāvajja-
dhammassa. Karaṇaṃ nāma tassa attano santāne uppādananti tappaṭikkhepato
akaraṇaṃ “**anuppādanan**”ti vuttaṃ. “**Kusalassā**”ti idaṃ “etaṃ buddhāna sāsanan”-
ti vakkhamānattā ariyamaggadhamme, tesañca sambhārabhūte tebhūmakakusa-
ladhamme sambodhetīti āha “**catubhūmakakusalassā**”ti. **Upasampadā**ti upasa-
mpādanaṃ, taṃ pana tassa samadhigamoti āha “**paṭilābho**”ti. **Cittajotananti**
cittassa pabhassarabhāvakaraṇaṃ sabbaso parisodhanaṃ. Yasmā aggamaṃ
samaṅgino cittaṃ sabbaso pariyodapīyati nāma, aggaphalakkhaṇe pana pariyoda-
pitaṃ hoti puna pariyodapetabbatāya abhāvato, iti pariniṭṭhitapariyodapanataṃ
sandhāyāha “**taṃ pana arahattena hoti**”ti. **Sabbapāpaṃ pahāya** tadaṅgādivasene-
vāti adhippāyo. “**Sīlasaṃvarena**”ti hi iminā tebhūmakassāpi saṅgahe itarappahā-
nānampi saṅgaho hotīti, evañca katvā sabbaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti (2.0076).
Samathavipassanāhīti lokiyalokuttarāhi samathavipassanāhi. **Sampādetvā**ti
nipphādetvā. Sampādanañcettha hetubhūtāhi phalabhūtassa sahaṅgāhi,
pageva purimasiddhāhīti daṭṭhabbaṃ.

Kassacīti hīnādīsu kassaci sattassa kassaci upavādassa, tena davakamyatā-
yapi upavadaṇaṃ paṭikkhipati. **Upaghaṭassa akaraṇanti** etthāpi “kassacī”ti ānetvā
sambandho. **Kāyenā**ti ca nidassanamattamaṃ manasāpi paresaṃ anattacinta-
nādivasena upaghaṭakaraṇassa vajjetabbatā. **Kāyenā**ti vā ettha arūpakāyassāpi
saṅgaho daṭṭhabbo, na copanakāyakarajakāyānameva. **Pa atimokkhanti** pakārato
atīviya sīlesu mukhyabhūtaṃ. “**Atipamokkhan**”ti tameva padaṃ upasaggabyatta-
yena vadati. Evaṃ bhedaṭṭo padavaṇṇanaṃ katvā tatvato vadati “**uttamasīlan**”ti.
“**Pāti vā**”ti-ādinā pālanato rakkhaṇato atīviya mokkhanato atīviya mocanato **pātimo-
kkhanti** dasseti. “Pāpā atī mokkhetīti atīmokkho”ti nimittassa kattubhāvena upaca-
ritabbato. **Yo vā nanti** yo vā puggalo naṃ pātimokkhasaṃvarasīlaṃ **pāti** samādi-
yitvā avikopento **rakkhati**, taṃ “pāti”ti laddhanāmaṃ pātimokkhasaṃvarasīle
ṭṭhitaṃ **mokkhetīti pātimokkhanti** ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana pātimokkha-
padassa attho **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. ṭī. 1.14) vuttanayena
veditabbo.

Mattaññutāti bhojane mattaññutā, sā pana visesato paccayasannissitasīlavasena gahetabbāti āha “**paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā**” ti. Ājīvapārisuddhisīlavasenāpi gayhamāne “pariyesanavissajjanavasenā”tipi vattabbaṃ. **Saṅghaṭṭanavirahitanti** janasaṅghaṭṭanavirahitaṃ, nirajanasambādhaṃ vivittanti attho. **Catupaccayasantoso dīpito** paccayasantosatāsāmaññena itaradvayassāpi lakkhaṇahāranayena jotitabhāvato. “**Aṭṭhasamāpattivasibhāvāyā**” ti iminā payojanadassanavasena yadatthaṃ vivittasenāsanasevanaṃ icchitaṃ, so adhiccittānuyogo vutto. Aṭṭha samāpattiyo cettha vipassanāya pāḍakabhūtā adhippetā, na yā kācīti sakalassāpi adhiccittānuyogassa jotitabhāvo veditabbo.

Devatārocanavaṇṇanā

91. Ettāvatāti (2.0077) ettakena suttapadesena. Tatthāpi ca iminā ...pe... kathanena suppaṭividdhabhāvaṃ pakāsetvāti yojanā. **Ca**-saddo byatirekattho, tena idāni vuccamānatthaṃ ullaṅgeti. **Ekamidāhanti** ekaṃ ahaṃ. **Idaṃ**-saddo nipātamattaṃ. **Ādi**-saddena “bhikkhave samayan”ti evamādi pāṭho saṅgahito. Ahaṃ bhikkhave ekaṃ samayanti evaṃ pettha padayojanā.

Subhagavaneti subhagattā **subhagaṃ**, sundarasirikattā

, sundarakāmatā vāti attho. Subhagañhi taṃ sirisampattiyā, sundare cettha kāme manussā patthenti. Bahujanakantatāyapi taṃ **subhagaṃ**. Vanayatīti **vanam**, attasampattiyā attani sineham uppādetīti attho. Vanute iti vā **vanam**, attasampattiyā eva “maṃ paribhuñjathā”ti satte yācati viyāti attho. Subhagañca taṃ vanañcāti subhagavanam, tasmiṃ **subhagavane**. **Aṭṭhakathāyaṃ**pana kiṃ iminā papañce-nāti “**evaṃ nāmake vane**”ti vuttaṃ. Kāmaṃ sālārukkhopi “sālo”ti vuccati, yo koci rukkhopi vanappati jeṭṭhakarukkhopi. Idha pana pacchimo eva adhippetoti āha “**vanappati jeṭṭhakassa mūle**”ti. **Mūlasamugghātavasenā**ti anusayasamucchinda- navasena.

Na vihāyantīti akuppadhammatāya na vijahanti. “**Na kañci sattaṃ tapantīti atappā**”ti idaṃ tesu tassā samaññāya niruḷhatāya vuttaṃ, aññathā sabbepi suddhā-vāsā na kañci sattaṃ tapantīti atappā nāma siyuṃ. “**Na vihāyanti**”ti-ādinibbacane-supi eseva nayo. **Sundaradassanā**ti dassaniyāti ayamatthoti āha “**abhirūpā**”ti-ādi. **Sundarametesam dassananti** sobhanametesam cakkhunā dassanam, viññāṇena dassanam pīti attho. **Sabbe heva ...pe... jeṭṭhā** pañcavokārabhave tato visi-ṭṭhānam abhāvato.

Sattanam buddhānam vassenāti sattanam sammāsambuddhānam apadānavasena. Avihehi ajjhīṭṭhena ekena avihābrahmunā kathitā tehi sabbehi kathitā nāma hontīti vuttaṃ “**tathā avihehi**”ti. Eseva nayo sesesupi. Tenāha bhagavā “devatā maṃ etadavocun”ti. Yaṃ pana pāḷiyam “anekāni devatāsatanī”ti vuttaṃ, taṃ sabbam pacchā attano sāsane (2.0078) visesaṃ adhigantvā tattha uppannānam vasena vuttaṃ. **Anusandhidvayampīti** dhammadhātupadānusandhi, devatārocana-padānusandhīti duvidham anusandhiṃ. **Niyyātentoti** nigamento. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Mahāpadānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

2. Mahānidānasuttavaṇṇanā

Nidānavāṇṇanā

95. Janapadinoti (2.0079) janapadavanto, janapadassa vā issarasāmino **rājaku-mārā** Gottavasena **kurū nāma**. Tesam nivāso yadi eko janapado, katham bahuva-cananti āha “**ruḷhisaddenā**”ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya īdisali-ṅgavacanāni icchanti. Ayamettha ruḷhi yathā aññatthāpi “aṅgesu viharati, mallesu viharati”ti ca. Tabbisesanepi janapadasadde jātisadde ekavacanameva. **Aṭṭhaka-thācariyā panāti pana**-saddo visesatthajotano, tena “puthu-atthavisayatāya evetaṃ puthuvacanan”ti “bahuke panā”ti-ādinā vakkhamānam visesaṃ joteti. **Sutvāti** mandhātumahārājassa ānubhāvadassanānusārena paramparānugataṃ katham sutvā. **Anusamyāyantenāti** anuvicarantena. **Etesam ṭhānanti** candimasūri-

yamukhena cātumahārājikabhavanamāha. Tenāha “**tattha agamāsī**” ti-ādi. **Soti** mandhātumahārājā. **Tanti** cātumahārājikarajjam. **Gahetvāti** sampañcchitvā. **Puna pucchi** pariṇāyakaratanam.

Dovārikabhūmiyam tiṭṭhanti sudhammāya devasabhāya, devapurassa ca catūsu dvāresu ārakkhāya adhigatattā. “**Dibbarukkkhasahassapaṭimaṇḍitan**” ti idaṃ “cittalatāvanan” ti-ādīsupi yojetabbaṃ.

Pathaviyam paṭiṭṭhāsīti bhassitvā pathaviyā āsannaṭṭhāne aṭṭhāsī. Na hi cakkaratanaṃ bhūmiyam patati, tathāṭṭhitañca nacirasseva antaradhāyi tenattabhāvena cakkavatti-issariyassa abhāvato. “Cirataram kalam ṭhatvā” ti apare. **Rājā ekakova agamāsī** attano ānubhāvena. **Manussabhāvoti** manussagandhasarīranissandādi-manussabhāvo. **Pāturahosīti** devaloke pavattivipākadāyino aparāpariyāya vedanīyassa kammaṃ katokāsattā sabbadā soḷasavassuddesikatā mālāmilāyanādi **dibbabhāvo** pāturahosi. Tadā manussānam asaṅkheyyāyukatāya **sakkarajjam kāretvā**. “Kiṃ me iminā upaddharajjenā” ti atricchatāya **atittova**. Manussaloke utuno kakkhaḷatāya **vātātapena phuṭṭhagatto kālamakāsī**.

Avayavesu (2.0080) siddho viseso samudāyassa visesako hotīti ekampi raṭṭham bahuvacanena vohariyati.

Da-kārena attham vaṇṇayanti niruttinayena. **Kammāsoti kammāsapādo vuccati** uttarapadalopena yathā “rūpabhavo rūpan” ti. Kathaṃ pana so “kammāsapādo” ti vuccatīti āha “**tassa kirā**” ti-ādi. Damitoti ettha kīdisaṃ damanaṃ adhippetanti āha “**porisādabhāvato paṭisedhito**” ti. “**Ime pana therāti** majjhimbhāṇakā” ti keci. Apare pana “aṭṭhakathācariyā” ti, “dīghabhāṇakā” ti vadanti. Ubhayathāpi cūḷakammāsadammaṃ sandhāya tathā vadanti. Yakkhiniputto hi kammāsapādo alīnasaṭṭukumārakāle (cariyā. 2.75) bodhisattena tattha damito. Sutasomakāle (jā. 2. 21.371) pana bārāṇasirājā porisādabhāvapaṭisedhanena yattha damito, taṃ mahākammāsadammaṃ nāma. “**Putto**” ti vatvā “**atrajo**” ti vacanaṃ orasaputtabhāvada-ssanattam.

Yehi āvasitappadeso “kururaṭṭhan” ti nāmaṃ labhi, te uttarakuruto āgatama-nussā tattha rakkhitanīyāmeneva pañca sīlāni rakkhimṃsu. Tesam diṭṭhānugatiyā pacchimajanatāti so desadhamavasena avicchedato pavattamāno **kuruvattadhammoti** paññāyittha. Ayañca attho **kurudhammajātakena** dīpetabbo. So aparabhāge paṭhamam yattha saṃkiliṭṭho jāto, taṃ dassetuṃ “**kururaṭṭhavāsīnan**” ti-ādi vuttaṃ. Yattha bhagavato vasanokāsabhūto koci vihāro na hoti, tattha kevalam gocaragāmakittanaṃ nidānakathāya pakati yathā taṃ sakkesu viharati devadahaṃ nāma sakyānam nigamoti imamattham dassento “**avasānokāsato**” ti-ādi-māha.

“Āyasmā” ti vā “devānam piyā” ti vā “tatra bhavan” ti vā piyasamudāhāro esoti āha “**āyasmāti piyavacanametān**” ti. Tayidaṃ piyavacanaṃ garugāravavasena vuccatīti āha “**gāravavacanametān**” ti.

Atidūra-accāsannavajjanena nātidūranāccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahattānaṃ saṅghaṭṭanena veditabbaṃ. **Cakkhunā cakkhum āhacca datṭhabbam hoti**, tenāpi agāravameva kataṃ hoti. **Gīvam pariva-**

ttetvā Ti parivattanavasena gīvaṃ pasāretvā.

Kulasaṅgahatthāyāti (2.0081) kulānuddayatāvasena kulānaṃ anuggaṇhana-tthāya **sahassabhaṇḍikaṃ nikkhipanto viya** bhikkhapaṭṭiggaṇhanena tesāṃ mahato puññābhisandassa jananena. **Paṭisammajjitvā**ti antevāsikehi sammajjana-tthānaṃ sakkaccakāritāya puna sammajjitvā. **Tikkhattunti** “ādito paṭṭhāya antan”-ti-ādinā vuttacaturākārūpasañhite tayo vāre, tenassa dvādasakkhattuṃ sammasi-tabhāvamāha.

Amhākaṃ bhagavato gambhīrabhāveveva kathitattā sesabuddhehipi evameva kathitoti dhammanvaye tthatvā vuttaṃ “**sabbabuddhehi ...pe... kathito**”ti. **Sāli-ndanti** saporibhaṇḍaṃ. “**Sineruṃ ukkhipanto viyā**”ti iminā tādisāya desanāya sudukkarabhāvamāha. Suttameva “**suttantakathan**”ti āha dhammakhandhabhāvato. Yathā vinayapaṇṇattibhūmantarasamayantarānaṃ vijānanaṃ anaññasādhāraṇaṃ sabbaññutaññasseva visayo, evaṃ antadvayavinimuttassa kārakavedakarahitassa paccayākārassa vibhājanaṃ pīti dassetuṃ “**buddhānañhī**”ti-ādi āradhāṃ. Tattha **tthānānī**ti kāraṇāni. **Gajjitaṃ mahantaṃ hotīti** taṃ desetabba-sseva anekavidhatāya, duviññeyyatāya ca nānāyehi pavattamānaṃ desanāga-jjitaṃ mahantaṃ vipulaṃ, bahubhedañca hoti. **Ñāṇaṃ anupavisatīti** tato eva desanāñāṇaṃ desetabbadhamme vibhāgaso kurumānaṃ anu anu pavisati, tena anupavissa tthitaṃ viya hotīti attho. **Buddhañāṇassa mahantabhāvo paññāyatīti** evaṃ vidhassa nāma dhammassa desakaṃ, paṭivedhakañcāti buddhānaṃ desanāñāṇassa, paṭivedhañāṇassa ca uḷārabhāvo pākaṭo hoti. Ettha ca kiñcāpi “sabbāṃ vacīkammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivattan”ti (mahāni. 69, 169; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5; netti. 14) vacanato sabbāpi bhagavato desanā ñāṇarahitā natthi, sīhasamānavuttitāya sabbattha samānappavatti. Desetabbavasena pana desanā visesato ñāṇena anupaviṭṭhā, gambhīratarā ca hotīti daṭṭhabbaṃ. Kathaṃ pana vinayapaññattiṃ patvā desanā tilakkhaṇabbhāhatā suññatapaṭisaṃyuttā hotīti? Tatthāpi sannisinnaparisaṃyaya ajjhāsayaṇurūpaṃ pavattamānā desanā saṅkhārānaṃ aniccatādivibhāvanaṃ, sabbadhammānaṃ attattaniyatābhāvappakāsanañca hoti. Tenevāha “anekapariyāyena dhammiṃ kathaṃ katvā”ti-ādi.

Āpajjāti (2.0082) patvā yathā ñāṇakoñcanādaṃ vissajjeti, evaṃ pāpuṇitvā.

Pamāṇātikkameti aparimāṇatthe “yāvañcidaṃ tena bhagavatā”ti-ādīsu (dī. ni. 1. 4) viya. Aparimeyyabhāvajotano hi ayaṃ yāva-saddo. Tenāha “**atigambhīro attho**”-ti. **Avabhāsati**ti ñāyati upaṭṭhāti. Ñāṇassa tathā upaṭṭhānañhi sandhāya “**dissati**”ti vuttaṃ. Nanu esa paṭiccasamuppādo ekantagambhīrova, tattha kasmā gambhīrāvabhāsātā jotitāti? Saccametaṃ, ekantagambhīratādassanattameva panassa gambhīrāvabhāsaggahaṇaṃ. Tasmā aññattha labbhamānaṃ catukoṭikaṃ byatirekamukhena nidassetvā taṃ evassa ekantagambhīrataṃ vibhāvetuṃ “**ekañhī**”-ti-ādi vuttaṃ. **Etaṃ natthīti** agambhīro, agambhīrāvabhāso cāti etaṃ dvayaṃ natthi, tena yathādassite catukoṭike pacchimā eka koṭi labbhatīti dasseti. Tenāha “**ayañhī**”ti-ādi.

Yehi gambhīrabhāvehi paṭiccasamuppādo “gambhīro”ti vuccati, te catūhi upa-

māhi ulliṅgento “**bhavaggaggahaṇāyā**” ti-ādimāha. Yathā bhavaggaṃ hatthaṃ pasāretvā gahetuṃ na sakkā dūrabhāvato, evaṃ saṅkhārādīnaṃ avijjādipaccaya-sambhūtasamudāgataṭṭho pākatikañāṇena gahetuṃ na sakkā. Yathā sineruṃ bhinditvā miñjaṃ pabbatarasaṃ pākatikapurisena nīharituṃ na sakkā, evaṃ paṭiccasa-muppādagate dhammatthādi ke pākatikañāṇena bhinditvā vibhajja paṭivijjha-navasena jānitūṃ na sakkā. Yathā mahāsamuddaṃ pākatikapurisassa bāhudva-yena padhāritūṃ na sakkā, evaṃ vepullaṭṭhena mahāsamuddasadi saṃ paṭiccasa-muppādaṃ pākatikañāṇena desanāvasena padhāritūṃ na sakkā. Yathā mahāpa-thaviṃ parivattetvā pākatikapurisassa pathavojaṃ gahetuṃ na sakkā, evaṃ “itthaṃ avijjādayo saṅkhārādīnaṃ paccayā honti” ti tesāṃ paccayabhāvo pākatika-ñāṇena nīharitvā gahetuṃ na sakkāti. Evaṃ catubbidhagambhīratāvasena catasso upamā yojetabbā. Pākatikañāṇavasena cāyamatthayojanā katā diṭṭhasa-ccānaṃ tattha paṭivedhasabhāvato, tathāpi yasmā sāvakānaṃ, paccekabuddhā-nañca tattha sappadesameva ñāṇaṃ, buddhānaṃyeva nippadesaṃ, tasmā vuttaṃ “**buddhavisayaṃ pañhan**” ti-ādi.

Ussādentoti (2.0083) paññāya ukkaṃsento, uggaṇhantoti attho. **Apasādentoti** nibbhacchanto, niggaṇhantoti attho.

Ussādanāvaṇṇanā

Tenāti mahāpaññābhāvena. **Tatthāti** therassa satipi uttānabhāve, paṭiccasa-mu-ppādassa-aññesaṃ gambhīrabhāve. **Subhojanarasapuṭṭhassāti** sundarena bhoja-narasena positassa. **Katayogassāti** nibaddhapayogena kataparicayassa. **Mallapā-sāṇanti** mallehi mahabbaleheva ukkhipitabbapāsāṇaṃ. **Kuhiṃ imassa bhāriyatṭhā-nanti** kasmīṃ passe imassa pāsāṇassa garutarappadesoti tassa sallahukabhāvaṃ dīpento vadati.

Timirapiṅgaleneva dīpenti tassa mahāvippahārabhāvato. Tenāha “**tassa kirā-**” ti-ādi. **Pakkuthatīti** pakkuthantaṃ viya parivattati parito vivattati. Lakkhaṇavacana-ñhetāṃ. Piṭṭhiyaṃ sakalinapadakāpiṭṭhaṃ. **Kāyūpapannassāti** mahatā kāyena upetassa,

mahākāyassāti attho.

Piñchavattīti piñchakalāpo. **Supaṇṇavātanti** nāgaggahaṇādīsu pakkhapapphoṭa-
navasena uppajjanakavātaṃ.

Pubbūpanissayasampattikathāvaṇṇanā

“Pubbūpanissayasampattiyā”ti-ādinā uddiṭṭhakāraṇāni vitthārato vivarituṃ “**ito kirā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **itoti** ito kappato. **Satasahassimeti** satasahassame. **Haṃsāvati nāma nagaraṃ ahosi** jātanagaraṃ. **Dhurapattānī**ti bāhirapattāni, yāni dīghatamāni.

Kaniṭṭhabhātāti vemātikabhātā kaniṭṭho yathā amhākaṃ bhagavato nandatthero. Buddhānañhi sahodarā bhātaro nāma na honti. Kathaṃ jeṭṭhā tāva na uppajjanti, kaniṭṭhānaṃ pana asambhavo eva. **Bhoganti** vibhavaṃ. **Upasantoti** corajanitasanīkabhavūpasamena upasanto **janapado**.

Dve sātāke nivāsetvāti sātākadvayameva attano kāyaparihārikaṃ katvā itaraṃ sabbasambhāraṃ attato mocetvā.

Pattaggahaṇatthanti antopakkhitta-uṇhabhojanattā aparāparaṃ hatthe parivatte-
ntassa pattaggahaṇatthaṃ. **Uttarisātakanti** attano uttarisātaṃ. **Etāni** (2.0084) **pākaṭṭhānānī**ti etāni yathāvuttāni bhagavato desanāya pākaṭṭhāni therassa puñña-
karaṇaṭṭhānāni.

Paṭisandhiṃ gahetvāti amhākaṃ mahābodhisattassa paṭisandhiggahaṇadivase eva paṭisandhiṃ gahetvā.

Titthavāsādivaṇṇanā

Uggahaṇaṃ pāliyaṃ uggahaṇaṃ. **Savanaṃ** atthasavanaṃ. **Paripucchanaṃ** gaṇṭhiṭṭhānesu atthaparipucchanaṃ. **Dhāraṇaṃ** pāliyāpi pāli-atthassapi citte ṭhapanāṃ. Sabbañcetaṃ idha paṭiccasamuppādavasena veditabbaṃ.

Sotāpannānañca ...pe.. upaṭṭhātītattha sammohaviddhaṃsanena “yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ”ti (dī. ni. 1.298; saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 16; cūḷani. 4, 7, 8) attapaccakkhavasena upaṭṭhānato. **Nāmarūpa-
paricchedoti** saha paccayena nāmarūpassa paricchijja avabodho.

Paṭiccasamuppādagambhīratāvaṇṇanā

“Atthagambhīratāyā”ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “**tatthā**”ti-ādi āraddhaṃ. **Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭhoti** jātipaccayato sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa jarāmaraṇassa uddhaṃ uddhaṃ āgata-
bhāvo, anupavattatthoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca **sambhūtasamudāgataṭṭho**. “Na jātito jarāmaraṇaṃ na hoti,” na ca jātiṃ vinā “aññato hoti”ti hi jātipaccayasambhūtaṭṭho vutto, itthañca jātito samudāgacchatīti jātipaccayasamudāgataṭṭho, yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpapātu-

bhāvoti attho. So anupacitakusalasambhārānaṃ ñāṇassa tattha appatiṭṭhatāya agādhaṭṭhena **gambhīro**. Sesapadesupi eseva nayo.

Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭhoti yenākārena yadavatthā avijjā saṅkhārānaṃ paccayo hoti. Yena hi pavatti-ākārena, yāya ca avatthāya avatthitā avijjā tesam tesam saṅkhārānaṃ paccayo hoti, tadubhayassapi duravabodhanīyato avijjā saṅkhārānaṃ navahi ākārehi paccayaṭṭho (2.0085) anupacitakusalasambhārānaṃ ñāṇassa tattha appatiṭṭhatāya agādhaṭṭhena **gambhīro**. Esa nayo sesapadesupi.

Katthaci anulomato desiyati, katthaci paṭilomatoti idha pana paccayuppādā paccayuppannuppādasaṅkhāto **anulomo**, paccayanirodhā paccayuppannanirodhasaṅkhāto ca **paṭilomo** adhippeto. Ādito pana paṭṭhāya antagamanam **anulomo**, antato ca ādigamanam **paṭilomo**ti adhippeto. Ādito paṭṭhāya anulomadesanāya, antato paṭṭhāya paṭilomadesanāya ca **tisandhi catusaṅkhepo**. “Ime bhikkhave cattāro āhārā kiṃ nidānā”ti-ādikāya (saṃ. ni. 2.11) ca vemajjhato paṭṭhāya paṭilomadesanāya, “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāṇam, tiṇṇam saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā”ti-ādikāya (saṃ. ni. 2.43, 45) anulomadesanāya ca **dvisandhi tisaṅkhepo**. “Saṃyojanīyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpaccayā upādānan”ti-ādīsu (saṃ. ni. 2.53, 57) **ekasandhi dvisaṅkhepo**. Ekaṅgo hi paṭiccasamuppādo desito. Labbhaveva hi so “tatra bhikkhave sutavā ariyasāvako paṭiccasamuppādamyeva sādhuḃkaṃ yoniso manasi karoti ‘iti imasmiṃ sati idaṃ hoti ...pe... nirujjhatī’ti. Sukhavedaniyam bhikkhave phassaṃ paṭicca uppajjati sukhavedanā”ti (saṃ. ni. 2.62) imassa suttassa vasena veditabbo. Iti tena tena kāraṇena tathā tathā pavatte-tabbatā paṭiccasamuppādo desanāya gambhīro. Tenāha “**ayam desanāgambhīratā**”ti. Na hi tattha sabbaññutaññāṇato aññaṃ ñāṇam patiṭṭham labhati.

“**Avijjāya panā**”ti-ādīsu jānanalakkhaṇassa ñāṇassa paṭipakkhabhūto avijjāya **aññāṇaṭṭho**. Ārammaṇassa paccakkhakaṇena dassanabhūtassa paṭipakkhabhūto **adassanaṭṭho**. Yenesā attano sabhāvena dukkhādīnaṃ yāthāvasarasam paṭivijjhitaṃ na deti chādetvā pariyanandhitvā tiṭṭhati, so tassā saccāsampaṭivedhaṭṭho. **Abhisāṅkharānaṃ** saṃvidhānaṃ, pakappananti attho. **Āyūhanaṃ** sampiṇḍanaṃ, sampayuttadhammānaṃ attano kiccānurūpatāya rāsīkaraṇanti attho. Apuññābhisaṅkhārekadeso **sarāgo**. Añño **virāgo**. Rāgassa vā appaṭipakkhabhāvato rāgappavaḍḍhako, rāguppatipaccayo (2.0086) ca sabbopi apuññābhisaṅkhāro **sarāgo**. Itaro tabbidūrabhāvato **virāgo**. “Dīgharattaṃ hetam bhikkhave assutavato puthujjanassa ajjhositam mamāyitam parāmaṭṭham ‘etaṃ mama, eso hamasmi, eso me attā’ti” (saṃ. ni. 2.61) attaparāmāsassa viññāṇam visesato vatthu vuttanti viññāṇassa **suññataṭṭho** gambhīro. Attā vijānāti saṃsaratīti sabyāpāratāsaṅkanti-abhinivesabalavatāya **abyāpāra-asaṅkantipaṭisandhipātubhāvaṭṭhā** ca gambhīrā. Nāmarūpassa paṭisandhikkhaṇe ekatova uppādo **ekuppādo**, pavattiyam visum visum yathārahaṃ **ekuppādo**. Nāmassa rūpena, rūpassa ca nāmena asampayogato **vinibbhogo** nāmassa nāmena, rūpassa ca rūpena ekaccassa ekaccena **avinibbhogo** (nāmassa nāmena avinibbhogo vibha. mūlaṭī. 242) yojetabbo. Ekuppādekanirodhehi avinibbhoge adhippete so rūpassa ca ekakalāpapavattino

rūpena labbhatīti. Atha vā ekacatuvoḱārabhavesu nāmarūpānaṃ asahavattanato aññaṃaññaṃ **vinibbhogo**, pañcavokārabhave saḱavattanato **avinibbhogo** ca veditabbo.

Nāmassa ārammaṇābhimukhaṃ namanāṃ **namanattho**. Rūpassa virodhipaccayasamavāye visadisuppatti **ruppanattho**. Indriyapaccayabhāvo **adhipatīyattho**. “Lokopeso, dvārāpesā, khettaṃ petan”ti vuttalokādi-attho cakkhādīsu pañcasu yojetabbo. Manāyatanassa pana lujjanato, manosamphassādīnaṃ dvārakhettabhāvato ca ete atthā veditabbā. Āpāthagatānaṃ rūpādīnaṃ pakāsanayogyatālakkaṇaṃ obhāsaṃ cakkhādīnaṃ **visayibhāvo**, manāyatanassa vijānaṃ. **Saṅghatṭanaṃ** visesato cakkhusamphassādīnaṃ pañcannaṃ, itare channampi yojetabbā. Phusanañca phassassa sabhāvo. Saṅghatṭanaṃ raso, itare upaṭṭhānākārā. **Ārammaṇarasānubhavanaṃ** Rasavasena vutto, **vedayitattho** lakkhaṇavasena. **Sukhadukkama ajjhatabhāvo** yathākkamaṃ tissannaṃ vedanānaṃ sabhāvavasena vutto. “Attā vedayatī”ti abhinivesassa balavabhāvato **nijjivattho** Vedanāya gambhīro. Nijjivāya vā vedanāya vedayitaṃ **nijjivavedayitaṃ**, so eva atthoti **nijjivavedayitattho**.

Sappītikataṇhāya (2.0087) **abhinanditattho**. Balavatarataṇhāya gilitvā pariniṭṭhāpanaṃ **ajjhosānattho**. Itare pana jeṭṭhabhāva-osāraṇasamuddaduratikkama-apāripūrivaseṇa veditabbā. **Ādānaggahaṇābhinivesatthā** Catunnampi upādānaṃ samānā, **parāmāsattho** diṭṭhupādānādīnameva, tathā **duratikkamattho**. “Diṭṭhikantāro”ti (dha. sa. 392) hi vacanato diṭṭhīnaṃ duratikkamatā. Daḷhaggahaṇattā vā catunnampi **duratikkamattho** yojetabbo. **Yonigatīhitinivāsesukhipananti** samāse bhummavacanassa alopo daṭṭhabbo. Evañhi tena āyūhanābhisaṅkharapaḱānaṃ samāso hoti. Yathā tathā jāyanaṃ **jāti-attho**. Tassā pana sannipātato jāyanaṃ **sañjāti-attho**. Mātukucchiṃ okkamitvā viya jāyanaṃ **okkanti-attho**. So jātito nibbattanaṃ **nibbatti-attho**. Kevalaṃ pātubhavanaṃ **pātubhāvatttho**.

Jarāmarāṇaṅgaṃ marāṇappadhānanti tassa marāṇatthā eva **khayādayo** gambhīrāti dassitā. Uppanna-uppannānañhi navanavānaṃ khayena kamena khaṇḱiccādi-paripakkapavattiyāṃ loke jarāvohāroti. **Khayattho** vā jarāya vuttoti daṭṭhabbo. Navabhāvāpagamo hi “khayo”ti vattum yuttoti **vipariṇāmattho** dvinnampi vaseṇa yojetabbo, santativasena vā jarāya khayavayabhāvā, sammutikhaṇikavasena marāṇassa **bhedavipariṇāmatthā** yojetabbā. **Avijjādīnaṃ sabhāvo** paṭivijjhīyatīti paṭivedho. Vuttañhettaṃ **nidānakathāyaṃ** “Tesaṃ tesaṃ vā tattha tattha vuttadhammaṃ paṭivijjhitaṃ salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo paṭivedho”ti. (dī. ni. aṭṭha. paṭhamamahāsaṅgītikathā; abhi. aṭṭha. nidānakathā) **so** hi avijjādīnaṃ sabhāvo maggañāṇeneva asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhitaḱbato aññāṇassa alabbhaneyyapatitṭhatāya agādhaṭṭhena **gambhīro**. **Sā sabbāpīti** sā yathāvuttā saṅkhepato catubbidhā vitthārato anekappabhedā sabbāpi paṭiccasamuppāḱassa gambhīratā **therassa uttānakā viya upaṭṭhāsi** catūhi aṅgehi samannāgatattā. **Udāhu aññesampīti** “mayhaṃ tāva esa paṭiccasamuppādo uttānako hutvā upaṭṭhāti, kiṃ nu kho aññesampi evaṃ uttānako hutvā upaṭṭhāti”ti **mā evaṃ avaca** mayāva dinnanaye catusaccakammaṭṭhānavidhimhi ṭhatvā.

Apasādanāvaṇṇanā

Oḷārikanti (2.0088) vatthuvītikamasamatthatāvasena thūlaṃ. Kāmaṃ kāmarāgapaṭighāyeva atthato kāmarāgapaṭighasaṃyojanāni, kāmarāgapaṭighānusayā ca, tathāpi añño yeva saṃyojanaṭṭho bandhanabhāvato, añño anusayanaṭṭho appahīnabhāvena santāne thāmagamananti katvā, iti kiccavisesavisiṭṭhabhede gahetvā “**cattāro kilese**” ti ca vuttaṃ. Eseva nayo itaresupi. **Aṇusahagateti** aṇusabhāvaṃ upagate. Tabbhāvatto hi ayaṃ sahaḡata-saddo “nandirāgasahaḡatā”-ti-ādīsu (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.91, 133, 460; 3.374; saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 14; vibha. 203; paṭi. ma. 1.34; 2.30) viya.

Yathā uparimaggādhiḡamanavasena saccasampaṭivedho paccayākārapaṭivedhavasena, evaṃ sāvaka bodhipaccekabodhisammāsambodhi-adhiḡamanavase napi saccasampaṭivedho paccayākārapaṭivedhavasenevāti dassetuṃ “**kasmā cā**” ti-ādi vuttaṃ. **Sabbathāvāti** sabbappaḡāreneva kiñcīpi paḡāraṃ asesetvāti attho. Ye katābhinihārānaṃ mahābodhisattānaṃ vīriyassa ukkaṭṭhamajjhīmaḡudatāvasena bodhisambhārasambharaṇe kālabhedā icchitā, te dassento “**cattāri, aṭṭha, soḷasa vā asaṅkhyeyyāni**” ti āha, svāyamaṭṭho **cariyāpiṭakavaṇṇanāya** gaheṭṭabbo. **Sāvako padesaṅṅaṇe ṭhitoti** sāvako hutvā sekkhabhāvato tathāpi padesaṅṅaṇe ṭhito. **Buddhānaṃ kathāya** “taṃ tathāḡato abhisameti” ti-ādīkāya **paccanīkaṃ hoti**. Anaṅṅasādhāraṇassa hi vasena buddhānaṃ sīhanādo, na aṅṅasādhāraṇassa.

“**Vāyamantassevā**” ti iminā visesato ṅāṇasambhārasambharaṇaṃ paṅṅāpāramitāpūraṇaṃ vadati. Tassa ca sabbampi puṅṅaṃ upanissayo.

“Esa devamanussānaṃ, sabbakāmadado nidhi;

yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametenā labbhati” ti. (khu. pā. 8.10)-

Hi vuttaṃ. Tasmā mahābodhisattānaṃ sabbesampi puññasambhāro yāvadeva ñāṇasambhārattho sammāsambodhisamadhighamasamatthattāti āha “**paccayā-kāraṃ** (2.0089) ...**Pe... natthi**” ti. Idāni paccayākārapaṭivedhasseva vā mahānu-bhāvatādassanamukhena paṭiccasamuppādasseva paramagambhīrataṃ dassetuṃ “**avijjā**” ti-ādi vuttaṃ. **Navahi ākārehi**ti uppādādīhi navahi ākārehi. Avijjā hi saṅkhārānaṃ uppādo hutvā paccayo hoti, pavattaṃ hutvā nimittaṃ, āyūhanaṃ, saṃyogo, palibodho, samudayo, hetu, paccayo hutvā paccayo hoti. Evaṃ saṅkhā-rādayo viññāṇādīnaṃ. Vuttañhetuṃ **paṭisambhidāmagge** “kathaṃ paccayapari-ggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ? Avijjā saṅkhārānaṃ uppādaṭṭhiti ca pavatta-ṭṭhiti ca nimittaṭṭhiti ca āyūhanaṭṭhiti ca saññogaṭṭhiti ca palibodhaṭṭhiti ca samuda-yatṭhiti ca hetuṭṭhiti ca paccayaṭṭhiti ca imehi navahākārehi avijjāpaccayā saṅkhārā paccayasamuppāna” ti-ādi (paṭi. ma. 1.45).

Tattha **navahākārehi**ti navahi paccayabhāvūpagamanākārehi. Uppajjati etasmā phalanti **uppādo**, phaluppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, nāsati, tasmā avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hutvā paccayo hoti. Tathā avijjāya sati saṅkhārā pavattanti, nīyanti ca. Yathā ca bhavādīsu khipanti, evaṃ tesu avijjā paccayo hoti. Tathā āyūhanti phaluppattiyā ghaṭenti, saṃyujjanti attano phalena. Yasmiṃ santāne sayuṃ uppāna, taṃ palibundhanti. Paccayantarasamavāye udayanti uppajjanti. Hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ gacchati. Paṭicca avijjā saṅkhārā ayanti pavattantīti evaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvūpa-gamanavisēsā uppādādayo veditabbā. Tattha tathā saṅkhārādīnaṃ viññāṇādīsu uppādaṭṭhiti-ādīsūpi. Tiṭṭhati etenāti **ṭhiti**, kāraṇaṃ. Uppādo eva ṭhiti **uppādaṭṭhiti**. Eseva nayo sesesūpi. “**Paccayo hoti**” ti idaṃ idha lokanāthena tadā paccayapari-ggahassa āradhabhāvādassanaṃ. So ca ārambho ñāyāruḷho “yathā ca puri-mehi mahābodhisattehi bodhimūle pavattito, tatheva ca pavattito” ti. Acchariyave-gābhihatā dasasahasilokadhātu saṅkampi sampakampīti dassento “**diṭṭhamattevā**” ti-ādimāha.

Etassa dhammassāti etassa paṭiccasamuppādasaññitassa dhammassa. So pana yasmā atthato hetupabhavānaṃ hetu. Tenāha “**etassa paccayadhammassā**” -ti, jāti-ādīnaṃ jarāmarāṇādipaccayatāyāti attho. Nāmarūpaparicchedo, tassa ca paccayapariggaho na paṭhamābhinivesamattena hoti (2.0090), atha kho tattha aparāparaṃ ñāṇuppattisaññitena anu anu bujjanena, tadubhayābhāvaṃ pana dassento “**ñātapariññāvasena ananubujjanā**” ti āha. Niccasaññādīnaṃ pajahana-vasena vattamānā vipassanā dhamme ca paṭivijjantīti eva nāma hoti paṭipakkha-vikkhambhanena tikkhavisadabhāvāpattito, tadadhiṭṭhānabhūtā ca tīraṇapariññā, ariyamaggo ca pariññāpahānābhisamayavasena pavattiyā tīraṇapahānapariññā-saṅgaho cāti tadubhayapaṭivedhābhāvaṃ dassento “**tīraṇa ...pe... appaṭivijjanā**” -ti āha. **Tantaṃ** vuccati vatthavīnanatthaṃ tantavāyehi daṇḍake āsañjitvā pasārita-suttapaṭṭi tanīyatīti katvā. Taṃ pana suttasantānākulatāya nidassanabhāvena āku-lameva gahitanti āha “**tantaṃ viya ākulakajātā**” ti. Saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthā-rato dassetuṃ “**yathā nāmā**” ti-ādi vuttaṃ. **Samānetunti** pubbena paraṃ samaṃ

katvā ānetuṃ, avisamaṃ ujum kātunti attho. Tantameva vā ākulaṃ **tantākulaṃ**, tantākulaṃ viya jātā bhūtāti **tantākulajātā**. Majjhimaṃ paṭipadaṃ anupagantvā antadvayapatanena **paccayākāre khalitā ākulā byākulā honti**. Teneva antadvayapatanena taṃtaṃditṭhigāhavasena paribbhamantā ujukaṃ dhammaṭṭhiti kathaṃ paṭipajjitum na jānanti. Tenāha “**na sakkonti taṃ paccayākāraṃ ujum kātun**” ti. **Dve bodhisatteti** paccekabodhisattamahābodhisatte. **Attano dhammatāyāti** attano sabhāvena, paropadesena vināti attho. **Tattha tattha guḷakajātanti** tasmim tasmim ṭhāne jātaguḷakampi **gaṇṭhīti** suttagaṇṭhi. Tato eva **gaṇṭhibaddhaṃ** Baddhagaṇṭhikaṃ. **Paccayesu pakkhalivāti** aniccadukkhānattādisabhāvesu paccayadhammesu niccādiggāhavasena pakkhalivā. **Paccaye ujum kātum asakkontāti** tasseva niccādiggāhassa avissajjanato paccayadhammanimittaṃ attano dassanaṃ ujum kātum asakkontā idaṃsaccābhinivesakāyaganthavasena gaṇṭhikajātā hontīti āha “**dvāsaṭṭhi ...pe... gaṇṭhibaddhā**” ti. **Ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā sassatadiṭṭhi-ādidiṭṭhiyo nissitā** allīnā.

Vinanato “kulā” ti itthilingavasena laddhanāmassa tantavāyassa gaṇṭhikaṃ nāma ākulabhāvena aggato vā mūlato vā duviññeyyāyeva khalitatantasuttanti āha “**kulāgaṇṭhikaṃ vuccati pesakārakañjīyasuttaṃ**” ti. **Sakuṇikāti** kulāvakasakuṇikā. Sā hi rukkhāsākhāsu olambanakulāvakā (2.0091) hoti. Tañhi sā kulāvakaṃ tato tato tiṇahīradike ānetvā tathā vinandhati, yathā tesam pesakārakañjīyasuttaṃ viya aggena vā aggaṃ mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ vivecetum vā na sakkā. Tenāha “**yathā hī**” ti-ādi. **Tadubhayampīti** “kulāgaṇṭhikan” ti vuttaṃ kañjīyasuttaṃ, kulāvakañca. **Purimanayenevāti** “evameva sattā” ti-ādinā pubbe vuttanayeneva.

Kāmaṃ muñjapabbajatiṇāni yathājātānipi dīghabhāvena patitvā araññaṭṭhāne aññamaññaṃ vinandhitvā ākulabyākulāni hutvā tiṭṭhanti, tāni pana na tathā dubbiveciyāni, yathā rajjubhūtānīti dassetuṃ “**yathā tānī**” ti-ādi vuttaṃ. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

Apāyāti avaḍḍhitā, sukkena, sukha hetunā vā virahitāti attho. **Dukkhasa gatibhāvato**ti apāyikassa dukkhassa pavattiṭṭhānabhāvato. **Sukhasamussayatoti** abbhudaya yato. **Vinipatitattāti** virūpaṃ nipatitattā yathā tenatabhāvena sukhasamussayo na hoti, evaṃ nipatitattā. **Itaroti** saṃsāro. Nanu “apāyan” ti-ādinā vuttopi saṃsāro evāti? Saccametaṃ, nirayādīnaṃ pana adhimattadukkhabhāvadassanattaṃ apāyādiggaṇaṃ. Gobaḷibaddaṇāyenāyamattho veditabbo. **Khandhānañca paṭipāṭīti** pañcannaṃ khandhānaṃ hetuphalabhāvena aparāparaṃ pavatti. **Abbo cchinnaṃ vattamānāti** avicchedena pavattamānā. **Taṃ sabbampīti** taṃ “apāyan” ti-ādinā vuttaṃ sabbam apāyadukkhāñceva vaṭṭadukkhāñca. “**Mahāsamudde vātukkhittanāvā viyā**” ti idaṃ paribbhamatṭhānassa mahantadassanattañceva paribbhamanassa anavaṭṭhitatādassanattañca “**upamāya**. **Yantesu yuttagoṇo viyā**” ti idaṃ pana avasabhāvadassanattañceva duppamokkhabhāvadassanattañcāti veditabbaṃ.

Paṭiccasamuppāda vaṇṇanā

Iminā tāvāti ettha **tāva**-saddo kamattho, tena “tantākulakajātā”ti padassa anu- sandhi parato āvibhavissatiti dīpeti. **Atthi idappaccayā** Ti ettha ayaṃ paccayoti ida- ppaccayo, tasmā **idappaccayā**, imasmā paccayāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti- “imasmā nāma paccayā jarāmarañan”ti evaṃ vattabbo atthi nu kho jarāmarā- ṇassa paccayoti. Tenāha (2.0092) “**atthi nu kho ...pe... bhaveyyā**” ti. Ettha hi “kiṃ paccayā jarāmarañanṃ? Jātipaccayā jarāmarañan”ti upari jātisaddapaccayasadda- samānādhikaraṇena kiṃ-saddena idaṃ-saddassa samānādhikaraṇatādassanato kammadhārayasamāsatā idappaccayasaddassa yujjati. Na hettha “imassa paccayā idappaccayā”ti jarāmarañassa, aññassa vā paccayato jarāmarañasa- mbhavapucchā sambhavati viññātabhāvato, asambhavato ca, jarāmarañassa pana paccayapucchā sambhavati. Paccayasaddasamānādhikaraṇatāyañca idaṃ- saddassa “imasmā paccayā”ti paccayapucchā yujjati.

Sā pana samānādhikaraṇatā yadipi aññapadatthasamāsepi labbhati, aññapada- tthavacanicchābhāvato panettha kammadhārayasamāso veditabbo. Sāmivacana- samāsapakkhe pana nattheva samānādhikaraṇatāsambhavoti. Nanu ca “idappa- ccayatā paṭiccasamuppādo”ti ettha idappaccaya-saddo sāmivacanasamāso icchi- toti? Saccaṃ icchito ujukameva tattha paṭiccasamuppādavacanicchāti katvā, idha pana kevalaṃ jarāmarañassa paccayaparipucchā adhippetā, tasmā yathā tattha idaṃ-saddassa paṭiccasamuppādavisesanā, idha ca “pucchitabbapaccaya- tthatā sambhavati, tathā tattha, idha ca samāsakappanā veditabbā. Kasmā pana tattha kammadhārayasamāso na icchitoti? Hetuppabhavānaṃ hetu paṭiccasamu- ppādoti imassa atthassa kammadhārayasamāse asambhavatoti imassa, attano paccayānurūpassa anurūpo paccayo idappaccayoti etassa ca atthassa icchitattā. Yo panettha idaṃ-saddena gahito attho, so “atthi idappaccayā jarāmarañan”ti jarā- marañaggahaṇeneva gahitoti idaṃ-saddo paṭiccasamuppādato pariccajanato aññassa asambhavato paccaye avatiṭṭhati, tenettha kammadhārayasamāso. Tattha pana idaṃ-saddassa tato pariccajanakāraṇaṃ natthīti sāmivacanasamāso eva icchito. **Atthakathāyaṃ** pana yasmā jarāmarañādīnaṃ paccayapucchā mukhe- nāyaṃ paṭiccasamuppādadesanā āradhā, paṭiccasamuppādo ca nāma atthato hetuppabhavānaṃ hetūti vutto vāyamattho, tasmā “imassa jarāmarañassa pacca- yo”ti evamatthavaṇṇanā katā.

Paṇḍitenāti ekaṃsabyākaraṇīyādīpañhāvisesajānanasamatthāya paññāya samannāgatena. Tameva hissa paṇḍiccaṃ dassetuṃ “**yathā**”ti-ādi vuttaṃ (2.0093). Yādisassa jīvassa diṭṭhigatiko sarīrato anaññattaṃ pucchati “**taṃ jīvaṃ taṃ sarīran**”- ti, so evaṃ paramatthato nupalabbhati, kathaṃ tassa vañjhātanayassa viya dīgha- rassatā sarīrato aññatā vā anaññatā vā byākātābbā siyā, tasmāssa pañhassa ṭhapanīyatā veditabbā. **Tuñhībhāvo** nāmesa pucchato anādaro vihesā viya hotīti “**abyākatametān**”ti pakārantaramāha. Evaṃ abyākaraṇakāraṇaṃ ñātukāmassa kathetabbāṃ hoti, kathite ca jānantassa pamādoti evaṃ siyā, kathanavidhi pana “yādisassā”ti-ādinā dassito eva. **Evaṃ appaṭipajjitvāti** evaṃ ṭhapanīyapañhe viya tuñhībhāvādiṃ anāpajjitvā eva. “Appaṭipajjitvā”ti vacanaṃ nidassanamattamaṃ. “Kiṃ sabbaṃ aniccaṃ”ti vutte “kiṃ sañkhataṃ sandhāya pucchasi, udāhu asa-

ñkhatan”ti paṭipucchitvā byākātabbaṃ hoti “kiṃ khandhapañcakaṃ pariññeyyan”-
ti puṭṭhe “atthi tattha pariññeyyaṃ, atthi na pariññeyyan”ti vibhajja byākātabbaṃ
hoti, evaṃ appaṭipajjitvāti ca ayamettha attho icchitoti. Pubbe yassa paccayassa
atthitāmatthaṃ coditanti atthitāmatthaṃ vissajjitaṃ. Pucchāsabhāgena hi vissajja-
nanti. Idāni tasseva sarūpapucchā karīyatīti “**puna kin**”ti vuttaṃ. Idhāpi “yathā-
ti-ādi sabbā ānetvā vattabbaṃ.

“Esa nayo sabbapadesū”ti atidesavasena ussukkaṃ katvā “**nāmarūpapaccayā**”-
ti-ādinā tattha apavādo āraddho. Yasmā dassetukāmo, tasmā idaṃ vuttanti
yojanā. **Channaṃ vipākasamphassānaṃyeva gahaṇaṃ hoti** viññāṇādi vedanāpa-
riyosānā vipākavidhīti katvā anekesu suttapadesu, (ma. ni. 3.126; udā. 1) abhi-
dhamme (vibha. 225) ca yebhuyyena tesāmyeva gahaṇassa niruḥhattā. **Idhāti**
imasmīṃ sutte. **Ca**-saddo byatirekattho, tenettha “gahitampi”ti-ādinā vuccamānaṃ-
yeva visesaṃ joteti. Paccayabhāvo nāma paccayuppannāpekkho tena vinā tassa
asambhavato. Tasmā **saḷāyatanappaccayāti** “saḷāyatanapaccayā phasso”ti iminā
padenāti yojanā. Avayavena vā samudāyopalakkhaṇametaṃ “saḷāyatanapaccayā”-
ti, tasmā “saḷāyatanapaccayā phasso”ti iminā padenāti vuttaṃ hoti. **Gahitampi**
chabbidhaṃ vipākaphassampi. **Aggahitampi** avipākaphassampi kusalākusalaki-
riyāphassampi. Paccayuppannavisesaṃ dassetukāmoti (2.0094) yojanā. Na
cettha paccayuppannova upādinno icchito, atha kho paccayopi upādinno icchitoti
ajjhattikāyatanasseva saḷāyatanaggahaṇena gahaṇanti katvā vuttaṃ “**saḷāyatanato**
...pe... dassetukāmo”ti. Na hi phassassa cakkhādisaḷāyatanameva paccayo, atha
kho “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhaviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati
phasso”ti-ādi (ma. ni. 3.421, 425, 426; saṃ. ni. 2.44, 45; 2.4.60; kathā. 465, 467)
vacanato rūpāyatanādirūpañca cakkhaviññāṇādināmañca paccayo, tasmā imaṃ
cakkhādisaḷāyatanato atirittaṃ āvajjanādi viya sādharmaṇaṃ ahutvā, tassa tassa
phassassa sādharmaṇatāya aññaṃ visesapaccayaṃ pi-saddena avasiṭṭhaṃ sādha-
raṇapaccayaṃ pidassetukāmo bhagavā, “nāmarūpapaccayā phasso”ti idaṃ
vuttanti yojanā. **Abhidhammabhājanīyepi** imameva paccayaṃ sandhāya “nāmarū-
papaccayā

phasso”ti vuttanti **tadaṭṭhakathāyaṃ** (vibha. aṭṭha. 243) “paccayavisesadassana-tthañceva **mahānidānadesanāsaṅgahatthañcā**”ti **atthavaṇṇanā** katā. **Paccayānanti** jāti-ādīnaṃ paccayadhammānaṃ. **Nidānaṃ kathitanti** jarāmaraṇādikassa nidānattaṃ kathitaṃ ekaṃsiko paccayabhāvo kathito. Tañhi tesam paccayabhāve abyabhicārīti dassetuṃ “iti kho panetan”ti-ādīnā upari desanā pavattā. **Nijaṭeti** nijjālake. **Niggumbeti** nikkhepe. Padadvayenāpi ākulābhāvameva dasseti, tasmā anākulaṃ abyākulaṃ mahantaṃ paccayanidānamettha kathitanti **mahānidānaṃ** suttaṃ aññathābhāvassa abhāvato.

98. Tesam tesam paccayānanti tesam tesam jāti-ādīnaṃ paccayānaṃ. Yasmā paccayabhāvo nāma tehi tehi paccayehi anūnādhikeheva tassa tassa phalassa sambhavato **tatho** taccho, tappakāro vā sāmaggi-upagatesu paccayesu muhuttampi **tatho** nibbattanadhammānaṃ asambhavābhāvato. **Avitatho** avisaṃvādanako visaṃvādanākāravirahito aññadhammapaccayehi aññadhammānuppattito. “Anaññathā”ti vuccati aññathābhāvassa abhāvato. Tasmā **“tathaṃ avitathaṃ anaññathāṃ paccayabhāvaṃ dassetuṃ”**ti vuttaṃ. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattatīti **pariyāyo**, hetūti āha **“pariyāyenāti kāraṇenā”**ti. **Sabbena sabbanti** devattādinā (2.0095) sabbabhāvena sabbā jāti. **Sabbathā sabbanti** tatthāpi cātumahārājikādisabbākārena sabbā, **nipāadvayametaṃ**, nipātañca abyayaṃ, tañca sabbaliṅgavibhattivacanesu ekākārameva hotīti pāḷiyaṃ “sabbena sabbaṃ sabbathā sabban”ti vuttaṃ. Atthavacane pana tassa tassa jātisaddāpekkhāya itthi-atthavuttitaṃ dassetuṃ **“sabbākārena sabbā”**ti-ādi vuttaṃ. **Imināva nāyenāti** iminā jātivāre vutteneva nāyena. **Devādisūti ādi**-saddena gandhabbayakkhādike pāḷiyaṃ (dī. ni. 2.98) āgate, tadantarabhede ca saṅgaṇhāti.

Idha nikkhitta-atthavibhajanattheti imasmiṃ “kassaci kimhici”ti aniyamato udde-savasena vuttatthassa niddisanatthe jotetabbe **nipāto**, tadatthajotanaṃ nipātapadanti attho. **Tassāti** tassa padassa. **Teti** dhammadesanāya sampadānabhūtaṃ theram vadati. **Seyyathidanti** vā te katameti ceti attho. Ye hi “kassaci”ti, “kimhici”ti ca aniyamato vutto attho, te katameti. Kathetukamyatāpucchā hesā. **Devabhāvāyāti** devabhāvatthaṃ. **Kandhajāti**ti kandhapātubhāvo, yathā kandhesu uppānesu “devā”ti samaññā hoti, tathā tesam uppādoti attho. Tenāha **“yāyā”**ti āha. **Sabbapadesūti** “gandhabbānaṃ gandhabbatthāyā”ti-ādīsu sabbesu jātiniddesapadesu, bhavādipadesu ca. Yena hi nāyena sace hi jātiṃ ayamatthayojanā katā, jātiniddesapadesova “bhavo”ti-ādīnā bhavādipadesupi so kātabboti. **Devāti upapattidevā** cātumahārājikato paṭṭhāya yāva bhavaggā dibbanti kāmaguṇādīhi kiḷanti laḷanti viharanti jotantīti katvā. Gandhaṃ abbanti paribhuñjantīti **gandhabbā**, dhataratthassa mahārājassa parivārabhūtā. Yajanti vessavaṇasakkādike pūjentīti **yakkhā**, tena tena vā paṇidhikammādinā yajitabbā pūjetabbāti **yakkhā**, vessavaṇassa mahārājassa parivārabhūtā. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana “amanussā”ti avisesena vuttaṃ. **Bhūtāti** kumbhaṇḍā, virūḷhakassa mahārājassa parivārabhūtā. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana “ye keci nibbattasattā”ti avisesena vuttaṃ. **Aṭṭhipakkhā** bhamaratu-ppaḷādayo. **Cammaṃpakkhā** jatusingālādayo. **Lomappakkhā** haṃsamorādayo. **Sarīsapā** ahivicchikasatapadi-ādayo.

“**Tesaṃ** (2.0096) **tesan**”ti idaṃ na yevāpanakaniddeso viya avuttasaṅgahatthaṃ vacanaṃ, atha kho ayeveāpanakaniddeso viya vuttasaṅgahatthanti. **Ādi**-sadde-
neva ca āmeditattho saṅgayhatīti āha “**tesaṃ tesaṃ devagandhabbādīnan**”ti. **Tada-**
ttāyāti taṃbhāvāya, yathārūpesu khandhesu pavattamānesu “devā gandhabbā”ti
lokasamaññā hoti, tathārūpatāyāti attho. Tenāha “**devagandhabbādibhāvāyā**”ti.
“Nirodho, vigamo”ti ca paṭiladdhattālābhassa bhāvo vuccati, idha pana accantā-
bhāvo adhippeto “sabbaso jātiyā asati”ti avatvā “jātinirodhā”ti vuttattāti āha “**abhā-**
vāti attho”ti.

Phalathāya hinotīti yathā phalaṃ tato nibbattati, evaṃ hinoti pavattati, tassa
hetubhāvaṃ upagacchatīti attho. **Idaṃ gaṇhatha nanti** “idaṃ me phalaṃ,
gaṇhatha nan”ti evaṃ **appeti viya** niyyātetī viya. “Esa nayo”ti avisesaṃ atidisitvā
visesamattassa atthaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Nanu cāyaṃ jāti parini-
pphannā, saṅkhatabhāvā ca nā hoti vikārabhāvato, tathā jarāmaraṇaṃ, tassa
kathaṃ sā hetu hotīti codanaṃ sandhāyāha “**jarāmaraṇassa hi**”ti-ādi. Tabbhāve
bhāvo, tadabhāve ca abhāvo jarāmaraṇassa jātiyā upanissayatā.

99. Okāsapariggahoti pavattiṭṭhānapariggaho. **Upapattibhave** yujjati upapatti-
kkhandhānaṃ yathāvuttaṭṭhānato aññattha anuppajjanato. **Idha panāti** imasmiṃ
sutte “kāmabhavo”ti-ādinā āgate imasmiṃ ṭhāne. **Kammabhve yujjati** kāmabha-
vādijotanā visesato tassa jātiyā paccayabhāvatoti. Tenāha “**so hi jātiyā upanissaya-**
koṭiyāva paccayo”ti. Nanu ca upapattibhavopi jātiyā upanissayavasena paccayo
hotīti? Saccaṃ hoti, so pana na tathā padhānabhūto, kammabhavo pana padhāna-
bhūto paccayo janakabhāvatoti. “So hi jātiyā”ti-ādi vuttaṃ kāmabhavūpagaṃ
kammaṃ kāmabhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesupi. **Okāsapariggahova kato** “ki-
mhicī”ti iminā sattapariggahassa katattā.

100. Tiṇṇampi kammabhavānanti kāmakammabhavādīnaṃ tiṇṇampi kamma-
bhavānaṃ. **Tiṇṇaṅca upapattibhavānanti** kāmupapattibhavādīnaṃ tiṇṇaṅca upa-
pattibhavānaṃ. **Tathā** (2.0097) **sesānipīti** diṭṭhupādānādīni sesupādānānipi
tiṇṇampi kammabhavānaṃ, tiṇṇaṅca upapattibhavānaṃ paccayoti attho. **Itīti** evaṃ
vuttanayena. Dvādasa kammabhavā dvādasa upapattibhavāti **catuvisatibhavā**
veditabbā. Yasmā kammabhavassa paccayabhāvamukheneva upādānaṃ upapa-
ttibhavassa paccayo nāma hoti, na aññathā, tasmā upādānaṃ kammabhavassa
ujukameva paccayabhāvoti āha “**nippariyāyenettha dvādasa kammabhavā labbha-**
ntī”ti. **Tesanti** kammabhavānaṃ. **Sahajātaḷoṭiyāti** akusalassa kammabhavassa
sahajātaṃ upādānaṃ sahajātaḷoṭiyā, itaraṃ anantarūpanissayādivasena upani-
ssayakoṭiyā, kusalassa kammabhavassa pana upanissayakoṭiyāva paccayo.
Ettha ca yathā aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatādipaccayānaṃ sahajā-
tapaccayena ekasaṅgahataṃ dassetuṃ “sahajātaḷoṭiyā”ti vuttaṃ, evaṃ āramma-
ṇūpanissaya-anantarūpanissayapakatūpanissayānaṃ ekajjhaṃ gahaṇavasena
“**upanissayakoṭiyā**”ti vuttanti **daṭṭhabbaṃ**.

101. Upādānassā Ti ettha kāmupādānassa **taṇhā** upanissayakoṭiyāva paccayo,
sesupādānānaṃ **sahajātaḷoṭiyāpi upanissayakoṭiyāpi** viññāṇādi ca vedanāpariyō-
sānā vipākavidhīti katvā.

102. **Yadidaṃ vedanāti ettha vipākavedanāti** tameva tāva **upanissayakoṭiyā paccayo** itarakoṭiyā asambhavato. **Aññāti** kusalākusalakiriyavedanā. **Aññathāpīti** sahaṃjātakotiyaṃ.

103. **Ettāvātāti** jarāmaṇādinaṃ paccayaparamparādassanavasena pavattāya ettakāya desanāya. **Purimataṇhanti** purimabhavasiddhaṃ taṇhaṃ. “Esa paccayo taṇhāya, yadidaṃ vedanā”ti vatvā tadanantaraṃ “phassapaccayā vedanāti iti kho panetaṃ vuttan”ti-ādinā vedanāya paccayabhūtassa phassassa uddharaṇaṃ aññesu suttesu āgatanayena paṭiccasamuppādassa desanāmaggo, taṃ pana anotaritvā samudācārataṇhādassanamukheneva taṇhāmūlakadhamme desento āciṇṇadesanāmaggo okkamanto viya, tañca desanaṃ passato appavattanti pasayha balakkārena desento viya ca hotiti āha “**idāni**”ti-ādi. **Dve taṇhāti** idhādhippetataṇhā eva (2.0098) dvidhā bhindanto āha. **Esanataṇhāti** bhogānaṃ pariyesanavasena pavattataṇhā. **Esitataṇhāti** pariyiṭṭhesu bhogesu uppajjamānataṇhā. **Samudācārataṇhāyāti** pariyuṭṭhānavasena pavattataṇhāya. **Duvidhāpesā vedanaṃ paṭicca taṇhā nāma vedanāpaccayā ca** appaṭiladdhānaṃ bhogānaṃ paṭilābhāya pariyesanā, laddhesu ca tesupātabyatāpatti-ādi hotiti.

Paritassanavasena pariyesati etāyāti **pariyesanā**. Āsayato, payogato ca pariyesanā tathāpavatto cittuppādo. Tenāha “**taṇhāya sati hoti**”ti. **Rūpādi-ārammaṇapaṭilābho**ti savatthukānaṃ rūpādi-ārammaṇānaṃ gavesanavasena, pavattiyānaṃ pana apariyiṭṭhaṃyeva labbhati, tampi atthato pariyesanāya laddhameva nāma tathārūpassa kammaṃsa pubbekatattā eva labbhanato. Tenāha “**so hi pariyesanāya sati hoti**”ti. **Sukhavinicchayanti** sukhaṃ visesato nicchinotīti sukhavinicchayo, sukhaṃ sabhāvato, samudayato, atthaṅgamanato, nissaraṇato ca yāthāvato jānitvā pavattañānaṃ, taṃ sukhavinicchayaṃ. **Jaññāti** jāneyya. “Subhasukhan”ti-ādikaṃ ārammaṇe abhūtākāraṃ vividhaṃ ninnabhāvena nicchinoti āropetīti **vinicchayo**. Assādānupassanataṇhādiṭṭhiyāpi evameva vinicchayabhāvo veditabbo. Imasmiṃ pana sutte vitakkoyeva āgatoti yojanā. **Imasmiṃ pana sutteti** sakkapañhasutte. (dī. ni. 2.358) tattha hi “chando kho, devānaṃ inda, vitakkanidāno”ti āgataṃ. **Idhāti** imasmiṃ **mahānidānasutte**. “**Vitakkeneva vinicchināti**”ti etena “vinicchīyati etenāti vinicchayo”ti vinicchaya-saddassa karaṇasādhanamāha. “**Ettakan**”ti-ādi vinicchayanākāradassanaṃ.

Chandanaṭṭhena chando, evaṃ rañjanaṭṭhena rāgo, svāyaṃ anāsevanatāya mando hutvā pavatto idhādhippetoti āha “**dubbalarāgassādhivacanan**”ti. **Ajjhosānanti** taṇhādiṭṭhivasena abhinivisanaṃ. “Mayhaṃ idan”ti hi taṇhāgāho yebhuyyena attaggāhasannissayova hoti. Tenāha “ahaṃ mahan”ti, “**balavasanniṭṭhānan**”ti ca tesāṃ gāhānaṃ thirabhāvappattimāha. **Taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇanti** “ahaṃ mahan”ti balavasanniṭṭhānavasena abhinivīṭṭhassa (2.0099) attattaniyaggāhavatthuno aññāsādhāraṇaṃ viya katvā pariggahetvā ṭhānaṃ, tathāpavatto lobhasahagatacittuppādo. Attanā pariggahitassa vatthuno yassa vasena parehi sādharāṇabhāvassa asahamāno hoti puggalo, so dhammo **asahanatā**. **Evaṃ vacanattamaṃ vadanti** niruttinayena. Saddalakkhaṇe pana yassa dhammassa vasena macchariyayogato puggalo maccharo, tassa bhāvo, kammaṃ vā **maccha-**

riyaṃ, Macchero dhammo. Macchariyassa balavabhāvato ādarena rakkhaṇaṃ ārakkhoti āha “**dvāra ...pe... suṭṭhu rakkhaṇaṃ**” ti. Attano phalaṃ karotīti **karaṇaṃ**, Yaṃ kiñci kāraṇaṃ, adhikaṃ karaṇanti **adhikaraṇaṃ**, visesakāraṇaṃ. Visesakāraṇaṃca bhogānaṃ ārakkhadaṇḍādānādi-anatthasambhavassāti vuttaṃ “**ārakkhādhikaraṇaṃ**” ti-ādi. **Paranisedhanatthanti** māraṇādinā paresaṃ vibādhanatthaṃ. Ādiyati etenāti **ādānaṃ**, daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**, Abhibhavitvā paraviheṭṭhanacittuppādo. **Satthādānēpi** eseva nayo. Hatthaparāmāsādivasena kāyena kātābbakalaho **kāyakalaho**. Mammaghaṭṭanādivasena vācāya kātābbakalaho **vācākalaho**. Virujjhanavasena virūpaṃ gaṇhāti etenāti **viggaho**. Viruddhaṃ vadati etenāti **vivādo**. **Tuvaṃ tuvanti** agāravavacanasahacaraṇato tuvaṃ tuvaṃ, sabbete tathāpavattā dosasahagatacittuppādā veditabbā. Tenāha bhagavā “aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti” ti (dī. ni. 2.104).

112. Desanaṃ nivattesi “taṇhaṃ paṭicca pariyesanā” ti-ādinā anulomanayena pavattitaṃ desanaṃ paṭilomanayena puna “ārakkhādhikaraṇaṃ” ti ārabhanto nivattesi. **Pañcakāmaguṇikarāgavasenāti** ārammaṇabhūtā pañca kāmaguṇā etassa atthīti pañcakāmaguṇiko, tattha rañjanavasena abhiraṇavasena pavattarāgo, tassa vasena **uppannā** rañjanavasena taṇhāyanavasena pavattā **rūpāditaṇhāva** kāmesu taṇhāti **kāmatāṇhā**. Bhavati atthi sabbakālaṃ tiṭṭhatīti pavattā bhavadiṭṭhi uttarapadalopena **bhavo**, taṃsahagatā taṇhā **bhavataṇhā**. Vibhavati vinassati ucchijjatīti pavattā vibhavadiṭṭhi **vibhavo** uttarapadalopena, taṃsahagatā taṇhā **vibhavataṇhāti** āha “**sassatadiṭṭhī**” ti-ādi. **Ime dve dhammāti** (2.0100) “esa paccayo upādānassa, yadidaṃ taṇhā” ti (dī. ni. 2.101) evaṃ vuttā vaṭṭamūlataṇhā ca “taṇhaṃ paṭicca pariyesanā” ti (dī. ni.

2.103) evaṃ vuttā samudācārataṅhā cāti ime dve dhammā. **Vaṭṭamūlasamudācāra-vasenāti** vaṭṭamūlavasena ceva samudācāravasena ca. **Dvīhi koṭṭhāsehīti** dvīhi bhāgehi. Dvīhi avayavehi samosaranti nibbattanavasena samaṃ vattanti itoti **samosaraṇaṃ**, paccayo, ekaṃ samosaraṇaṃ etāsanti **ekasamosaraṇā**. Kena pana ekasamosaraṇāti āha “**vedanāyā**”ti. Dvepi hi taṅhā vedanāpaccayā evāti. Tenāha “**vedanāpaccayena ekapaccayā**”ti. Tato tato osarivā āgantvā samavasana-ṭṭhānaṃ **osaraṇa samosaraṇaṃ**. Vedanāya samaṃ saha ekasmiṃ ārammaṇe osaraṇakapavattanakā vedanā samosaraṇāti āha “**idaṃ sahaṃjātasamosaraṇaṃ nāmā**”ti.

113. Sabbeti uppattidvāravasena bhinditvā vuttā **savipākaphassā** eva viññā-ṇādi vedanāpariyosānā vipākavithiti katvā. Paṭiccasamuppādakathā nāma vaṭṭaka-**thāti** āha “**ṭhapetvā cattāro lokuttaravipākaphasse**”ti. **Bahudhāti** bahuppakārena. Ayañhi pañcadvāre cakkhupasādādivatthukānaṃ pañcannaṃ vedanānaṃ cakkhu-samphassādiko phasso sahaṃjāta-aññamaññanissayavipāka-āhārasampayutta-a-tthi-avigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti. Sesānaṃ pana ekekasmiṃ dvāre sampaṭicchanasantīraṇatadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākave-danānaṃ cakkhusamphassādiko phasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti. Manodvārepi tadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākaveda-nānaṃ sahaṃjātamanosamphasso tatheva aṭṭhadhā paccayo hoti, tathā paṭisandhi-bhavaṅgacutivasena pavattānaṃ tebhūmakavipākavedanānaṃ. Yā pana tā mano-dvāre tadārammaṇavasena pavattā kāmāvacaravedanā, tāsmaṃ manodvārāvajja-nasampayutto manosamphasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hotīti evaṃ phasso bahudhā vedanāya paccayo hotīti veditabbaṃ.

114. Vedanādīnanti vedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇānaṃ. **Asadisabhāvāti** anu-bhavanasaññānanābhisaṅkharaṇavijānanabhāvā. Te hi aññamaññavidhurena vedayitādirūpena ākiriyaṇṇāntīti **ākārāti vuccanti. Teyevā** Ti (2.0101) veda-nādīnaṃ te eva vedayitādi-ākārā. **Sādhukaṃ dassiyamānāti** sakkaccaṃ paccak-khato viya pakāsiyamānā. **Taṃ taṃ līnamatthaṃ gamentīti** “arūpaṭṭho ārammaṇā-bhimukhanamanaṭṭho”ti evamādikaṃ taṃ taṃ līnaṃ apākaṭamattaṃ gamenti ñāpentīti **liṅgāni. Tassa tassa sañjānanahetutoti** tassa tassa arūpaṭṭhādikassa sallakkhaṇassa kāraṇattā. Nimīyanti anumīyanti etehīti **nimittāni. Tathā tathā** arū-pabhāvādippakārena, vedayitādippakārena ca **uddisitabbato** kathetabbato **uddesā. Tasmāti** “asadisabhāvā”ti-ādinā vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. Yasmā vedanādīnaṃ aññamañña-asadisabhāvā yathāvuttenatthena ākāradayo, tasmā **ayaṃ** idāni vuccamāno ettha pāḷipade **attho.**

Nāmasamūhassāti ārammaṇābhimukhaṃ namanaṭṭhena “nāmaṇ”ti laddhasa-maññassa vedanādicatukkhandhasaṅkhātassa arūpadhammapuñjassa. **Pañña-ttīti** “nāmakāyo arūpakalāpo arūpino khandhā”ti-ādikaṃ paññāpanā hoti. Cetanāpa-dhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ “**saṅkhārānaṃ cetanākāre**”ti-ādi vuttaṃ. Tathā hi **suttantabhājanīye** saṅkhārakkhandhavibhajane “yā cetanā sañcetanā sañcetaṇṇatānaṃ”ti (vibha. 249 abhidhammabhājanīye) cetanāva niddiṭṭhā. **Asatīti** asantesu. Vacanavipallāsesa hi evaṃ vuttaṃ. **Cattāro khandhe vatthum katvāti**

vedanā saññā cittaṃ cetanādayoti ime catukkhandhasaññite nissayapaccaya-
bhūte dhamme vatthuṃ katvā. Ayañca nayo pañcadvārepi sambhavatīti **“manodvā-
re”**ti visesitaṃ. **Adhivacanasamphassavevacanoti** adhivacanamukhena paññatti-
mukhena gahetabbattā **“adhivacanasamphasso”**ti laddhanāmo. **So**Ti manosa-
mphasso. Pañcavokāre ca hadayavatthuṃ nissāya labbhanato **rūpakāye paññāya-
teva**, ayaṃ pana nayo idha na icchito vedanādipaṭikkhepavasena asambhavapa-
riyāyassa jotitattāti **“pañcapasāde vatthuṃ katvā uppajjeyyā”**ti attho vutto. Na hi
vedanāsannissayena vinā pañcapasāde vatthuṃ katvā manosamphassassa
sambhavo atthi. Uppattiṭṭhāne asati anuppattiṭṭhānato phalassa uppatti nāma
kadācīpi natthīti imamatthaṃ yathādhiḡatassa atthassa nidassanavasena
dassento **“ambarukkhe”**ti-ādimāha (2.0102). **Rūpakāyatoti** kevalaṃ rūpakāyato.
Tassāti manosamphassassa.

Virodhipaccayasannipāte vibhūtatarā visadisuppatti, tasmim vā sati attano
santāne vijjamānasseva visadisuppattihetubhāvo **ruppanākāro**. So eva ruppanā-
kāro vatthusappaṭiḡhādikaṃ taṃ taṃ līnamatthaṃ gametīti **liṅgaṃ**. Tassa tassa
sañjānanahetuto **nimittaṃ**. Tathā tathā uddisitabbato **uddesoti** evamettha ākāra-
dayo atthato veditabbā. Vatthārammaṇānaṃ aññamaññapaṭiḡhananaṃ **paṭiḡho**,
tato paṭiḡhato jāto **paṭiḡhasamphasso**. Tenāha **“sappaṭiḡhan”**ti-ādi. **Nāmakāya-
toti** kevalaṃ nāmakāyato. **Tassāti** paṭiḡhasamphassassa. Sesam paṭhamapañhe
vuttanameva.

Ubhayavasenāti nāmakāyo rūpakāyoti ubhayasannissayassa adhivacanasam-
mphasso paṭiḡhasamphassoti ubhayasamphassassa vasena.

Visuṃ visuṃ paccayaṃ dassetvāti byatirekamukhena paccekaṃ nāmakāyarū-
pakāyasaññitaṃ paccayaṃ dassetvā. **Tesanti** phassānaṃ. **Avisesatotī** visesaṃ
akatvā sāmāññato. **Dassetunti** byatirekamukheneva dassetuṃ. **Eseva hetūti** esa
chasupi dvāresu pavatto nāmarūpasañkhāto hetu yathārahaṃ dvinnampi
phassānaṃ. Idāni taṃ yathārahaṃ pavattiṃ vibhajitvā dassetuṃ **“cakkhudvārādīsu
hī”**ti-ādi vuttaṃ.

Sampayuttakā khandhāti phassena sampayuttā vedanādayo khandhā. Āvajjana-
ssāpi sampayuttakkhandhaggahaṇenevettha gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tadavinābhā-
vato. Parato **manosamphassepi** eseva nayo. **Pañcavidhopīti** cakkhusamphassādi-
vasena pañcavidhopī. **So phassoti** paṭiḡhasamphasso. **Bahudhāti** bahuppakārena.
Tathā hi vipākanāmaṃ vipākassa anekabhedassa manosamphassassa sahaḡā-
ta-aññamaññanissayavipākasampayutta-atthi-avigatavasena sattadhā paccayo
hoti. Yaṃ panettha āhāraḡiccaṃ, taṃ āhārapaccayavasena. Yaṃ indriyakiccaṃ,
taṃ indriyapaccayavasena paccayo hoti. Avipākaṃ pana nāmaṃ avipākassa
manosamphassassa ṭhapetvā vipākapaccayaṃ itaresaṃ vasena paccayo hoti.
Rūpaṃ pana cakkhāyatanādibhedaṃ cakkhusamphassādikassa pañcavidhassa
phassassa nissayapurejāta-indriyavippayutta-atthi-avigatavasena (2.0103)
chadhā paccayo hoti. Rūpāyatanādibhedaṃ tassa pañcavidhassa ārammaṇapure-
jāta-atthi-avigatavasena catudhā paccayo hoti. Manosamphassassa pana tāni
rūpāyatanādīni, dhammārammaṇāñca tathā ca ārammaṇapaccayamatteneva

paccayo hoti. Vatthurūpaṃ pana manosamphassassa nissayapurejātavippayutta-atthi-avigatavasena pañcadhā paccayo hoti. Evaṃ **nāmarūpaṃ assa** phassassa bahudhā **paccayo hotīti** veditabbaṃ.

115. Paṭhamuppattiyāṃ viññāṇaṃ nāmarūpassa visesapaccayoti imamatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ pāḷiyāṃ “mātukucchimhi na okkamissathā”ti-ādi vuttaṃ. Gabbhaseyyakapaṭisandhi hi bāhirato mātukucchiṃ okkamantassa viya hontīpi atthato yathāpaccayaṃ khandhānaṃ tattha paṭhamuppattiyeva. Tenāha **“pavisivā ...pe... na vattissathā”**ti. **Suddhanti** kevalaṃ viññāṇena amissitaṃ virahitaṃ. “Avasesan”ti idaṃ nāmāpekkhaṃ, tasmā **avasesaṃ nāmarūpanti** imaṃ viññāṇaṃ ṭhapetvā avasesaṃ nāmarūpaṃ vāti attho. **Paṭisandhivasena okkantanti** paṭisandhiggahaṇavasena, mātukucchiṃ okkamantassa vā paṭhamāvayavabhāvena otiṇṇaṃ. **Vokkamissathāti** santativicchedaṃ vināsaṃ upagamissatha, taṃ pana maraṇaṃ nāma hotīti āha **“cutivasenā”**ti. **Assāti** viññāṇassa, tañca kho viññāṇasāmaññavasena vuttaṃ. Tenāha **“tasseva cittassa nirodhenā”**ti, paṭisandhicittasseva nirodhenāti attho. **Tatoti** paṭisandhicittato. Paṭisandhicittassa, tato dutiyatatiyacittānaṃ vā nirodhena cuti na hotīti vuttamatthaṃ yuttito vibhāvetuṃ **“paṭisandhicittena hī”**ti-ādi vuttaṃ. **Etasmim antareti** etasmim soḷasacittakkaṇe kāle. **Antarāyo natthīti** ettha dāra-kassa tāva maraṇantarāyo mā hotu tadā cuticittassa asambhavato, mātu pana kathaṃ tadā maraṇantarāyābhāvoti? Taṃ taṃ kālaṃ anatikkamitvā tadantareyeva cavanadhammāya gabbhaggahaṇasseva asambhavato. Tenāha **“ayañhi anokāso nāmā”**ti, cutiyāti adhippāyo.

Paṭisandhicittena saddhiṃ samuṭṭhitarūpānīti okkantikkhaṇe uppannakammajarūpāni vadati. Tāni hi nippariyāyato paṭisandhicittena saddhiṃ samuṭṭhitarūpāni nāma, na utusamuṭṭhānāni paṭisandhicittassa uppādato pacchā samuṭṭhitattā. Cittajāhārajānaṃ (2.0104) pana tadā asambhavo eva. Yāni paṭisandhicittena saddhiṃ samuṭṭhitarūpāni, tāni tividhāni tassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitāni, ṭhittikkhaṇe samuṭṭhitāni, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitānīti. Tesu uppādakkhaṇe samuṭṭhitāni sattarasamassa bhavaṅgassa uppādakkhaṇe nirujjhanti, ṭhittikkhaṇe samuṭṭhitāni ṭhittikkhaṇe nirujjhanti, bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitāni bhaṅgakkhaṇe nirujjhanti. Tattha “bhañjamāno dhammo bhañjamānassa dhammassa paccayo hotīti”ti na sakkā vattuṃ, uppāde, pana ṭhitiyañca na na sakkāti “sattarasamassa bhavaṅgassa uppādakkhaṇe, ṭhittikkhaṇe ca dharantānaṃ vasena tassa paccayampi dātuṃ na sakkontī”ti vuttaṃ. Rūpakāyūpatthambhitasseva hi nāmakāyassa pañcavokāre pavattīti. Tehi rūpadhammehi tassa cittassa balavataraṃ sandhāyāha **“sattarasamassa ...pe... pavatti pavattati”**ti. **Paveṇī ghaṭiyatīti** aṭṭhacattālīsakammajassa rūpapaveṇī sambandhā hutvā pavattati. Paṭhamañhi paṭisandhicittaṃ, tato yāva soḷasamaṃ bhavaṅgacittaṃ, tesu ekekassa uppādaṭṭhitibhaṅgavasena tayo tayo khaṇā. Tattha ekekassa cittassa tīsu tīsu khaṇesu samatiṃsa samatiṃsa kammajarūpāni uppajjanti. Iti soḷasatikā aṭṭhacattālīsamaṃ honti. Esa nayo tato paresupi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “aṭṭhacattālīsakammajassa rūpapaveṇī sambandhā hutvā pavattati”ti. **Sace pana na sakkontīti** paṭisandhicittena saddhiṃ samuṭṭhitarūpāni sattarasamassa bhavaṅgassa paccayaṃ dātuṃ sace na

sakkonti. Yadi hi paṭisandhicittato sattarasamaṃ cuticittaṃ siyā, paṭisandhicit-
tassa tṭhitibhaṅgakkhaṇesu paṭisandhicit-
ttassa tṭhitibhaṅgakkhaṇesu kammajarūpaṃ na uppajjeyya, pageva bhavaṅgaci-
ttakkhaṇesu. Tathā sati nattheva tassa cittaṃ paccayaḷābhoti pavatti nappava-
ttati, pavenī na ghaṭiyateva, aññadatthu vicchijjati. Tenāha “**vokkamati nāma hoti**”-
ti-ādi.

Itthattāyāti itthampakāratāya. Yādiso gabbhaseyyakassa attabhāvo, taṃ
sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tassa ca pañcakkhandhā anūnā eva hontīti āha “**evaṃ pari-
puṇṇapañcakkhandhabhāvāyā**”ti. **Upacchijjissathāti** santānavicchedena vicchi-
ndeyya. **Suddhaṃ nāmarūpamevāti** viññāṇavirahitaṃ kevalaṃ nāmarūpameva.
Avayavānaṃ pāripūri **vuḍḍhi**. Thirabhāvappatti **virūhi**. Mahallakabhāvappatti
vepullaṃ. Tāni ca yathākkamaṃ paṭhamādivayavasena hontīti vuttaṃ “**paṭhamava-
yavasena**”ti-ādi. **Vā**-saddo aniyamattho, tena vassasahassadvayādīnaṃ saṅgho
daṭṭhabbo.

Viññāṇamevāti (2.0105) niyamavacanaṃ, ito bāhirakappitassa attano, issarādī-
nañca paṭikkhepapadaṃ, na avijjādiphassādipaṭikkhepapadaṃ paṭiyogīnivattana-
padattā avadhāraṇassa. Tenāha “**eseva hetū**”ti-ādi. Ayañca nayo heṭṭhāpi sabba-
padesu yathārahaṃ vattabbo. Idāni viññāṇameva nāmarūpassa padhānakāra-
ṇanti imamatthaṃ opammavasena vibhāvetuṃ “**yathā hi**”ti-ādi vuttaṃ. Paccekaṃ
viya samuditassāpi nāmarūpassa viññāṇena vinā attakiccāsamatthataṃ dassetuṃ
“**tvam nāmarūpaṃ nāmā**”ti ekajjhaṃ gahaṇaṃ. **Purecāriketi** pubbaṅgameva.
Viññāṇaṃhi sahaṇādhamaṃ pubbaṅgamaṃ. Tenāha bhagavā “manopubba-
ṅgamā dhammā”ti. (dha. pa. 1; netti. 90, 92; peṭako. 13, 83) **bahudhā**Ti anekappa-
kārena **paccayo hoti**.

Kathaṃ? Vipākanāmassa hi paṭisandhiyaṃ aññaṃ vā viññāṇaṃ sahaṇāta-a-
ññamaññanissayavipāka-āhāra-indriyasampayutta-atthi-avigatapaccayehi
navadhā paccayo hoti. Vatthurūpassa paṭisandhiyaṃ sahaṇāta-aññamaññanissa-
yavipāka-āhāra-indriyavippayutta-atthi-avigatapaccayehi navadhā paccayo hoti.
Ṭhapetvā pana vatthurūpaṃ sesarūpassa imesu

navasu aññamaññapaccayaṃ apanetvā sesehi aṭṭhahi paccayehi paccayo hoti. Abhisankhāravīññāṇaṃ pana asaññasattarūpassa, pañcavokāre vā kammajassa suttantikapariyāyato upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti. Avasesaṅhi paṭhamabhavaṅgato pabhuti sabbampi viññāṇaṃ tassa nāmarūpassa yathārahaṃ paccayo hotīti veditabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana paccayanaye dassiyamāne sabbāpi mahāpakaraṇakathā ānetabbā hotīti na vitthāritā. Kathaṃ panetaṃ paccetabbaṃ “paṭisandhināmarūpaṃ viññāṇapaccayā hoti”ti? Suttato, yuttito ca. Pāḷiyaṅhi “cittānuparivattino dhammā”ti-ādinā (dha. sa. mātikā 62) nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññāṇapaccayatā āgatā. Yuttito pana idha citta-jena rūpena diṭṭhena adiṭṭhassāpi rūpassa viññāṇaṃ paccayo hotīti viññāyati. Cittehi pasanne, appasanne vā tadanurūpāni rūpāni uppajjamānāni diṭṭhāni, diṭṭhena ca adiṭṭhassa anumānaṃ hotīti. Iminā idha “diṭṭhena cittajarūpena adiṭṭhassāpi paṭisandhirūpassa viññāṇaṃ paccayo hoti”ti paccetabbametam. Kammasamuṭṭhānassāpi hi rūpassa cittasamuṭṭhānassa viya viññāṇapaccayatā paṭṭhāne āgatāti.

116. Idha (2.0106) **samudaya**-saddo samudāya-saddo viya samūhapariyāyoti āha “**dukkharāsisambhavo**”ti. **Ekakoti** asahāyo rājaparisārahito. **Passeyyāma te rājabhāvaṃ** amhehi vināti adhippāyo. Yathārahaṃ parisam rañjetīti hi **rājā**. **Attha-**toti atthasiddhito avadantampi **vadati viya**. “**Hadayavatthun**”ti imināva tannissayopi gahito vāti daṭṭhabbaṃ. Ānantariyabhāvato nissayanissayopi “nissayo” tveva vuccatīti. **Paṭisandhiviññāṇaṃ nāma bhaveyyāsi**, netam ṭhānaṃ vijjatīti attho. Tenāha “**passeyyāmā**”ti-ādi. **Bahudhāti** anekadhā **paccayo hoti**. Kathaṃ? Nāmaṃ tāva paṭisandhiyaṃ saha-jāta-aññamaññanissayavipākasampayutta-atthi-avigata-paccayehi sattadhā viññāṇassa paccayo hotīti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti. Avipākaṃ pana nāmaṃ yathāvuttesu paccayesu ṭhapetvā vipākapaccayaṃ itarehi chahi paccayehi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti aññathāpi paccayo hoti, tañca kho pavattiyamyeva, na paṭisandhiyaṃ. Rūpato pana hadaya-vatthu paṭisandhiyaṃ viññāṇassa saha-jāta-aññamaññanissayavippayutta-atthi-avigatapaccayehi chadhāva paccayo hoti. Pavattiyaṃ pana saha-jāta-aññamaññapaccayavajjitehi pañcahi purejātapaccayena saha teheva paccayehi paccayo hoti. Cakkhāyatanādibhedam pana pañcavidhampi rūpaṃ yathākkamaṃ cakkhuvīññā-ṇādibhedassa viññāṇassa nissayapurejāta-indriyavippayutta-atthi-avigatapaccayehi paccayo hotīti evaṃ nāmarūpaṃ viññāṇassa bahudhā paccayo hotīti veditabbaṃ.

Yvāyamanukkamena viññāṇassa nāmarūpaṃ, paṭisandhināmarūpassa, ca viññāṇaṃ pati paccayabhāvo, so kadāci viññāṇassa sātisayo, kadāci nāmarūpassa, kadāci ubhinnaṃ sadisoti tividhopi so “**ettāvatā**”ti padena ekajjhaṃ gahitoti dassento “**viññāṇe ...pe... pavattesū**”ti vatvā puna yamidampi viññāṇaṃ nāmarūpasaññitānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ aññamaññanissayena pavattānaṃ ettakena sabbā saṃsāravaṭṭappavattīti imamatthaṃ dassento “**ettakena ...pe... paṭisandhiyo**”ti āha. Tattha **ettakenāti** ettakeneva, na ito aññena kenaci

kārakavedakasabhāvena attanā, issarādinā vāti attho. Antogadhāvadhāraṇa-
ñhetam padam.

Vacanamattameva (2.0107) **adhikiccā**ti dāsādīsu sirivaḍḍhakādi-saddā viya ata-
thattā vacanamattameva adhikāram katvā **pavattassa**. Tenāha “**attham adisvā**”ti.
Vohārassāti voharaṇamattassa. **Pathoti** pavattimaggo pavattiyā visayo. Yasmā
saraṇakiriyāvasena puggalo “**sato**”ti vuccati, sampajānanakiriyāvasena “**sampajā-**
no”ti, tasmā vuttam “**kāraṇāpadesavasenā**”ti. Kāraṇam niddhāretvā utti niruttīti.
Ekameva attham “paṇḍito”ti-ādinā pakārato ñāpanato “**paññatti**”ti vadanti. So eva
hi “paṇḍito”ti ca “byatto”ti ca “medhāvī”ti ca paññāpiyatīti. Paṇḍiccappakārato
pana **paṇḍito**, veyyattiyappakārato **byattoti** paññāpiyatīti evam pakārato paññāpa-
nato paññatti. Yasmā idha adhivacananiruttipaññattipadāni samānatthāni.
Sabbañca vacanam adhivacanādibhāvam bhajati, tasmā kesuci vacanavisesesu
visesena pavattehi adhivacanādisaddehi sabbāni vacanāni paññatti-atthappakāsa-
nasāmaññena vuttānīti iminā adhippāyena ayamatthayojanā katāti veditabbā.

Atha vā **adhi**-saddo uparibhāve, upari vacanam **adhivacanam**. Kassa upari?
Pakāsetabbassa atthassāti pākaṭo yamattho. Adhīnam vā vacanam **adhivacanam**.
Kena adhīnam? Atthena. Tathā taṃtam-atthappakāseṇa nicchitam, niyatam vā
vacanam **nirutti**. Pathaviḍhātupurisāditaṃtamapakāreṇa ñāpanato **paññattīti** evam
adhivacanādipadānam sabbavacanesu pavatti veditabbā, aññathā sirivaḍḍhaka-
dhanavaḍḍhakappakārānameva niruttitā, “paṇḍito viyatto”ti evam pakārānameva
ekameva attham tena tena pakāreṇa ñāpentānam paññattitā ca āpajjeyyāti. Evam
tīhipi nāmehi vuttassa vohārassa pavattimaggo pi saha viññāṇeṇa nāmarūpanti
ettāvatāva icchitabbo. Tenāha “**iti**”ti-ādi. **Paññāya avacaritabbanti** paññāya pava-
ttitabbam, ñeyyanti attho. Tenāha “**jānitabban**”ti. **Vaṭṭanti** kilesavaṭṭam, kamma-
vaṭṭam, vipākavaṭṭanti tividhampi vaṭṭam. **Vattatīti** pavattati. Tayidaṃ “jāyethā”ti-ā-
dinā pañcahi padehi vuttassa atthassa nigamanavasena vuttam. **Ādi**-saddena
itthītipurisāti-ādinampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Nāmapaññattatthāyāti** khandhādipha-
ssādisattādi-itthādināmassa paññāpanatthāya. Vatthupi ettāvatāva. Tenāha
“**kandhapañcakampi ettāvatāva paññāyati**”ti. **Ettāvatā** ettakena, saha viññāṇeṇa
nāmarūpappavattiyāti attho.

Attapaññattivaṇṇanā

117. Anusandhiyati (2.0108) etenāti **anusandhi**, heṭṭhā āgatadesanāya anusa-
ndhānavasena pavattā uparidesanā, sā paṭhamapadassa dassitā, idāni dutiyapa-
dassa dassetabbāti tamattham dassento “**iti bhagavā**”ti-ādimāha. **Rūpinti** rūpa-
vantam. **Parittanti** na vipulam, appakanti attho. Yasmā attā nāma koci parama-
tthato natthi. Kevalam pana diṭṭhigatikānam parikkappitamattam, tasmā yattha
nesam attasaññā, yathā cassa rūpibhāvādiparikappanā hoti, tam dassento
“**yo**”ti-ādimāha. **Rūpiṃ parittanti** attano upaṭṭhitakasiṇarūpavasena rūpiṃ, tassa
avaḍḍhitabhāvena parittam. **Paññāpeti** nilakasiṇādivasena nānakasiṇalābhī.
Tanti attānam. **Anantanti** kasiṇanimittassa appamāṇatāya paricchedassa anupa-

ṭṭhānato antarahitaṃ. **Ugghāṭetvā**ti bhāvanāya apanetvā. **Nimittaphuṭṭhokāsanti** tena kasiṇanimittena phuṭṭhappadesaṃ. **Tesū**ti catūsu arūpakkhandhesu. **Viññāṇa-****mattamevā**ti “viññāṇamayo attā”ti evaṃvādī.

118. “Etarahī”ti sāvadhāraṇamidaṃ padanti tadatthaṃ dassento “idānevā”ti vatvā avadhāraṇena nivattitamattaṃ āha “**na ito paran**”ti. Tattha tattheva sattā ucchijjantīti ucchedavādī, tenāha “**ucchedavasenetam vuttan**”ti. **Bhāvinti** sabbaṃ sadā bhāviṃ avinassanakaṃ. Tenāha “**sassatavasenetam vuttan**”ti. **Atathāsabhā-****vanti** yathā paravādī vadanti, na tathā sabhāvaṃ. **Tathabhāvāyā**ti ucchedabhā-**vāya vā sassatabhāvāya vā.** Aniyamavacanañhetam vuttam sāmāññajotanāva-**sena. Sampādessāmī**ti tathabhāvaṃ assa sampannaṃ katvā dassayissāmi, pati-**ṭṭhāpessāmī**ti attho. Tathā hi vakkhati “sassatavādañca jānāpetvā”ti-ādi. (dī. ni. aṭṭha. 2.118) **iminā**ti “atathaṃ vā panā”ti-ādi vacanena, anucchedasabhāvampi samānaṃ sassatavādino mativasenāti adhippāyo. **Upakappessāmī**ti upecca samatthayissāmi.

Evaṃ samānanti evaṃ bhūtaṃ samānaṃ. Rūpakasiṇajjhānaṃ **rūpaṃ** uttarapa-**dalopena,** adhigamanavasena taṃ etassa atthīti **rūpī**ti āha “**rūpinti rūpakasiṇalābhi-****n**”ti. **Parittattānudiṭṭhī**ti ettha rūpī-saddopi-āvutti-ādinayena ānetvā vattabbo, rūpī-**bhāvampi** hi so diṭṭhigatiko parittabhāvaṃ viya (2.0109) attano abhinivissa ṭhitoti. **Arūpinti** etthāpi eseva nayo. “Pattapalāsabahulagacchasañkhepena ghanagaha-**najaṭāvitānā nātidighasantānā valli,** tabbiparītā **latā**”ti vadanti. **Appahīnatṭhenā**ti maggena asamucchinnabhāvena. Kāraṇalābhe sati uppajjanārahataṃ anusaya-**naṭṭho.**

Arūpakasiṇam nāma kasiṇugghāṭiṃ ākāsaṃ, na paricchinnākāsakasiṇam. “Ubhayampi arūpakasiṇamevā”ti keci. **Arūpakkhandhagocaram vā**ti vedanādayo arūpakkhandhā “attā”ti abhinivesassa gocaro etassāti arūpakkhandhagocaro, diṭṭhigatiko, taṃ arūpakkhandhagocaram. **Vā**-saddo vuttavikappattho. Saddayo-**janā** pana arūpaṃ arūpakkhandhā gocarabhūtā etassa atthīti arūpī, taṃ arūpiṃ. **Lābhino cattāro**ti rūpakasiṇādilābhavasena taṃ taṃ diṭṭhivādaṃ sayameva parika-**ppetvā** taṃ ādāya paggayha paññāpanakā cattāro diṭṭhigatikā. **Tesaṃ antevāsī-****kā**ti tesaṃ lābhīnaṃ vādaṃ paccakkhato, paramparāya ca uggahetvā tattheva naṃ khamitvā rocetvā paññāpanakā cattāro. **Takkikā cattāro**ti kasiṇajjhānassa alā-**bhino** kevalaṃ takkanavaseneva yathāvutte cattāro diṭṭhivāde sayameva abhini-**vissa** paggayha ṭhitā cattāro. **Tesaṃ antevāsikā** pubbe vuttanayena veditabbā.

Na-attapaññattivaṇṇanā

119. Āraddhavipassakopīti samparāyikavipassakopi, tena balavavipassanāya ṭhitaṃ puggalaṃ dasseti. **Na paññapeti eva** abahussuto pīti adhippāyo. Tādiso hi vipassanāya ānubhāvo. Sāsanikopi jhānābhīññālābhī “na paññapeti”ti na vatta-**bboti** so idha na uddhaṭo. Idāni nesaṃ apaññāpane kāraṇaṃ dasseti “**etesañhī**”-**ti-ādinā. Icceva ñāṇam hoti,** na viparīttaggāho tassa kāraṇassa dūrasamussāritattā. Arūpakkhandhā icceva ñāṇam hotīti yojanā.

Attasamanupassanāvaṇṇanā

121. **Diṭṭhivasena samanupassivā**, na ñāṇavasena. **Sā ca samanupassanā** atthato diṭṭhidassanavasena.

“Vedanam (2.0110) attato samanupassati”ti evam āgatā **vedanākkhandhava-**
tthukā sakkāyaditṭhi. Itthādibhedam ārammaṇam na paṭisaṃvedetīti **appaṭisaṃve-**
danoti vedakabhāvapaṭikkhepamukhena sañjānanādibhāvopi paṭikkhitto hoti tada-
vinābhāvatoti āha “**iminā rūpakkhandhavatthukā sakkāyaditṭhi kathitā**” ti. “**Attā me**
vediyati” ti iminā appaṭisaṃvedanattam paṭikkhipati. Tenāha “nopi appaṭisaṃveda-
no” ti. “**Vedanādhammo**” ti pana iminā “vedanā me attā” ti imam vādam paṭikkhi-
pati. Vedanāsaṅkhāto dhammo etassa atthīti hi vedanādhammoti vedanāya sama-
nnāgatabhāvam tassa paṭijānāti. Tenāha “etassa ca vedanādhammo **avippayutta-**
sabhāvo” ti. Saññāsaṅkhāraviññāṇakkhandhavatthukā sakkāyaditṭhi kathitāti
ānetvā sambandho. “**Vedanāsampayuttattā vediyati**” ti taṃsāmpayogato taṃkicca-
katamāha yathā cetanāyogato cetano purisoti. Sabbesampi taṃ sārammaṇadha-
mmānam ārammaṇānubhavanam labbhateva, tañca kho ekadesato phuṭṭhatāma-
ttato, vedanāya pana vissavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasānubhavananti.
Tassā vasena saññādayopi taṃsāmpayuttattā “vediyati” ti vuccanti. Tathā hi
vuttam **aṭṭhasāliniyam** “ārammaṇarasānubhavanatṭhānam patvā sesasāmpayutta-
dhammā ekadesamattakameva anubhavanti” ti, (dha. sa. aṭṭha. 1 dhammuddesa-
kathā) rājasūdanidassanena vāyamatto tattha vibhāvito eva. **Etassāti** saññādi-
kkhandhattayassa. “**Avippayuttasabhāvo**” ti iminā avisāmyogajanitam kañci
visesam ṭhānam dīpeti.

122. **Tatthāti** tesu vāresu. **Tīsu diṭṭhigatikesūti** “vedanā me attā” ti, “appaṭisaṃve-
dano me attā” ti, “vedanādhammo me attā” ti ca evamvādesu tīsu diṭṭhigatikesu.
Tissannaṃ vedanānam bhinnasabhāvattā sukham vedanam “attā” ti samanupa-
ssato dukkham, adukkhamasukham vā vedanam “attā” ti samanupassanā na yuttā.
Evam sesadvaye pīti āha

“yo yo yaṃ yaṃ vedanaṃ attāti samanupassati” ti.

123. “Hutvā abhāvato” ti iminā udayabbayavantatāya aniccāti dasseti, “tehi tehi”-ti-ādinā anekakāraṇasaṅkhatattā saṅkhatāti. **Taṃ taṃ paccayanti** “indriyaṃ, ārammaṇaṃ, viññāṇaṃ, sukha, vedaniyo phasso” ti (2.0111) evaṃ ādikaṃ taṃ taṃ attano kāraṇaṃ **paṭicca** nissāya **sammā** sassatādibhāvassa, ucchedādibhāvassa ca abhāvena ñāyena **samakāraṇena** sadisakāraṇena anurūpakāraṇena **uppanā**. Khayasabhāvāti **khayadhammā**, Vayasabhāvāti **vayadhammā** virajjanasabhāvāti **virāgadhammā**, nirujjhanasabhāvāti **nirodhadhammā**, catūhipi padehi vedanāya bhaṅgabhāvameva dasseti. Tenāha “**khayoti ...pe... khayadhammāti-ādi vu-**n” ti.

Vigatoti sabhāvavigamena vigato. **Ekassevāti** ekasseva diṭṭhigatikassa. **Tisupi kālesūti** tissannaṃ vedanānaṃ pavattikālesu. **Eso me attāti** “eso sukhavedanāsa-bhāvo, dukkha-adukkhamasukhavedanāsa-bhāvo me attā” ti **kiṃ pana hotī**, ekasseva bhinnasabhāvataṃ anumattako kathaṃ paccetiti adhippāyena pucchati. Itaro evampi tassa na hoti yevāti dassento “**kiṃ pana na bhavissati**” ti-ādimāha. **Visesenāti** sukhādivibhāgena. **Sukhañca dukkhañcāti** ettha **ca**-saddena adukkhamasukhaṃ saṅgaṇhāti, sukhasaṅgahameva vā tena kataṃ santasukhumabhāvato. **Avisesenāti** avibhāgena vedanāsāmaññaena. **Vokiṇṇanti** sukhādibhedena vomissakaṃ. **Taṃ** tividhampi vedanaṃ **esa** diṭṭhigatiko ekajjhaṃ gahetvā **attāti samanupassati**. **Ekakkaṇe ca bahūnaṃ vedanānaṃ uppādo āpajjati** avisesena vedanāsa-bhāvattā. Attano hi tasmim sati sadā sabbavedanāpavattippasaṅgato diṭṭhigatiko agatiyā ekakkaṇepi bahūnampi vedanānaṃ uppattiṃ paṭijāneyyāti tassa avasaraṃ adento “**na ekakkaṇe bahūnaṃ vedanānaṃ uppatti atthi**” ti āha, paccakkhaviruddhametanti adhippāyo. **Etena petaṃ nakkhamatīti** etena viruddhattasādhanenapi sabbena sabbaṃ attano abhāvenapi paṇḍitānaṃ na ruccati, etaṃ dassanaṃ dhīrā nakkhamantīti attho.

124. Indriyabaddhepi rūpappabandhe vāyodhātuvipphāravasena kāci kiriyā nāma labbhatīti suddharūpakkhandhepi yattha kadāci vāyodhātuvipphāro labbhati, tameva nidassanabhāvena gaṇhanto “**tālavaṇṭe vā vātapāne vā**” ti āha. **Vedanādhammesūti** vedanādhammavantesu. “**Ahamasmī**” ti iminā tayopi khandhe ekajjhaṃ gahetvā ahaṃkāraṃ uppajjanākāro vuttoti. “**Ayamahasmī**” ti pana iminā tattha ekaṃ ekaṃ gahetvā ahaṃkāraṃ uppajjanākāro vutto. Tenāha “**ekadhammopi**” ti-ādi (2.0112). **Tanti** “ahamasmī” ti ahaṃkāruppattiṃ. Sā hi catukkhandhanirodhena anupalabbhamānasannissayā sasavisāṇatikhiṇatā viya na bhavyeyyāvāti.

Ettāvatāti “kittāvatā ca ānandā” ti-ādinā “tantākulakajātā” ti padassa anusandhi-dassanavasena pavattena ettakena desanādhammena. Kāmaṃ heṭṭhāpi vaṭṭakathāva kathitā, idha pana diṭṭhigatikassa vaṭṭato sīsukkipanāsamatthatāvibhāvanavasena micchādiṭṭhiyā mahāsāvajjabhāvādīpaniyakathā pakāsītāti taṃ dassento “**vaṭṭakathā kathitā**” ti āha. Nanu vaṭṭamūlaṃ avijjā taṇhā, tā anāmasitvā tato aññathā kasmā idha vaṭṭakathā kathitāti āha “**bhagavā hī**” ti-ādi. **Avijjāsisenāti** avijjaṃ uttamaṅgaṃ katvā, avijjā mukhenāti attho. **Koṭi na paññāyatīti** “asukassa

nāma sammāsambuddhassa, cakkavattino vā kāle avijjā uppannā, na tato pubbe atthī”ti avijjāya ādi mariyādā appaṭihatassa mama sabbaññutaññāṇassāpi na paññāyati avijjamānattā evāti attho. Ayaṃ paccayo idappaccayo, tasmā **idappaccayā**, imasmā āsavādikāraṇāti attho. **Bhavataṇhāyāti** bhavasamyojanabhūtāya taṇhāya. **Bhavadiṭṭhiyāti** sassatadiṭṭhiyā. **“Tattha tattha upapajanto”**ti iminā “ito ettha etto idhā”ti evaṃ apariyantaṃ aparāparuppattiṃ dasseti. Tenāha **“mahāsamudde”**ti-ādi.

126. Paccayākāramūḷhassāti bhūtakathanametam, na visesanaṃ. Sabbopi hi diṭṭhigatiko paccayākāramūḷho evāti. **Vivaṭṭam kathentoti** vaṭṭato vinimuttattā vivaṭṭam, vimokkho, taṃ kathento. **Kārakassāti** satthu-ovādakārakassa, sammāpaṭipajantassāti attho. Tenāha **“satipaṭṭhānavihārino”**ti. So hi vedanānupassanāya, dhammānupassanāya ca sammāpaṭipattiyā “neva vedanaṃ attānaṃ samanupassati”ti-ādinā vattabbataṃ arahati. Tenāha **“evarūpo hī”**ti-ādi. **Sabbadhammesū**ti sabbesu tebhūmakadhammesu. Te hi sammasanīyā. **Na aññanti** vedanāya aññaṃ saññādidhammaṃ attānaṃ na samanupassatīti. **“Khandhalokādayo”**ti rūpādidhammā eva vuccanti, tesam samūhoti dassetuṃ **“rūpādīsu dhammesū”**ti vuttaṃ. **Na upādiyati** diṭṭhitaṇhāgāhavasena. “Seyyohamasmi”ti-ādinā (saṃ. ni. 4. 108; mahāni. 21, 178; dha. sa. 1121; vibha. 832, 866) pavattamānamaññanāpi (2.01 taṇhādiṭṭhimaññanā viya paritassanarūpā evāti āha **“taṇhādiṭṭhimānaparitassanāyapi”**ti.

Sā evaṃ diṭṭhīti sā arahato evaṃpakārā diṭṭhīti yo vadeyya, tadakallaṃ, taṃ na yuttanti attho. **Evamassa diṭṭhīti** etthāpi evaṃpakārā assa arahato diṭṭhīti-ādinā yojetabbam. **Evañhi satīti** yo vadeyya “hoti tathāgato paraṃ maraṇā itissa diṭṭhī”ti, tassa ce vacanaṃ tathevāti attho. **“Arahā na kiñci jānāti”**ti vuttaṃ **bhaveyya jānato** tathā diṭṭhiyā abhāvato. **Tenevāti** tathā vattumayuttattā eva. **Catunnampi nayānanti** “hoti tathāgato”ti-ādinā āgatānaṃ catunnaṃ vārānaṃ. Ādito tīsu vāresu saṅkhipitvā pariyosānavāre vitthāritattā **“avasāne ‘taṃ kissa hetū’ti-ādimāhā”**ti vuttaṃ. “Ādito tīsu vāresu tatheva desanā pavattā, yathā pariyosānavāre, pāḷi pana saṅkhittā”ti keci.

Vohāroti “satto itthī puriso”ti-ādinā, “khandhā-āyatanāni”ti-ādinā, “phasso vedanā”ti-ādinā ca vohāritabbavohāro. Tassa pana vohārassa pavattiṭṭhānaṃ nāma saṅkhepato ime evāti āha **“khandhā āyatanāni dhātuyo”**ti. Yasmā nibbānaṃ pubbabhāge saṅkhārānaṃ nirodhabhāveneva paññāpiyati ca, tasmā tassāpi khandhamukhena avacaritabbatā labbhatīti **“paññāya avacaritabbam khandhapañcakan”**ti vuttaṃ. Tenāha bhagavā “imasmimyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi lokasamudayañca lokanirodhañca lokanirodhagāminiñca paṭipadan”ti. (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45) **paññāvacaranti** vā tebhūmakadhammānametaṃ gahaṇanti **“khandhapañcakan”**tveva vuttaṃ, tasmā “yāvatā paññā”ti etthāpi lokiypaññāya eva gahaṇaṃ daṭṭhabbam. Vaṭṭakathā hesāti. Tathā hi “yāvatā vaṭṭam vaṭṭati” icceva vuttaṃ. Tenevāha “tantākulakapadasseva anusandhi dassito”ti. Yasmā bhagavā diṭṭhisīsenettha vaṭṭakathaṃ kathetvā yathānusandhināpi vaṭṭakathaṃ kathesi, tasmā **“tantākulakapadasseva**

anusandhi dassito”ti sāvadhāraṇaṃ katvā vuttaṃ. Paṭiccasamuppādakathā panettha yāvadeva tassa gambhīrabhāvavibhāvanatthāya vitthāritā, vivaṭṭakathāpi samānā idha paccāmaṭṭhāti daṭṭhabbaṃ.

Sattaviññāṇaṭṭhitivaṇṇanā

127. Gacchanto (2.0114) **gacchantoti** samathapaṭipattiyāṃ suppatiṭṭhito hutvā vipassanāgamanena, maggagamanena ca gacchanto gacchanto. Ubho hi bhāgehi muccanato **ubhatobhāgavimutto nāma hoti. So** “evaṃ asamanupassanto”-ti vutto vipassanāyānikoti katvā **“yo ca na samanupassatīti vutto so yasmā gacchanto gacchanto paññāvimutto nāma hotī”**ti vuttaṃ. **Heṭṭhā vuttānanti** “kittāvatā ca, ānanda, attānaṃ na paññapento na paññāpeti”ti-ādinā (dī. ni. 2.119), “yato kho, ānanda, bhikkhu neva vedanaṃ attānaṃ samanupassatīti-ādinā (dī. ni. 2.125 ādayo) ca heṭṭhā pāḷiyāṃ āgatānaṃ **dvinnaṃ** puthujjanabhikkhūnaṃ. **Nigamananti** nissaraṇaṃ. **Nāmanti** paññāvimuttādināmaṃ.

Paṭisandhivasena vuttāti nānattakāyanānattasaññitāvisesavisiṭṭhapaṭisandhivasena vuttā satta viññāṇaṭṭhitiyo. Taṃtaṃsattanikāyaṃ pati nissayato hi nānattakāyāditā taṃpariyāpannapaṭisandhisamudāgatāti daṭṭhabbā tadabhinibbattakakammabhavassa tathā āyūhitattā. **Catasso āgamissantīti** rūpavedanāsaññāsaṅkhārakkhandhavasena catasso viññāṇaṭṭhitiyo āgamissantīti “rūpupāyaṃ vā āvuso viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭhati”ti-ādinā (dī. ni. 3.311). **Viññāṇapatiṭṭhānassāti** paṭisandhiviññāṇassa etarahi patiṭṭhānakāraṇassa. Atthato vuttavisesavisiṭṭhā pañcavokāre rūpavedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā, catuvokāre vedanādayo tayo khandhā veditabbā. Sattāvāsabhāvaṃ upādāya **“dve ca āyatanānīti dve nivāsaṭṭhānānī”**ti vuttaṃ. Nivāsaṭṭhānapariyāyopi āyatanasaddo hoti yathā “devāyatana dvayan”ti. **Sabbanti** viññāṇaṭṭhiti āyatanadvayanti sakalaṃ. **Tasmā gahitaṃ** tattha ekameva aggahetvāti adhippāyo. **Pariyādānaṃ** anavasesaggahaṇaṃ **na gacchati vaṭṭaṃ** viññāṇaṭṭhiti-āyatanadvayānaṃ aññamañña-antogadhattā.

Nidassanathe nipāto, tasmā **seyyathāpi manussāti** yathā manussāti vuttaṃ hoti. **Viseso hotiyeva** satipi bāhirassa kārakassa abhede ajjhattikassa bhinnattā. Nānattaṃ kāye etesaṃ, nānatto vā kāyo etesanti **nānattakāyā**, Iminā nayena sesapadesupi (2.0115) attho veditabbo. **Nesanti** manussānaṃ. Nānattā saññā etesaṃ atthīti **nānattasaññino**. Sukhasamussayato vinipāto etesaṃ atthīti **vinipātikā** satipi devabhāve dibbasampattiyā abhāvato, apāyesu vā gato natthi nipāto etesanti **vinipātikā**. Tenāha **“catu-apāyavinimuttā”**ti. **Dhammapadanti** satipaṭṭhānādidhammakotṭhāsaṃ. **Vijāniyāti** sutamayena tāva ñāṇena vijānitvā. Tadanusārena yonisomanasikāraṃ paribrūhanto sīlavissuddhi-ādikaṃ sammāpaṭipattiṃ **api paṭipajjema**. Sā ca paṭipatti **hitāya** Diṭṭhadhammikādisakalahitāya amhākaṃ **siyā**. Idāni tattha sīlapaṭipattiṃ tāva vibhāgena dassento **“pānesu cā”**ti gāthamāha.

Brahmakāye paṭhamajjhānanibbatte brahmasamūhe, brahmanikāye vā bhavāti **brahmakāyikā**. Mahābrahmuno parisāya bhavāti **brahmapārisajjā** tassa paricāra-kaṭṭhāne ṭhitattā. Mahābrahmuno purohitatṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā**. Āyuva-

ṇṇādīhi mahanto brahmānoti **mahābrahmuno**. Satipi tesam tividhānampi paṭhamena jhānena abhinibbattabhāve jhānassa pana pavattibhedena ayam visesoti dassetuṃ “**brahmapārisajjā panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Parittenā**ti hīnena, sā cassa hīnatā chandādīnaṃ hīnatāya veditabbā, paṭiladdhamattaṃ vā **hīnaṃ**. **Kappassā**ti asaṅkhyeyyakappassa. Hīnapañītānaṃ majjhe bhavattā **majjhimena**, sā cassa majjhimatā chandādīnaṃ majjhimatāya veditabbā, paṭilabhitvā nātisubhāvitāṃ vā **majjhimaṃ**. **Upaḍḍhakappo**ti asaṅkhyeyyakappassa upaḍḍhakappo. **Vipphārikataroti** brahmapārisajjehi pamāṇato vipulataro, sabhāvato uḷārataro ca hoti. Sabhāvenapi hi uḷāratarova, taṃ panettha appamāṇaṃ. Tathā hi parittābhādīnaṃ, paritta-subhādīnañca kāye satipi sabhāvavematte ekattavaseneva vavatthāpīyatīti “ekattakāyā” tveva vuccanti. **Pañītenā**ti ukkaṭṭhena, sā cassa ukkaṭṭhatā chandādīnaṃ ukkaṭṭhatāya veditabbā, subhāvitāṃ vā sammadeva vasibhāvaṃ pāpitaṃ **pañītaṃ** padhānabhāvaṃ nītanti katvā, idhāpi kappo asaṅkhyeyyakappavaseneva veditabbo paripuṇṇassa mahākappassa asamभवतो. **Itī**ti evaṃ vuttappakārena. **Teti** “brahmakāyikā”ti vuttā tividhāpi brahmāno. **Saññāya ekattā**ti tihetukabhāvena saññāya ekattasabhāvattā (2.0116). Na hi tassā sampayuttadhammasena aññopi koci bhedo atthi.

Evanti iminā nānattakāya-ekattasaññinoti dasseti.

Daṇḍa-ukkāyāti daṇḍadīpikāya. **Saratī**ti dhāvati viya. **Vissaratī**ti vipakīṇṇā viya dhāvati. **Dve kappā**ti dve mahākappā. Ito paresupi eseva nayo. **Idhā**ti imasmimṃ sutte. **Ukkaṭṭhaparicchedavasena** ābhassaraggahaṇeneva **sabbepi te** parittābhā, appamāṇābhāpi **gahitā**.

Sobhanā pabhā subhā, subhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe ā-kārassa rassattam, antima-ṇa-kārassa ha-kāraṅca katvā “**subhakiṇhā**” ti vuttā, **aṭṭhakathā-yampana** niccalāya ekagghanāya pabhāya subhoti pariyāyavacananti “**subhena okiṇṇā vikiṇṇā**” ti attho vutto, etthāpi antima-ṇa-kārassa ha-kārakaraṇam icchita-bbameva. **Na chijjivā chijjivā pabhā gacchati** ekagghanattā. **Catutthaviññāṇaṭṭhiti-meva bhajanti** kāyassa, saññāya ca ekarūpattā. Vipulasantasukhāyuvanṇādiphallattā **vehapphalā**. **Etthāti** viññāṇaṭṭhitiyam.

Vivaṭṭapakke ṭhitā napunarāvattanato. “Na sabbakālikā” ti vatvā tameva asabbakālikattam vibhāvetum “**kappasatasahassampi**” ti-ādi vuttam. Soḷasakappasahassaccayena uppannānam suddhāvāsabrahmaṇam parinibbāyanato, aññesaṅca tattha anuppajjanato **buddhasuññe loke** suññam tam ṭhānam hoti, tasmā suddhāvāsā na sabbakālikā, **khandhāvāraṭṭhānasadisā honti** suddhāvāsabhūmiyo. **Iminā suttena** suddhāvāsānam sattāvāsabhāvādīpaneneva viññāṇaṭṭhitibhāvo dīpito, tasmā **suddhāvāsāpi** sattasu viññāṇaṭṭhitisu **catutthaviññāṇaṭṭhitim** navasu sattāvāsesu **catutthasattāvāsāmyeva bhajanti**.

Sukhumattāti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattattā. Paribyattaviññāṇakiccābhāvato **neva viññāṇam**, sabbaso aviññāṇam na hotīti **nāviññāṇam**, **tasmā** paripphuṭaviññāṇakiccavantisu **viññāṇaṭṭhitisu avatvā**.

128. Taṅca viññāṇaṭṭhitinti paṭhamam viññāṇaṭṭhitim. Heṭṭhā vuttanayena sarūpato, manussādivibhāgato, saṅkhepato, “nāmaṅca rūpaṅcā” ti bhedato (2.0117) ca **pajānāti**. **Tassā samudayaṅcāti** tassā paṭhamāya viññāṇaṭṭhitiyā pañcaviṣati-vidham samudayaṅca **pajānāti**. **Atthaṅgamepi** eseva nayo. Assādetabbato, assādato ca **assādam**. **Ayam** aniccādivibhāvo **ādīnavo**. Chandarāgo viniyati etena, ettha vāti **chandarāgavinayo**, saha maggena nibbānam. **Chandarāgappahānanti** etthāpi eseva nayo. Mānadiṭṭhīnam vasenāhanti vā, taṇhāvasena mamanti vā abhinandanāpi mānassa paritassanā viya daṭṭhabbā. **Sabbatthāti** sabbesu sesesu aṭṭhasupi vāresu. **Tatthāti** upari tisu viññāṇaṭṭhitisu dutiyāyatanesu. Tattha hi rūpam natthi. Puna **tatthāti** paṭhamāyatane. Tattha hi eko rūpakkhandhova. **Etthāti** ca tameva sandhāya vuttam. Tattha hi rūpassa kammamuṭṭhānattā āhāravasena yojanā na sambhavati.

Yato khoti ettha **to-saddo dā-saddo** viya kālavacano “yato kho, sārīputta, bhikkhusaṅgho” ti-ādīsu (pārā. 21) viyāti vuttam “**yadā kho**” ti. **Aggahetvāti** kaṅcīpi saṅkhāram “etaṃ mamā” ti-ādīnā aggahetvā. **Paññāvimuttoti** aṭṭhannaṃ vimo-kkhānam anadhigatattā sātīsayassa samādhībalassa abhāvato paññābaleneva vimutto. Tenāha “**aṭṭha vimokkhe asacchikatvā paññābalenevā**” ti-ādi. **Appavattinti** āyatim appavattim **katvā**. Pajānanto vimuttoti vā paññāvimutto, paṭhamajjhā-naphassena vinā pariṇānādippakārehi cattāri saccāni jānanto paṭivijjhanto tesam kiccānam matthakappattiyā niṭṭhitakiccatāya viśesena muttoti **vimutto**. **So** paññāvimutto. **Sukkhavipassakoti** samathabhāvanāsīnehābhāvena sukkhā lūkhā, asīniddhā vā vipassanā etassāti **sukkhavipassako**. **Ṭhatvāti** pādakakaraṇavasena ṭhatvā. **Aññatarasminti** ca aññatara-aññatarasmim, ekekasminti attho. Evañhissa pañcavidhatā siyā. “Na heva kho aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatī” ti iminā

sāṭisayassa samādhibalassa abhāvo dīpito. “Paññāya cassa disvā” ti-ādinā sātisa-
yassa paññābalassa bhāvo. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā** hontīti na
āsavā paññāya passanti, dassanakāraṇā pana parikkhīṇā “disvā parikkhīṇā” ti
vuttā. Dassanāyattaparikkhayattā eva hi dassanaṃ āsavānaṃ khayassa purima-
kiriyaṃ hoti.

Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā

129. Ekassa (2.0118) **bhikkhunoti** sattasu ariyapuggalesu ekassa bhikkhuno.
Viññāṇaṭṭhiti-ādinā pariṇānaṇādivasappa vattaniggaṃmaṇca paññāvimuttanā-
maṇca. Itarassāti ubhatobhāgavimuttassa. Ime sandhāya hi pubbe “dvinnāṃ
bhikkhūnaṃ” ti vuttaṃ. **Kenatṭhenāti** kena sabhāvena. Sabhāvo hi ñāṇena yāthā-
vato araṇiyato ñātābato “attho” ti vuccati, so eva ttha-kārassa tṭha-kāraṃ katvā
“aṭṭho” ti vutto. **Adhimuccanaṭṭhenāti** adhiṃsaṃ savisesaṃ muccanaṭṭhena, etena
satipi sabbassāpi rūpāvacarajjhānassa vikkhambhanavasena paṭipakkhato vimu-
ttabhāve yena bhāvanāvisesena taṃ jhānaṃ sātisaṃ paṭipakkhato vimuccitvā
pavattati, so bhāvanāviseso dīpito. Bhavati hi samānāyatiyuttopi bhāvanāvisesena
pavatti-ākāraṃviseso, yathā taṃ saddhāvimuttatā diṭṭhippattassa. Tathā paccanīka-
dhammehi suṭṭhu vimuttatāya, evaṃ aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya abhirativa-
sena suṭṭhu adhimuccanaṭṭhenapi vimokkhe. Tenāha “**ārammaṇe cā**” ti-ādi. **Ayaṃ
panatthoti** ayaṃ adhimuccanaṭṭho **pacchime vimokkhe** nirodhe **natthi**, kevalo vimu-
ttaṭṭho eva tattha labbhati, taṃ sayameva parato vakkhati.

Rūpīti yenāyaṃ sasantaṭṭhāpannena rūpena samannāgato, taṃ yassa
jhānassa hetubhāvena visiṭṭhaṃ rūpaṃ hoti, yena visiṭṭhena rūpena “rūpī” ti
vuccēyya **rūpī**-saddassa atisaṃyathāpanato, tadeva sasantaṭṭhāpannarūpava-
sena paṭiladdhaṃ jhānaṃ idha paramatthato rūpībhāvasādhakanti daṭṭhabbaṃ.
Tenāha “**ajjhantaṃ**” ti-ādi. **Rūpajjhānaṃ rūpaṃ** uttarapadalopena. **Rūpānīti**
panettha purimādalopo daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ “**nīlakasiṇādirūpānī**” ti. Rūpe
kasiṇarūpe saññā rūpasaññā, sā etassa atthīti rūpasaññā, saññāsisena jhānaṃ
vadati. Tappaṭikkhepena arūpasaññā. Tenāha “**ajjhantaṃ na rūpasaññā**” ti-ādi.

“**Anto appanāyaṃ subhanti ābhogo natthi**” ti iminā pubbābhogavasena tathā
adhimutti siyāti dasseti. Evañhettha tathāvattābattāpatticodanā samatthitā hoti.
Yasmā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu tattha katādhikāraṇaṃ abhirativa-
sena suṭṭhu adhimuccanaṭṭho sambhavati (2.0119), tasmā aṭṭhakathāyaṃ tathā
tatiyo vimokkhe saṃvaṇṇito, yasmā pana mettāvasena pavattamānā bhāvanā
satte appaṭikūlato dahanti tesu tato adhimuccitvāva pavattati, tasmā **paṭisambhidā-
magge** (paṭi. ma. 212) “brahmavihārabhāvanā subhavimokkhe” ti vuttā, tayidaṃ
ubhayampi tena tena pariyaṇena vuttatā na virujjhatīti daṭṭhabbaṃ.

Sabbasoti anavasesato. Na hi catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ ekadesopi tattha
avassissati. **Visuddhattāti** yathāparicchinnaṃ nirodhitattā. **Uttamo vimokkhe
nāma** Ariyeheva samāpajjitābato, ariyaphalāpariyosānattā diṭṭheva dhamme
nibbānappattibhāvato ca.

130. **Ādito paṭṭhāyāti** paṭhamasamāpattito paṭṭhāya. **Yāva pariyosānā samāpatti,** tāva. **Aṭṭhatvāti** katthaci samāpattiyam aṭṭhito eva, nirantameva paṭipāṭiyā, uppaṭipāṭiyā ca samāpajjatevāti attho. Tenāha “**ito cito ca sañcaraṇavasena vuttan**” ti. **lcchati** samāpajjitum. Tattha “**samāpajjati pavisati**” ti samāpattisamaṅgipuggalo tam tam pavitṭho viya hotīti katvā vuttam.

Dvīhi bhāgehi vimuttoti arūpajjhānena vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchadavimokkhenāti dvīhi vimuccanabhāgehi, arūpasamāpattiyā rūpakāyato, maggena nāmakāyatoti dvīhi vimuccitabbabhāgehi ca vimutto. Tenāha “**arūpasamāpattiyā**” ti-ādi. **Vimuttoti** hi kilesehi vimutto, vimuccanto ca kilesānam vikkhambhanasamucchindanehi kāyadvayato vimuttoti ayamettha attho. Gāthāya ca ākiñcaññāyatanaalābhino upasivabrāhmaṇassa bhagavatā “nāmakāyā vimutto” ti ubhatobhāgavimutto muni akkhāto. Tattha **attham paletīti** attham gacchati. **Na upeti saṅkhanti** “asukam nāma disam gato” ti vohāram na gacchati. **Evam muni nāmakāyā vimuttoti** evam arūpam upapanno sekkhamuni pakatiyā pubbeva rūpakāyā vimutto, tattha ca catutthamaggaṃ nibbattetvā nāmakāyassa pariññātattā puna nāmakāyāpi vimutto. Ubhatobhāgavimutto khīṇāsavo hutvā anupādāya parinibbānasaṅkhātam (2.0120) **attham paleti na upeti saṅkham**, “khattiyo brāhmaṇo” ti evam ādikam samaññaṃ na gacchatīti attho.

“Aññatarato vuṭṭhāyā” ti idaṃ kiṃ ākāsānañcāyatanādīsu aññataralābhivasena vuttam, udāhu sabbārupalābhivasenāti yathicchasi, tathā hotu, yadi sabbārupalābhivasena vuttam, na koci virodho. Atha tattha aññataralābhivasena vuttam, “yato kho, ānanda, bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe anulomampi samāpajjati” ti-ādivacanena virujjheyāti? Yasmā arūpāvacarajjhānesu ekassāpi lābhī “aṭṭhavimokkhalābhī” tveva vuccati aṭṭhavimokkhe ekadesassāpi taṃnāmadānasamatthatāsam bhavato. Ayañhi aṭṭhavimokkhasamaññā samudāye viya tadekadese pi niruḥhāpattisamaññā viyāti. Tena vuttam “ākāsānañcāyatanādīsu aññatarato vuṭṭhāyā” ti. “Pañcavidho hoti” ti vatvā chabbidhataṃpissa keci parikappenti, tam tesam matimattam, nicchitovāyam pañho pubbācariyehīti dassetuṃ “**keci panā**” ti-ādi vuttam. Tattha **kecīti** uttaravihāravāsino, sārasamāsācariyā ca. Te hi “ubhatobhāgavimuttoti ubhayabhāgavimutto samādhivipassanāto” ti vatvā rūpāvacarasamādhināpi samādhiparipanthato vimuttiṃ maññanti. Evam rūpajjhānabhāgena, arūpajjhānabhāgena ca ubhato vimuttoti pāyasamāno. “**Tādisamevā**” ti iminā yādisam arūpāvacarajjhānam kilesavikkhambhane, tādisam rūpāvacaracatutthajjhānam pīti imattham ullaṅgeti. Tenāha “**tasmā**” ti-ādi.

Ubhatobhāgavimuttapañhoti ubhatobhāgavimuttassa chabbidhataṃ nissāya uppannapañho. **Vaṇṇanam nissāyāti** tassa padassa atthavacanam nissāya. **Cirenāti** therassa aparabhāge cirena kālena. **Vinicchayanti** saṃsayachedakam sannitṭhānam **patto**. **Tam pañhanti** tamattham. Ñātuṃ icchito hi attho pañho. **Na kenaci sutapubbanti** kenaci kiñci na sutapubbam, idaṃ atthajātanti adhippāyo. Kiñcāpi upekkhāsahagataṃ, kiñcāpi kilese vikkhambhetīti paccekam kiñcāpi-saddo yojetabbo. **Samudācaratīti** pavattati. Tattha kāraṇamāha “**ime hī**” ti-ādinā, tena rūpāvacarabhāvanato āruppabhāvanā savisesam kilese vikkhambheti rūpavirāgabhāva-

nābhāvato (2.0121), uparibhāvanābhāvato cāti dasseti. Evañca katvā **aṭṭhaka-thāyaṃ** āruppabhāvanāniddese yaṃ vuttaṃ “tassevaṃ tasmim̃ nimitte puna-ppunaṃ **cittaṃ** cārentassa nīvaraṇāni vikkhambhanti sati santiṭṭhatī”ti-ādi, (visuddhi. 1.281) taṃ samatthataṃ hotīti. **Idaṃ suttanti** puggalapaññattipāṭha-māha (pu. pa. niddesa 27). Sabbañhi buddhavacanaṃ atthasūcanādi-atthena suttanti vutto vāyamattho. Yaṃ pana tattha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ anulomādito samāpajjanena sātisayaṃ santānassa abhisankhatattā, aṭṭhamañca uttamaṃ vimokkhaṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipa-ssanaṃ vaḍḍhetvā aggamaggādhigamena ubhatobhāgavimuccanato ca imāya ubhatobhāgavimuttiyā sabbasetṭhatā veditāti daṭṭhabbā.

Mahānidānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

3. Mahāparinibbānasuttavaṇṇanā

131. Pūjanīyabhāvato (2.0122), buddhasampadañca pahāya pavattatā maha-ntañca taṃ parinibbānañcāti **mahāparinibbānaṃ**; savāsanappahānato mahantaṃ kilesakkhayaṃ nissāya pavattaṃ parinibbānantipi **mahāparinibbānaṃ**; mahatā kālena mahatā vā guṇarāsina sādhitāṃ parinibbānantipi **mahāparinibbānaṃ**; Mahantabhāvāya, dhātūnaṃ bahubhāvāya parinibbānantipi **mahāparinibbānaṃ**; mahato lokato nissaṭaṃ parinibbānantipi **mahāparinibbānaṃ**; sabbalokāsādhāra-ṇattā buddhānaṃ silādiguṇehi mahato buddhassa bhagavato parinibbānantipi **mahāparinibbānaṃ**;

mahati sāsane patiṭṭhite parinibbānantipi **mahāparinibbānanti** buddhassa bhagavato parinibbānaṃ vuccati, tappaṭisaṃyuttaṃ suttaṃ **mahāparinibbānasuttaṃ**. Gijjhā ettha vasantīti **gijjhaṃ**, gijjhaṃ kūṭaṃ etassāti **gijjhakūṭo**, gijjhaṃ viya vā **gijjhaṃ**, kūṭaṃ, taṃ etassāti **gijjhakūṭo**, pabbato, tasmim **gijjhakūṭe**. Tenāha “**gijjhā**”-ti-ādi. **Abhiyātukāmoti** ettha abhi-saddo abhibhavanattho, “abhivijānātū”-ti-ādīsu (dī. ni. 2.244; 3.85; ma. ni. 3.256) viyāti āha “**abhibhavanatthāya yātukāmo**”-ti. **Vajjirājānoti** “vajjetabbā ime”-ti-ādito pavattaṃ vacanaṃ upādāya “vajjī”-ti laddhanāmā rājāno, vajjiraṭṭhassa vā rājāno **vajjirājāno**. Vajjiraṭṭhassa pana vajjisamaññā tannivāsirājakumāravasena veditabbā. **Rājiddhiyāti** rājabhāvānugatena sabhāvena. So pana sabhāvo nesaṃ gaṇarājūnaṃ mitho sāmaggīyā loke pākaṭo, ciraṭṭhāyī ca ahoṣīti “**samaggabhāvaṃ kathesi**”-ti vuttaṃ. Anu anu taṃsamaṅgino bhāveti vaḍḍhetīti anubhāvo, anubhāvo eva **ānubhāvo**, patāpo, so pana nesaṃ patāpo hatthi-assādivāhanasampattiyā, tattha ca susikkhitabhāvena loke pākaṭo jātoti “**etena ...pe... kathesi**”-ti vuttaṃ. **Tālacchiggalenāti** kuñcikāchiddena. **Asananti** saraṃ. **Atipātayissantīti** atikkāmenti. **Poṅkhānupoṅkhanti** poṅkhassa anupoṅkhaṃ, purimasarassa poṅkhapadānugatapoṅkhaṃ itaraṃ saraṃ katvāti attho. **Avirādhitanti** avirajjhitaṃ. **Ucchindissāmīti** ummūlanavasena kulasantatiṃ chindissāmi. Ayanāṃ vaḍḍhanaṃ **ayo**, tappaṭikkhepena **anayo** Ti āha “**avaḍḍhiyā etaṃ nāman**”-ti. **Vikkhipatīti** vidūrato khipati, apānetīti attho.

Gaṅgāyanti (2.0123) gaṅgāsāmiṃpe. **Paṭṭanagāmanti** sakaṭapaṭṭanagāmaṃ. **Āṇāti** āṇā vattati. **Aḍḍhajojananti** ca tasmim paṭṭane aḍḍhajojanaṭṭhānavāsino sandhāya vuttaṃ. **Tatrāti** tasmim paṭṭane. **Balavāghātajātoti** uppannabalavakodho. **Meti** mayhaṃ. **Gatenāti** gamanena.

Rāja-aparihāniyadhammavaṇṇanā

134. **Sītaṃ vā uṇhaṃ vā natthi**, tāyaṃ velāyaṃ puññānubhāvena buddhānaṃ sabbakālaṃ samasītuṇhāva utu hoti, taṃ sandhāya tathā vuttaṃ. **Abhiṇhaṃ sannipātāti** niccasannipātā, taṃ pana niccasannipātataṃ dassetuṃ “**divasassā**”-ti-ādi vuttaṃ. **Sannipātabahulāti** pacurasannipātā. **Vosānanti** saṅkocaṃ. “**Yāvākīvan**”-ti ekamevetāṃ padaṃ aniyamato parimāṇavācī, kālo cettha adhippetoti āha “**yattakaṃ kālan**”-ti. “**Vuddhiyevā**”-ti-ādinā vuttamatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**abhiṇhaṃ asannipatantā hī**”-ti-ādi vuttaṃ. **Ākulā** Ti khubhitā, na pasannā. **Bhijjitvāti** vaggabandhato vibhajja viṣuṃ viṣuṃ hutvā.

Sannipātabheriyāti sannipātārocanabheriyā. **Aḍḍhabhuttā vāti** sāmibhuttā ca. **Osīdamāneti** hāyamāne.

Pubbe akatanti pubbe anibbattaṃ. **Suṅkanti** bhaṇḍaṃ gahetvā gacchantehi pabbatakhanda nadītitthagāmadvārādīsu rājapurisānaṃ dātabbabhāgaṃ. **Balinti** nipphannasassādito chabhāgaṃ, sattabhāgānti-ādinā laddhakaraṃ. **Daṇḍanti** dasavīsaticahāpaṇādikaṃ aparādhānurūpaṃ gahetabbadhanadaṇḍaṃ. **Vajjidhammanti** vajjirājadhammaṃ. Idāni apaññattapaññāpanādīsu tappaṭikkhepa ādinavānisamse vitthārato dassetuṃ “**tesaṃ apaññattan**”-ti-ādi vuttaṃ. **Pāricariyakkha-**

māti upaṭṭhānakkhamā.

Kulabhoga-issariyādivasena mahatī mattā pamāṇaṃ etesanti **mahāmattā**, nītisa-tthavihite vinicchaye ṭhapitā mahāmattā **vinicchayamahāmattā**, tesam. **Dentīti** niyyātentī. **Sace coroti** evaṃsaññino sace hontī. Pāpabhīrutāya **attanā kiñci avatvā**. Daṇḍanītisaññite vohāre niyuttāti **vohārikā**, ye “dhammaṭṭhā”ti vuccanti. **Suttadharā-**nītisuttadharā (2.0124), īdise vohāravinicchaye niyametvā ṭhapitā. Paramparābha-tesu aṭṭhasu kulesu jātā agatigamanaviratā aṭṭhamahallakapurisā **aṭṭhakulikā**.

Sakkāranti upakāraṃ. **Garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā**ti “ime amhākaṃ garuno”-ti tattha garubhāvaṃ pati pati upaṭṭhapetvā. **Mānentīti** sammānenti, taṃ pana sammānanaṃ tesu nesaṃ attamanatāpubbakanti āha “**manena piyāyanti**”ti. **Nipa-****ccakāranti** paṇipātaṃ. **Dassentīti** “ime amhākaṃ pitāmahā, mātāmahā”ti-ādinā nīcacittā hutvā garucittākāraṃ dassenti. **Sandhāretunti** sambandhaṃ avicchinnaṃ katvā ghaṭetuṃ.

Pasayhākārassāti balakkārassa. Kāmaṃ vuddhiyā pūjanīyatāya “vuddhihāniyo”-ti vuttaṃ, attho pana vuttānukkameneva yojetabbo, pāḷiyaṃ vā yasmā “vuddhiyeva pāṭikañkhā, no parihāni”ti vuttaṃ, tasmā tadanukkamena “**vuddhihāniyo**”ti vuttaṃ.

Vipaccituṃ aladdhokāse pāpakamme, tassa kammassa vipāke vā anavasaro va devatopasaggo, tasmīṃ pana laddhokāse siyā devatopasaggassa avasaroti āha “**anuppannaṃ ...pe... vaḍḍhenti**”ti. Eteneva **anuppannaṃ sukhanti** etthāpi attho veditabbo. “Balakāyassa diguṇatiguṇatādassanaṃ, paṭibhayabhāvadassanaṃ”ti evaṃ ādinā devatānaṃ saṅgāmasīse sahāyatā veditabbā.

Anicchitanti anīṭṭhaṃ. **Āvaraṇatoti** nisedhanato. Yassa dhammato anapetā dhammiyāti idha “**dhammikā**”ti vuttā. Migasūkarādighātāya sunakhādīnaṃ kaḍḍhitvā vanacaraṇaṃ **vājo**, migavā, tattha niyuttā, te vā vājenti nentīti **vājikā**, migavadhacārino. **Cittappavattiṃ pucchati**. Kāyikavācasikapayogena hi sā loke pākāṭā pakāsabhūtāti.

135. Devāyatanabhāvena citattā, lokassa cittikāraṭṭhānattā ca **cetiyaṃ ahosi**.

Kāmaṃkāravasena kiñcīpi na karaṇīyāti **akaraṇīyā**. Kāmaṃkāro pana hatthagata-karaṇavasenāti āha “**aggahetabbāti attho**”ti. **Abhimukhayuddhenāti** abhi-mukhaṃ ujukameva saṅgāmakaraṇena. Upalāpanaṃ (2.0125) sāmaṃ dānañcāti dassetuṃ “**alan**”ti-ādi vuttaṃ. Bhedopi idha upāyo evāti vuttaṃ “**aññatra mithubhe-****dāyā**”ti. Yuddhassa pana anupāyatā pageva pakāsītā. **Idanti** “aññatra upalāpa-nāya, aññatra mithubhedā”ti ca idaṃ vacanaṃ. **Kathāya nayaṃ labhitvā**ti “yāva-kīvañca ...pe... no parihāni”ti imāya bhagavato kathāya nayaṃ upāyaṃ labhitvā.

Anukampāyāti vajjirājesu anuggahena. **Assāti** bhagavato.

Kathanti vajjīhi saddhiṃ kātābbayuddhakathaṃ. **Ujūṃ karissāmīti** paṭirājāno ānetvā pākāraparikhānaṃ aññathābhāvāpādanena ujubhāvaṃ karissāmi.

Paṭiṭṭhitaguṇoti paṭiṭṭhitācariyaguṇo. **Issarā sannipatantu**, mayaṃ anissarā, tattha gantvā kiṃ karissāmāti **licchavino na sannipatiṃsūti** yojanā. **Sūrā sannipata-****ntūti** etthāpi ese va nayo.

Balabherinti yuddhāya balakāyassa uṭṭhānabheriṃ.

Bhikkhu-aparihāniyadhammavaṇṇanā

136. Aparihānāya hitāti **aparihāniyā**, na parihāyanti etehīti vā **aparihāniyā**, te pana yasmā aparihāniyā kārakā nāma honti, tasmā vuttaṃ “**aparihānikare**” ti. Yasmā pana te parihānikarānaṃ ujupaṭipakkhabhūtā, tasmā āha “**vuddhihetubhūte**” ti. Yasmā bhagavato desanā uparūpari ñāṇālokaṃ pasādentī sattānaṃ hadaya-ndhakāraṃ vidhamati, pakāsetabbe ca atthe hatthatale āmalakaṃ viya suṭṭhutaṃ pākaṭe katvā dasseti, tasmā vuttaṃ “**candasahassaṃ ...pe... kathayissāmi**” ti.

Yasmā bhagavā “tassa brāhmaṇassa sammukhā vajjīnaṃ abhiṇhasannipātādi-ṭṭipattiṃ kathentoyeva ayaṃ aparihāniyakathā aniyyānikā vaṭṭanissitā, mayhaṃ pana sāsane tathārūpī kathā kathetabbā, sā hoti niyyānikā vivaṭṭanissitā, yāya sāsanaṃ mayhaṃ parinibbānato parampi addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikan” ti cintesi, tasmā bhikkhū sannipātāpetvā tesāṃ aparihāniye dhamme desento teneva niyāmena desesi. Tena vuttaṃ “**idaṃ vajjisattake vuttasadisamevā**” ti. Evaṃ saṅkhepato vuttamatthaṃ (2.0126) vitthārato dassento “**idhāpi cā**” ti-ādimāha. Tattha “**tato**” ti-ādi disāsu āgatasāsane vuttaṃ taṃ kathanāṃ. Vihārasīmā ākulā yasmā, tasmā **uposathapavāraṇā ṭhitā**.

Oḷiyamānakoti pāḷito, atthato ca vinassamāno. **Ukkhipāpentāti** paguṇabhāvaka-ṇaṇena, atthasaṃvaṇṇanena ca paggaṇhantā.

Sāvattiyaṃ bhikkhū viya pācittiyaṃ desāpetabboti (pārā. 565 vitthāravatthu). **Vajjiputtakā viya** dasavattudīpanena (cūḷava. 446 vitthāravatthu). “**Gihigatānīti** ghipaṭisaṃyuttānī” ti vadanti. Gihīsu gatāni, tehi ñātāni **gihigatāni**. Dhūmakālo eta-ssāti **dhūmakālikam** citakadhūmavūpasamato paraṃ appavattanato.

Thirabhāvappattāti sāsane thirabhāvaṃ anivattitabhāvaṃ upagatā. **Therakāra-ke-**hīti therabhāvasādha-kehi sīlādiguṇehi asekkhadhammehi. **Bahū rattiyoti** pabbajitā hutvā bahū rattiyō **jānanti**. Sīlādiguṇesu patitṭhāpanameva sāsane pariṇāyakatāti āha “**tīsu sikkhāsu pavattenti**” ti.

Ovādaṃ na denti abhājanabhāvato. **Paveṇīkathanti** ācariyaparamparābhataṃ sammāpaṭipattidīpanaṃ dhammakathaṃ. **Sārabhūtaṃ dhammapariyāyanti** samathavipassanāmagga-phalāsampāpanena sārabhūtaṃ bojjhaṅgakosalla-anuttarasī-**tībhāva-adhicittasuttādidhammatantiṃ**.

Punabbhavadānaṃ punabbhavo uttarapadalopena. **Itareti** ye na paccayavasikā na āmisacakkhukā, te **na gacchanti** taṇhāya vasaṃ.

Āraññakesūti araṇṇabhāgesu araṇṇapariyāpannesu. Nanu yattha katthacipi taṇhā sāvajjā evāti codanaṃ sandhāyāha “**gāmantasenāsanesu hī**” ti-ādi, tena “anuttāresu vimokkhesu pīhaṃ upaṭṭhāpayato” ti ettha vuttasinehādayo viya āra-**ññakesu senāsanesu sālāyatā** sevittabbapakkhiyā evāti dasseti.

Attanāvāti sayameva, tena parehi anussāhitānaṃ saraseneva anāgatānaṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ āgamaṃ, āgatānaṃca phāsuvihāraṃ paccāsisantīti dasseti. **Iminā nihārenāti** imāya paṭipattiyā. **Aggahitadhammaggaṇanti** (2.0127)

aggahitassa pariyattidhammassa uggahaṇaṃ. **Gahitasajjhāyakaraṇanti** uggahitassa suṭṭhu atthacintanaṃ. Cintanaṭṭho hi **sajjhāyasaddo**.

Entīti upagacchanti. **Nisīdanti** āsanapaññāpanādinā.

137. Āramitabbatṭhena **kammaṃ ārāmo**. **Kamme ratā**, na ganthadhure, vāsadhure vāti **kammaratā**, **anuyuttāti** tapparabhāvena punappunaṃ pasutā. **Iti kātabba-kammanti** taṃ taṃ bhikkhūnaṃ kātabbaṃ uccāvacakammaṃ cīvaravicāraṇādi. Tenāha “**seyyathidan**” ti-ādi. **Upatthambhananti** dupaṭṭatipaṭṭādikaraṇaṃ. Tañhi paṭhamapaṭalādīnaṃ upatthambhanakāraṇattā tathā

vuttaṃ. Yadi evaṃ kathaṃ ayaṃ kammarāmatā paṭikkhittāti āha “**ekacco hī**” ti-ādi.

Karonto yevāti yathāvuttatiracchānakathaṃ kathentoyeva. Atiracchānakathābhāvepi tassa tattha tapparabhāvadassanattaṃ avadhāraṇavacanaṃ. **Pariyanta-kārī**ti sapariyantaṃ katvā vattā. “Pariyantavatiṃ vācaṃ bhāsitaṃ” ti (dī. ni. 1.9, 194) hi vuttaṃ. **Appabhasso vāti** parimitakathoyeva ekantena kathetabbasseva kathānato. Samāpattisamāpajjanaṃ **ariyo tuṅhībhāvo**.

Niddāyatiyevāti niddokkamane anādīnavadassī niddāyatiyeva. Iriyāpathapariva-ttanādinā na naṃ vinodeti.

Evaṃ saṃsaṭṭho vāti vuttanayena gaṇasaṅgaṇikāya saṃsaṭṭho eva **viharati**.

Dussilā pāpicchā nāmāti sayāṃ nissilā asantaḡaṇasambhāvanicchāya sama-nnāgatattā pāpā lāmakā icchā etesanti pāpicchā.

Pāpapuggalehi mettikaraṇato **pāpamittā**. Tehi sadā saha pavattanena **pāpasa-hāyā**. Tattha ninnatādinā tadadhimmuttatāya **pāpasampavaṅkā**.

138. Saddhā etesaṃ atthīti **saddhāti** āha “**saddhāsampannā**” ti. Āgamanīyapaṭi-padāya āgatasaddhā **āgamanīyasaddhā**, Sā sātisayā mahābodhisattānaṃ paropa-desena vinā saddheyyavatthūṃ aviparītato ogāhetvā (2.0128) adhimuccanatoti āha “**sabbaññubodhisattānaṃ hoti**” ti. Saccapaṭivedhato āgatasaddhā **adhigama-saddhā** surabandhādīnaṃ (dī. ni. aṭṭha. 3.118; dha. pa. aṭṭha. 1.suppabuddhaku-ṭṭhivatthu; udā. aṭṭha. 43) viya. “Sammāsambuddho bhagavā” ti-ādinā buddhādīsu uppajjanakapasādo **pasādasaddhā** mahākappinarājādīnaṃ (a. ni. aṭṭha. 1.1.231; dha. pa. aṭṭha. 1.mahākappinattheravatthu; theragā. aṭṭha. 2.mahākappinatthera-gāthāvaṇṇanā, vitthāro) viya. “Evametan” ti okkantivā pakkhanditvā saddahanava-sena kappanaṃ **okappanaṃ**. **Duvidhāpī**ti pasādasaddhāpi okappanasaddhāpi. Tattha pasādasaddhā aparaneyyarūpā hoti savanamattena pasādanato. Okappa-nasaddhā saddheyyavatthūṃ ogāhetvā anupavisitvā “evametan” ti paccakkhaṃ karontī viya pavattati. Tenāha “**saddhādhimutto vakkalittherasadiso hoti**” ti. **Tassa hī**ti okappanasaddhāya samannāgatassa. Hirī etassa atthīti **hiri**, hiri mano ete-santi **hirimanāti** āha “**pāpa ...pe... cittā**” ti. Pāpato ottappenti ubbijjanti bhāyantīti **ottappī**.

Bahu suttaṃ suttageyyādi etenāti **bahussuto**, suttaggaṇaṃ cettha nidassana-mattaṃ dhāraṇaparicayaparipucchānupekkhanadiṭṭhinijjhānānaṃ pettha icchita-bbattā. Savanamūlakattā vā tesampi taggahaṇeneva gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Attha-kāmena pariyāpuṇitabbato, diṭṭhadhammikādīpurisatthasiddhiyā pariyattabhāvato ca **pariyatti**, tīṇi piṭakāni. **Saccapaṭivedho** saccānaṃ paṭivijjanaṃ. Tadapi bāhu-saccaṃ yathāvuttābhāhusaccakiccanipphattito. **Pariyatti adhippetā** saccapaṭivedhā-vahena bāhusaccena bahussutabhāvassa idha icchitattā. **Soti** pariyattibahussuto. **Catubbidho hoti** pañcamassa pakārassa abhāvato. **Sabbatthakabahussuto**ti nissa-yamuccanakabahussutādayo viya padesiko ahutvā piṭakattaye sabbatthakameva bāhusaccasabbhāvato sabbassa atthassa kāyanato kathanato sabbatthakabahu-ssuto. **Te idha adhippetā** paṭipattipaṭivedhasaddhammānaṃ mūlabhūte pariyatti-saddhamme suppatiṭṭhitabhāvato.

Āraddhanti paggahitaṃ. Taṃ pana duvidhampi vīriyārambhavibhāgena

dassetum “**tatthā**”ti-ādi vuttam. Tattha **ekakā**ti ekākino, vūpakaṭṭhavihārinoti attho.

Pucchivāti (2.0129) parato pucchivā. **Sampaticchāpetunti** “tvam asukanāmo”ti vatvā tehi “āmā”ti paṭijānāpetunti attho. Evaṃ cirakatādi-anussaraṇasamattasatīnepakkānam appakasireneva satisambojjhaṅgabhāvanāpāripūriṃ gacchātīti dassanattam “**evarūpe bhikkhū sandhāyā**”ti vuttam. Tenevāha “apicā”ti-ādi.

139. Bujjhati etāyāti “bodhī”ti laddhanāmāya sammādiṭṭhi-ādidhammasāmaggiyā aṅgoti **bojjhaṅgo**, pasattho, sundaro vā bojjhaṅgo **sambojjhaṅgo**. **Upaṭṭhānalakkhaṇoti** kāyavedanācittadhammānam asubhadukkhāniccānattabhāvasallakkhaṇasaṅkhātānam ārammaṇe upaṭṭhānam lakkhaṇam etassāti upaṭṭhānalakkhaṇo. Catunnam ariyasaccānam piḷānādippakārato vicayo upaparikkhā lakkhaṇam etassāti **pavicayalakkhaṇo**. Anuppannā kusalānuppādanādivasena cittassa paggaho paggaṇhanam lakkhaṇam etassāti **paggahalakkhaṇo**. Pharaṇam vipphārikatā lakkhaṇam etassāti **pharaṇalakkhaṇo**. Upasamo kāyacittaparilāhānam vūpasamanam lakkhaṇam etassāti **upasamalakkhaṇo**. Avikkhepo vikkhepaviddham sanam lakkhaṇam etassāti **avikkhepalakkhaṇo**. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne pagghaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭattā ajjupekkhanam paṭisaṅkhānam lakkhaṇam etassāti **paṭisaṅkhānalakkhaṇo**.

Catūhi kāraṇehīti satisampajaññaṃ, muṭṭhassatipuggalaparivajjanā, upaṭṭhita-ssatipuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi catūhi kāraṇehi. **Chahi kāraṇehī**ti paripucchakatā, vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi chahi kāraṇehi. **Mahāsatipatṭhānavañṇanāyam** pana “sattahi kāraṇehi” (dī. ni. aṭṭha. 2.385; ma. ni. aṭṭha. 1.118) vakkhati, tam gambhīraññācariyāpaccavekkhaṇāti imam kāraṇam pakkhipitvā veditabbam. **Navahi kāraṇehī**ti apāyabhaya-paccavekkhaṇā, gamanavithipaccavekkhaṇā, piṇḍapātassa apacāyanatā, dāyajjamahattapaccavekkhaṇā, sathumahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārīmahattapaccavekkhaṇā, kusītapuggalaparivajjanā, āraddhavīriyapuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi navahi kāraṇehi. **Mahāsatipatṭhānavañṇanāyam** (dī. ni. aṭṭha. 2.385; ma. ni. aṭṭha. 1.118) pana (2.0130) ānisaṃsadassāvītā, jātimahattapaccavekkhaṇāti imehi saddhiṃ “ekādasā”ti vakkhati. **Dasahi kāraṇehī**ti buddhānussati, dhammānussati, saṅghasīlacāgadevatā-upasamānussati, lūkhapuggalaparivajjanā, siniddhapuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi dasahi. **Mahāsatipatṭhānavañṇanāyam** (dī. ni. aṭṭha. 2.385; ma. ni. aṭṭha. 1.118) pana pasādaniyasuttantapaccavekkhaṇāya saddhiṃ “ekādasā”ti vakkhati. **Sattahi kāraṇehī**ti paṇītabhojanasevanatā, utusukhasevanatā, iriyāpathasukhasevanatā, majjhattapayogatā, sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā, passaddhakāyapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti imehi sattahi. **Dasahi kāraṇehī**ti vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, nimittakusalatā, samaye cittassa paggaṇhanam, samaye cittassa niggahaṇam, samaye cittassa sampahaṃsanam, samaye cittassa ajjupekkhanam, asamāhitapuggalaparivajjanam, samāhitapuggalasevanam, tadadhimuttatāti imehi dasahi kāraṇehi. **Mahāsatipatṭhānavañṇanāyam** (dī. ni. aṭṭha. 2.385; ma. ni. aṭṭha. 1.118) pana “jhānavimokkhapaccavekkhaṇā”ti iminā saddhiṃ “ekādasahī”ti vakkhati. **Pañcahi kāraṇehi**

hīti sattamajjhattatā, saṅkhāramajjhattatā, sattasaṅkhārakelāyanapuggalapariva-
jjanā, sattasaṅkhāramajjhattapuggalasevanā, tadadhimuttatāti imehi pañcahi kāra-
ṇehi. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **mahāsatipaṭṭhānavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.
385; ma. ni. aṭṭha. 1.118) āgamissati. Kāmaṃ bodhipakkhiyadhammā nāma nippa-
riyāyato ariyamaggasampayuttā eva niyyānikabhāvato. Suttantadesanā nāma
pariyāyakathāti **“iminā vipassanā ...pe... kathesī”** ti vuttaṃ.

140. Tebhūmake saṅkhāre “aniccā”ti anupassati etāyāti **aniccānupassanā**,
tathā pavattā vipassanā, sā pana yasmā attanā sahaḡatasaññāya bhāvitāya vibhā-
vitā eva hotīti vuttaṃ **“aniccānupassanāya saddhiṃ uppannasaññā”** ti. Saññāsī-
sena vāyaṃ vipassanāya eva niddeso. **Anattasaññādisupi** eseva nayo. **Lokiyavipa-
ssanāpi honti**, yasmā “aniccan”ti-ādinā tā pavattantīti. **Lokiyavipassanāpīti pi-sa-
ddena** missakāpettha santīti atthato āpannanti atthāpattisiddhamatthaṃ niddhā-
retvā sarūpato dassetuṃ **“virāgo”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **āgatavasenāti** tathā āgata-
pāḡivasena “virāgo nirodho”ti hi tattha (2.0131) nibbānaṃ vuttanti idha “virāga-
saññā, nirodhasaññā”ti vuttasaññā nibbānārammaṇāpi siyuṃ. Tena vuttaṃ **“dve
lokuttarāpi hontī”** ti.

141. Mettā etassa atthīti **mettaṃ**, cittaṃ. Taṃsamuṭṭhānaṃ kāyakammaṃ **mettaṃ
kāyakammaṃ**. Esa nayo sesadvayepi. Imānīpi mettākāyakammādīni bhikkhūnaṃ
vasena āgatāni tesaṃ seṭṭhaparisabhāvato. Yathā pana bhikkhūsupi labbhanti,
evaṃ gihīsipi labbhanti catuparisasādhāraṇattāti taṃ dassento **“bhikkhūnañhī”**-
ti-ādimāha. Kāmaṃ ādibrahmacariyakadhammassavanenapi mettākāyaka-
mmāni labbhanti, nippariyāyato pana cārittadhammassavanena ayamattho icchi-
toti dassento **“ābhisamācārikadhammapūraṇaṃ”** ti āha. **Tepiṭakampi buddhava-
canaṃ** paripucchana-atthakathanavasena pavattiyamānaṃ hitajjhāsayena pava-
ttitabbato.

Āvīti pakāsaṃ, pakāsabhāvo cettha yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ karīyati,
tassa sammukhabhāvatoti āha **“sammukhā”** ti. **Rahoti** appakāsaṃ, appakāsatā ca
yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ karīyati, tassa paccakkhābhāvatoti āha **“parammu-
khā”** ti. **Sahāyabhāvagamaṃ** tesaṃ purato. **Ubhayehīti** navakehi, therehi ca.

Paggayhāti paggaṇhitvā uccaṃ katvā.

Kāmaṃ mettāsinehasiniddhānaṃ nayanānaṃ ummīlanā, pasannena mukhena
olokanañca mettaṃ kāyakammameva, yassa pana cittassa vasena nayanānaṃ
mettāsinehasiniddhatā, mukhassa ca pasannatā, taṃ sandhāya vuttaṃ **“mettaṃ
manokammaṃ nāmā”** ti.

Lābhasaddo kammaśādhano “lābhāvata, lābho laddho”ti-ādīsū viya, so cettha
“dhammaladdhā”ti vacanato atītakālikoti āha **“cīvarādayo laddhapaccayā”** ti.
Dhammato āgatāti **dhammikā**. Tenāha “dhammaladdhā”ti. Imameva hi atthaṃ
dassetuṃ **“kuhanādi”** ti-ādi vuttaṃ. Cittena vibhajanapubbakaṃ kāyena vibhaja-
nanti mūlameva dassetuṃ **“evaṃ cittena vibhajanā”** ti vuttaṃ, tena cittuppādama-
ttenapi paṭivibhāgo na kātabboti dasseti. **Appaṭivibhattanti** bhāvanapūṃsakani-
ddeso, appaṭivibhattaṃ vā lābhaṃ bhuñjatīti kammaniddeso eva.

Taṃ (2.0132) **taṃ neva gihīnaṃ deti** attano ājīvasodhanatthaṃ. **Na attanā**

bhuñjati attanāva na paribhuñjati “mayham asādhāraṇabhogitā mā hotū”ti. “**Paṭiggaṇhanto ca ...pe... passati**”ti iminā tassa lābhassa tīsupi kālesu sādharmaṇato ṭhapanam dassitam. “**Paṭiggaṇhanto ca saṅghena sādharmaṇam hotū**”ti iminā paṭiggahaṇakālo dassito, “**gahetvā ...pe... passati**”ti iminā paṭiggahitakālo, tadubhayaṃ pana tādisena pubbābhogena vinā na hotīti atthasiddho purimakālo. Tayidaṃ paṭiggahaṇato pubbe vassa hoti “saṅghena sādharmaṇam hotūti paṭiggahessāmi”ti. Paṭiggaṇhantassa hoti “saṅghena sādharmaṇam hotūti paṭiggaṇhāmi”ti. Paṭiggahetvā hoti “saṅghena sādharmaṇam hotūti paṭiggahitam mayā”ti evaṃ tilakkhaṇasampannam katvā laddhalābham osānalakkhaṇam avikopetvā paribhuñjanto sādharmaṇabhogī, appaṭivibhattabhogī ca hoti.

Imaṃ pana sāraṇiyadhammanti imaṃ catuttham saritabbayuttadhammam. **Na hi ...pe... gaṇhanti**, tasmā sādharmaṇabhogitā eva dussīlassa natthīti ārambhopi tāva na sambhavati, kuto pūraṇanti adhippāyo. “**Parisuddhasīlo**”ti iminā lābhassa dhammikabhāvam dasseti. “**Vattam akhaṇḍento**”ti iminā appaṭivibhattabhogitam, sādharmaṇabhogitañca dasseti. Sati pana tadubhaye sāraṇiyadhammo pūrito eva hotīti āha “**pūreti**”ti. “**Odissakam katvā**”ti etena anodissakam katvā pituno, ācariyupajjhāyādīnam vā therāsanato paṭṭhāya dentassa

sāraṇiyadhammoyeva hotīti. **Sāraṇiyadhammo panassa na hotīti** paṭijaggana-
tṭhāne odissakaṃ katvā dinnattā. Tenāha “**palibodhajagganaṃ nāma hotī**” ti-ādi.
Yadi evaṃ sabbena sabbaṃ sāraṇiyadhammapūrakassa odissakadānaṃ na
vaṭṭatīti? No na vaṭṭati yuttatṭhāneti dassento “**tena panā**” ti-ādimāha. Gilānādīnaṃ
odissakaṃ katvā dānaṃ appaṭivibhāgapakkhikaṃ “asukassa na dassāmi” ti paṭi-
kkhepassa abhāvato. Byatirekappadhāno hi paṭivibhāgo. Tenāha “**avasesa-**
” ti-ādi. **Adātumpīti pi-saddena dātumpi** vaṭṭatīti dasseti, tañca kho karuṇāyanava-
sena, na vattapūraṇavasena.

Susikkhitāyāti sāraṇiyadhammapūraṇavidhimhi suṭṭhu sikkhitāya, sukusalāyāti
attho. Idāni tassā kosallaṃ dassetuṃ “**susikkhitāya hī**” ti-ādi (2.0133) vuttaṃ.
“**Dvādasahi vassehi pūrati, na tato oran**” ti iminā tassa duppūraṇaṃ dasseti. Tathā
hi so mahapphalo mahānisaṃso, diṭṭhadhammikehipi tāva garutarehi phalānisaṃ-
sehi ca anugato. Taṃsamaṅgī ca puggalo visesalābhī ariyapuggalo viya loke
acchariyabbhutadhammasamannāgato hoti. Tathā hi so duppajahaṃ dānama-
yassa, sīlamayassa ca puññassa paṭipakkhadhammaṃ sudūre vikkhambhitaṃ
katvā suvisuddhena cetasā loke pākaṭo paññāto hutvā viharati, tassimamatthaṃ
byatirekato, anvayato ca vibhāvetuṃ “**sace hī**” ti-ādi vuttaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Idāni ye samparāyike, diṭṭhadhammike ca ānisaṃse dassetuṃ “**evan**” ti-ādi
vuttaṃ. **Neva issā, na macchariyaṃ hoti** cirakālabhāvanāya vidhutabhāvato. **Manu-**
ssānaṃ piyo hoti Pariccāgasīlatāya visuddhattā. Tenāha “dadaṃ piyo hoti
bhajanti naṃ bahū” ti-ādi (a. ni. 5.34). **Sulabhapaccayo hoti** dānavasena uḷārajjhā-
sayānaṃ paccayalābhassa idhānisaṃsabhāvato dānassa. **Pattagataṃ assa diyya-**
mānaṃ na khīyati pattagatavasena dvādasavassikassa mahāpattassa avicche-
dena pūritattā. **Aggabhaṇḍaṃ labhati** devasikaṃ dakkhiṇeyyānaṃ aggato
paṭṭhāya dānassa dinnattā. **Bhayevā ...pe... āpajanti** deyyapaṭiggāhakavikappaṃ
akatvā attani nirapekkhacittena cirakālaṃ dānapūratāya pasādītacittattā.

Tatrāti tesu ānisaṃsesu vibhāvetabbesu. **Imāni** taṃ dīpanāni **vatthūni** kāraṇāni.
Alabhantāpīti amahāpuññatāya na lābhino samānāpi. **Bhikkhācāramaggasabhā-**
ganti sabhāgaṃ tabbhāgiyaṃ bhikkhācāramaggaṃ **jānanti**.

Anuttarimanussadhammattā, therānaṃ saṃsayavinodanattañca “**sāraṇiya-**
dhammo me bhante pūrīto” ti āha. Tathā hi dutiyavattusmimpi therena attā pakā-
sīto. Manussānaṃ piyatāya, sulabhapaccayatāyapi idaṃ vatthumeva. Pattagatā-
khīyanassa pana visesaṃ vibhāvanato “**idaṃ tāva ...pe... ettha vatthun**” ti vuttaṃ.

Giribhaṇḍamahāpūjāyāti (2.0134) cetiyagirimhi sakalalaṅkādiṇe, yojanappa-
māṇe samudde ca nāvāsaṅghāṭṭadīke ṭhapetvā dīpapupphagandhādīhi kariyamā-
namahāpūjāyaṃ. **Pariyāyenapīti** lesenapi. **Anucchavikanti** sāraṇiyadhammapūra-
ṇatopi **idaṃ** yathābhūtapavedanaṃ **tumhākaṃ anucchavikanti** attho.

Anārocetvāva palāyimsu corabhayena. “Attano dujjīvikāyā” ti ca vadanti.

Vaṭṭissatīti kappissati. **Therī sāraṇiyadhammapūrikā ahoṣi**, therassa pana sīlate-
jeneva devatā ussukkaṃ āpajji.

Natthi etesaṃ khaṇḍanti **akhaṇḍāni**. Taṃ pana nesamaṃ khaṇḍaṃ dassetuṃ
“**yassā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha upasampannasīlānaṃ uddesakkamena ādi antā vedi-

tabbā. Tenāha “**sattasū**”ti-ādi. Anupasampannasilānaṃ pana samādānakkame-
napi ādi antā labbhanti. **Pariyante chinnaṣāṭako viyā**Ti vatthante, dasante vā
chinnavatthaṃ viya, visadisūdāharaṇaṃ cetam “akhaṇḍānī”ti imassa adhigatattā.
Evaṃ sesānipi udāharaṇāni. Khaṇḍitabhinnatā khaṇḍaṃ, taṃ etassa atthīti
khaṇḍaṃ, sīlaṃ. “**Chiddan**”ti-ādīsupi ese va nayo. **Vemajjhe bhinnaṃ** vinivijjana-
vasena visabhāgavaṇṇena gāvī viyāti sambandho. Sabalarahitāni **asabalāni**.
Tathā **akammāsāni**. Sīlassa **taṇhādāsabyato mocanaṃ** vivaṭṭūpanissayabhāvāpā-
danaṃ. Yasmā ca taṃsamaṅgīpuggalo serī sayamaṃvasī bhujisso nāma hoti,
tasmāpi bhujissāni. Tenevāha “**bhujissabhāvākāraṇato bhujissānī**”ti. Suparisu-
ddhabhāvena pāsaṃsattā **viññūpasatthāni**. Imināhaṃ sīlena devo vā bhavyeṃ,
devaññataro vā, tattha “nicco dhuvo sassato”ti, “sīlena suddhī”ti ca evaṃ ādinā
taṇhādīṭṭhīhi aparāmaṭṭhattā. “Ayaṃ te sīlesu doso”ti catūsupi vipattīsu yāya
kāyaci vipattiyā dassanena **parāmaṭṭhuṃ** anuddhamsetuṃ. Samādhisaṃvattana-
ppayojanāni **samādhisaṃvattanikāni**.

Samānabhāvūpagatasīlāti sīlasampattiyā samānabhāvaṃ upagatasīlā sabhāga-
vuttikā. Kāmaṃ puthujjanānañca catupārisuddhisīle nānattaṃ na siyā, taṃ (2.0135)
pana na ekantikaṃ, idaṃ ekantikaṃ niyatabhāvatoti āha “**natti maggasīle nānatta-**
n”ti. **Taṃ sandhāyetaṃ vuttanti** maggasīlaṃ sandhāya etaṃ “yāni tāni sīlāni-
ti-ādi vuttaṃ.

Yāyanti yā ayaṃ mayhañceva tumhākañca paccakkhabhūtā. **Diṭṭhī**ti maggasa-
mmādiṭṭhī. **Niddosā**ti nidhutadosā, samucchinnarāgādīpāpadhammāti attho. **Niyyā-**
tīti vaṭṭadukkhato nissarati nigacchati. Sayamaṃ niyyantasseva hi “taṃsamaṅgīpu-
ggaṃ vaṭṭadukkhato niyyāpeti”ti vuccati. Yā satthu anusīṭṭhī, taṃ karotīti **takkaro**,
tassa, yathānusīṭṭhaṃ paṭipajjanakassāti attho. **Samānadiṭṭhibhāvanti** sadisadiṭṭhi-
bhāvaṃ saccasampaṭivedhena abhinnadiṭṭhibhāvaṃ. **Vuddhiyevā**ti ariyavinaye
guṇehi vuḍḍhiyeva, no parihānīti ayaṃ aparihāniyadhammadesanā attanopi sāsā-
nassa addhāniyataṃ ākaṅkhanena bhagavatā idha desitā.

142. Āsannaparibbānattāti katipayamaśādhikena saṃvaccharamattena pari-
nibbānaṃ bhavissatīti katvā vuttaṃ. **Etaṃyevā**ti “iti sīlan”ti-ādikaṃyeva **iti sīlanti**
ettha **iti**-saddo pakārattho, parimāṇattho ca ekajjhaṃ katvā gahitoti āha “**evaṃ**
sīlaṃ ettakaṃ sīlan”ti. **Evaṃ sīlanti** evaṃ pabhedamaṃ sīlaṃ. **Ettakanti** etaṃ
paramaṃ, na ito bhīyo. **Catupārisuddhisīlanti** maggassa sambhārabhūtaṃ lokiya-
catupārisuddhisīlaṃ. **Cittekaggatā samādhī**ti etthāpi ese va nayo. **Yasmiṃ sīle**
ṭhatvāti yasmiṃ lokuttarakusalassa padaṭṭhānabhūte “pubbeva kho panassa kāya-
kammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hoti”ti (ma. ni. 3.431; kathā. 874) evaṃ
vuttasīle paṭiṭṭhāya. **Eso**Ti maggaphalasaṃmādhī. **Paribhāvitoti** tena sīlena sabbaso
bhāvito sambhāvito. **Mahapphalo hoti mahānisaṃso**Ti maggasaṃmādhī tāva sāmā-
ññaphalehi mahapphalo, vaṭṭadukkhavūpasameṃ mahānisaṃso. Itaro paṭippa-
ssadhipphānena mahapphalo, nibbutisukhuppattiyā mahānisaṃso. **Yamhi samā-**
dhimhi ṭhatvāti yasmiṃ lokuttarakusalassa padaṭṭhānabhūte pādakajjhānasamā-
dhimhi ceva vuṭṭhānagāminisamādhimhi ca ṭhatvā. **Sāti** maggaphalapaññā. **Tena**
paribhāvitāti tena yathāvuttasaṃmādhinā sabbaso bhāvitā paribhāvitā. Mahapphala-

mahānisamsatā samādhimhi vuttanayena veditabbā. Api ca te bojjhaṅgamagga-
 ṅgajhānaṅgappabhedahetutāya **mahapphalā** sattadakkhiṇeyyapuggalavibhāgahe-
 tutāya (2.0136) **mahānisamsāti** veditabbā. **Yāya paññāya ṭhatvāti** yāyaṃ vipassa-
 nāpaññāyaṃ, samādhivipassanāpaññāyaṃ vā ṭhatvā. Samathayānikassa hi
 samādhisahagatāpi paññā maggādhigamāya visesapaccayo hotiyeva. **Sammade-
 vāti** suṭṭhuyeva yathā āsavānaṃ lesopi nāvasissati, evaṃ sabbaso **āsavehi vimu-
 ccati**. Aggamaggakkhaṇaṇhi sandhāyetaṃ vuttaṃ.

143. Lokiyatthasaddānaṃ viya abhiranta-saddassa siddhi daṭṭhabbā. Abhi-
 rantam abhiratam abhiratīti hi atthato ekaṃ. Abhiranta-saddo cāyaṃ abhirucipari-
 yāyo, na assādapariyāyo. Assādavasena hi katthaci vasantassa assādavatthuviga-
 mena siyā tassa tattha anabhirati, yadidaṃ khīṇāsavānaṃ natthi, pageva buddhā-
 nanti āha “**buddhānaṃ ...pe... natthī**” ti. Abhirativasena katthaci vasitvā tadabhā-
 vato aññattha gamanaṃ nāma buddhānaṃ natthi. Veneyyavinayanattham pana
 katthaci vasitvā tasmim siddhe veneyyavinayanatthameva tato aññattha
 gacchanti, ayamettha yathārucci. **Āyāmāti** ettha ā-saddo “āgacchā” ti iminā samā-
 tthoti āha “**ehi yāmā**” ti. **Ayāmāti** pana pāṭhe a-kāro nipātamattaṃ. **Santikāvacarattā
 theram ālapati**, na pana tadā satthu santike vasantānaṃ bhikkhūnaṃ abhāvato.
 Aparicchinnagaṇano hi tadā bhagavato santike bhikkhusaṅgho. Tenāha “mahatā
 bhikkhusaṅghena saddhin” ti. **Ambalaṭṭhikāgamananti** ambalaṭṭhikāgamanapaṭi-
 saṃyuttapāṭhamāha. **Pāṭaligamaneti** etthāpi eseva nayo. **Uttānameva** anantaram,
 heṭṭhā ca saṃvaṇṇitarūpattā.

Sāriputtasīhanādavaṇṇanā

145. “**Āyasmā sāriputto**” ti-ādi pāṭhajātam. **Sampasādaniyeti** sampasādaniya-
 sutte (dī. ni. 3.141) **vitthāritam** porāṇaṭṭhakathāyaṃ, tasmā mayampi tattheva naṃ
 atthato vitthārayissāmāti adhippāyo.

Dussīla-ādīnavavaṇṇanā

148. Āgantvā vasanti ettha āgantukāti **āvasatho**, tadeva agāranti āha “**āvasathā-
 gāranti āgantukānaṃ āvasathagehan**” ti. **Dvinnaṃ** (2.0137) **rājūnanti** licchavirāja-
 magadharājūnaṃ. **Sahāyakāti** sevakā. **Kulānīti** kuṭumbike. Santhatanti **santhari**,
 sabbaṃ santhari sabbasanthari, taṃ **sabbasanthariṃ**. Bhāvanapuṃsakaniddeso
 cāyaṃ. Tenāha “**yathā sabbaṃ santhatam hoti, evan**” ti.

149. **Dussīloti** ettha du-saddo abhāvatto “duppañño” ti-ādīsu (ma. ni. 1.449; a.
 ni. 5.10) viya, na garahatthoti āha “**asīlo nissīlo**” ti. **Bhinnasaṃvaroti** ettha yo samā-
 dinnasīlo kenaci kāraṇena sīlabhedam patto, so tāva bhinnasaṃvaroti hoti. Yo
 pana sabbena sabbaṃ asamādinnasīlo ācārahīno, so katham bhinnasaṃvaroti
 nāma hotīti? Sopi sādhusamācārassa parihāniyassa bheditattā bhinnasaṃvaroti
 eva nāma. Vissaṭṭhasaṃvaroti saṃvararahitoti hi vuttaṃ hoti.

Tam tam sippaṭṭhānaṃ. **Māghātakāleti** “mā ghātetha pāṇino” ti evaṃ māghātāti

ghosanaṃ ghositadivase.

Abbhuggacchati pāpako kittisaddo.

Ajjhāsayena maṅku hotiyeva vippaṭṭisāribhāvato.

Tassāti dussilassa. **Samādāya pavattiṭṭhānanti** utṭhāya samuṭṭhāya katakāraṇaṃ. **Āpāthaṃ āgacchatīti** taṃ manaso upaṭṭhāti. **Ummīletvā idhalokanti** ummīlanakāle attano puttadārādiddassanavasena idha lokaṃ **passati**. **Nimīletvā paralokanti** nimīlanakāle gatinimittupaṭṭhānavasena paralokaṃ **passati**. Tenāha “**cattāro apāyā**” ti-ādi. **Pañcamapadanti** “kāyassa bheda” ti-ādinā vutto pañcama ādīnavakoṭṭhāso.

Sīlavanta-ānisaṃsavaṇṇanā

150. Vuttavipariyāyenāti vuttāya ādīnavakathāya vipariyāyena. “Appamatto taṃ taṃ kasivāṇijjādiṃ yathākālaṃ sampādetuṃ sakkoti” ti-ādinā “pāsaṃsaṃ sīlamassa atthīti **sīlavā**. **Sīlasampanno** Ti sīlena samannāgato. Sampannasīlo” ti evamādikāṃ pana atthavacanaṃ sukaranti anāmaṭṭhaṃ.

151. Pāḷimuttakāyāti (2.0138) saṅgīti-anāruḷhāya **dhammikathāya**. **Tatthevā** Ti āvasathāgāre eva.

Pāṭaliputtanagaramāpanavaṇṇanā

152. Issariyamattāyāti issariyappamāṇena, issariyena ceva vittūpakaraṇena cāti evaṃ vā attho daṭṭhabbo. Upabhogūpakaraṇānipi hi loke “mattā”ti vuccanti. **Pāṭaligāmaṃ nagaraṃ katvāti** pubbe “pāṭaligāmo”ti laddhanāmaṃ ṭhānaṃ idāni nagaraṃ katvā. **Māpentīti** paṭiṭṭhāpenti. **Āyamukhapacchindanattanti** āyadvārānaṃ upacchedanāya. “**Sahassasevā**”ti vā pāṭho, sahasaso eva. Tenāha “**ekeka- vaggavasena sahasaṃ sahasaṃ hutvā**”ti. **Gharavatthūnīti** gharapatiṭṭhāpana- ṭṭhānāni. **Cittāni namantīti** taṃtaṃdevatānubhāvena tattha tattheva cittāni namanti vatthuvijjāpāṭhakānaṃ, yattha yattha tāhi vatthūni pariggahitāni. **Sippānu- bhāvenāti** sippānugatavijjānubhāvena. **Nāgaggāhoti** nāgānaṃ nivāsappariggaho. Sesadvayesupi eseva nayo. **Pāsāṇoti** appalakkhaṇapāsāṇo. **Khāṇukoti** yo koci khāṇuko. **Sippaṃ jappitvā** tādisaṃ sārambhaṭṭhānaṃ pariharitvā anārambhe ṭhāne tāhi vatthupariggāhikāhi **devatāhi saddhiṃ mantayamānā viya** taṃtaṃge- hāni **māpenti** upadesadānavasena. **Nesanti** vatthuvijjāpāṭhakānaṃ, sabbāsaṃ devatānaṃ. **Maṅgalaṃ vaḍḍhāpessantīti** maṅgalaṃ brūhessanti. Paṇḍitadassanā- dīni hi uttamamaṅgalāni. Tenāha “**atha mayan**”ti-ādi.

Saddo abhuggacchati avayavadhammena samudāyassa apadisitabbato yathā “alaṅkato devadatto”ti.

Ariyakamanussānanti ariyadesavāsimanussānaṃ. **Rāsivasenevāti** “sahassaṃ satasahassan”ti-ādinā rāsivaseneva, appakassa pana bhaṇḍassa kayavikkayo aññatthāpi labbhatevāti “rāsivasenevā”ti vuttaṃ. Vāṇijāya patho pavattiṭṭhānanti **vaṇippathoti** purimavikappe attho dutiyavikappe pana vāṇijānaṃ patho pavattiṭṭhā- nanti, **vaṇippathoti** imamattaṃ dassento “**vāṇijānaṃ vasanaṭṭhānan**”ti āha. Bhaṇḍapuṭe bhindanti mocenti etthāti **puṭabhedananti** ayamettha atthoti āha “**bhaṇḍapuṭe ...pe... vuttaṃ hoti**”ti.

Ca-kārattho (2.0139) samuccayattho **vā-saddo**.

153. **Kāḷakaṇṇī sattāti** attanā kaṇhadhammabahulatāya pasesaṅca kaṇhavipākā- natthanibbattinimittatāya “kāḷakaṇṇī”ti laddhanāmā parūpaddavakarā appesakkha- sattā. **Tanti bhagavantaṃ. Pubbaṇhasamayanti** pubbaṇhe ekaṃ samayaṃ. **Gāma- ppavisananīhārenāti** gāmappavesana nivasanākārena. **Kāyapaṭibaddhaṃ katvāti** cīvaraṃ pārupitvā, pattaṃ hatthena gahetvāti attho.

Etthāti etasmim vā sakappitappadese. **Saññateti** sammadeva saññate susaṃvu- takāyavācācette.

Pattim dadeyyāti attanā pasutaṃ puññaṃ tāsāṃ devatānaṃ anuppadaṃjeyya. “**Pūjitā**”ti-ādīsu tadeva pattidānaṃ **pūjā**, anāgate eva upaddave ārakkhasaṃvi- dhānaṃ **paṭipūjā**. “Yebhuyyena ñātimanussā ñātipetānaṃ pattidānādinā pūjana- mānanādīni karonti ime pana aññātakāpi samānā tathā karonti, tasmā nesāṃ sakkaccaṃ ārakkhā saṃvidhātābā”ti aññamaññaṃ sampavāretvā devatā tattha ussukkaṃ āpajantīti dassento “**ime**”ti-ādīmāha. Balikammakaraṇaṃ **mānaṃ**, sampati uppannaparissayaharaṇaṃ **paṭimānanti** dassetuṃ “**ete**”ti-ādi vuttaṃ.

Sundarāni passatīti sundarāni iṭṭhāni eva passati, na aniṭṭhāni.

154. Āṇiyo koṭṭetvā Ti lahuke dārudaṇḍe gahetvā kavāṭaphalake viya añña-maññaṃ sambandhe kātuṃ āṇiyo koṭṭetvā. Nāvāsaṅkhepena kataṃ **uḷumpaṃ**, veḷunaḷādike saṅgharivā valli-ādīhi kalāpavasena bandhitvā kattabbaṃ **kullaṃ**.

Udakaṭṭhānassetam **adhivacananti** yathāvuttassa yassa kassaci udakaṭṭhānassa etaṃ “aṇṇavan”ti adhvacaṇaṃ, samuddassevāti adhippāyo. **Saranti idha nadī adhippetā** sarati sandatīti katvā. **Gambhīravitthanti** agādhaṭṭhena gambhīraṃ, sakalalokattayabyāpitāya vitthataṃ. **Visajjāti** anāsajja appatvā. **Pallāni** tesam ataraṇato. **Vināyeva kullenāti** īdisaṃ udakaṃ kullena īdisena vinā eva **tiṇṇā medhāvino janā**, taṇhāsaraṃ pana ariyamaggasaṅkhātaṃ setuṃ katvā nitti-ṇṇāti yojanā.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Ariyasaccakathāvaṇṇanā

155. Mahāpanādassa (2.0140) rañño. **Pāsādakoṭiyam katagāmoti** pāsādassa patitathupikāya patiṭṭhitatṭhāne niviṭṭhagāmo. **Ariyabhāvakarānanti** ye paṭivijjhanti, tesam ariyabhāvakarānaṃ nimittassa kattubhāvūpacāravaseneva vuttaṃ. Tacchāvipallāsabhūtabhāvena **saccānaṃ**. Anubodho pubbabhāgiyaṃ ñāṇaṃ, paṭivedho maggañāṇena abhisamayo, tattha yasmā anubodhapubbako paṭivedho anubodhena vinā na hoti, anubodhopi ekacco paṭivedhena sambandho, tadubhayābhāvahetukaṅca vaṭṭeva saṃsaraṇaṃ, tasmā vuttaṃ pāliyaṃ “ananubodhā ...pe... tumhākaṅcā”ti. Paṭisandhiggahaṇavasena bhavato bhavantarūpagamaṇaṃ **sandhāvanaṃ**, aparāparaṃ cavanupapajjanavasena saṅcaraṇaṃ **saṃsaraṇanti** āha “**bhavato**”ti-ādi. Sandhāvitasamсарitapadānaṃ kammaśādhanataṃ sandhāyāha “**mayā ca tumhehi cā**”ti paṭhamavikappe. Dutiyavikappe pana bhāvasādhanataṃ hadaye katvā “**mamañceva tumhākaṅcā**”ti yathārutavaseneva vuttaṃ. **Nayanamatthāti** pāpanasamatthā, dīgharajjunā baddhasakuṇaṃ viya rajjuhattho puriso desantaraṃ taṇhārajjunā baddhaṃ sattasantānaṃ abhisāṅkhāro bhavantaraṃ neti etāyāti **bhavanetti**, taṇhā, sā ariyamaggasatthena suṭṭhu hatā chinnāti **bhavanettisamūhatā**.

Anāvattidhammasambodhiparāyaṇavaṇṇanā

156. Dve gāmā “nātikā”ti evaṃ laddhanāmo, ña-kārassa cāyaṃ na-kārādesena niddeso “animittā na nāyare”ti-ādīsu (visuddhi. 1.174; jā. aṭṭha. 2.2.34) viya. Tenāha “**ñātigāmake**”ti. **Giṅjakā** vuccanti iṭṭhakā, giṅjakāhi eva kato āvasathoti **giṅjakāvasatho**. So kira āvāso yathā sudhāparikammaṇa sampayojanaṃ natthi, evaṃ iṭṭhakāhi eva cinitvā chādetvā kato. Tena vuttaṃ “**iṭṭhakāmaye āvasathe**”ti. Tulādaṇḍakavāṭaphalakāni pana dārumayāneva.

157. **Oraṃ** vuccati kāmādhātu, paccayabhāvena taṃ oraṃ bhajantīti **orambhāgiyāni**, orambhāgassa vā hitāni **orambhāgiyāni**. Tenāha “**heṭṭhābhāgiyānan**” ti-ādi. **Tīhi maggehi** heṭṭhimehi tīhi maggehi. Tehi (2.0141) pahātabbatāya hi nesam saṃyojanānaṃ orambhāgiyatā. Orambhañjiyāni vā **orambhāgiyāni** vuttāni niruttinayena. Idāni byatirekamukhena nesam orambhāgiyabhāvaṃ vibhāvetuṃ “**tatthā**” ti-ādi vuttaṃ. Vikkhambhitāni samatthatāvighātena puthujjanānaṃ, samucchināni sabbaso abhāvena ariyānaṃ rūpārūpabhavūpapattiyā vibandhāya na hontīti vuttaṃ “**avikkhambhitāni asamucchinnāni**” ti. **Nibbattavasenā**ti paṭisandhiggahaṇavasena. **Gantuṃ na denti** mahaggatagāmikammāyūhanassa vinibandhanato. **Sakkāyadiṭṭhi-ādīni tīni** saṃyojanāni kāmācchanda-byāpādā viya mahaggatūpapattiyā avinibandhabhūtānipi kāmabhavūpapattiyā visesapaccayattā **tattha** mahaggatabhave **nibbattampi** tannibbattihetukammaparikkhaye kāmabhavūpapattipaccayatāya mahaggatabhavato **ānetvā puna idheva** kāmabhave eva **nibbattāpenti**, Tasmā **sabbā**ni pañcapi saṃyojanāni **orambhāgiyāni eva**. **Paṭisandhivasena anāgamanasabhāvā**ti paṭisandhiggahaṇavasena tasmā lokā idha na āgamanasabhāvā. Buddhadassanatheradassanadhammassavanānaṃ panatthāyassa āgamaṃ anivāritaṃ.

Kadāci karahaci uppattiyā saviraḷākāratā **pariyuṭṭhānamandatāya** abahalatāti **dvedhāpi tanubhāvo**. **Abhiñhanti** bahuso. **Bahalabahalāti** tibbatibbā. Yattha uppajjanti, taṃ santānaṃ maddantā, pharantā, sādhentā, andhakāraṃ karontā uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā **tanukatanukā** Mandamandā **uppajjanti**. “**Puttadhītarō hontī**” ti idaṃ akāraṇaṃ. Tathā hi aṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi te hontī. **Idanti** “rāgadosamohānaṃ tanuttā” ti idaṃ vacanaṃ. **Bhavatanukavasenā**ti appakabhavavasena. **Tanti** mahāsivattherassa vacanaṃ paṭikkhittanti sambandho. Ye bhavā ariyānaṃ labbhanti, te paripuṇṇalakkhaṇabhavā eva. Ye na labbhanti, tattha kīdisaṃ taṃ bhavatanukaṃ, tasmā ubhayathāpi bhavatanukassa asambhavo evāti dassetuṃ “**sotāpannassā**” ti-ādi vuttaṃ. **Aṭṭhame bhavē bhavatanukaṃ natthi** aṭṭhamasseva bhavassa sabbasseva abhāvato. Sesesupi eseva nayo.

Kāmāvacaralokaṃ sandhāya vuttaṃ itarassa lokassa vasena tathā vattuṃ asakkuṇeyyattā. Yo hi sakadāgāmī devamanussalokesu vomissakavasena nibbattati, sopi kāmabhavavaseneva paricchinditabbo. Bhagavatā ca kāmāloke ṭhatvā “saki-deva imaṃ lokaṃ āgantvā” ti (2.0142) vuttaṃ, “imaṃ lokaṃ āgantvā” ti ca iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṃ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati, ime cattāro idha na labbhanti. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṃ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati, ayaṃ idha adhippeto. Aṭṭhakathāyaṃ pana imaṃ lokanti kāmabhavo adhippetoti imamatthaṃ vibhāvetuṃ “**sace hī**” ti-ādinā aññaṃyeva catukkaṃ dassitaṃ.

Catūsu ...pe... sabhāvoti attho apāyagamaniyānaṃ pāpadhammānaṃ sabbaso pahīnattā. **Dhammaniyāmenā**ti maggadhammaniyāmena. **Niyato** upari-

maggādhigamassa avassaṃbhāvibhāvato. Tenāha “**sambodhiparāyaṇo**” ti.

Dhammādāsadhammapariyāyavaṇṇanā

158. Tesam tesam ñāṇagatinti tesam tesam sattānaṃ “asuko sotāpanno, asuko sakadāgāmī” ti-ādinā taṃtaṃñāṇādhigamaṃ. **Ñāṇūpapattiṃ ñāṇābhisamparāyanti** tato parampi “niyato sambodhiparāyaṇo, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissati” ti-ādinā ca ñāṇasahitaṃ uppattipaccayabhāvaṃ. **Oloken-tassa** ñāṇacakkhunā pekkhantassa **kāyakilamathova**, na tena kāci veneyyānaṃ atthasiddhīti adhippāyo. **Cittavihesāti** cittakhedo, sā kilesūpasamaṃhitattā **buddhānaṃ natthi**. Ādīyati ālokīyati attā etenāti **ādāsaṃ**, dhammabhūtaṃ ādāsaṃ **dhammādāsaṃ**, ariyamaggañāṇassetam adhivacanaṃ, tena ariyasāvakaṃ catūsu ariyasaccesu viddhastammohattā attānampi yāthāvato ñatvā yāthāvato byākareyya, tappakāsanato pana dhammapariyāyassa suttassa dhammādāsataṃ veditabbā. **Yena dhammādāsenāti** idha pana maggadhammameva vadati.

Avecca yāthāvato jānitvā tannimitta-uppannapasādo **aveccapasādo**, maggādhigamena uppannapasādo, so pana yasmā pāsāṇapabbato viya niccalo, na ca kenaci kāraṇena vigacchati, tasmā vuttaṃ “**acalena accutenā**” ti.

“**Pañcasīlāni**” ti (2.0143) gahaṭṭhavasenetam vuttaṃ tehi ekantapariharaṇīyato. Ariyānaṃ pana sabbāni sīlāni kantāneva. Tenāha “**sabbopi panettha saṃvaro labbhatiyevā**” ti.

Sabbesanti sabbesaṃ ariyānaṃ. **Sikkhāpadāvirodhenāti** yathā bhūtarocanā-patti na hoti, evaṃ. **Yuttaṭṭhāneti** kātuṃ yuttaṭṭhāne.

Ambapālīgaṇikāvattuvaṇṇanā

161. Tadā kira vesāli iddhā phitā sabbaṅgasampannā ahosi vepullappattā, taṃ sandhāyāha “**khandhake vuttanayena vesāliyā sampannabhāvo veditabbo**” ti. Tasmim̃ kira bhikkhusaṅghe pañcasatamattā bhikkhū navā acirapabbajitā ahesuṃ osannavīriyā ca. Tathā hi vakkhati “tathā kira ekacce bhikkhū osannavīriyā” ti-ādi (dī. ni. aṭṭha. 2.165). **Satipaccupaṭṭhānatthanti** tesam̃ satipaccupaṭṭhāpanattham̃. **Saratīti** kāyādi ke yathāsabhāvato ñāṇasampayuttāya satiyā anussarati upadhāreti. **Sampajānātīti** samam̃ pakārehi jānāti avabujjhati. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana parato **satipaṭṭhānavañṇanāyam** (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1. 106) āgamissati.

Sabbasaṅgāhakanti sarīragatassa ceva vatthālaṅkāragatassa cāti sabbassa nīlabhāvassa saṅgāhakam̃ vacanam̃. **Tassevāti** nīlāti sabbasaṅgāhakavasena vutta-atthasseva. **Vibhāgadassananti** pabhedadassanam̃. Yathā te licchavirājāno apītādivaṇṇā eva keci vilepanavasena pītādivaṇṇā khāyimsu, evam̃ anīlādivaṇṇā eva keci vilepanavasena nīlādivaṇṇā khāyimsūti vuttam̃ “**na tesam̃ pakativañṇo nīlo**” ti-ādi. Nīlo maṇi etesūti **nīlamaṇi**, indanīlamahānīlādinīlaratanavinaddhā alaṅkāra. Te kira suvaṇṇaviracite hi maṇi-obhāsehi ekanīlā viya khāyanti. **Nīlamaṇi-khacitāti** nīlaratanaparikkhittā. **Nīlavatthaparikkhittāti** nīlavatthanīlakampalaparikkhēpā. **Nīlavammikehīti** nīlakaghaṭaparikkhittehi. **Sabbapadesūti** “pītā hontī” ti-ādisabbapadesu. **Parivaṭṭesīti** paṭighaṭṭesi. Āharanti imasmā rājapurisā balinti **āhāro**, tappattajanapadoti āha “**sāhāranti sajanapadan**” ti. Aṅguliphoṭopi aṅguliya cālana vaseneva (2.0144) hotīti vuttam̃ “**aṅgulim̃ cālesun**” ti. **Ambakāyāti** mātugāmena. Upacāravacanam̃ hetam̃ itthīsu, yadidaṃ “ambakā mātugāmo janānikā” ti.

Avalokethāti apavattitvā olokanam̃ oloketha. Taṃ pana apavattitvā olokanam̃ anu anu dassanam̃ hotīti āha “**punappunam̃ passathā**” ti. **Upanethāti** “yathāyam̃ licchavirājaparisā sobhātisayena yuttā, evam̃ tāvatimsaparisā” ti upanayam̃ karotha. Tenāha “**tāvatim̃sehi samake katvā passathā**” ti.

“Upasaṃharatha bhikkhave licchaviparisam̃ tāvatimsasadisan” ti nayidaṃ nimittaggāhe niyojanam̃, kevalam̃ pana dibbasampattisadisā etesam̃ rājūnam̃ issariya-sampattīti anupubbikathāya saggasampattikathanam̃ viya daṭṭhabbam̃. Tesu pana bhikkhūsu ekaccānam̃ tathā nimittaggāhopi siyā, taṃ sandhāya vuttam̃ “**nimittaggāhe uyyojeti**” ti. **Hitakāmatāya** tesam̃ bhikkhūnam̃ yathā āyasmato nandassa hitakāmatāya saggasampattidassanam̃. Tenāha “**tatra kirā**” ti-ādi. **Osannavīriyāti** sammāpaṭipattiyam̃ avasannavīriyā, ossaṭṭhavīriyā vāti attho. **Aniccalakkhaṇavibhāvanatthanti** tesam̃ rājūnam̃ vasena bhikkhūnam̃ aniccalakkhaṇavibhūtabhāvattham̃.

Veļuvagā mavassūpagamanavañṇanā

163. **Samīpe veļuvagāmoti** pubbaṅham̃ vā sāyanham̃ vā gantvā nivattanayogye āsannaṭṭhāne nivīṭṭhā parivāragāmo. **Saṅgammāti** sammā gantvā. **Assāti** bhagavato.

164. **Pharusoti** kakkhaḷo, garutaroti attho. **Visabhāgarogoti** dhātuvisabhāgatāya

samuṭṭhito bahalatararogo, na ābādhamattam. **Ñāṇena paricchinditvā**ti veda-
nānam khaṇikatam, dukkhatam, attasuññatañca yāthāvato ñāṇena paricchijja
parituletvā. **Adhivāsesī**ti tā abhibhavanto yathāparimadditākārasallakkaṇena
attani āropetvā vāsesi, na tāhi abhibhuyyamāno. Tenāha “**avihaññamāno**”ti-ādi.
Adukkhiyamānoti cetodukkhasena adukkiyamāno (2.0145), kāyadukkham
pana “natthi”ti na sakkā vattum. Asati hi tasmim adhivāsanāya eva asambhavoti.
Anāmantetvāti anālapitvā. **Anapaloketvā**ti avissajjitvā. Tenāha “**ovādānusāsaniṃ
adatvāti vuttam hoti**”ti. **Pubbabhāgavīriyenā**ti phalasaṃpattiyā parikkammavīri-
yena. **Phalasaṃpattivīriyenā**ti phalasaṃpattisampayuttavīriyena. **Vikkhambhe-
tvā**ti vinodetvā. Yathā nāma pupphanasamaye campakādirukkhe vekhe dinne
yāva so vekho nāpaniyati, tāvassa pupphanasamatthatā vikkhambhitā vinoditā
hoti, evameva yathāvuttavīriyavekhadānena tā vedanā satthu sarīre yathāpari-
cchinnaṃ kālam vikkhambhitā vinoditā ahesum. Tena vuttam “vikkhambhetvāti
vinodetvā”ti. **Jīvitampi jīvitasāṅkhāro** kammunā saṅkharīyatīti katvā. **Chijjamānam
virodhipaccayasamāyogena** payogasampattiyā **ghaṭetvā ṭhapīyati**. **Adhiṭṭhāyā**ti
adhiṭṭhānam katvā. Tenāha “**dasamāse mā uppajjitthāti samāpattim samāpajji**”ti.
Tam pana “**adhiṭṭhānam, pavattanan**”ti ca vattabattam arahatīti vuttam “**adhiṭṭha-
hitvā pavattetvā**”ti.

Khaṇikasamāpattīti tādisam pubbābhisaṅkhāram akatvā ṭhānaso samāpajjita-
bbasamāpatti. **Puna sarīram vedanā ajjhottharati** savisesapubbābhisaṅkhārassa
akatattā. Rūpasattaka-arūpasattakāni **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** (visuddhi. ṭi.
2.706, 717) vitthāritanayena veditabbāni. **Suṭṭhu vikkhambheti** pubbābhisaṅkhā-
rassa sātīsayattā. Idāni tamattam upamāya vibhāvetum “**yathā nāmā**”ti-ādi
vuttam. **Apabyūḷhoti** apanīto. **Cuddasahākārehi sannetvā**ti tesamyeva rūpasatta-
ka-arūpasattakānam vasena cuddasahi pakārehi vipassanācittam, sakalameva vā
attabhāvam visabhāgarogasañjanitalūkkhabhāvanirogakaraṇāya sinehetvā **na
uppajjiyeva** sammāsambuddhena sātīsayasaṃpattivegena suvikkhambhitattā.

Gilāno hutvā puna vuṭṭhitoti pubbe gilāno hutvā puna tato gilānabhāvato vuṭṭhito.
Madhurakabhāvo nāma sarīrassa thambhitattam, tam pana garubhāvapubba-
kanti āha “**sañjātagarubhāvo sañjātathaddhabhāvo**”ti. “**Nānākārato na upaṭṭhaha-
nti**”ti iminā disāsamhohopi me ahosi (2.0146) sokabalenāti dasseti. **Satipaṭṭhānā-
didhammā**ti kāyānupassanādayo anupassanādhammā pubbe vibhūtā hutvā upa-
ṭṭhahantāpi idāni **mayham pākāṭā na honti**.

165. Abbhantaram karoti nāma attaniyeva ṭhapanato. **Puggalam abbhantaram
karoti nāma** samānattatāvasena dhammena pubbe tassa saṅgaṇhato. **Daharakā-
leti** attano daharakāle. **Kassaci akathetvā**ti kassaci attano antevāsikassa upanigū-
habhūtam gantham akathetvā. **Muṭṭhim katvā**ti muṭṭhigatam viya rahasibhūtam
katvā. Yasmiṃ vā natṭhe sabbo tam mūlako dhammo vinassati, so ādito mūlabhūto
dhammo, mussati vinassati dhammo etena natṭhenāti **muṭṭhi**, tam tathārūpam
muṭṭhim katvā pariharitvā **ṭhapitam kiñci natthīti dasseti**.

Ahamevāti avadhāraṇam bhikkhusaṅghapariharaṇassa aññasādhāraṇicchāda-
ssanattam, avadhāraṇena pana vinā “**aham bhikkhusaṅghan**”ti-ādi bhikkhusa-

ñghapariharaṇe ahaṃkāramamaṃkārahāvāvadassananti daṭṭhabbaṃ. **Uddisitabba-**
ṭṭhenāti “satthā”ti uddisitabbaṭṭhena. **Mā vā ahesuṃ** bhikkhūti adhippāyo. “Mā vā
 ahoṣī”ti vā pāṭho. **Evaṃ na hotīti** “ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmī”ti-ādi ākā-
 rena cittappavatti na hoti. “**Pacchimavaya-anuppattabhāvadīpanatthaṃ vuttan**”ti
 iminā vayo viya buddhakiccampi pariyositakammanti dīpeti. Sakaṭassa bāhappa-
 dese daḥhībāvāya veṭhadānaṃ **bāhabandho**. Cakkanemisandhīnaṃ daḥhībā-
 vāya veṭhadānaṃ **cakkabandho**.

Tamatthanti veṭhamissakena maññeti vuttamatthaṃ. Rūpādayo eva dhammā
 saviggaho viya upaṭṭhānato rūpanimittādayo, tesam **rūpanimittādīnaṃ. Lokiyānaṃ**
vedanānanti yāsaṃ nirodhanena phalasaṃpatti samāpajjitabbā, tāsam nirodhā
 phāsu hoti, tathā bāḥhavedanābhittunnasārīrassāpi. **Tadatthāyā**ti phalasaṃpattivi-
 hāratthāya. Dvīhi bhāgehi āpo gato etthāti **dīpo**, oghena parigato hutvā anajjho-
 tthaṭo bhūmibhāgo, idha pana catūhipi oghehi, saṃsāramahogheneva vā anajjho-
 tthaṭo attā “dīpo”ti adhippeto. Tenāha “**mahāsamuddagatā**”ti-ādi. **Attassaraṇā**ti
 attappaṭisaraṇā. **Attagatikā vā**ti attaparāyaṇāva (2.0147). **Mā aññagatikā**ti aññaṃ
 kiñci gatiṃ paṭisaraṇaṃ parāyaṇaṃ mā cintayittha. Kasmā? Attā nāmettha para-
 matthato dhammo abbhantaraṭṭhena, so evaṃ sampādito tumhākaṃ dīpaṃ tāṇaṃ
 gati parāyaṇanti. Tena vuttaṃ “**dhammadīpā**”ti-ādi. Tathā cāha “attā hi attano
 nātho, ko hi nātho paro siyā”ti (dha. pa. 160, 380) upadesamattameva hi parasmim
 paṭibaddhaṃ, aññā sabbā sampatti purisassa attādhiṇā eva. Tenāha bhagavā
 “tumhehi kiccaṃ ātappaṃ, akkhātāro tathāgatā”ti (dha. pa. 276). **Tamaggeti** tama-
 yogassa agge tassa atikkantābhāvato. Tenevāha “**ime aggatamā**”ti-ādi. **Mamāti**
 mama sāsane. **Sabbepi te catusatipatṭhānagocarā vā**ti catubbidhaṃ satipa-
 ṭṭhānaṃ bhāvetvā brūhetvā tadeva gocaraṃ attano pavattiṭṭhānaṃ katvā ṭhitā eva
bhikkhū agge bhavissanti.

Dutiyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Nimitto bhāsakathāvaṇṇanā

166. Anekavāraṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati, tasmā imaṃ vesālippavesanaṃ
 niyametvā dassetuṃ “kadā pāvisī”ti pucchitvā āgamanato paṭṭhāya taṃ dassento
 “**bhagavā kirā**”ti-ādīmāha. **Āgatamaggenevā**ti pubbe yāva veḷuvagāmakā āgata-
 maggeneva paṭinivattento. **Yathāparicchedenā**ti yathāparicchinna-kālena. **Tatoti**
 phalasaṃpattito. **Ayanti** idāni vuccamānākāro. **Divāṭṭhānolokanā**di parinibbā-
 nassa ekantikabhāvadassanaṃ. **Ossaṭṭhoti** vissaṭṭho **āyusaṅkhāro** “sattāhameva
 mayā jīvitabban”ti.

Jeṭṭhakaniṭṭhabhātikānanti sabbeva sabrahmacārino sandhāya vadati.

Paṭipādessāmīti maggaṭṭipattiyā niyojessāmi. **Maṇiphalaketi** maṇikhacite
 pamukhe atthaphalake. **Taṃ paṭhamam dassananti** yaṃ veḷuvane paribbājaka-
 rūpena āgatassa siddhaṃ dassanaṃ, taṃ paṭhamadassanaṃ. Yaṃ vā anomada-

ssissa bhagavato vacanaṃ saddahantena tadā abhinīhārakāle paccakkhato (2.0148 viya tumhākaṃ dassanaṃ siddhaṃ, taṃ paṭhamadassanaṃ. **Paccāgamanacāri-** **kanti** paccāgamanatthaṃ cārikaṃ.

Sattāhanti accantasamyoge upayogavacanaṃ. Therassa jātovarakagehaṃ kira itaragehato vivekaṭṭhaṃ, vivaṭaṅgaṇaṅca, tasmā devabrahmānaṃ upasaṅkama-
nayogyanti “**jātovarakaṃ paṭijaggathā**” ti vuttaṃ. **Soti** uparevato. **Taṃ pavattinti** tattha vasitukāmatāya vuttaṃ taṃ.

“Jānantāpi tathāgatā pucchanti” ti (pārā. 16, 165) iminā nīhārena **thero** “**ke tumhe**” ti pucchi. “Tvam catūhi mahārājehi mahantataro” ti puṭṭho attano mahattaṃ satthu upari pakkhipanto “**ārāmikasadisā ete upāsike amhākaṃ satthuno**” ti āha. Sāvaka-
sampattikittanampi hi atthato satthu sampattiṃyeva vibhāveti.

Sotāpattiphale patiṭṭhāyāti therassa desanānubhāvena, attano ca upanissayasa-
mpattiyā ñāṇassa paripakkattā sotāpattiphale patiṭṭhahitvā.

Ayanti yathāvuttā. **Etthāti** “vesāliṃ piṇḍāya pāvisī” ti etasmiṃ vesālīpavese. **Anu-**
pubbīkathāti anupubbādīpanī kathā.

167. Udenayakkhassa cetiyatṭhāneti udenassa nāma yakkhassa āyatanabhā-
vena iṭṭhakāhi cite mahājanassa cittīkatakāṭṭhāne. **Katavihāro**ti bhagavantaṃ
uddissa katavihāro. **Vuccatī**ti purimavohārena “udenacetīyan” ti vuccati. **Gotamakā-**
dīsūpīti “gotamakacetīyan” ti evaṃ ādīsūpi. **Eseva** **nayoti** cetiyatṭhāne katavihāra-
bhāvaṃ atidisati. **Vadḍhitāti**

bhāvanāpāripūrivāsena paribrūhitā. **Punappunaṃ katāti** bhāvanāya bahulikarā-
ṇena aparāparaṃ pavattitā. **Yuttayānaṃ viya katāti** yathā yuttaṃ ājaññayānaṃ
chekena sārathinā adhiṭṭhitāṃ yathārucci pavattati, evaṃ yathārucipavattirahataṃ
gamitā. **Paṭiṭṭhānaṭṭhena** adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthu viya katāti** sabbaso upakkile-
savisodhanena iddhivisayatāya pavattiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu
viya katā. **Adhiṭṭhitāti** paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṃtaṃ-adhiṭṭhā-
nayogyatāya ṭhapitā (2.0149). **Samantato citāti** sabbabhāgena bhāvanupacayaṃ
gamitā. Tenāha “**suvaḍḍhitā**” ti. **Suṭṭhu samāraddhāti** iddhibhāvanāya sikhāppa-
tṭiyā sammadeva saṃsevitā.

Aniyamenāti “yassa kassaci” ti aniyamavacanena. **Niyametvāti** “tathāgatassā” ti
sarūpadassanena niyametvā. **Āyuppamāṇanti** paramāyuppamāṇaṃ vadati,
tasseva gahaṇe kāraṇaṃ **brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 1.40; dī. ni. ṭī.
1.40) vuttanayeneva veditabbaṃ. Mahāsivatthero pana “mahābodhisattānaṃ
carimabhava paṭisandhidāyino kammassa asaṅkhyeyyāyukatāsaṃvattanasama-
tthataṃ hadaye ṭhapetvā buddhānaṃ āyusaṅkhārassa parissayavikkhambhanasa-
matthataṃ pāliyaṃ āgatā evāti imaṃ bhaddakappameva tiṭṭheyyā” ti avoca. “**Khaṇḍi-
ccādīhi abhibhuyyati**” ti etena yathā iddhibalena jarāya na paṭighāto, evaṃ tena
maraṇassapi na paṭighātoti atthato āpannamevāti. “Kva saro khitto, kva ca nipati-
to” ti aññathā vuṭṭhitenāpi theravādena aṭṭhakathāvacanameva samatthitanti
daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**so na ruccati ...pe... niyamitan**” ti.

Pariyuṭṭhitacittoti yathā kiñci atthānatthaṃ sallakkhetuṃ na sakkā, evaṃ abhi-
bhūtacitto. So pana abhibhavo mahatā udakoghena appakassa udakassa ajjho-
ttharaṇaṃ viya ahoṣīti vuttaṃ “**ajjhotthacitto**” ti. **Aññopīti** therato, ariyehi vā
aññopi yo koci **puthujjano**. Puthujjanaggahaṇaṅcetta yathā sabbena sabbaṃ
appahīnavipallāso mārena pariyuṭṭhitacitto kiñci atthaṃ sallakkhetuṃ na sakkoti,
evaṃ therō bhagavatā kataṃ nimittobhāsaṃ sabbaso na sallakkhesīti dassa-
natthaṃ. Tenāha “**māro hī**” ti-ādi. **Cattāro vipallāsāti** asubhe “subhan” ti saññāvipa-
llāso, cittavipallāso, dukkhe “sukhan” ti saññāvipallāso, cittavipallāsoti ime cattāro
vipallāsā. **Tenāti** yadipi itare aṭṭha vipallāsā pahīnā, tathāpi yathāvuttānaṃ
catunnaṃ vipallāsānaṃ appahīnabhāvena. **Assāti** therassa. **Maddatīti** phusana-
mattena maddanto viya hoti, aññathā tena maddite sattānaṃ maraṇameva siyā.
Kiṃ sakkhissati, na sakkhissatīti adhippāyo. Kasmā (2.0150) na sakkhissati, nanu
esa aggasāvakaṃ kucchim paviṭṭhoti? Saccaṃ paviṭṭho, tañca kho attano ānu-
bhāvadassanattaṃ, na vibādhanādhippāyena. Vibādhanādhippāyena pana idha
“kiṃ sakkhissati” ti vuttaṃ hadayamaddanassa adhigatattā. **Nimittobhāsanti** ettha
“tiṭṭhatu bhagavā kappan” ti sakalakappaṃ avaṭṭhānāyācanāya “yassa kassaci
ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā” ti-ādinā aññāpadesena attano caturiddhipāda-
bhāvanānubhāvena kappaṃ avaṭṭhānasamatthataṃvasena saññuppādanaṃ
niṃmittaṃ, tathā pana pariyāyaṃ muñcivā ujukaṃyeva attano adhippāyavibhā-
vanaṃ **obhāso**. **Jānantoyeva** vāti mārena pariyuṭṭhitabhāvaṃ jānanto eva. Attano
aparādhahetuto sattānaṃ soko tanuko hoti, na balavāti āha “**dosāropanena sokata-
nukaraṇatthan**” ti. Kiṃ pana therō mārena pariyuṭṭhitacittakāle pavattiṃ pacchā

jānātīti? Na jānāti sabhāvena, buddhānubhāvena pana anujānāti.

Mārayācanakathāvaṇṇanā

168. Anatto niyojento guṇamāraṇena māreti, virāgavibandhanena vā jātinimitatāya tattha tattha jātaṃ jātaṃ mārento viya hotīti “**māretīti māro**”ti vuttaṃ. Ati-viya pāpatāya **pāpimā**. Kaṇhadhammehi samannāgato **kaṇho**. Virāgādiguṇānaṃ antakaraṇato **antako**. Sattānaṃ anattāhapaṭipattiṃ na mucatīti **namuci**. Attano mārapāsenā pamatte bandhati, pamattā vā bandhū etassāti **pamattabandhu**. Sattamasattāhato paraṃ satta ahāni sandhāyāha “**aṭṭhame sattāhe**”ti na pana pallaṅkasattāhādi viya niyata-kiccasa aṭṭhamasattāhassa nāma labbhanato. Sattamasattāhassa hi parato ajapālanigrodhamūle mahābrahmuno, sakkassa ca deva-rañño paṭiññātadhammadesanaṃ bhagavantaṃ ṇatvā “idāni satte dhammadesa-nāya mama visayaṃ atikkamāpessatī”ti sañjātadomanasso hutvā ṭhito cintesi “handā dānāhaṃ naṃ upāyena parinibbāpessāmi, evamassa manoratho aññathattaṃ gamissati, mama ca manoratho ijjhissati”ti. Evaṃ pana cintetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ekaṃ antaṃ ṭhito “parinibbātu dāni bhante bhagavā”ti-ādinā parinibbānaṃ yāci, taṃ sandhāya vuttaṃ “**aṭṭhame sattāhe**”ti-ādi. Tattha **ajjāti** āyusaṅkhārossajjanadivasanaṃ sandhāyāha. Bhagavā cassa abhisandhiṃ jānantopi (2.0151) taṃ anāvikatvā parinibbānassa akālabhāvameva pakāsentō yācanaṃ paṭikkhipi. Tenāha “**na tāvāhan**”ti-ādi.

Maggavasena viyattāti saccasampaṭivedhaveyyattiyena byattā. **Tatheva vinitāti** maggavasena kilesānaṃ samucchadavinayanena vinitā. **Tathā visāradāti** ariyama-ggādhigameneva satthusāsane vesārajappattiyā visāradā, sārājjakarānaṃ diṭṭhi-vicikicchādipāpadhammānaṃ vigamena visāradabhāvaṃ pattāti attho. Yassa sutassa vasena vaṭṭadukkhato nissaraṇaṃ sambhavati, taṃ idha ukkaṭṭhanidde-sena “sutaṃ”ti adhippetanti āha “**tepiṭakavasenā**”ti. Tiṇṇaṃ piṭakānaṃ samūho **tepiṭakaṃ**, tīṇi vā piṭakāni tipiṭakaṃ, tipiṭakameva **tepiṭakaṃ**, tassa vasena. **Tamevāti** yaṃ taṃ tepiṭakaṃ sotabbabhāvena “sutaṃ”ti vuttaṃ, tameva. **Dhammanti** pariyattidhammaṃ. **Dhārentīti** suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasanaṃ viya avina-ssantaṃ katvā suppaṇṇasuppaṇṇavattibhāvena dhārenti hadaye ṭhapenti. Iti pariya-ttidhammavasena bahussutadhammadharabhāvaṃ dassetvā idāni paṭivedhadhammavasenaṃ taṃ dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ariyadhammassāti** magga-phaladhammassa, navavidhassāpi vā lokuttaradhammassa. **Anudhammabhū-tanti** adhigamāya anurūpadhammabhūtaṃ. **Anucchavikapaṭipadanti** ca tameva vipassanādhammamāha, chabbidhā visuddhiyo vā. **Anudhammanti** tassā yathāvut-tapaṭipadāya anurūpaṃ abhisallekhitaṃ appicchatādidhammaṃ. **Caraṇasīlāti** samādāya pavattanasīlā. Anu maggaphaladhammo etissāti vā **anudhammā**, vuṭṭhānagāminivipassanā, tassā caraṇasīlā. **Attano ācariyavādanti** attano ācari-yassa sammāsambuddhassa vādaṃ. Sadevakassa lokassa ācārasikkhāpanena ācariyo, bhagavā. Tassa vādo, catusaccadesanā.

Ācikkhissantīti ādito kathessanti, attanā uggahitanīyāmena pare uggaṇhāpessa-

ntīti attho. **Desessantīti** vācessanti, pāḷiṃ sammā pabodhessantīti attho. **Paññāpe-**
ssantīti pajānāpessanti, saṅkāpessantīti attho. **Paṭṭhapessantīti** pakārehi ṭhape-
 ssanti, pakāsessantīti attho. **Vivarissantīti** vivaṭaṃ karissantīti. **Vibhajissantīti**
 vibhattaṃ karissantīti. **Uttāniṃ karissantīti** anuttānaṃ gambhīraṃ uttānaṃ pākaṭaṃ
 karissantīti. **Saha dhammenāti** ettha **dhamma-saddo** kāraṇapariyāyo “hetumhi
 ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu (2.0152) (vibha. 270) viyāti āha “**sahetukena**
sakāraṇena vacanenā”ti. **Sappāṭihāriyanti** sanissaraṇaṃ, yathā paravādaṃ
 bhañjitvā sakavādo patiṭṭhahati, evaṃ hetudāharaṇehi yathādhigatamatthaṃ
 sampādetvā dhammaṃ kathessanti. Tenāha “**niyyānikaṃ katvā dhammaṃ dese-**
ssanti”ti, navavidhaṃ lokuttaradhammaṃ pabodhessantīti attho. Ettha ca “paññā-
 pessanti”ti-ādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi
 cha byañjanapadāni. Ettāvatā tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ saṃvaṇṇanāyena
 saṅgahetvā dassitaṃ hoti. Vuttañhetuṃ **nettiyaṃ** “dvādasapadāni suttaṃ, taṃ
 sabbaṃ byañjanañca attho cā”ti (netti. saṅkhāre).

Sikkhattayasaṅgahitanti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahaṇaṃ. **Sakalaṃ**
sāsanabrahmacariyanti anavasesaṃ satthusāsanabhūtaṃ seṭṭhacariyaṃ. **Sami-**
ddhanti sammadeva vaḍḍhitaṃ. **Jhānassādavasena**ti tehi tehi bhikkhūhi samadhi-
 gatajhānasukhavasena. **Vuddhippattanti** uḷārapaṇītabhāvagamanena sabbaso
 parivuddhiṃ upagataṃ. **Sabbapāliphullaṃ viya abhiññāsampattivasena** abhiññā-
 sampadāhi sāsanābhivuddhiyā matthakappattito. **Patiṭṭhitavasena**ti patiṭṭhāna-
 sena, patiṭṭhappattiyāti attho. Paṭivedhavasena bahuno janassa hitanti **bāhujaññaṃ**.
 Tenāha “**bahujanābhisamayavasena**”ti. Puthu puthulaṃ bhūtaṃ jātaṃ, puthu vā
 puthuttaṃ bhūtaṃ pattanti **puthubhūtaṃ**. Tenāha “**sabbākāra ...pe... pattan**”ti.
Suṭṭhu pakāsitanti suṭṭhu sammadeva ādikalyāṇādibhāvena paveditaṃ.

Āyusaṅkhāra-ossajjanavaṇṇanā

169. Satim sūpaṭṭhitaṃ katvāti ayaṃ kāyādivibhāgo attabhāvasaññito dukkha-
 bhāro mayā ettakaṃ kālaṃ vahito, idāni pana na vahitabbo, etassa avahanatthaṃ
 cirataraṃ kālaṃ ariyamaggasambhāro sambhato, svāyaṃ ariyamaggo paṭividdho,
 yato ime kāyādayo asubhādito sammadeva pariññātā, catubbidhampi sammā-
 satim yathātathaṃ visaye suṭṭhu upaṭṭhitaṃ katvā. **Ñāṇena paricchinditvāti** yasmā
 imassa attabhāvasaññitassa dukkhabhārassa vahane payoanabhūtaṃ attahitaṃ
 tāva mahābodhimūle eva parisamāpitaṃ, parahitaṃ pana buddhaveneyyavina-
 yanaṃ parisamāpitabbaṃ, taṃ (2.0153) idāni māsattayeneva parisamāpanaṃ
 pāpuṇissati, tasmā abhāsi “visākhapuṇṇamāyaṃ parinibbāyissāmī”ti, evaṃ
 buddhañāṇena paricchinditvā sabbabhāgena nicchayaṃ katvā. **Āyusaṅkhāraṃ**
vissajjīti āyuno jīvitassa abhisāṅkhāraṃ phalasaṃpattidhammaṃ “na samāpa-
 jissāmī”ti vissajjī taṃvissajjaneneva tena abhisāṅkhariyamānaṃ jīvitasāṅkhāraṃ
 “nappavattessāmī”ti vissajjī. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi. Ṭhānamahantatāyapi pavatti-ā-
 kāramahantatāyapi **mahanto pathavīkampo**. Tattha ṭhānamahantatāya bhūmicā-
 lassa mahattaṃ dassetuṃ “**tadā kira ...pe... kampitthā**”ti vuttaṃ. Sā pana jāti-

kkhettabhūtā dasasahassī lokadhātu eva, na yā kāci, yā mahābhinihāramahājāti-ā-dīsipi kampittha. Tadāpi tattikāya eva kampane kiṃ kāraṇaṃ? Jātikkhettabhāvena tasseva ādito pariggahassa katattā. Pariggahakaraṇaṃ cassa dhammatāvāsena veditabbaṃ. Tathā hi purimabuddhānampi tāvatakameva jātikkhettaṃ ahosi. Tathā hi vuttaṃ “dasasahassī lokadhātū, nissaddā honti nirākulā ...pe... mahāsamuddo ābhujati, dasasahassī pakampatī”ti ca ādi (bu. vaṃ. 84-91). UdaKapariyantaṃ katvā chappakārapavedhanena avītarāge bhīṃsetīti bhīṃsano, so eva **bhīṃsanakoti** āha “**bhayajanako**”ti. **Devabheriyoti** devadundubhisaddassa pariyāvavacanamattaṃ. Na cettha kāci bherī “devadundubhi”ti adhippetā, atha kho uppātabhāvena labbhamāno ākāśagato nigghosāsaddo. Tenāha “**devo**”ti-ādi. **Devoti** meggho. Tassa hi acchabhāvena ākāśassa vassābhāvena sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhisamaññā. Tenāha “**devo sukkhagajjitaṃ gajjī**”ti.

Pīivegavissaṭṭhanti “evaṃ cirataraṃ kālaṃ vahito ayaṃ attabhāvasaññito dukkhabhāro, idāni na cirasseva nikkhipissati”ti sañjātasomanasso bhagavā sabhāveneva pīivegavissaṭṭhaṃ **udānaṃ udānesi**. Evaṃ pana udānentena ayampi attho sādhitto hotīti dassanatthaṃ aṭṭhakathāyaṃ “**kasmā**”ti-ādi vuttaṃ.

Tulīyatīti **tulanti tula**-saddo kammasādhanoti dassetuṃ “**tulitan**”ti vuttaṃ. Appānubhāvatāya **paricchinnaṃ**. Tathā hi taṃ parito khaṇḍitabhāvena “parittan”ti vuccati. Paṭipakkhavikkhambhanato dīghasantānatāya, vipulaphalatāya (2.0154) ca **na tulaṃ** na paricchinnaṃ. Yehi kāraṇehi pubbe avisesato mahaggataṃ “atulan”ti vuttaṃ, tāni kāraṇāni rūpāvacarato āruppassa sātisayāni vijjantīti “**arūpāvacaṃ atulan**”ti vuttaṃ, itarañca “**tulan**”ti, **appavipākaṃ** tīsipi kammesu yaṃ tanuvipākaṃ hīnaṃ, taṃ **tulaṃ**. **Bahuvipākanti** yaṃ mahāvipākaṃ paṇītaṃ, taṃ **atulaṃ**. Yaṃ panettha majjhimaṃ, taṃ hīnaṃ, ukkaṭṭhanti dvidhā bhinditvā dvīsū bhāgesu pakkhipitabbaṃ. **Hīnattikavaṇṇanāyaṃ** vuttanayeneva appabahuvipākataṃ niddhāretvā tassa vasena tulātulabhāvo veditabbo. Sambhavati etasmāti **sambhavoti** āha “**sambhavassa hetubhūtan**”ti. **Niyakajjhataratoti** sasantānadhammesu vipassanāvasena,

gocarāsevanāya ca nirato. Savipākaṃ samānaṃ pavattivipākamattadāyikammaṃ savipākaṭṭhena **sambhavaṃ**. Na ca taṃ kāmādhivābhisaṅkhārakanti tato vise-sanatthaṃ “sambhavan”ti vatvā “**bhavasāṅkhāraṇ**”ti vuttaṃ. **Ossajjīti** ariyama-ggena avassajji. **Kavacaṃ viya** attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ attani sambhū-tattā **attasambhavaṃ kilesaṅca abhindīti** kilesabhedasahabhāvikammossajjanaṃ dassento tadubhayassa kāraṇaṃ avoca “**ajjhatarato samāhito**”ti.

Tīrentoti “uppādo bhayaṃ, anuppādo khemaṇ”ti-ādinā vīmaṃsanto. “Tulento tīrento”ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**pañcakkha-ndhā**”ti ādiṃ vatvā bhavasāṅkhārassa avassajjanākāraṃ sarūpato dassesi. “**Evan**”-ti-ādinā pana **udānavañṇanāyaṃ** ādito vuttamatthaṃ nigamanavasena dassesi.

Mahābhūmicālavaṇṇanā

171. Yanti karaṇe vā adhikaraṇe vā paccattavacananti adhippāyena āha “**yena samayena, yasmiṃ vā samaye**”ti. **Ukkhepakavātāti** udakasandhārakavātaṃ upa-cchinditvā ṭhitatṭhānato khepakavātā. “**Satṭhi ...pe... bahalan**”ti idaṃ tassa vātassa ubbedhappamāṇameva gahetvā vuttaṃ, āyāma vitthārato pana dasasaha-ssacakkavāḷappamāṇampi udakasandhārakavātaṃ upacchindatiyeva. **Ākāseti** pubbe vātena patiṭṭhitokāse. **Puna vātoti** ukkhepakavāte tathākatvā vigate udaka-sandhārakavāto puna **ābandhitvā** (2.0155) **gaṇhāti** yathā taṃ udakaṃ na bhassati, evaṃ utthambhentaṃ ābandhanavitānavasena bandhitvā gaṇhāti. **Tato udakaṃ uggacchatīti** tato ābandhitvā gahaṇato tena vātena utthambhitaṃ udakaṃ uggacchati upari gacchati. **Hotiyevāti** antarantarā hotiyeva. **Bahalabhāvenāti** mahāpathaviyā mahantabhāvena. Sakalā hi mahāpathavī tadā oggacchati, ugga-cchati ca, tasmā kampanaṃ **na paññāyati**.

Ijhanassāti icchitathasijhanassa. **Anubhavitabbassa** issariyasampatti-ādikassa. **Parittāti** paṭiladdhamattā nātisubhāvitā. Tathā ca bhāvanā balavatī na hotīti āha “**dubbalā**”ti. Saññāsīsena hi bhāvanā vuttā. **Appamāṇāti** paguṇā subhāvitā. Sā hi thirā daḷhatarā hotīti āha “**balavā**”ti. “Parittā pathavisaññā, appamāṇā āposa-ññā”ti desanāmatameva, āposaññāya pana subhāvitāya pathavīkampo sukhe-neva ijhatīti ayamettha adhippāyo veditabbo. **Samvejento** Dibbasampattiyā pamattaṃ sakkaṃ devarājānaṃ. **Vīmaṃsanto vā** tāvadeva samadhigataṃ attano iddhibalaṃ. Mahāmogallānattherassa pāsādakampanaṃ pākaṇanti taṃ anāma-sitvā saṅgharakkhasāmaṇerassa pāsādakampanaṃ dassetuṃ “**so kirāyasmā**”-ti-ādi vuttaṃ. Pūtimisso gandho etassāti **pūtigandho**, tena **pūtigandheneva** adhiga-tamātukucchisambhavaṃ viya gandheneva **sīsena**, ativiya dārako evāti attho.

Ācariyanti ācariyūpadesaṃ. Iddhābhisaṅkhāro nāma iddhidhappaṭipakkhādī-bhāvena icchitabbo, so ca upāye kosallassa attanā na sammā uggahitattā na tāva sikkhitoti āha “**asikkhitvāya yuddhaṃ pavitṭhosī**”ti. “**Pilavantā**”ti iminā sakala-meva pāsādavatthūṃ udakaṃ katvā adhiṭṭhātabbapāsādova tattha pilavatīti dasseti. Adhiṭṭhānakkamaṃ pana upamāya dassento “**tāta ...pe... jānāhi**”ti āha. Tattha **kapallakapūvanti** āsittakapūvaṃ, taṃ **pacantā** kapāle paṭhamaṃ kiñci

piṭṭhaṃ ṭhapetvā anukkamena vaḍḍhetvā antantena **paricchindanti** pūvaṃ samantato paricchinnaṃ katvā ṭhapenti, evaṃ “āpokasiṇavasena ‘pāsādena patitṭhita-ṭṭhānaṃ udakaṃ hotū’ti adhiṭṭhahanto samantato pāsādassa yāva pariyantā yathā udakaṃ hoti, tathā adhiṭṭhātabban”ti upamāya upadisati.

Mahāpadāne (2.0156) **vuttamevāti** “dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamati”ti (dī. ni. 2.18) vatvā “ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkampi sampakampi sampavedhati”ti (dī. ni. 2.18), tathā “dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati”ti (dī. ni. 2.30) vatvā “ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkampi sampakampi sampavedhati”ti (dī. ni. 2.32) ca mahābodhisattassa gabbhokantiyaṃ, abhijātiyañca dhammatāvasena **mahāpadāne** pathavīkampassa vuttattā itaresupi catūsu ṭhānesu pathavīkampo dhammatāvasenevāti **mahāpadāne** atthato vuttaṃ evāti adhippāyo.

Idāni nesam pathavīkampanaṃ kāraṇato, pavatti-ākārato ca vibhāgaṃ dassetuṃ “**iti imesū**”ti-ādi vuttaṃ. **Dhātukopenāti** ukkhepakadhātusaṅkhātāya vāyodhātuyā pakopena. **Iddhānubhāvenāti** ñāṇiddhiyā vā kammavipākajiddhiyā vā pabhāvena, tejenāti attho. **Puññatejenāti** puññānubhāvena, mahābodhisattassa puññabalenāti attho. **Ñāṇatejenāti** paṭivedhaññānubhāvena. **Sādhukāradānavasenāti** yathā anaññasādhāraṇena paṭivedhaññānubhāvena abhihatā mahāpathavī abhisambodhiyaṃ akampittha, evaṃ anaññasādhāraṇena desanāññānubhāvena abhihatā mahāpathavī akampittha, taṃ panassā sādhukāradānaṃ viya hotīti “sādhukāradānavasenā”ti vuttaṃ.

Yena pana bhagavā asiti-anubyañjanapaṭimaṇḍitadvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa- (dī. ni. 2.33; 3.198; ma. ni. 2.385) vicitrarūpakāyo sabbākāraparisuddhasīlakkhandhādiguṇaratanasamiddhidhammakāyo puññamahattathāmamahattayasa-maha-ā-iddhimahattapaññāmahattānaṃ paramukkaṃsagato asamo asamasamo appaṭipuggalo arahaṃ sammāsambuddho attano attabhāvasaññitaṃ khandhapañcakaṃ kappam vā kappāvasesam vā ṭhapetuṃ samatthopi saṅkhatadhammaṃ paṭijigucchanākārappavattena ñāṇavisesena tiṇāyapi amaññamāno āyusaṅkhārossajjanavidhinā nirapekkho ossajji. Tadanubhāvābhihatā mahāpathavī āyusaṅkhārossajjane akampittha, taṃ panassā kāruññasabhāvasaṅṭhitā viya hotīti vuttaṃ “**kāruññasabhāvenā**”ti (2.0157). Yasmā bhagavā parinibbānasamaye catuvīsati-kōṭisatasahassasaṅkhyā samāpattiyo samāpajji antarantarā phalasaṃpattisaṃpajjanena, tassa pubbhāge sātisaṃyamaṃ tikkhaṃ sūraṃ vipassanāññānañca pavattesi, “yadatthañca mayā evaṃ sucirakālaṃ anaññasādhāraṇo paramukkaṃsagato ñāṇasambhāro sambhato, anuttaro ca vimokkho samadhigato, tassa vata me sikhāppattaphalabhūtā accantaniṭṭhā anupādisesanibbānadhātu ajja samijjhati”ti bhiyyo ativiya somanassappattassa bhagavato pītipphārādiguṇavipulatarānubhāvo parehi asādhāraṇaññāṇāṭisayo udapādi, yassa samāpattibalasamupabrūhitassa ñāṇāṭisayassa ānubhāvaṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ “dveme piṇḍapātā samasamaphalā samasamavipākā”ti-ādi (udā. 75), tasmā tassa ānubhāvena samabhihatā mahāpathavī akampittha. Taṃ panassā tassaṃ velāyaṃ ārodanākārappatti

viya hotīti “**aṭṭhamo ārodanenā**” ti vuttaṃ.

Idāni saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “**mātukucchiṃ okkamante**” ti-ādimāha. **Ayaṃ panatthoti** “sādhukāradānavasena” ti-ādinā vutto attho. **Pathavīdevatāya vasenā**ti ettha samuddadevatā viya mahāpathaviyā adhidevatā kira nāma atthi. Tādise kāraṇe sati tassā cittavasena ayaṃ mahāpathavī saṅkampati sampakampati sampavedhati, yathā vātavalāhakadevatānaṃ cittavasena vātā vāyanti, sītuṅha-abbhavassavalāhakadevatānaṃ cittavasena sītādayo bhavanti. Tathā hi visākhapuṇṇamāyaṃ abhisambodhi-atthaṃ bodhirukkhamūle nisinnassa lokanāthassa antarāyakaraṇatthaṃ upaṭṭhitam mārabalam vidhamituṃ-

“Acetanāyaṃ pathavī, aviññāya sukhaṃ dukhaṃ;

sāpi dānabalā mayhaṃ, sattakkhattuṃ pakampathā” ti. (cariyā. 1.124)-

Vacanasamanantaram mahāpathavī bhijjivā saporisaṃ māraṃ parivattesi. **Etanti** sādhukāradānādi. Yadi pi natthi acetanattā, dhammatāvasena pana vuttanayena siyāti sakkā vattuṃ. Dhammatā pana atthato dhammasabhāvo, so puññadhammassa vā ñāṇadhammassa vā ānubhāvasabhāvoti. Tayidaṃ sabbaṃ vicāritameva, evañca katvā-

“Ime (2.0158) dhamme sammasato, sabhāvasarasalakkhaṇe;

dhammatejena vasudhā, dasasahassī pakampathā” ti. (bu. vaṃ. 1.166);

Ādi vacanañca samatthitaṃ hoti.

Niddiṭṭhanidassananti niddiṭṭhassa atthassa niyyātanaṃ, nigamananti attho. **Ettāvatā**ti pathavīkampādi-uppādajananena ceva pathavīkampassa bhagavato hetunidassanena ca. “**Addhā ajja bhagavatā āyusaṅkhāro ossaṭṭho**” ti sallakkhesi pārisesañāyena. Evañhi tadā thero tamatthaṃ vīmaṃseyya nāyaṃ bhūmikampo dhātu-ppakopahetuko tassa apaññāyamānarūpattā, bāhirakopi isi evaṃ mahānubhāvo buddhakāle natthi, sāsānikopi satthu anārocetvā evaṃ karonto nāma natthi, sesānaṃ pañcannaṃ idāni asambhavo, evaṃ bhūmikampo cāyaṃ mahābhiṃsanako salomahaṃso ahosi, tasmā pārisesato āha “ajja bhagavatā āyusaṅkhāro ossaṭṭhoti sallakkhesī” ti.

Aṭṭhaparisaṅganā

172. Okāsaṃ adatvāti “tiṭṭhatu bhante bhagavā kappan” ti-ādi (dī. ni. 2.178) nayappavattāya therassa āyācanāya avasaraṃ adatvā. **Aññānīpi aṭṭhakāni sampiṇḍento** hetu-aṭṭhakato aññāni parisābhibhāyatanavimokkhavasena tiṇi aṭṭhakāni saṅgahetvā dassento “**aṭṭha kho imā**” ti-ādimāha. “Āyasmato ānandassa sokuppattiṃ pariharanto vikkhepaṃ karonto” ti keci sahasā bhaṇite balavasoko uppajjeyyāti.

Samāgantabbato, samāgacchatīti vā **samāgamo**, parisā. Bimbisārapamukho samāgamo **bimbisārasamāgamo**. Sesadvayepi eseva nayo. Bimbisāra ...pe... samāgamādisadiṣaṃ khattiyaparisaṅgati yojanā. **Aññesu cakkavāḷesupi labbhateyeva** satthu khattiyaparisaṅgati-upasaṅkamaṃ. Ādito tehi saddhiṃ satthu bhāsaṃ **ālāpo**. Kathanapaṭikathanam **sallāpo**. Dhammupasañhitā pucchā paṭi-

pucchā **dhammasākacchā. Saṅghānaṃ paṭicca kathanāṃ** saṅghānapariyāyattā (2.01 vaṇṇa-saddassa “mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimminivā”ti-ādīsu (saṃ. ni. 1. 138) viya. “**Tesan**”ti padaṃ ubhayapadāpekkhaṃ “tesampi lakkhaṇasaṅghānaṃ viya satthu sarīrasaṅghānaṃ, tesāṃ kevalaṃ paññāyati evā”ti. Nāpi āmukkamaṇi-kuṇḍalo bhagavā hotīti yojanā. **Chinnassarā** Ti dvidhābhūtassarā. **Gaggarassarā** ti jajjaritassarā. **Bhāsantaranti** tesāṃ sattānaṃ bhāsato aññaṃ bhāsaṃ. **Vīmaṃsā** ti cintanā. “Kimatthaṃ ...pe... deseti”ti idaṃ nanu attānaṃ jānāpetvā dhamme kathite tesāṃ sātīsayo pasādo hotīti iminā adhippāyena vuttaṃ? Yesāṃ attānaṃ ajānāpetvāva dhamme kathite pasādo hoti, na jānāpetvā, tādise sandhāya satthā tathā karoti. Tattha payojanamāha “**vāsanatthāyā**”ti. **Evaṃ sutopīti** evaṃ aviññāta-desako aviññātāgamanopi suto **dhammo** attano dhammasudhammatāyeva **anā-gate paccayo hoti** suṇantassa.

“**Ānandā**”ti-ādīko saṅgīti-anāruḷho pālīdhammo eva tathā dassito. Esa nayo ito paresupi evarūpesu ṭhānesu.

Aṭṭha-abhibhāyatanaṇṇanā

173. Abhibhavatīti **abhibhu**, parikammaṃ, ñāṇaṃ vā. Abhibhu āyatanaṃ eta-ssāti **abhibhāyatanaṃ**, jhānaṃ. Abhibhavitabbaṃ vā ārammaṇasaṅkhātaṃ āyatanaṃ etassāti **abhibhāyatanaṃ**. Ārammaṇābhibhavanato abhibhu ca taṃ āyatanaṃca yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato, manāyatana-dhammāyatana-bhāvato

vātipi sasampayuttaṃ jhānaṃ **abhibhāyatanam**. Tenāha “**abhibhavanakāraṇāni**” - ti-ādi. **Tāni hīti** abhibhāyatanasaññitāni jhānāni. “**Puggalassa ñāṇuttariyatāyā**” ti idaṃ ubhayatthāpi yojetabbaṃ. Kathaṃ? Paṭipakkhabhāvena paccanīkadhamme abhibhavanti puggalassa ñāṇuttariyatāya ārammaṇāni abhibhavanti. Ñāṇabale- neva hi ārammaṇābhibhavanaṃ viya paṭipakkhābhibhavo pīti.

Parikammavasena ajjhataṃ rūpasaññī, na appanāvasena. Na hi paṭibhāgani- mittārammaṇā appanā ajjhattavisayā sambhavati, taṃ pana ajjhattaparikammava- sena laddhaṃ (2.0160) kasiṇanimittaṃ **avisuddhameva hoti**, na bahiddhāparika- mmavasena laddhaṃ viya visuddhaṃ.

Parittānīti yathāladdhāni suppasarāvamattāni. Tenāha “**avaḍḍhitānīti**. Parittava- senevāti vaṇṇavasena ābhoge vijjamānepi parittavaseneva **idaṃ abhibhāyatanam vuttaṃ**. Parittatā hettha abhibhavanassa kāraṇaṃ. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhāyatanabhāvanā nāma tikkhapaññasseva sambhavati, na itarassāti āha “**ñāṇuttariko puggalo**” ti. **Abhibhavitvā samāpajjati**ti ettha abhibhavanaṃ, samāpa- jjanañca upacārajjhānādhiḡamasamanantameva appanājhānuppādananti āha “**saha nimittuppādenevettha appanam pāpeti**” ti. **Saha nimittuppādenāti** ca appa- nāparivāsābhāvassa lakkhaṇaṃ vacanametaṃ. Yo “khippābhiñño”ti vuccati, tatopi ñāṇuttarasseva abhibhāyatanabhāvanā. **Etthāti** etasmiṃ nimitte. **Appanam pāpeti**ti bhāvanaṃ appanam neti.

Ettha ca keci “uppanne upacārajjhāne taṃ ārabba ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhānapakkhikā eva, tadanantarañca bhavaṅga- parivāsena, upacārāsevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanam pāpeti”ti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ. Na hi parivāsitaaparikkamma- appanāvāro icchito, nāpi mahaggatappamāñajjhānesu viya upacārajjhāne eka- ntato paccavekkhaṇā icchitabbā, tasmā upacārajjhānādhiḡamanato paraṃ katipa- yabhavaṅgacittāvasāne appanam pāpuṇanto “saha nimittuppādenevettha appanam pāpeti”ti vutto. **Saha nimittuppādenevāti** ca adhippāyikamidaṃ vacanaṃ, na nītatthaṃ, adhippāyo vuttanayeneva veditabbo, na antosamāpattiyam tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato. Samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubba- bhāgabhāvanāyavasena jhānakkhaṇe pavattaṃ abhibhavanākāraṃ gahetvā pavattoti daṭṭhabbaṃ. **Abhidhammaṭṭhakathāyam** pana “iminā tassa pubbābhogo kathito”ti (dha. sa. aṭṭha. 204) vuttaṃ. Antosamāpattiyam tathā ābhogābhāve kasmā “jhānasaññāyapī”ti vuttanti āha “**abhibhavana ...pe... atthī**” ti.

Vaḍḍhitappamāṇānīti (2.0161) vipulappamāṇānīti attho, na ekaṅguladvaṅgulā- divasena vaḍḍhiṃ pāpitānīti tathā vaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha “**mahantāni**” ti. **Bhattavaḍḍhitakanti** bhuñjanabhājanaṃ vaḍḍhetvā dinnabhattaṃ, ekāsane purisena bhuñjitabbabhattato upaḍḍhabhattanti attho.

Rūpe saññā **rūpasaññā**, sā assa atthīti **rūpasaññī**, na rūpasaññī **arūpasaññī**, saññāsīsena jhānaṃ vadati. Rūpasaññāya anuppādanaṃ evettha alābhitā.

Bahiddhāva uppananti bahiddhā vatthusmiṃyeva uppannaṃ. **Abhidhamme** pana “ajjhataṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubba- ṇṇāni ...pe... appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti (dha. sa. 220) evaṃ catunnaṃ

abhibhāyatanānaṃ āgatattā **abhidhammatthakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 204) “kasmā pana ‘yathā suttante ajjhataṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittānīti-ādi vuttaṃ, evaṃ avatvā idha catūsupi abhibhāyatanesu ajjhataṃ arūpasaññitāva vuttā’ti codanaṃ katvā ‘ajjhatarūpānaṃ anabhibhavanīyato’ti kāraṇaṃ vatvā, tatha vā hi idha vā bahiddhā rūpāneva abhibhavitabbāni, tasmā tāni niyamato vattabbānīti tatrāpi idhāpi vuttāni. ‘Ajjhataṃ rūpasaññī’ti idaṃ pana satthu desanāvīlāsamattamevā”ti vuttaṃ. Ettha ca vaṇṇābhogarahitāni, sahitāni ca sabbāni parittāni “parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti vuttāni, tathā appamāṇāni “appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti. Atthi hi so pariyāyo parittāni abhibhuyya tāni ce kadāci vaṇṇavasena ābhujitāni honti, suvaṇṇadubbaṇṇāni abhibhuyyāti. Pariyāyakathā hi suttantadesanāti. **Abhidhamme** (dha. sa. 222) pana nippariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visuṃ vuttāni, tathā sahitāni. Atthi hi ubhayattha abhibhavanavisesoti. Tathā idha pariyāyadesanattā vimokkhānampi abhibhavanapariyāyo atthīti “ajjhataṃ rūpasaññī”ti-ādinā paṭhamadutiya-abhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatuttha-abhibhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhībhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanappavattito saṅgahito. **Abhidhamme** pana nippariyāyadesanattā vimokkhābhībhāyatanāni asaṅkarato dassetuṃ vimokkhe vajjetvā abhibhāyatanāni kathitāni; sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṃ vuttāni. Tadetam (2.0162) “ajjhataṃ rūpasaññī”ti āgatassa abhibhāyatanadvayassa **abhidhamme** abhibhāyatanesu avacanato “rūpī rūpāni passati”ti-ādīnañca sabbavimokkhakiccāsādhāraṇavacanabhāvato vavatthānaṃ katanti viññāyati. “Ajjhatarūpānaṃ anabhibhavanīyato”ti idaṃ katthacipi “ajjhataṃ rūpāni passati”ti avatvā sabbattha yaṃ vuttaṃ “bahiddhā rūpāni passati”ti, tassa kāraṇavacanāṃ, tena yaṃ aññahetukaṃ, taṃ tena hetunā vuttaṃ. Yaṃ pana desanāvīlāsahetukaṃ ajjhataṃ arūpasaññitāya eva abhidhamme (dha. sa. 223) vacanaṃ, na tassa aññaṃ kāraṇaṃ maggitabbanti dasseti. Ajjhatarūpānaṃ anabhibhavanīyatā ca tesam bahiddhā rūpānaṃ viya abhūtattā. Desanāvīlāso ca yathāvuttavavatthānavasena veditabbo veneyyajjhāsāyavasena vijjamānapariyāyakathābhāvato. “Suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti eteneva siddhattā na nīlādi abhibhāyatanāni vattabbānīti ce? Taṃ na, nīlādīsu katādhikāraṇaṃ nīlādibhāvasseva abhibhavanakāraṇattā. Na hi tesam parisuddhāparisuddhavaṇṇānaṃ parittatā, appamāṇatā vā abhibhavanakāraṇaṃ, atha kho nīlādibhāvo evāti. Etesu ca parittādikasiṇarūpesu yaṃ yaṃ caritassa imāni abhibhāyatanāni ijjhanti, taṃ dassetuṃ “**imesu panā**”ti-ādi vuttaṃ.

Sabbasaṅgāhakavasenāti sakalanīlavaṇṇanīlanidassananīlanibhāsānaṃ sādharmaṇavasena. **Vaṇṇavasenāti** sabhāvavaṇṇavasena. **Nidassanavasenāti** passitabbatāvasena cakkhuvīññādiviññānavīthiyā gahetabbatāvasena. **Obhāsavasenāti** sappabhāsātāya avabhāsanavasena. **Umāpupphanti** atasipupphaṃ. **Nīlameva hoti** vaṇṇasaṅkarābhāvato. **Bārāṇasisambhavanti** bārāṇasiyaṃ samuṭṭhitaṃ.

Ekaccassa ito bāhirakassa appamāṇaṃ ativitthāritaṃ kasiṇanimittaṃ oloke ntassa bhayaṃ uppajjeyya “kiṃ nu kho idaṃ sakalaṃ lokaṃ abhibhavitvā ajjho ttharivā gaṇhāti”ti, tathāgatassa pana tādisaṃ bhayaṃ vā sārājjaṃ vā natthīti **abhī-**

tabhāvadassanatthameva ānītāni.

Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā

174. Uttānatthāyeva (2.0163) heṭṭhā atthato vibhattatā. Ekaccassa vimokkhoti ghosopi bhayāvaho vaṭṭābhīratabhāvato, tathāgatassa pana vimokkhe upasaṃpajja viharatopi taṃ natthīti **abhītabhāvadassanatthameva ānītāni**.

Ānandayācanakathāvaṇṇanā

178. Bodhīti sabbaññutaññāṇaṃ. Tañhi “**catumaggañāṇapaṭivedhan**” tveva vuttaṃ sabbaññutaññāṇappaṭivedhassa taṃmūlakatā. **Evaṃ vuttabhāvanti** “ākaṅkhamāno ānanda tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyyā”ti (dī. ni. 2.166) evaṃ vuttabhāvaṃ.

179. Tampi oḷārikanimittaṃ kataṃ tassa mārena pariyuṭṭhitacetaso **na paṭi-viddham** na sallakkhitaṃ.

183. Ādikehīti evamādīhi mittāmaccasuhajjāhi. Piyāyitabbato **piyehi**. Manavaḍḍhanato **manāpehi**. **Jātiyā** Ti jāti-anurūpagamanena. **Nānābhāvo** visuṃbhāvo asambaddhabhāvo. **Maraṇena vinābhāvoti** cutiyā tenattabhāvena apunarāvattanato vippayogo. **Bhavana aññathābhāvoti** bhavantaraggahaṇena purimākārato aññākārata “kāmaṃvacarasatto rūpāvacaro hoti”ti-ādinā, tatthāpi “manusso devo hoti”ti-ādināpi yojetabbo. **Kutettha labbhāti** kuto kuhiṃ kismiṃ nāma ṭhāne **ettha** Etasmiṃ khandhappavatte “yaṃ taṃ jātaṃ ...pe... mā palujji”ti laddhuṃ sakkā. Na sakkā eva tādisassa kāraṇassa abhāvatoti āha “**netam ṭhānaṃ vijjati**”ti. Evaṃ acchariyabbhutadhammaṃ **tathāgatassāpi sarīraṃ**, kimaṅgaṃ pana aññesanti adhippāyo. “Paccāvamissati”ti netam ṭhānaṃ vijjati satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā āyusaṅkhārānaṃ ossaṭṭhattā, buddhakiccassa ca pariyosāpitattā. Na hettha māsaṭṭayato paraṃ buddhaveneyyā labbhantīti.

184. Sāsanassa ciraṭṭhīti nāma sasambhārehi ariyamaggadhammehi kevalehīti āha “**sabbaṃ lokiyalokuttaravaseneva kathitaṃ**”ti lokiyāhi (2.0164) sīlasamādhipaññāhi vinā lokuttaradhammasamadhiḡamaṃ asambhavato.

Tatīyabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Nāgāpalokitavaṇṇanā

186. Nāgāpalokitanti nāgassa viya apalokitaṃ, hatthināgassa apalokanasaḍisaṃ apalokananti attho. **Āhaccāti** phusitvā. **Aṅkusakalaggāni viyāti** aṅkusakāni viya aññamaññasmiṃ laggāni āsattāni hutvā ṭhitāni. **Ekābaddhānīti** aññamaññaṃ ekato ābaddhāni. **Tasmāti** gīvaṭṭhīnaṃ ekagghanaṃ viya ekābaddhabhāvena, na kevalaṃ gīvaṭṭhīnaṃyeva, atha kho sabbānīpi tāni buddhānaṃ ṭhapetvā bāhu-

sandhi-ādikā dvādasa mahāsandhiyo, aṅgulisandhiyo ca itarasandhīsu ekābaddhāni hutvā t̥hitāni, yato nesam pakatihatthīnam koṭisahassabalappamāṇam kāyabalam hoti. **Vesālinagarābhimukham akāsi** kaṇṭakaparivattane viya kapilana-garābhimukham. Yadi evam katham tam nāgāpalokitam nāma jātam? Tadjjhāsayam upādāya. Bhagavā hi nāgāpalokitavaseneva apaloketukāmo jāto, puññānubhāvena panassa patiṭṭhitatthānam parivatti, tena tam “nāgāpalokitam” tveva vuccati.

“Idam pacchimakam ānanda tathāgatassa vesāliyā dassanam”ti nayidam vesāliyā apalokanassa kāraṇavacanam anekantikattā, bhūtakathanamattam panetam. Maggasodhanavasena tam dassetvā aññadevettha apalokanakāraṇam dassetukāmo “**nanu cā**”ti-ādimāha. **Tam tam sabbam pacchimidassanameva** anukkamena kusināram gantvā parinibbātukāmatāya tato tato nikkhantattā. “**Anacchariyattā**”ti iminā yathāvuttam anekantikattam pariharati, tayidam sodhanamattam. Idam panettha aviparītam kāraṇanti dassetum “**apicā**”ti-ādi vuttam. Na hi bhagavā sāpekkho vesāliṃ apalokesi, “idaṃ pana me gamanam apunarāgamanam”ti dassanamukhena bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya apalokesi. Tenāha “**apica vesālirājāno**”ti-ādi.

Antakaroti (2.0165) sakalavaṭṭadukkhassa sakasantāne, parasantāne ca vināsakaro abhāvakaro. Buddhacakkhudhammacakkhudibbacakkhumamsacakkhusamantacakkhusaṅkhātehi **pañcahi cakkhūhi cakkhumā**. Savāsanānam kilesānam samucchinnattā sātisayam **kilesaparinibbānena parinibbuto**.

Catumahāpadesavaṇṇanā

187. Mahā-okāseti mahante okāse. Mahantāni dhammassa patiṭṭhāpanatthānāni. Yesu patiṭṭhāpito dhammo nicchīyati asandehato, kāni pana tāni? Āgamana-visiṭṭhāni suttotaraṇādīni. Dutiyavikappe apadisantīti **apadesā**, “sammukhā metam āvuso bhagavato sutam”ti-ādinā kenaci ābhatassa

“dhammo”ti vinicchinane kāraṇaṃ. Kiṃ pana tanti? Tassa yathābhatassa suttota-
raṇādi eva. Yadi evaṃ kathaṃ cattāroti? Yasmā dhammassa dve samparāyā
satthā, sāvakā ca, tesu ca sāvakā saṅghaṇapuggalavasena tividhā, evaṃ
“tumhākaṃ mayā yaṃ dhammo paṭiggahito”ti apadisitabbānaṃ bhedenā cattāro.
Tenāha “sammukhā me taṃ āvuso bhagavato sutan”ti-ādi. Tathā ca vuttaṃ
nettiyaṃ “cattāro mahāpadesā buddhāpadeso saṅghāpadeso sambahulattherāpa-
deso ekattherāpadeso. Ime cattāro mahāpadesā”ti (netti. 18) buddho apadeso eta-
ssāti **buddhāpadeso**. Esa nayo sesesupi. Tenāha “**buddhādayo ...pe... mahākāra-
ṇānī**”ti.

188. Neva abhinanditabbanti na sampaṭicchitabbaṃ. Ganthassa sampaṭi-
cchanaṃ nāma savananti āha “**na sotabban**”ti. **Padabyañjanānī**ti padāni ca
byañjanāni ca, atthapadāni, byañjanapadāni cāti attho. Pajjati attho etehīti **padāni**,
akkharādīni byañjanapadāni. Pajjitabbato **padāni**, saṅkāsanādīni atthapadāni.
Aṭṭhakathāyaṃpana “padasaṅkhātāni byañjanānīti byañjanapadāneva vuttānī”ti
keci, taṃ na, atthaṃ byañjentīti byañjanāni, byañjanapadāni, tehi byañjitabbato
byañjanāni, atthapadānīti ubhayasaṅghato. **Imasmiṃ thāneti** tenābhatasuttassa
imasmiṃ padese. **Pāli vuttāti** kevalo pāḷidhammo pavatto. **Attho vuttoti** pāḷiyā
attho pavatto niddiṭṭho. **Anusandhi kathitoti** yathāraddhadesanāya, upari desa-
nāya ca anusandhānaṃ kathitaṃ sambandho kathito (2.0166). **Pubbāparaṃ**
kathitanti pubbenāparaṃ avirujjhanañceva visesādhānañca kathitaṃ pakāsitaṃ.
Evaṃ pāḷidhammādīni sammadeva sallakkhetvā gahaṇaṃ sādhukaṃ uggaha-
ṇanti āha “**suṭṭhu gahetvā**”ti. **Sutte otāretabbānī**ti ñāṇena sutte ogāhetvā tāreta-
bbāni, taṃ pana ogāhetvā taraṇaṃ tattha otaraṇaṃ anuppavesanaṃ hotīti vuttaṃ
“**sutte otāretabbānī**”ti. Saṃsandetvā dassanaṃ **sandassananti** āha “**vinaye saṃsa-
ndetabbānī**”ti.

Kiṃ pana taṃ suttaṃ, ko vā vinayoti vicāraṇāya ācariyānaṃ matibhedamu-
khena tamatthaṃ dassetuṃ “**ettha cā**”ti-ādi vuttaṃ. **Vinayoti** vibhaṅgapāṭhamāha.
So hi mātikāsaññitassa suttassa atthasūcanato “suttan”ti vattabbaṃ arahati.
Vividhanayattā, viṣiṭṭhanayattā ca **vinayo**, khandhakapāṭho. **Evanti** evaṃ suttavina-
yesu pariggayhamānesu **vinayapiṭakampi na pariyādiyati** parivārapāḷiyā asaṅga-
hitattā. **Suttantābhidhammapiṭakāni vā suttaṃ** atthasūcanādi-atthasambhavato.
Evampīti “suttantābhidhammapiṭakāni suttaṃ, vinayapiṭakaṃ vinayo”ti evaṃ sutta-
vinayavibhāge vuccamānepi. **Na tāva pariyādiyantīti** na tāva anavasesato parigga-
yhanti, kasmāti āha “**asuttanāmakañhī**”ti-ādi. Yasmā “suttan”ti imaṃ nāmaṃ anā-
ropetvā saṅgītampi jātakādibuddhavacanaṃ atthi, tasmā vuttanayena tīṇi piṭakāni
na pariyādiṇṇānīti. Suttanipāta-udāna-itivuttakādīni dīghanikāyādayo viya sutta-
nāmaṃ āropetvā asaṅgītānīti adhippāye panettha jātakādīhi saddhiṃ tānīpi gahi-
tāni. Buddhavaṃsacariyāpiṭakānaṃ panettha aggahaṇe kāraṇaṃ maggitabbaṃ,
kiṃ vā tena magganena? Sabbopāyaṃ vaṇṇanānayo theravādaṃ dassanamu-
khena paṭikkhitto evāti.

Atthīti kiṃ atthi, asuttanāmakaṃ buddhavacanaṃ natthi evāti dasseti. Tathā hi
nidānavāṇṇanāyaṃ (dī. ni. ṭī. 1paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā; sāratta. ṭī.

1paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) amhehi vuttaṃ “suttanti sāmāññavidhi, vise-savidhayo pare”ti. **Taṃ sabbam paṭikkhipivā** “suttanti vinayo”ti-ādinā vuttaṃ saṃvaṇṇanānayaṃ “nāyamatto idhādhippeto”ti paṭisodhetvā. Vineti etena kileseti **vinayo**, kilesavinayanūpāyo, so eva ca naṃ karotīti **kāraṇanti āha “vinayo pana kāraṇan”** ti.

Dhammeti (2.0167) pariyattidhamme. **Sarāgāyāti** sarāgabhāvāya kāmarāgabha-varāgaparibrūhanāya. **Saññogāyāti** bhavasamyojanāya. **Ācayāyāti** vaṭṭassa vaḍḍhanatthāya. **Mahicchatāyāti** mahicchabhāvāya. **Asantuṭṭhiyāti** asantuṭṭhibhāvāya. **Saṅgaṇikāyāti** kilesasaṅgaṇagaṇasaṅgaṇavīhārāya. **Kosajjāyāti** kusītabhāvāya. **Dubbharatāyāti** dupposatāya. **Virāgāyāti** sakalavaṭṭato virajjanatthāya. **Visaññogāyāti** kāmabhavādīhi viṣamuyujanatthāya. **Apacayāyāti** sabbassāpi vaṭṭassa apacayanāya, nibbānāyāti attho. **Appicchatāyāti** paccayappicchatādivasena sabbaso icchāpagamāya. **Santuṭṭhiyāti** dvādasavidhasantuṭṭhibhāvāya. **Pavivekāyāti** pavivittabhāvāya, kāyavivekāditadaṅgavivekādivivekasiddhiyā. **Vīriyārambhāyāti** kāyikassa ceva, cetasikassa ca vīriyassa paggahaṇatthāya. **Subharatāyāti** sukhaposanatthāya. Evaṃ yo pariyattidhammo uggahaṇadhāraṇaparipucchāmanasikāravasena yoniso paṭipajjantassa sarāgādibhāvaparivajjanassa kāraṇaṃ hutvā virāgādibhāvāya saṃvattati, ekaṃsato **eso dhammo. Eso vinayo**, samma-deva apāyādīsu apatanavasena dhāraṇato, kilesānaṃ vinayanato, satthu sammā-sambuddhassa ovādānusiṭṭhibhāvato **etaṃ satthusāsananti dhāreyyāsi jāneyyāsi**, avabujjheyyāsīti attho. Catusaccassa sūcanaṃ suttanti āha “**sutteti tepiṭake buddhavacane**” ti. Tepiṭakañhi buddhavacanaṃ saccavinimuttaṃ natthi. Rāgādivinayanakāraṇaṃ tathāgatena suttapadena pakāsītanti āha “**vinayeti etasmiṃ rāgādivinayakāraṇe**” ti.

Sutte osaraṇaṅcetha tepiṭake buddhavacane pariyāpannatāvaseneva vedītabbaṃ, na aññathāti āha “**suttapaṭipāṭiyā katthaci anāgantvā**” ti. **Challīṃ uṭṭhāpetvāti** arogassa mahato rukkhassa tiṭṭhato upakkamena challiyā sakalikāya, papaṭīkāya vā uṭṭhapanam viya arogassa sāsanaadhammassa tiṭṭhato byañjanamattena tappariyāpannam viya hutvā challisadisam pubbāparaviruddhatādidosam uṭṭhāpetvā paridīpetvā, tādīsāni pana ekaṃsato guḷhavessantarādīpariyāpannāni hontīti āha “**guḷhavessantara ...pe..paññāyantīti attho**” ti. **Rāgādivinayeti** rāgādīnaṃ vinayanatthe. Tadākāratāya **na paññāyamānāni** na dissamānāni **chaḍḍeta-bbāni** vajjitabbāni na gahetabbāni. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

Imasmiṃ (2.0168) **pana ṭhāneti** imasmiṃ mahāpadesaniddesaṭṭhāne. “**Sutte cattāro mahāpadesā**” ti-ādinā vuttampi avuttana saddhiṃ gahetvā pakiṇṇakakathāya mātikaṃ uddisati. Ñātuṃ icchito attho **pañho**, tassa vissajjanāni **pañhābyākaraṇāni**, atthasūcanādi-atthena **suttaṃ**, pāḷi, taṃ suttaṃ anulometi anukūletīti **suttānuloṃmaṃ**, mahāpadeso. Ācariyā vadanti saṃvaṇṇenti pāḷiṃ etenāti **ācariyavādo** aṭṭhakathā. Tassa tassa therassa attano eva mati adhippāyoti **attanomati**. **Dhammavinicchaye patteti** dhamme vinicchinitabbe upaṭṭhite. **Imeti** anantaram vuttā cattāro mahāpadesā. Pamīyati dhammo paricchijjati vinicchīyati etenāti **pamāṇam**. Tenāha “**yaṃ ettha sametī**” ti-ādi. **Itaranti** mahāpadesesu asamentaṃ.

Puna **itaranti** akappiyaṃ anulomentaṃ kappiyaṃ paṭibāhantaṃ sandhāyāha.

Ekamaṣeneva byākātabbo vissajjetabboti **ekamaṣabyākaraṇīyo**. **Vibhajjāti** pucchitamatthaṃ avadhāraṇādibhedena vibhajitvā. **Paṭipucchāti** pucchantaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā. **Ṭhapanīyoti** tidhāpi avissajjanīyattā ṭhapanīyo byākaraṇaṃ akatvā ṭhabetabbo. “Cakkhuṃ aniccaṃ”ti pañhe uttarapadāvadhāraṇaṃ sandhāya **“ekamaṣeneva byākātabban”**ti vuttaṃ niccatāya lesassāpi tattha abhāvato. Purimapadāvadhāraṇe pana vibhajjabyākaraṇīyatā cakkhusotesu visesatthasāmaññatthānaṃ asādhāraṇabhāvato. Dvinnaṃ tesaṃ sadisatācodanā paṭipucchanamukheneva byākaraṇīyā paṭikkhepavasena, anuññātavasena ca vissajjitabboti āha **“yathā cakkhu, tathā sotam ...pe... ayaṃ paṭipucchābyākaraṇīyo pañho”**ti. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti** jīvasarīraṇaṃ anaññatāpañho. Yassa yena anaññatācoditā, so eva paramatthato nupalabbhatīti vañjhātanayassa mattheyyatākittanasadisoti abyākātabbatāya ṭhapanīyo vuttoti. **Imāni cattāri pañhabyākaraṇāni pamāṇaṃ** teneva nayena tesaṃ pañhānaṃ byākātabbato.

Vinayamahāpadeso kappiyānulomavidhānato nippariyāyato **anulomakappiyaṃ** nāma, mahāpadesabhāvena pana taṃsadisatāya suttantamahāpadesesupi **“anulomakappiyaṃ”**ti ayaṃ aṭṭhakathāvohāro. Yadipi tattha tattha bhagavatā pavattitapa-kiṇṇakadesanāva aṭṭhakathā, sā pana dhammasaṅgāhakehi paṭhamaṃ tiṇi piṭṭhāni saṅgāyitvā tassa atthavaṇṇanānurūpeneva (2.0169) vācanāmaggaṃ āropitattā **“ācariyavādo”**ti vuccati ācariyā vadanti saṃvaṇṇenti pāḷiṃ etenāti. Tenāha **“ācariyavādo nāma aṭṭhakathā”**ti. Tisso saṅgītiyo āruḷho eva ca buddhavacanaṃ atthasaṃvaṇṇanābhūto kathāmaggo **mahindattherena tambapaṇṇidīpaṃ** ābhato pacchā tambapaṇṇīyehi mahātherehi **sīhaḷabhāsāya** ṭhapito nikāyantaraladdhisāṅkarapariharaṇatthaṃ. **Attanomati nāma** theravādo. **Nayaggāhenāti** suttādito labbhamānanayaggahaṇena. **Anubuddhiyāti** suttādīniyeva anugatabuddhiyā. **Attano paṭibhānanti** attano eva tassa atthassa vuttanayena upaṭṭhānaṃ, yathā-upaṭṭhitā atthā eva tathā vuttā. **Samentameva gahetabbanti** yathā suttana saṃsandanāti, evaṃ mahāpadesato atthā uddharitabbāti dasseti. Pamādapāṭhavasena ācariyavādassa kadāci pāḷiyā asaṃsandanāpi siyā, so na gahetabboti dassento āha **“ācariyavādopi suttana samentoyeva gahetabbo”**ti. **Sabbadubbālā** puggalassa sayamaṃ paṭibhānabhāvato. Tathā ca **sāpi gahetabbā**, kīdisī? **Suttana samentā yevāti** yojanā. **Tāsūti** tisu saṅgītisu. **“Āgatameva pamāṇaṃ”**ti iminā mahākassapādīhi saṅgītameva “suttan”ti idhādhippetanti tadaññassa suttabhāvameva paṭikkhipati. Tadatthā eva hi tisso saṅgītiyo. **Tatthāti** gārayhasutte. **Na ceva sutte osaranti, na ca vinaye sandissantīti veditabbāni** tassa asuttabhāvato tena “anulomakappiyaṃ suttana samentameva gahetabban”ti vuttaṃ evatthaṃ nigamanavasena nidasseti. Sabbattha “na itaran”ti vacanaṃ tattha tattha gahitāvadhāraṇaphaladaṣṣanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Kammāraputtacundavatthuvaṇṇanā

189. Sūkaramaddavanti vanavarāhassa mudumaṃsaṃ. Yasmā cundo ariyasā-

vako sotāpanno, aññe ca bhagavato, bhikkhusaṅghassa ca āhāraṃ paṭiyādentā anavajjameva paṭiyādenti, tasmā vuttaṃ “**pavattamaṃsan**”ti. **Taṃ kirāti** “nātitaruṇassā”ti-ādinā vuttavisesaṃ. Tathā hi taṃ “**mudu ceva siniddhañcā**”ti vuttaṃ. Mudumaṃsabhāvato hi abhisāṅkharāṇavisesena ca “maddavan”ti vuttaṃ. **Ojaṃ pakkhipiṃsu** “ayaṃ bhagavato pacchimako āhāro”ti puññavisesāpekkhāya, taṃ pana tathāpakkhittadibbojatāya garutaraṃ jātaṃ.

Aññe (2.0170) yaṃ dujjīraṃ, taṃ ajānantā “kassaci adatvā vināsitan”ti upavadeyyunti **parūpavādamocanattaṃ** bhagavā “nāhaṃ tan”ti-ādinā sīhanādaṃ nadati.

190. Kathaṃ panāyaṃ sīhanādo nanu taṃ bhagavatopi sammāpariṇāmaṃ na gatanti? Nayidaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, yasmā “sammadeva taṃ bhagavato pariṇāmaṃ gatan”ti vattaṃ arahati tappaccayā uppannassa vikārassa abhāvato, aññapaccayassa ca vikārassa mudubhāvaṃ āpāditattā. Tenāha “**na pana bhutta-paccayā**”ti-ādi. Na hi bhagavā, aññe vā pana khīṇāsavā navavedanuppādanavasena āhāraṃ paribhuñjanti aṭṭhaṅgasamannāgatameva katvā āhārassa upabhuñjanato. Yadi evaṃ kasmā pāḷiyaṃ “bhattaṃ bhuttāvissa kharo ābādho uppajji”ti-ādi vuttaṃ? Taṃ bhojanuttarakālaṃ uppannattā vuttaṃ. “Na pana bhuttapaccayā”ti vutto vāyamattho **aṭṭhakathāyaṃ**. Katupacitassa laddhokāsassa kamma vasena balavatipi roge uppanne garusiniddhabhojanappaccayā vedanāniggaho jāto, tenāha “**yadi hī**”ti-ādi. **Patthitaṭṭhāne** Ti icchitaṭṭhāne, icchā cassa tattha gantvā vinetabbaveneyyāpekkhā daṭṭhabbā. Gāthāyampi “**sutan**”ti iminā sutamattaṃ, paresaṃ vacanamattametam, na pana bhojanappaccayā ābādhaṃ phusi dhīroti dasseti.

Pāṇiyāharaṇavaṇṇanā

191. Pasannabhāvena udakassa acchabhāvo veditabboti āha “**acchodakāti pasannodakā**”ti. Sādurasattā sātātāti

āha “**madhurodakā**” ti. Tanukameva salilaṃ viśesato sīlalaṃ, na bahalanti āha “**tanusītalasalilā**” ti. **Nikkaddamā**ti setabhāvassa kāraṇamāha. Paṅkacikkhallādivasena hi udakassa vivaṇṇatā, sabhāvato pana taṃ setavaṇṇaṃ evāti.

Pukkusamallaputtavattuvaṇṇanā

192. **Dhuravā**teṭi paṭimukhavāte. **Dīghapiṅgaloti** dīgho hutvā piṅgalacakkhuko. Piṅgalakkhiko hi so “**āḷāro**” ti paññāyittha. **Evarūpanti** dakkhati karissati bhavissatīti īdisaṃ. **Īdisesū**ti yatra yaṃcāti evarūpanipātasaddayuttaṭṭhānesu.

193. Vicarantiyo (2.0171) meghagabbhato niccharantiyo viya hontīti vuttaṃ “**niccharantisūti vicarantisū**” ti. **Navavidhāyā**ti navappakārāya. Navasu hi pakāresu ekavidhāpi asani tappariyāpannatāya “navavidhā” tveva vuccati. Īdisī hi esā ruḷhi aṭṭhavimokkhapattipi samaññā viya. **Asaññaṃ karoti**, yo tassā saddena, tejasā ca ajjhotthaṭo. **Ekaṃ cakkanti** ekaṃ maṇḍalaṃ. Saṅkāraṃ tīrentī paricchi-jjantī viya dassetīti **saterā**. **Gaggarāyamānā**ti gaggarātisaddaṃ karontī, anuravada-ssanañhetam. **Kapisīsā**ti kapisīsākāravatī. **Macchavilolikā**ti uduke paripphandamānamaccho viya viluḷitākārā. **Kukkuṭasadisā**ti pasāritapakkhakukkuṭākārā. Naṅgassa kassanakāle kassakānaṃ hatthena gaheṭabbatṭhāne maṇikā hoti, taṃ upādāya naṅgalaṃ “daṇḍamaṇikā” ti vuccati, tasmā daṇḍamaṇikākārā **daṇḍamaṇikā**. Tenāha “**naṅgalasadisā**” ti. Deve vassantepi sajotibhūtātāya udakena atemeta-bbato mahāsani “**sukkhāsani**” ti vuttā. Tenāha “**patitaṭṭhānaṃ samugghāṭeti**” ti.

Bhusāgāraketi bhusamaye agārake. Tattha kira mahantaṃ palālapuñjaṃ abhantarato palālaṃ nikkaḍḍhitvā sālāsadisam pabbajitānaṃ vasanayoggaṭṭhānaṃ kataṃ, tadā bhagavā tattha vasi, taṃ pana khalaṃmaṇḍalaṃ sālāsadisanti āha “**khalasālāyan**” ti. **Etthā**ti hetumhi bhummavacananti āha “**etasmim kāraṇe**” ti, asanipātena channaṃ janānaṃ hatakāraṇeti attho. **So tvaṃ bhanteti** ayameva vā pāṭho.

194. Siṅgī nāma kira uttamaṃ ativiya pabhassaraṃ buddhānaṃ chavivaṇṇo-bhāsaṃ devalokato āgatasuvaṇṇaṃ. Tenevāha “**siṅgisuvaṇṇavaṇṇan**” ti. “Kiṃ pana thero taṃ gaṇhī” ti sayameva puccham samuṭṭhāpetvā tattha kāraṇaṃ dassento “**kiñcāpi**” ti-ādimāha. **Teneva kāraṇenā**ti upaṭṭhākaṭṭhānassa matthakappatti, paresaṃ vacanokāsapacchedanaṃ, tena vatthena satthu pūjanaṃ, satthu ajjhāsayānuvattananti iminā teneva yathāvuttana catubbidhena kāraṇena.

195. Thero ca tāvadeva taṃ siṅgivaṇṇaṃ maṭṭhadussaṃ bhagavato upanāmesi “paṭiggaṇhatu me bhante bhagavā imaṃ maṭṭhadussaṃ, taṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā” ti. Paṭiggaṇhesi bhagavā, paṭiggaṇhetvāva naṃ paribhuñji (2.0172). Tena vuttaṃ “**bhagavāpi tato ekaṃ nivāsesi, ekaṃ pārupī**” ti. Tāvadeva kira taṃ bhikkhū ovaṭṭikaraṇamattena tunnakammaṃ niṭṭhāpetvā therassa upanesuṃ, thero bhagavato upanāmesi. **Hataccikaṃ viyā**ti paṭihatappabhaṃ, **viya**-saddo nipātamattaṃ. Bhagavato hi sarīrappabhāhi abhibhuyyamaṇā tassa vatthayugassa pabhassaratā nāhosi. **Antantenevā**ti anto anto eva, abhantarato evāti attho. Tenāha “**bahipanassa pabhā natthī**” ti.

“**Pasannarūpaṃ samuṭṭhāpeti**” ti etenetassa āhārassa bhuttappaccayā na so rogoti ayamatto dīpito. **Dvīsu kālesu evaṃ hoti** dvinnaṃ nibbānadhātūnaṃ samadhigamasamayabhāvato. **Upavattane antarena yamakasālānanti** ettha vattabbaṃ parato āgamissati.

196. Sabbam suvaṇṇavaṇṇameva ahosi ativiya parisuddhāya pabhassarāya ekagghanāya bhagavato sarīrappabhāya nirantaram abhibhūtattā.

Dhammeti pariyattidhamme. **Pavattāti** pāvacaṇabhāvena desetā. **Puratova nisīdi** ovādappaṭikaraṇabhāvato.

197. Dānānisamsasañkhātā lābhāti vaṇṇadānabaladānādibhedā dānassa ānisamsasaññitā diṭṭhadhammikā, samparāyikā ca lābhā icchitabbā. **Te alābhāti** te sabbe tuyhaṃ alābhā, lābhā eva na honti. Diṭṭheva dhamme paccakkhabhūte imasmimyeva attabhāve bhavā **diṭṭhadhammikā**. Samparetabbato pecca gantabbato “samparāyo” ti laddhanāme paraloke bhavā **samparāyikā**. Diṭṭhadhammikā ca samparāyikā ca **diṭṭhadhammikasamparāyikā**. **Dānānisamsasañkhātā lābhāti** dānānisamsabhūtā lābhā. Sabbathā samameva hutvā samaṃ phalaṃ etesaṃ na ekadesenāti **samasamaphalā**. **Piṇḍapātāti** tabbisayaṃ dānamayaṃ puññamāha.

Yadi khattavasena nesaṃ samaphalatā adhippetā, satipi ekasantānabhāve puthujjana-arahantabhāvasiddhaṃ nanu tesam khattaṃ visiṭṭhanti dassetuṃ “**nanu cā**” ti-ādimāha. **Parinibbānasamatāyāti** kilesaparinibbānakhandhaparibbānabhāvena parinibbānasamatāya. “**Paribhuñjitvā parinibbuto**” ti etena (2.0173) yathā paṇṭipāṇḍapātāparibhogūpatthambhitarūpakāyasannissayo dhammakāyo sukheveva kilese pariccaji, bhojanasappāyasamsiddhiyā evaṃ sukheveva khandhe pariccajīti evaṃ kilesapariccāgassa, khandhapariccāgassa ca sukhasiddhinimittatāya ubhinnaṃ piṇḍapātānaṃ samaphalatā jotitā. “Piṇḍapātasīsena ca piṇḍapātādānaṃ jotitan” ti vutto vāyamattho. Yathā hi sujātāya “imaṃ āhāraṃ nissāya mayhaṃ devatāya vaṇṇasukhabalādiguṇā sammadeva sampajjeyyun” ti uḷāro ajjhāsayo tadā ahosi, evaṃ cundassapi kammāraputtassa “imaṃ āhāraṃ nissāya bhagavato vaṇṇasukhabalādiguṇā sammadeva sampajjeyyun” ti uḷāro ajjhāsayoti evampi nesaṃ ubhinnaṃ samaphalatā veditabbā. Satipi catuvīsati koṭṭisatasahasasamāpattīnaṃ devasikaṃ vaḷaṅjanasamāpattibhāve yathā pana abhisambujjanadivase abhinavavipassanaṃ paṭṭhapento rūpasattakādi (visuddhi. ṭī. 2.707 vitthāro) vasena cuddasahākārehi sannetvā mahāvipassanāmukhena tā samāpattīyo samāpajji, evaṃ parinibbānadivasepi sabbā tā samāpajjīti evaṃ samāpattisamatāyapi tesam samaphalatā. Cundassa tāva anussaraṇaṃ uḷārataraṃ hotu bhagavato dinnabhāvena aññathattābhāvato, sujātāya pana kathaṃ devatāya dinnanti? Evaṃsaññibhāvatoti āha “**sujātā cā**” ti-ādi. **Aparabhāgeti** abhisambodhito aparabhāge. Puna **aparabhāgeti** parinibbānato parato. **Dhammasīsanti** dhammānaṃ matthakabhūtaṃ nibbānaṃ. **Me gahitanti** mama vasena gahiṃ. Tenāha “**mayhaṃ kirā**” ti-ādi.

Adhipatibhāvo **ādhipateyyanti** āha “**jeṭṭhabhāvasaṃvattaniyakan**” ti.

Samvareti silasaṃvare. **Veranti** paṇātipātādipaṅcavidhaṃ veraṃ. Tañhi veridhammabhāvato, verahetutāya ca “veran” ti vuccati. Kosallaṃ vuccati ñāṇaṃ, tena

yutto kusaloti āha “kusalo pana ñāṇasampanno” ti. Ñāṇasampadā nāma ñāṇapā-ripūrī, sā ca aggamaggavasena veditabbā, aggamaggo ca niravasesato kilese pajahatīti āha “ariyamaggena ...pe... jahātī” ti. **Imaṃ pāpakam jahitvāti** dānena tāva lobhamacchariyādipāpakam, silena pāṇātipātādipāpakam jahitvā tadaṅgava-sena pahāya tato samathavipassanādhammehi vikkhambhanavasena, tato maggapaṭipāṭiyā samucchavedavasena anavasesaṃ pāpakam pahāya. Tathā (2.0174 pahīnattā eva **rāgādīnaṃ khayā kilesanibbānena** sabbaso kilesavūpasamena **nibbuto** parinibbutoti sa-upādisesāya nibbānadhātuyā desanāya kūṭaṃ gaṇhanto “iti cundassa ...pe... sampassamāno udānaṃ udānesī” ti.

Catutthabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakasālavaṇṇanā

198. Evaṃ taṃ kusinārāyaṃ hotīti yathā anurādhapurassa thūpārāmo dakkhiṇa-pacchimadisāyaṃ, evaṃ taṃ uyyānaṃ kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāyaṃ hoti. **Tasmāti** yasmā nagaraṃ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti “**upavattanan**” ti **vuccati**, taṃ sālapanantibhāvena ṭhitaṃ sālavanaṃ. **Antare-nāti** vemajjhe. **Tassa kira mañcakassāti** tattha paññapiyamānassa tassa mañca-kassa. **Tatrāpi ...pe... eko pādabhāgassa**, tasmā “antarena yamakasālānan” ti vuttaṃ. **Saṃsibbitvāti** aññamañña-āsattaviṭapasākhatāya saṃsibbitvā viya. “**Ṭhita-sākhā**” **tipi vuttaṃ** Aṭṭhakathāyaṃ. Yaṃ pana pāḷiyaṃ “uttarasīsakaṃ mañcakaṃ paññapehī” ti vuttaṃ, taṃ pacchimadassanaṃ daṭṭhuṃ āgatānaṃ devatānaṃ daṭṭhuṃ yogyatāvasena vuttaṃ. Keci pana “uttaradisāvilocanamukhaṃ pubbadi-sāsīsakaṃ katvā mañcakaṃ paññapehīti attho” ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ.

Ete nāgānamuttamāti ete gottato gocari-ādināmakā hatthināgesu balena seṭṭha-tamā. **Majjhimaṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.148) pana keci hatthino ito aññathā āgatā, so pana nesaṃ nāmamattakato bhedo daṭṭhabbo.

Paribhuttakālato paṭṭhāya ...pe... parikkhayaṃ gataṃ, “na pana paribhuttappa-cayā” ti heṭṭhā vuttanayeneva attho daṭṭhabbo. **Caṅgavāreti** ūmiyaṃ. Katokā-sassa kamma vasena yathāsamuṭṭhito rogo ārogyaṃ abhimaddatīti katvā eta-matthaṃ dassento “**viyā**” ti vuttaṃ. Yasmā bhagavā heṭṭhā vuttanayena kappaṃ, kappāvasesaṃ vā ṭhātuṃ samattho eva, tattakaṃ kālaṃ (2.0175) ṭhāne payojanā-bhāvato āyusaṅkhāre ossajitvā tādisassa kamma okāsaṃ adāsi, tasmā eta-matthaṃ dassento “**viyā**” tipi vattuṃ yujjatiyeva.

Kusalaṃ kātabbaṃ maññissanti “evaṃ mahapphalaṃ, evaṃ mahānisamsaṃ, mahānubhāvañca taṃ kusalan” ti.

Ekassāpi sattassa vaṭṭadukkhavūpasamo buddhānaṃ garutaro hutvā upaṭṭhāti atidullabhabhāvato, tasmā “**aparampi passatī**” ti-ādi vuttaṃ, svāyamattho **māgaṇḍi-yasuttena** (su. ni. 841) dīpetabbo.

Tatiyaṃ pana kāraṇaṃ sattānaṃ uppajjanaka-anatthapariharaṇanti taṃ

dassento puna “**aparampi passati**” ti-ādimāha.

Sīhaseyyanti. Ettha sayanaṃ **seyyā**, sīhassa viya seyyā sīhaseyyā, taṃ **sīhaseyyaṃ**. Atha vā **sīhaseyyanti** seṭṭhaseyyaṃ, yadidaṃ atthadvayaṃ parato āgami-ssati.

“Vāmena passena senti”ti evaṃ vuttā **kāmabhogiseyyā, dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi** dakkhiṇahatthassa sarīraggahaṇādiyogakkhamato, purisava-sena cetam vuttaṃ.

Ekena passena sayitum na sakkonti dukkhuppattito.

Ayaṃ sīhaseyyāti ayaṃ evaṃ vuttā sīhaseyyā. “**Tejussadattā**” ti iminā sīhassa abhīrubhāvaṃ dasseti. Bhīrukā hi sesamigā attano āsayam pavisitvā santāsapu-bbakaṃ yathā tathā sayanti, sīho pana abhīrubhāvato satokārī bhikkhu viya satim upaṭṭhāpetvāva sayati. Tenāha “**purimapāde**” ti-ādi. Dakkhiṇe purimapāde vāmassa purimapādassa ṭhapanavasena **dve purimapāde ekasmiṃ ṭhāne** ṭhāpetvā. **Pacchimapādeti** dve pacchimapāde. Vuttanayeneva idhāpi ekasmiṃ ṭhāne pādaṭṭhapanam veditabbaṃ, **ṭhitokāsasallakkaṇam** abhīrubhāveneva. “**Sīsam pana ukkhipitvā**” ti-ādinā vuttā sīhakiriyā anutrāsapabujjanaṃ viya abhīru-bhāvasiddhā dhammatāvasenevāti veditabbā. **Sīhavijambhitavijambhanaṃ** Ati-velam ekākārena ṭhapitānaṃ sarīrāvayavānaṃ gamanādikiriyāsu योग्यabhāvāpā-danattham. **Tikkhattum sīhanādanadanaṃ** appesakkhamigajātāpariharaṇattham.

Seti (2.0176) abyāvaṭabhāvena pavattati etthāti **seyyā**,

catutthajjhānameva seyyā **catutthajjhānaseyyā**. Kiṃ pana taṃ catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānaṃ, tato hi vuṭṭhahitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā bhagavā anukkamena aggamaṃ adhigantvā tathāgato jātoti. “Tayidaṃ padaṭṭhānaṃ nāma, na seyyā, tathāpi yasmā ‘catutthajjhānā vuṭṭhahitvā samanantarā bhagavā parinibbāyī’ ti (dī. ni. 2.219) vakkhati, tasmā lokiyacatutthajjhānasamāpatti eva tathāgata-seyyā” ti keci, evaṃ sati parinibbānakālikāva tathāgataseyyāti āpajjati, na ca bhagavā lokiyacatutthajjhānasamāpajanabahulo vihāsi. Aggaphalavasena pavattaṃ panettha catutthajjhānaṃ veditabbaṃ. Tattha yathā sattānaṃ niddupagamanalakkhaṇā seyyā bhavaṅgacittavasena hoti, sā ca nesaṃ paṭhamajātisamanvayā yebhuyyavuttikā, evaṃ bhagavato ariyajātisamanvayaṃ yebhuyyavuttikaṃ aggaphalabhūtaṃ catutthajjhānaṃ “tathāgataseyyā” ti veditabbaṃ. Sīhaseyyā nāma seṭṭhaseyyāti āha “**uttamaseyyā**” ti.

Natthi etissā uṭṭhānanti **anuṭṭhānā**, seyyā, taṃ **anuṭṭhānaseyyaṃ**. “Ito uṭṭhahissāmi” ti manasikārassa abhāvato “**uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā**” ti na vuttaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ anuṭṭhānaseyyupagamane. **Kāyavasena anuṭṭhānaṃ**, na cittavasena, cittavasena ca anuṭṭhānaṃ nāma niddupagamananti tadabhāvaṃ dassetuṃ “**niddāvasenā**” ti-ādi vuttaṃ. **Bhavaṅgassā**ti niddupagamanalakkhaṇassa bhavaṅgassa.

Sabbapāliphullāti sabbatthakameva vikasanavasena phullā, na ekadesavikasanavasena. Tenāha “**sabbe samantato pupphitā**” ti. **Ekacchannā**ti samphullapupphehi ekākārena sabbattheva chāditā. **Ullokapadumānī**ti heṭṭhā oloketāni viya tiṭṭhanapadumāni. **Morapiñchakalāpo viya** pañcavaṇṇapupphasañchāditattā.

Nandapokkharāṇīsambhavānīti nandapokkharāṇītirasambhavāni. **Mahātumba-****mattanti** āḷhakamattaṃ. **Paviṭṭhānī**ti khittāni. **Sarīrameva okirantī**ti sarīrameva ajjhokiranti.

Devatānaṃ (2.0177) **upakappanacandanacuṇṇānī**ti saṭṭhipi paññāsampi yojanāni vāyanakasetavaṇṇacandanacuṇṇāni. **Dibbagandhajālacuṇṇānī**ti dibbagandhadibbacuṇṇāni. **Haritāla-añjanacuṇṇādīnī**pi dibbāni paramasugandhāni evāti veditabbāni. Tenevāha “**sabbadibbagandhavāsavikatiyo**” ti.

Ekacakkavāḷe sannipatitvā antalikkhe vajjanti mahābhinnikkhamanakāle viya. **Tāti devatā. Ganthamānā vāti** mālaṃ racantiyo eva. **Apariniṭṭhitā vā**ti yathādhippāyaṃ pariyositā eva. **Hatthena hatthanti** attano hatthena parassa hatthaṃ. **Gīvāya gīvanti** kaṇṭhagāhavasena attano gīvāya parassa givaṃ. **Gahetvāti** āmasitvā. **Mahāyaso mahāyasoti** āmeḍitavasena aññaamaññaṃ ālāpavacanaṃ.

199. Mahantaṃ ussāhanti tathāgatassa pūjāsakkāravasena pavattiyamānaṃ mahantaṃ ussāhaṃ **disvā**.

Sāyeva pana paṭipadāti pubbabhāgapaṭipadā eva. **Anucchavikkattāti** adhigantabbassa navavidhalokuttaradhammassa anurūpattā.

Sīlanti cārittasiḷamāha. **Ācārapaññattī**ti cārittasiḷaṃ. **Yāva gotrabhutoti** yāva gotrabhuññaṃ, tāva pavattetabbā samathavipassanā **sammāpaṭipadā**. Idāni taṃ sammāpaṭipadaṃ byatirekato, anvayato ca vibhāvetuṃ “**tasmā**” ti-ādi vuttaṃ. **Jinakālasuttanti** jinamahāvaḍḍhakinā ṭhapitaṃ vajjetabbagahetabbadhammasanda-

ssanakāḷasuttaṃ sikkhāpadamariyādaṃ, upāsakopāsikāvāresu “**gandhapūjaṃ mālāpūjaṃ karoti**”ti vacanaṃ cārittasīlapakkhe ṭhapetvā karaṇaṃ sandhāya vuttaṃ, tena bhikkhubhikkhunīnampi tathākaraṇaṃ anuññātamevāti daṭṭhabbaṃ. **Ayañhīti** dhammānudhammapaṭipadaṃ sandhāya vadati.

Upavāṇattheravaṇṇanā

200. Apanesīti ṭhitappadesato yathā apagacchati, evamakāsi, na pana nibbhacchi. Tenāha “**ānando**”ti-ādi. **Vuttasadisā vāti samacittapariyāyadesanāyaṃ** (a. ni. 2.37) vuttasadisā eva. **Āvārentoti** chādentoti.

Yasmā (2.0178) kassapassabuddhassa cetiye ārakkhadevatā ahosi, tasmā therova tejussado, na aññe arahantoti ānetvā yojanā.

Idāni āgamanato paṭṭhāya tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**vipassimhi kira sammāsambuddhe**”ti-ādi āraddhaṃ. “**Cātumahārājikā devatā**”ti idaṃ gobalībaddaṇāyena gahetabbaṃ bhummadevatādīnampi tappariyāpannattā. **Tesaṃ** manu-ssānaṃ.

Tatthāti kassapassa bhagavato cetiye.

201. Advivāsenti Ti rocenti.

Chinnapāto viya chinnapāto, taṃ **chinnapātaṃ**, bhāvanapuṃsakaniddeso yaṃ. **Āvaṭṭanti**ti abhimukhabhāvena vaṭṭanti. Yattha patitā, tato katipayaratanaṭṭhānaṃ vaṭṭanavaseneva gantvā puna yathāpatitameva ṭhānaṃ vaṭṭanavasena āgacchanti. Tenāha “**āvaṭṭantiyo patitaṭṭhānameva āgacchanti**”ti. **Vivaṭṭanti**ti yattha patitā, tato vinivaṭṭanti. Tenāha “**patitaṭṭhānato parabhāgaṃ vaṭṭamānā gacchanti**”ti. Purato vaṭṭanaṃ **āvaṭṭanaṃ**, itaraṃ tividhampi **vivaṭṭananti** dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. **Devatā dhāretuṃ na sakkoti** Udakaṃ viya osīdanato. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi. **Tatthāti** pakatipathaviyaṃ. **Devatā osīdanti** dhātūnaṃ saṅhasukhumālabhāvato. **Pathaviyaṃ pathaviṃ māpesunti** pakatipathaviyaṃ attano sarīraṃ dhāretuṃ samatthaṃ iddhānubhāvena pathaviṃ māpesuṃ.

Kāmaṃ domanasse asatipi ekacco rāgo hotiyeva, rāge pana asati domanassa asambhavo evāti tadekaṭṭhabhāvatoti āha “**vītarāgāti pahīnadomana-ssā**”ti. **Silāthambhasadisā** iṭṭhāniṭṭhesu nibbikāratāya.

Catusaṃvejanīyaṭṭhānavāṇṇanā

202. Apāragaṅgāyāti gaṅgāya orambhāge. “**Saṅkārachaḍḍakasammajjaniyo gahetvā**”ti-ādi attano attano vasanaṭṭhāne vattakaraṇākāradassanaṃ. “**Evaṃ dvīsu kālesū**”ti-ādi nidassanatthaṃ paccāmasanaṃ, taṃ heṭṭhā adhigataṃ.

Kammāsādhano (2.0179) sambhāvanattho **bhāvaniya**-saddoti āha “**manasā bhāvite sambhāvite**”ti. Dutiyavikappe pana bhāvanaṃ, vaḍḍhanañca paṭipakkha-pahānatoti āha “**ye vā**”ti-ādi.

Buddhādīsu tīsu vatthūsu **pasannacittassa**, na kammaphalasaddhāmattena. Sā cassa saddhāsampadā evaṃ veditabbāti phalena hetuṃ dassento “**vattasampa-**

nnassā” ti āha. **Samvego** nāma sahottappañāṇaṃ, abhijātiṭṭhānādīnipi tassa uppa-
tthitūni bhavantīti āha “**samvegajanakānī**” ti.

Cetiya-pūjanatthaṃ cārikā **cetiya-cārikā**. **Sagge patiṭṭhahissantiyeva** buddhagu-
ṇārammaṇāya kusalacetanāya saggasaṃvattaniyabhāvato.

Ānandapucchākathāvaṇṇanā

203. Etthāti mātuḡāme. Ayaṃ uttamā paṭipatti, yadidaṃ adassanaṃ, dassana-
mūlakattā tappaccayānaṃ sabbānatthānaṃ. Lobhoti kāmarāgo. Cittacalanā paṭi-
patti-antarāyakaro cittakkhobho. Murumurāpetvāti sa-aṭṭhikaṃ katvā khādane anu-
ravadassanaṃ. Aparimitaṃ kālaṃ dukkhānubhavanaṃ aparicchinnadukkhānubha-
vanaṃ. Vissāsoti visaṅgo ghaṭṭanābhāvo. Otāroti tattha cittassa anuppaveso. Asi-
hatthena verīpurisena, pisācenāpi khāditukāmena. Āsīdeti akkamanādivasena
bādheyya. Assāti mātuḡāmassa. Pabbajitehi kattabbakammanti āmisapaṭiggaha-
ṇādi pabbajitehi kātabbaṃ kammaṃ. Satīti vā kāyagatāsati upaṭṭhāpetabbā.

204. Atantibaddhāti abhāravahā. Pesitacittāti nibbānaṃ pati pesitacittā.

205. Vihatenāti kappāsavihananadhanunā pabbajaṭānaṃ vijaṭanavasena
hatena. Tenāha “supothitenā” ti, asaṅkaraṇavasena suṭṭhu pothitenāti attho,
dassanīyasaṃvejanīyaṭṭhānakittanena ca vasanaṭṭhānaṃ kathitaṃ.

Ānanda-acchariyadhammavaṇṇanā

207. Theram adisvā āmantesīti tattha adisvā āvajjanto therassa ṭhitaṭṭhānaṃ,
pavattiṅca ṇatvā āmantesi.

Kāyakamma (2.0180) hitabhāvo hitajjhāsayena pavattitattāti āha “**hitavu-**
ddhiyā katenā” ti. Sukhabhāvo kāyikadukkhābhāvo, cetasikasukhabhāvo cetasika-
sukhasamuṭṭhitattā cāti vuttaṃ “**sukhasomanasseneva katenā**” ti. Āvirahovibhā-
gato advayabhāvato **advayenāti** imamatthaṃ dassetuṃ “**yathā**” ti-ādi vuttaṃ.
Satthu khettabhāvasampattiyā, therassa ajjhāsayasampattiyā ca “**ettakamidan**” ti
pamāṇaṃ gahetuṃ asakkuṇeyyatāya pamāṇavirahitattā tassa kammassāti āha
“**cakkavāḷampi**” ti-ādi.

Evam pavattitenāti evaṃ odissakamettābhāvanāya vasena pavattitena. Vivaṭṭū-
panissayabhūtaṃ kataṃ upacitaṃ puññaṃ etenāti **katapuñño**, arahattādhiga-
māya katādhikāroti attho. Tenāha “**abhinīhārasampannosīti dassetī**” ti.

208. Katthaci saṅkucitaṃ hutvā ṭhitaṃ mahāpathaviṃ pattharanto viya, paṭisaṃ-
haṭaṃ hutvā ṭhitaṃ ākāsaṃ vitthārento viya, catusaṭṭhādhikayojanasatasahassu-
bbedhaṃ cakkavāḷagiriṃ adho osārento viya, aṭṭhasaṭṭhādhikasahassayojanasata-
sahassubbedhaṃ sineruṃ ukkipento viya, satayojanāyāmavitthāraṃ mahā-
jambuṃ khandhe gahetvā cārento viyāti pañca hi upamā hi therassa guṇakathā
mahantabhāvadassanatthañceva aññesaṃ dukkaṭabhāvadassanatthañca āga-
tāva. Eteneva cāti ca-saddena “ahaṃ etarahi arahaṃ sammāsambuddho” (dī. ni.
2.4), “sadevakasmiṃ lokasmiṃ natthi me paṭipuggalo” ti (ma. ni. 1.285; 2.341;

mahāva. 11; kathā. 405; mi. pa. 5.11) ca evaṃ ādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Byattoti** khandhakosallādisaṅkhātena veyyattiyena samannāgato. **Medhāvīti** medhāsaṅkhātāya sammābhāvitāya paññāya samannāgato.

209. Paṭisanthāradhammanti pakaticārittavasena vuttaṃ, upagatānaṃ pana bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃca pucchāvissajjanavasena ceva cittarucivasena ca yathākālaṃ dhammaṃ desetiyeva, upāsakopāsikānaṃ pana upanisinnakathāvasena.

Mahāsudassanasuttadesanāvaṇṇanā

210. Khuddaka-saddo (2.0181) patirūpavācī, ka-Saddo appatthoti āha “**khuddakanagaraketi nagarapatirūpake sambādhe khuddakanagarake**”ti. Dhuparavisāla-saṅghānatāya taṃ “ujjaṅgalanagarakan”ti vuttanti āha “**visamanagarake**”ti. **Aññesaṃ mahānagarānaṃ** ekadesappamāṇatāya **sākhāsadise**. Ettha ca “khuddakanagarake”ti iminā tassa nagarassa appakabhāvo vutto, “ujjaṅgalanagarake”ti iminā bhūmivipattiyā nihīnabhāvo, “sākhānagarake”ti iminā appadhānabhāvo. **Sārappattāti** vibhavasārādīnā sāramahattaṃ pattā.

Kahāpaṇasakaṭanti ettha “dvikumbhaṃ **sakaṭaṃ. Kumbho** pana dasambaṇo” ti vadanti. **Dve pavisantīti** dve kahāpaṇasakaṭāni dve āyavasena pavisanti.

Subhikkhāti sulabhāhārā, sundarāhārā ca. Tenāha “**khajjabhojjasampannā**” ti. **Saddaṃ karonteti** ravasārinā tuṭṭhabhāvena koṇcanādaṃ karonte. **Avivittāti** asuññā, kadāci ratho paṭhamaṃ gacchati, taṃ aṅṅo anubandhanto gacchati, kadāci dutiyaṃ vuttaratho paṭhamaṃ gacchati, itaro taṃ anubandhati evaṃ **añña-maññaṃ anubandhamānā. Etthāti** kusāvatinagare. Tassa mahantabhāvato ceva iddhādibhāvato ca niccaṃ payojitāneva **bheri-ādīni tūriyāni**, samma sammāti vā aññamaññaṃ piyālāpasaddo **samma-saddo**. Kaṃsatāḷadisabbatāḷāvacarasaddo **tāḷa-saddo, kūṭabheri-saddo** kumbhathūṇasaddo.

Evarūpā saddā honti kacavarākiṇṇavīthitāya, araññe kandaṃūlapaṇṇādiggahaṇāya, tattha dukkhajīvatāya cāti yathākkamaṃ yojetabbaṃ. **Idha na evaṃ ahosi** devaloke viya sabbaso paripuṇṇasampattikatāya.

Mahantaṃ kolāhalanti saddhāsampannānaṃ devatānaṃ, upāsakānaṃca vasena purato purato mahatī ugghosānaṃ hoti. Tattha bhagavantaṃ uddissa katassa vihārassa abhāvato, bhikkhusaṅghassa ca mahantabhāvato **te āgantvā ...pe... pesesi**. Pesento ca “kathaṅhi nāma bhagavā pacchime kāle attano pavattiṃ amhākaṃ nārocesi, nesaṃ domanassaṃ mā ahosi” ti “ajja kho vāsetṭhā”-ti-ādinaṃ sāsanaṃ pesesi.

Mallānaṃ vandanāvaṇṇanā

211. Aghaṃ (2.0182) dukkhaṃ āventi pakāsentīti **aghāvino**, pākaṭibhūtadu-
kkhāti āha “**uppannadukkhā**” ti. Nātisālohitabhāvena kulaṃ parivattati etthāti **kulapa-
rivattaṃ**. Taṃ taṃkulīnabhāgena ṭhito sattanikāyo “kulaparivattaso” ti vuttanti āha
“**kulaparivattan**” ti. Te pana taṃtaṃkulaparivattaparicchinā mallarājāno tasmim
nagare vīthi-ādisabhāgena vasantīti vuttaṃ “**vīthisabhāgena ceva racchāsabhā-
gena cā**” ti.

Subhaddaparibbājakavatthuvaṇṇanā

212. Kaṅkhā eva **kaṅkhādhammo. Ekato vāti** bhūmiṃ avibhajitvā sādharmaṇa-
tova. Bijato ca aggaṃ gahetvā āhāraṃ sampādetvā dānaṃ **bijaggaṃ. Gabbhakā-
leti** gabbhadharmaṇato paraṃ khīraggaṇakāle. Tenāha “**gabbhaṃ phāletvā khīraṃ
niharitvā**” ti-ādi. **Puthukakāleti** sassānaṃ nātipakke puthukayogyaphalakāle. **Lāya-
nagganti** pakkassa sassassa lavane lavanārambhe dānaṃ adāsi. Lunassa
sassassa veṇivasena bandhitvā ṭhapanāṃ **veṇikaraṇaṃ**. Tassa ārambhe dānaṃ
veṇaggaṃ. Veṇiyo pana ekato katvā rāsikaraṇaṃ **kalāpo**. Tattha aggadānaṃ **kalā-
paggam**. Kalāpato niharitvā maddane aggadānaṃ **khalaggaṃ**. Madditaṃ ophu-
ṇitvā dhañṇassa rāsikaraṇe aggadānaṃ **khalabhaṇḍaggaṃ**. Dhañṇassa khalato
koṭṭhe pakkhipane aggadānaṃ **koṭṭhaggaṃ. Uddharitvā** Ti koṭṭhato uddharitvā.

“**Nava aggadānāni adāsī**” ti iminā “kathaṃ nu kho ahaṃ satthu santike agga-

tova mucceyyan”ti aggaggadānavasena vivaṭṭūpanissayassa kusalassa katūpacitattā, ñāṇassa ca tathā paripākaṃ gatattā aggadhammadesanāya tassa bhājanabhāvaṃ dasseti. Tenāha “**imaṃ aggadhammaṃ tassa desessāmi**” ti-ādi. **Ohiyivā** saṅkocaṃ āpajjitvā.

213. Aññātukāmovā na sandiṭṭhiṃ parāmāsī. **Abbhaññiṃsūti** sandehajātassa pucchāvacaṇanti katvā **jāniṃsūti** atthamāha. Tenāha pāḷiyaṃ “sabbeva na abbhaññiṃsū”ti. **Nesanti** pūraṇādīnaṃ. **Sā paṭiññāti** “karoto kho mahārāja kārayato”ti-ādinā (dī. ni. 1.166) paṭiññātā, sabbaññupaṭiññā (2.0183) eva vā. **Niyyānikāti** sappāṭihāriyā, tesam vā siddhantaṅkhātā paṭiññā vaṭṭato nissaraṇaṭṭhena **niyyānikāti**. Sāsanassa sampattiyā tesam sabbaññutaṃ, tabbipariyāyato ca asabbaññutaṃ gacchatīti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**tasmā**” ti-ādi. **Atthābhāvato**ti subhaddassa sādhetabba-atthābhāvato. **Okāsābhāvato**ti tathā vitthāritaṃ katvā dhammaṃ desetum avasarābhāvato. Idāni tameva okāsābhāvaṃ dassetuṃ “**paṭhamayāmasmi**” ti-ādi vuttaṃ.

214. Yesam samaṇabhāvakarānaṃ dhammānaṃ sampādanena samaṇo, te pana ukkaṭṭhaniddesena ariyamaggadhammāti catumaggasaṃsiddhiyā pāḷiyaṃ cattāro samaṇā vuttāti te bāhirasamaye sabbeva sabbaṃ natthīti dassento “**paṭhamo sotāpannasamaṇo**” ti-ādimāha. **Purimadesanāyāti** “yasmiṅca kho, subhadda, dhammavinaye” ti-ādinā vuttāya desanāya. Byatirekato, anvayato ca adhippeto attho vibhāvīyatīti paṭhamanayopettha “purimadesanāyā” ti padena saṅgahito vāti daṭṭhabbo. Attano sāsanaṃ niyamoto āha “imasmiṃ kho” ti yojanā. **Āraddhavipassakehīti** samādhikammikavipassakehi, sikhāppattavipassake sandhāya vuttaṃ, na paṭṭhapitavipassane. Apare pana “bāhirakasamaye vipassanārambhassa ganthopi natthevāti avisesavacaṇametāna” ti vadanti. **Adhigataṭṭhānanti** adhigatassa kāraṇaṃ, tadatthaṃ pubbabhāgapaṭipadanti attho, yena sotāpattimaggo adhigato, na uparimaggo, so sotāpattimagge ṭhito akuppadhammatāya tassa, tattha vā siddhito ṭhitapubbo bhūtapubbagatiyāti sotāpattimaggaṭṭho sotāpanno, na sesa-ariyā bhūmantaruppattito. Sotāpanno hi attanā adhigataṭṭhānaṃ sotāpattimaggaṃ aññassa kathetvā sotāpattimaggaṭṭhaṃ kareyya, na aṭṭhamako asambhavato. **Esa nayo sesamaggaṭṭhesūti** etthāpi imināva nayena attho vediṭṭhabbo. **Paguṇaṃ kammaṭṭhānanti** attano paguṇaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ, eteneva “avisesavacaṇaṃ” ti vādo paṭikkhittoti daṭṭhabbo.

Sabbaññutaññāṇaṃ adhippetam. Tañhi sabbaññeyyadhammāvabodhane “kusalaṃ chekaṃ nipaṇaṃ” ti vuccati tattha asaṅga-appaṭihataṃ pavattatīti katvā. **Samadhikāni** (2.0184) ekena vassena. Ñāyanti etena catusaccadhammaṃ yāthāvato paṭivijjhantīti **ñāyo**, lokuttaramaggoti āha “**ariyamaggadhammassā**” ti. Padiṣṣati etena ariyamaggo paccakkhato dissatīti **padeso**, vipassanāti vuttaṃ “**padese vipassanāmagge**” ti. **Samaṇopīti** ettha **pi-saddo** “padesavattī” ti etthāpi ānetvā sambandhitabboti āha “**padesavatti ...pe... natthīti vuttaṃ hotī**” ti.

215. Soti tathāvutto antevāsī. **Tenāti** ācariyena. **Attano ṭhāne ṭhapito hoti** parapaṭṭhānaṃ dāsu niyuttattā.

Sakkhisāvakoti paccakkhasāvako, sammukhasāvako attho. **Bhagavati dharamā-**

neti dharamānassa bhagavato santike. Sesadvayepi eseva nayo. **Sabbopi soti sabbo so tividhopi. Ayam pana arahattam patto**, tasmā paripuṇṇagatāya matthakappatto **pacchimo sakkhisāvakoti**.

Pañcamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatapacchimavācāvaṇṇanā

216. Tanti bhikkhusaṅghassa ovādakaṅgaṃ dassetuṃ ...pe... vuttaṃ dhammasaṅgāhakehīti adhippāyo. Suttābhidhammasaṅgahitassa dhammassa atisaṅgānaṃ sambodhanaṃ **desanā**, tasseva pakārato ñāpanaṃ veneyyasantāne ṭhapaṇaṃ **paññāpananti “dhammopi desito ceva paññatto cā”** ti vuttaṃ. Tathā vinayatantisaṅgahitassa kāyavācānaṃ vinayanato “vinayo” ti laddhādhivacanassa atthassa atisaṅgānaṃ sambodhanaṃ **desanā**, tasseva pakārato ñāpanaṃ asaṅkarato ṭhapaṇaṃ **paññāpananti “vinayopi desito ceva paññatto cā”** ti vuttaṃ. Adhisīlasikkhāniddesabhāvena sāsanaṃ mūlabhūtattā vinayo paṭhamaṃ sikkhitabboti taṃ tāva ayamuddesaṃ sarūpato dassento “**mayā hi vo**” ti-ādimāha. Tattha **sattāpattikkhandhavasenā**ti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamanīyatāvasena. **Satthukiccaṃ sādhesati** “idaṃ vo kattabbaṃ, idaṃ vo na kattabban” ti kattabbākattabbassa vibhāgena anusāsanato.

Tena (2.0185) **tenākārenā** Ti tena tena veneyyānaṃ ajjhāsayanurūpena pakārena. **Ime dhammeti** ime sattatimsabodhipakkhiyadhamme. Tappadhānattā suttantadesanāya “**suttantapaṭikāṃ desitan**” ti vuttaṃ. **Satthukiccaṃ sādhesati** taṃtaṃcariyānurūpaṃ sammāpaṭipattiyā anusāsanato. Kusalākusalābyākatavasena **nava hetū**. “**Satta phassā**” ti-ādi sattaviññāṇadhātusampayogavasena vuttaṃ. Dhammānulome tikapaṭṭhānādayo cha, tathā dhammapaccanīye, dhammānulomapaccanīye, dhammapaccanīyānulometi catuvīsati samantapaṭṭhānāni etassāti **catuvīsatisamantapaṭṭhānaṃ**, taṃ pana paccayānulomādivasena vibhajiyamānaṃ aparimāṇanayaṃ evāti āha “**anantanayamahāpaṭṭhānapaṭimaṇḍitan**” ti. **Satthukiccaṃ sādhesatīti** khandhādivibhāgena ñāyamānaṃ catusaccasambodhāvahattā satthārā sammāsambuddhena kātabbakiccaṃ nipphādessati.

Ovadissanti anusāsissanti ovādānusāsanīkicanipphādanato.

Cārittanti samudācārā, navesu piyālāpaṃ vuḍḍhesu gāravālāpanti attho. Tenāha “bhanteti vā āyasmāti vā” ti. Gāravavacanaṃ hetuṃ yadidaṃ bhanteti vā āyasmāti vā, loke pana “tatra bhavan” ti, “devānaṃ piyā” ti ca gāravavacanameva. “Ākaṅkhamāno samūhanatū” ti vutte “na ākaṅkhamāno na samūhanatū” ti vuttameva hotīti āha “**vikappavacaneneva ṭhapesī**” ti. **Balanti** ñāṇabalaṃ. Yadi asamūhananaṃ diṭṭhaṃ, tadeva ca icchitaṃ, atha kasmā bhagavā “ākaṅkhamāno samūhanatū” ti avocāti? Tathārūpapuggalajjhāsayavasena. Santi hi keci khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samādāya saṃvattituṃ anicchantā, tesam tathā avuccamāne bhagavati vighāto uppajjeyya, taṃ tesam bhavissati dīgharattaṃ ahitāya

dukkhāya, tathā pana vutte tesam vighāto na uppajjeyya “amhākaṃ evāyaṃ doso, yato amhesu eva keci samūhananaṃ na icchanti”ti. Keci “sakalassa pana sāsana-ssa saṅghāyattabhāvakaraṇatthaṃ tathā vuttan”ti vadanti. Yañca kiñci satthārā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ samaṇā sakyaputtiyā sirasā sampaṭicchitvā jīvitam viya rakkhanti. Tathā hi te “khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni ākaṅkhamāno saṅgho samūhanatū”ti (2.0186) vuttepi na samūhaniṃsu, aññadatthu “purato viya tassa accayepi rakkhiṃsu evā”ti satthusāsanassa, saṅghassa ca mahantabhāvadassanatthampi tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi āyasmā ānando, aññepi vā bhikkhū “katamaṃ pana bhante khuddakaṃ, katamaṃ anukhuddakan”ti na pucchīṃsu samūhanajjhāsayasseva abhāvato.

Na taṃ evaṃ gahetabbanti “nāgasenatthero khuddānukhuddakaṃ jānāti”ti-ādinā vuttaṃ taṃ nesaṃ vacanaṃ iminā vuttākārena na gahetabbam adhippāyassa aviditattā. Idāni taṃ adhippāyaṃ vibhāvetuṃ “**nāgasenatthero hi**”ti-ādi vuttaṃ. Yasmā nāgasenatthero (milindapañhe abhejjavagge vitthāro) paresaṃ vādapathopacchedanatthaṃ saṅgītikāle dhammasaṅgāhakamahātherehi gahita-koṭṭhāsesu ca antimakoṭṭhāsameva gahetvā milindarājānaṃ paññāpesi. Mahāka-ssapatthero pana ekasikkhāpadampi asamūhanitukāmatāya tathā kammavācaṃ sāveti, tasmā taṃ tesam vacanaṃ tathā na gahetabbam.

217. Dveḷhakanti dvidhāgāho, anekamaṃsaggāhoti attho. **Vimatīti** saṃsayāpatti. Tenāha “**vinicchitum asamatthatā**”ti. **Taṃ vo vadāmīti** taṃ saṃsayavantaṃ bhikkhūṃ sandhāya vo tumhe vadāmi.

Nikkaṅkhabhāvapaccakkhakarāṇāṇaṃ yevāti buddhādīsu tesam bhikkhūnaṃ nikkaṅkhabhāvassa paccakkhakarīyābhāvato tamatthaṃ paṭivijjhitvā ṭhitam sabbaññutaññāṇameva. **Ettha** etasmiṃ atthe.

218. Appamajjanaṃ **appamādo**, so pana atthato

ñāṇūpasañhitā sati. Yasmā tattha satiyā byāpāro sātisayo, tasmā “**sati-avippavāse-nā**” ti vuttaṃ. **Appamādapadeyeva pakkhipivā adāsi** taṃ atthato, tassa sakalassa buddhavacanassa saṅgaṇhanato ca.

Parinibbutakathāvaṇṇanā

219. Jhānādīsu, citte ca paramukkaṃsagatavasībhāvatāya “ettake kāle ettakā samāpattiyo samāpajjitvā parinibbāyissāmī” ti kālaparicchedaṃ katvā samāpatti samāpajjanaṃ “**parinibbānaparikammaṃ**” ti adhippettaṃ. **Theroti** anuruddhatthero.

Ayampi (2.0187) **cāti** yathāvuttapañcasatṭhiyā jhānānaṃ samāpannabhāvaka-thāpi **saṅkhepakathā** eva, kasmā? Yasmā bhagavā tadāpi devasikaṃ vaḷaṅjanasa-māpattiyo sabbāpi aparihāpetvā samāpajji evāti dassento “**nibbānapuraṃ pavisa-nto**” ti-ādimāha.

Imāni dvepi samanantarāneva Paccavekkhaṇāyapi yebhuyyenānantariyaka-tāya jhānapakkhikabhāvato, yasmā bhavaṅgacittaṃ sabbapacchimaṃ, tato bhavato cavanato “cuti” ti vuccati, tasmā na kevalaṃ ayameva bhagavā, atha kho sabbepi sattā bhavaṅgacitteneva cavantīti dassetuṃ “**ye hi keci**” ti-ādi vuttaṃ.

220. Paṭibhāgapuggalavirahitoti silādiguṇehi asadisatāya sadisapuggalarahito.

221. Saṅkhārā vūpasamanti etthāti **vūpasamoti** evaṃsaṅkhātaṃ ñātaṃ kathitaṃ **nibbānaṃ**.

222. Yanti paccatte upayogavacananti āha “**yo kālaṃ akari**” ti.

Suvikasitenevāti pītisomanassayogato suṭṭhu vikasitena muditena. **Vedanaṃ adhi-vāsesi** abhāvasamudayo kato suṭṭhu pariññātattā. **Anāvaraṇavimokkho** sabbaso nibbutabhāvato.

223. Ākaronti attano phalāni samānākāre karontīti **ākārā**, kāraṇāni. **Sabbākārava-rūpeteti** sabbehi ākāravarehi uttamakāraṇehi silādiguṇehi samannāgateti attho.

225. Kathaṃbhūtāti kīdisābhūtā.

Cullakaddhānanti parittaṃ kālaṃ dvattināḍikāmatthaṃ velaṃ.

Buddhasarīrapūjāvaṇṇanā

227. Kaṃsatāḷādi tāḷaṃ avacarati etthāti “**tāḷāvacaran**” ti vuccati ātatādītūriya-bhaṇḍaṃ. Tenāha “**sabbaṃ tūriyabhaṇḍan**” ti.

Dakkhiṇadisābhāgenevāti (2.0188) aññaena disābhāgena anāharitvā yamakasā-lānaṃ ṭhānato dakkhiṇadisābhāgeneva, tatopi **dakkhiṇadisābhāgaṃ** haritvā netvā.

Jetavanasadiseti sāvattiyā jetavanasadise ṭhāne, “jetavanasadise ṭhāne” tipi pāṭho.

228. Pasādhanamaṅgalasālāyāti abhisekakāle alaṅkaraṇamaṅgalasālāya.

229. Devadāniyo Ti tassa corassa nāmaṃ.

Mahākassapattheravatthuvaṇṇanā

231. Pāvāyāti pāvā nagarato. Āvajjanapaṭibaddhattā jānanassa anāvajjitattā satthu parinibbānaṃ ajānanto “**dasabalaṃ passissāmī**” ti thero cintesi, satthu sarīre vā satthusaññaṃ uppādentō tathā cintesi. Tenevāha “**atha bhagavantaṃ ukkhipivā**” ti. “**Dhuvam parinibbuto bhavissati**” ti cintesi pārisesañāyena. Jānanti thero ājīvakaṃ pucchiyeva, pucchane pana kāraṇaṃ sayameva pakāsetuṃ “**kiṃ panā**” ti-ādi āraddhaṃ.

Ajja sattāhaparinibbutoti ajja divasato paṭilomato sattame ahani parinibbuto.

232. Nāḷiyā vāpakenāti nāḷiyā ceva thavikāya ca.

Mañjuketi mañjubhāṇine madhurassare. **Paṭibhāneyyakeri** paṭibhānavante.

Bhuñjitvā pātabbayāgūti paṭhamaṃ bhuñjitvā pivitabbayāgu.

Tassāti subhaddassa vuḍḍhapabbajitassa.

Ārādhitasāsaneti samāhitasāsane. **Alanti** samattho. **Pāpoti** pāpapuggalo. **Osa-kkāpetunti** hāpetuṃ antaradhāpetuṃ.

Pañhavārāti pañhā viya vissajjanāni “yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti” ti-ādinā, (dha. sa. 1.1) “yasmim samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti” ti-ādinā (2.0189) (dha. sa. 1.251) ca pavattāni **ekaṃ dve bhūmantarāni**. **Mūle naṭṭhe pisācasadisā bhavissāmāti** yathā rukkhe adhivattho pisāco tassa sākāparivāre naṭṭhe khandhaṃ nissāya vasati, khandhe naṭṭhe mūlaṃ nissāya vasati, mūle pana naṭṭhe anissayova hoti, tathā bhavissāmāti attho. Atha vā **mūle naṭṭheti** pisācena kira rukkhaḡacchādīnaṃ kañcīdeva mūlaṃ chinditvā attano puttassa dīnaṃ, yāva taṃ tassa hatthato na vigacchati, tāva so taṃ padesaṃ adissamānarūpo vicarati. Yadā pana tasmim kenaci acchinnabhāvena vā sativippavāsavasena vā naṭṭhe manussānampi dissamānarūpo vicarati, taṃ sandhāyāha “**mūle naṭṭhe pisācasadisā bhavissāmā**” ti.

Maṃ kāyasakkiṃ katvāti taṃ paṭipadaṃ kāyena sacchikatavantaṃ tasmā tassā desanāya sakkiḡbhūtaṃ maṃ katvā. **Paṭicchāpesi** taṃ paṭicchāpanaṃ kassapasuttena dīpetabbaṃ.

233. Candanaghaṭikābhūllato **candanacitakā**.

Taṃ sutvāti taṃ āyasmatā anuruddhattherena vuttaṃ devatānaṃ adhippāyaṃ sutvā.

234. **Dasikatantaṃ vāti** paliveṭṭhita-ahatakāsikavatthānaṃ dasaṭṭhānena tantumattampi vā. **Dārukkhandhaṃ vāti** candanādicitakadārukkhandhaṃ vā.

235. Samudāyesu pavattavohārānaṃ avayavesu dissanato sarīrassa avayavabhūtanī aṭṭhīni “**sarīrānī**” ti vuttāni.

Na vippakiriṃsūti sarūpeneva ṭhitāti attho. “Sesā vippakiriṃsū” ti vatvā yathā pana tā vippakiṇṇā ahesuṃ, taṃ dassetuṃ “**tatthā**” ti-ādi vuttaṃ.

Udakadhārā nikkhamitvā nibbāpesunti devatānubhāvena. Evaṃ mahatiyo bahū udakadhārā kimatthāyāti āha “**bhagavato citako mahanto**” ti. Mahā hi so vīsarata-nasatiko. **Aṭṭhadantakehīti** naṅgalehi aṭṭheva hi nesaṃ dantasadisāni potthāni honti, tasmā “**aṭṭhadantakānī**” ti vuccati.

Dhammakathāva (2.0190) **pamāṇanti** ativiya acchariyabbhutabhāvato passantānaṃ, suṇantānaṃ sātīsayam pasādāvahabhāvato, savisesaṃ buddhānubhā-

vadīpanato. Parinibbutassa hi buddhassa bhagavato evarūpo ānubhāvoti taṃ pavattiṃ kathentānaṃ dhammakathikānaṃ attano ñāṇabalānurūpaṃ pavattiyamānā dhammakathā evettha pamāṇaṃ vaṇṇetabbassa atthassa mahāvisayattā, tasmā vaṇṇanābhūmi nāmesāti adhippāyo. **Catujjātiyagandhaparihaṇḍaṃ kāretvāti** tagarakuṅkumayavanapupphatamālapattāni pīsitvā katagandhena parihaṇḍaṃ kāretvā. **Khacitvāti** tattha tattha olambanavasena racetvā, gandhavatthūni gahetvā ganthitamālā **gandhadāmāni** ratanāvaḷiyo **ratanadāmāni**. Bahikilañjaparikkhepassa, antosāṇiparikkhepassa karaṇena **sāṇikilañjaparikkhepaṃ kāretvā**. Vātaggāhīniyo paṭākā **vātapāṭākā**. Sarabharūpapādako pallaṅko sarabhamayapallaṅko, tasmīṃ **sarabhamayapallaṅke**.

Sattihatthā purisā **sattiyo** taṃsahacaraṇato yathā “kuntā pacaranti”ti, tehi samantato rakkhāpanaṃ pañcakaraṇanti āha “**sattihatthehi purisehi parikkhipāpetvā**”ti. **Dhanūhīti** etthāpi eseva nayo. **Sannāhagavacchikaṃ viya katvā** nirantarāvaṭṭhitā-ārakkhasannāhena gavacchijālaṃ viya katvā.

Sādhukīlīnti saparahitaṃ sādhanatṭhena sādhu, tesam kīlītaṃ uḷārapuññapasavanato, samparāyikatthāvirodhikaṃ kīḷāvihārenti attho.

Sarīradhātuvibhajanavaṇṇanā

236. Imināva niyāmenāti yena nīhārena mahātale nisīno kañci parihāraṃ akatvā kevalaṃ iminā niyāmeneva. **Supinakoti** dussupinako. **Dukūladupaṭṭaṃ nivāsetvāti** dve dukūlavatthāni ekajjhaṃ katvā nivāsetvā. Evañhi tāni sokasamappita-ssāpi abhassitvā tiṭṭhanti.

Abhisekasiñcakoti rajjābhiseke abhisekamaṅgalasiñcako uttamamaṅgalabhāvato. **Visaññī jāto** yathā taṃ bhagavato guṇavisesāmatarasaññūtāya avatṭhitāpemo pothujjanikasaddhāya patiṭṭhitapasādo katūpakāratāya sañjanitacittama-ddavo.

Suvaṇṇabimbisakavaṇṇanti (2.0191) suviracita apassenasadisaṃ.

Kasmā panettha pāveyyakā pāḷiyaṃ sabbapacchato gahitā, kiṃ te kusiṇārāya āsannatarāpi sabbapacchato utṭhitā? Āma, sabbapacchato utṭhitāti dassetuṃ “**tattha pāveyyakā**”ti-ādi vuttaṃ.

Dhātupāsanatthanti satthu dhātūnaṃ payirupāsanāya. **Nesaṃ pakkhā ahesuṃ** “ñāyena tesam santakā dhātuyo”ti.

237. Doṇagajjitaṃ nāma avoca satthu avatthattayūpasamhitāṃ. Etadatthameva hi bhagavā maggaṃ gacchanto “pacchato āgacchanto doṇo brāhmaṇo yāva me padavaḷaṅgaṃ passati, tāva mā vigacchatū”ti adhiṭṭhāya aññatarasmīṃ rukkhamaḷe nisīdi. Doṇopi kho brāhmaṇo “imāni sadevake loke aggapuggalassa padāni”ti sallakkhento padānusārena satthu santikaṃ upagacchi, sathāpissa dhammaṃ desesi, tenapi so bhagavati nivīṭṭhasaddho ahosi. Etadavoca, kiṃ avocāti āha “**suṇantu ...pe... avocā**”ti.

Kāyena ekasannipātā vācāya ekavacanā abhinnavacanā evaṃ samaggā hotha. Tassa panidaṃ kāraṇanti āha “**sammodamānā**”ti. Tenāha “**cittenāpi aññamaññaṃ**

sammodamānā hothā”ti.

238. Tato tato samāgatasāṅghānanti tato tato attano vasanaṭṭhānato samāgantvā sannipatitabhāvena samāgatasāṅghānaṃ. Tathā samāpatitasamūhabhāvena samāgatagaṇānaṃ. Vacanasampaṭicchanena paṭissuṇitvā.

Dhātuthūpapūjāvaṇṇanā

239. Yakkhaggāho devatāveso. Khipitakaṃ

dhātukkhobhaṃ uppādetvā khipitakarogo. **Arocako** āhārassa aruccanarogo.

Sattamadivaseti sattavassasattamāsato parato sattame divase. **Balānurūpenā**ti vibhavabalānurūpena.

Pacchā saṅgītikārakāti dutiyaṃ tatiyaṃ saṅgītikārakā. **Dhātūnaṃ antarāyaṃ disvā**ti tattha tattha cetiye yathāpatiṭṭhāpitabhāveneva ṭhitānaṃ (2.0192) dhātūnaṃ micchādiṭṭhikānaṃ vasena antarāyaṃ disvā, mahādhātunidhānena sammadeva rakkhitānaṃ anāgate asokena dhammaraññā tato uddharitvā vitthāritabhāve kate sadevakassa lokassa hitasukhāvahabhāvañca disvāti adhippāyo. **Paricaraṇamattamevā**ti gahetvā paricaritabbadhātumattameva. Rājūnaṃ hatthe **ṭhapetvā**, na cetiyesu. Tathā hi pacchā asokamahārājā cetiyesu dhātūnaṃ na labhati.

Purimaṃ purimaṃ katassa gaṇhanayogyaṃ pacchimaṃ pacchimaṃ kārento **aṭṭha aṭṭha haricandanādīmāye karaṇḍe ca thūpe ca kāresi**. Lohitacandanamayā-dīsupi eseva nayo. **Maṇikaraṇḍesū**ti lohitaṅkamasāragallaphalikamāye ṭhapetvā avasesamaṇivicittakesu karaṇḍesu.

Thūpārāmacetiappamāṇanti devānaṃpiyatissamahārājena kāritacetiappamāṇaṃ.

Mālā mā milāyantūti “yāva asoko dhammarājā bahi cetiyāni kāretuṃ ito dhātuyo uddharissati, tāva mālā mā milāyantū”ti **adhiṭṭhahitvā**. **Āviñchanarajju-**yanti aggaḷāviñchanarajjuyāṃ. **Kuñcikumuddikanti** dvāravivaraṇatthaṃ kuñcikañceva muddikañca.

Vālasaṅghātayanti kukkulaṃ paṭibhayadassanaṃ aññamaññapaṭibaddhaga-manāditāya saṅghāṭitarūpakayantaṃ yojesi. Tenāha “**kaṭṭharūpakānī**”ti-ādi. **Āṇiyā bandhitvā**ti anakakaṭṭharūpavicittayantaṃ attano devānubhāvena ekāya eva āṇiyā bandhitvā vissakammo devalokameva gato. “**Samantato**”ti-ādi pana tasmim dhātunidāne ajātasattuno kiccavisesānuṭṭhānadassanaṃ.

“Asukaṭṭhāne nāma dhātunidhānan”ti raññā pucchite “tasmim sannipāte visesa-lābhino nāhesun”ti keci. “Attānaṃ nigūhitvā tassa vuḍḍhatarassa vacanaṃ nissāya vīmaṃsanto jānissatīti na kathesun”ti apare. **Yakkhadāsaketi** upahārādi-vidhinā devatāvesanake bhūtāviggāhake.

Imaṃ padanti “evametaṃ bhūtapubban”ti dutiyasaṅgītikārehi ṭhapitaṃ imaṃ padaṃ. Mahādhātunidhānampi tassa atthaṃ katvā **tatiyasaṅgītikārāpi ṭhapayimsu**.

Mahāparinibbānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

4. Mahāsudassanasuttavaṇṇanā

Kusāvatirājadhānivaṇṇanā

242. Sovaṇṇamayāti (2.0193) suvaṇṇamayā. **Ayaṃ pākāro**ti sabbaratanamayo pākāro. **Tayo tayo** Ti anto ca tayo, bahi ca tayoti tayo tayo.

Esikatthambho indakhīlo nagarasobhano alaṅkāratthambho. Aṅgiyati ñāyati puthulabhāvo etenāti **aṅgaṃ**, parikkhepo. Tiporiṣaṃ aṅgaṃ etissāti **tiporiṣaṅgā**. Tenāha “**tenā**” ti-ādi. **Tena** pañcahatthappamāṇena tiporiṣena. **Paṇṇaphalesupī**ti sabbaratanamayānaṃ tālānaṃ paṇṇaphalesupī. **Eseva nayoti** “paṇṇesu ekaṃ pattakaṃ sovaṇṇamayaṃ, ekaṃ rūpiyamayaṃ. Phalesupī eko lekhābhāvo sovaṇṇamayo, eko rūpiyamayo” ti-ādiko ayamatto atidiṭṭho. **Pākārantare** Ti dvinnaṃ dvinnaṃ pākārānaṃ antare. **Ekekā hutvā ṭhitā** tālapanti.

Chekoti paṭu suvisado, so cassa paṭubhāvo manosāroti āha “**sundaro**” ti. **Raṅje-tunti** rāgaṃ uppādetuṃ. **Khamatevāti** rocateva. **Na bībhacchetī**ti na tajjeti, sotasukhabhāvato piyāyitabbo ca hoti. Kumbhatuṇadaddarikādi **ekatalaṃ tūriyaṃ. Ubhaya-talaṃ** pākaṭameva. **Sabbato pariyaṇaddhaṃ** caturassa-ambhaṇakaṃ, paṇavādi ca. **Vaṃsādīti ādi-saddena** saṅkhādikaṃ saṅgaṇhāti. **Sumucchitassā** Ti suṭṭhu pariyaṭṭassa. **Pamāṇeti** nātidaḥhanātisithilatāsaṅkhāte majjhime mucchanappamāṇe. **Hatthaṃ vā pādaṃ vā cāletvāti** hatthalayapādalaye sajjetvā. **Naccantāti** sākhaṇaccaṃ naccantā.

Cakkaratanavaṇṇanā

243. Uposathaṃ vuccati aṭṭhaṅgasamannāgataṃ sabbadivasesu gahaṭṭhehi rakkhitabbasīlaṃ, samādānavasena taṃ tassa atthīti uposathiko, tassa **uposathikassa**. Tenāha “**samādinna-uposathaṅgassā**” ti. **Tadāti** tasmim (2.0194) kāle. Kasmim pana kāleti? Yasimim kāle cakkavattibhāvasaṃvattaniyadānasīlādipuñña-sambhārasamudāgamasaṃpanno pūritacakkavattivatto kāladīpadesavisesapa-ccājātiyā ceva kularūpabhogādhipateyyādiguṇavisesasaṃpattiyā ca tadanurūpe attabhāve ṭhito hoti, tasmim kāle. Tādise hi kāle cakkavattibhāvī purisaviseso yathāvuttaguṇasaṃannāgato rājā khattiyo muddhāvasitto visuddhasīlo anuposathaṃ satahassavissajjanādinā sammāpaṭipattiṃ paṭipajjati, na yadā cakkaratanaṃ uppajjati, tadā eva. Ime ca visesā sabbacakkavattīnaṃ sādhaṇaṇavasena vuttā. Tenāha “**pātova ...pe... dhammatā**” ti. Bodhisattānaṃ pana cakkavattibhāvāvahaguṇāpi cakkavattiguṇāpi sātisayāva honti.

Vuttappakārapuññakammappaccayanti cakkavattibhāvāvahadānadamasamāyamaṃ dipuññakammahetukaṃ. **Nilamaṇisaṅghātasadisanti** indanīlamaṇisañcayasa-mānaṃ. **Dibbānubhāvayuttattāti** dassaneyyatā, manuññaghosatā, ākāsaḡāmitā, obhāsavissajjanā, appaṭighātātā, raṅṅo icchitatthanipphattikāraṇatāti evamādihi dibbasadisēhi ānubhāvehi samannāgatattā, etena dibbaṃ viyāti dibbanti dasseti. Na hi taṃ devalokapariyāpannaṃ. Sahassaṃ arā etassāti vā **sahassāraṃ. Sabbehi ākārehi**ti sabbehi sundarehi paripuṇṇāvayave lakkhaṇasaṃpanne cakke icchitabbehi ākārehi. **Paripūranti** paripuṇṇaṃ, sā cassā pāripūriṃ idāneva vitthāressati.

Panālīti chiddaṃ. **Suddhasiniddhadantapantiyā** nibbivarāyāti adhippāyo. Tassā

pana panāḷiyā samantato passassa rajatamayattā **sārarajatamayā** vuttā. Yasmā cassa cakkassa rathacakkassa viya antobhāvo nāma natthi, tasmā vuttaṃ “**ubho-supi bāhirantesū**” ti. Kataparikkhepā hoti panāḷīti yojanā. **Nābhipanāḷiparikkhepapa-ṭṭesūti** nābhiparikkhepapaṭṭe ceva nābhiyā panāḷiparikkhepapaṭṭe ca.

Tesanti arānaṃ. Ghaṭakā Nāma alaṅkārabhūtā khuddakapuṇṇaghaṭā. Tathā **maṇikā** nāma muttāvaḷikā. **Paricchedalekhā** tassa tassa paricchedadassanava-sena ṭhitā paricchinnalekhā. **Ādi-saddena** mālākammādiṃ saṅgaṇhāti. **Suvibhattā-nevāti** aññamaññaṃ asaṃkiṇṇattā suṭṭhu vibhattāni.

“**Surattā**” ti-ādīsu (2.0195) **suratta**ggahaṇena mahānāmavaṇṇataṃ paṭikkhipati, **suddh**aggahaṇena saṃkiliṭṭhataṃ, **siniddh**aggahaṇena lūkhataṃ. Kāmaṃ tassa cakkaranassa nemimaṇḍalaṃ asandhikameva nibbattaṃ, sabbatthakameva pana kevalaṃ pavāḷavaṇṇena ca sobhatīti pakaticakkassa sandhiyuttaṭṭhāne sura-ttasuvaṇṇapaṭṭādimayāhi vaṭṭaparicchedalekhāhi paññāyamānāhi sasandhikā viya dissantīti āha “**sandhīsu panassā**” ti-ādi.

Nemimaṇḍalapiṭṭhiyanti nemimaṇḍalassa piṭṭhipadese. Ākāsa-cāribhāvato hissa tattha vātaggāhī pavāḷadaṇḍo hoti. **Dasannaṃ dasannaṃ arānaṃ antareti** dasannaṃ dasannaṃ arānaṃ antare samīpe padese. **Chiddamaṇḍalakhacitoti** maṇḍalasaṅghānachiddavicitto. **Sukulalasaṃmannāhatassā** Ti suṭṭhu kusalena sippinā pahatassa, vāditassāti attho. **Vaggūti** manorama. **Rajaniyoti** suṇantānaṃ rāguppādako. **Kamaniyoti** kanto. **Samosaritakusumadāmāti** olambitasugandhaku-sumadāmā. **Nemiparikkhepassāti** nemipariyantaparikkhepassa. Nābhipanāḷiyā dvinnaṃ passānaṃ vasena “**dvinnampi nābhipanāḷīnan**” ti vuttaṃ. Ekā eva hi sā panāḷī. **Yehīti** yehi dvīhi mukhehi. Puna **yehīti** yehi muttakalāpehi.

Odhāpayamānanti sotuṃ avahitāni kurumānaṃ.

Cando purato cakkarananaṃ pacchāti evaṃ **pubbāpariyena** pubbāparabhāvena.

Antepurassāti anurādhapure rañño antepurassa. **Uttarasīhapañjarasadiseti** tadā rañño pāsāde tādisassa uttaradisāya sīhapañjarassa labbhamānattā vuttaṃ. **Sukhena sakkāti** kiñci anāruhitvā, sarīrañca anullaṅghitvā yathāṭhiteneva hatthena pupphamuṭṭhiyo khipitvā **sukhena sakkā hoti pūjetuṃ.**

Nānāviraḅgaratanappabhāsamujjalanti nānāviraḅhavicittavaṇṇaratanobhāsapabhā-ssaraṃ. **Ākāsaṃ abbhuggantvā pavatteti** āgantvā ṭhitaṭṭhānato upari ākāsaṃ abbhuggantvā pavatte.

244. Rājāyuttāti rañño kicce āyuttakapurisā.

Sineruṃ (2.0196) vāmapassena katvā tassa dhurataraṃ gacchanto “**vāmapa-ssena sineruṃ pahāyā**” ti vuttaṃ.

Vinibbedhenāti tiriyaṃ vinivijjhanavasena. **Sannivesakkhamoti** khandhāvārasa-nnivesayogyo. **Sulabhāhārupakaraṇoti** sukheveva laddhabbadhaññagorasadāru-ṭiṇḍadibhojanasādhanā.

Paracakkanti parassa rañño senā, āṇā vā.

Āgamananandanoti āgamanena nandijanano. Gamanena socetīti **gamanaso-cano.** **Upakappethāti** uparūpari kappetha, saṃvidahatha upanethāti attho. **Upapari-kkhitvāti** hetutopi sabhāvatopi phalatopi diṭṭhadhammikasamparāyikādi-ādīnava-

topi vīmaṃsitvā. Vibhāventi paññāya atthaṃ vibhūtaṃ karontīti **vibhāvino**, paññavanto. **Anuyantā**ti anuvattakā, anuvattakabhāveneva, pana rañño ca mahānubhāvena te jigucchanavasena pāpato anoramantāpi ekacce ottappavasena oramantīti veditabbaṃ.

Ogacchamānanti osīdantaṃ. **Yojanamattanti** vitthārato yojanamattaṃ padesaṃ. Gambhīrabhāvena pana yathā bhūmi dissati, evaṃ ogacchati. Tenāha “**mahāsamuddatalan**”ti-ādi. **Ante cakkaratanaṃ** udakena senāya anajjhottharaṇatthaṃ. Puratthimo mahāsamuddo pariyanto etassāti puratthimamahāsamuddapariyanto, taṃ **puratthimamahāsamuddapariyantaṃ**, puratthimamahāsamuddaṃ pariyantaṃ katvāti attho.

Cāturantāyāti catusamuddantāya, puratthimadisādicatukoṭṭhāsantāya vā. **Sobhayamānaṃ viyā**ti viya-saddo nipātamattaṃ. Attano acchariyaguṇehi sobhantameva hi taṃ tiṭṭhati. Pāḷiyampi hi “upasobhayamānaṃ” tveva vuttaṃ.

Hatthiratanavaṇṇanā

246. **Haricandanādihīti ādi**-saddena catujjātiyagandhādiṃ saṅgaṇhāti. **Āgamaṃ cintethāti vadanti** cakkavattivattassa pūritatāya paricitattā. Kāḷatilakādīnaṃ abhāvena **visuddhasetasarīro. Sattapatiṭṭhoti** bhūmiphusanakehi vāladhi,

varaṅgaṃ, hatthoti imehi ca tīhi, catūhi pādehi cāti (2.0197) sattahi avayavehi pati-
tṭhitattā sattapatiṭṭho. **Sabbakaniṭṭhoti** sabbehi chaddantakulahatthīhi hīno. **Uposathakulā sabbajetṭhoti** uposathakulato āgacchanto tatha sabbappadhāno āgacchati yojanā. **Vuttanayenāti** “mahādānaṃ datvā”ti-ādīnā vuttena nayena. Cakkavattīnaṃ, cakkavattiputtānañca cakkavattiṃ uddissa **cintayantānaṃ āgacchati. Apanetvāti** attano ānubhāvena apanetvā. Gandhameva hi tassa itare hatthī na sahani.

Gharadhenuvacchako viyāti ghare paricitadhenuyā tattheva jātasamvaddhava-
cchako viya. **Sakalopathavinti sakalaṃ jambudīpasaññitaṃ pathaviṃ.**

Assaratanavaṇṇanā

247. Sindhavakulatoti sindhavassājānīyakulato.

Maṇiratanavaṇṇanā

248. **Sakaṭanābhisamapariṇāhanti** pariṇāhato mahāsakaṭassa nābhiyā samap-
pamānaṃ. **Ubhosu antesūti** heṭṭhā, upari cāti dvīsu antesu. **Kaṇṇikapariyantatoti**
dvinnaṃ kañcanapadumānaṃ kaṇṇikāya pariyantato. **Muttājālake ṭhapetvāti** suvi-
suddhe muttamaye jālake patiṭṭhāpetvā. **Aruṇuggamanavelā viyāti** aruṇuggamana-
sīsenā sūriya-udayakkhaṇaṃ upalakkheti.

Itthiratanavaṇṇanā

249. “Itthiratanāṃ pātubhavatī”ti vatvā kutassā pātubhāvoti dassetuṃ “**maddarā-
jakulato**”ti-ādī vuttaṃ. Maddaraṭṭhaṃ kira jambudīpe abhirūpānaṃ itthīnaṃ uppa-
tṭitṭhānaṃ. Tathā hi “siñcayamahārājassa devī, vessantaramahārājassa devī,
bhaddakāpilānī”ti evamādi itthiratanāṃ maddaraṭṭhe eva uppannaṃ. **Puññānubhā-
venāti** cakkavattirañño puññatejena.

Sanṭhānapāripūriyāti hatthapādādisarīravayavānaṃ susaṅghitāya. Avayavapāri-
pūriyā hi samudāyapāripūrisiddhi. **Rūpanti** sarīraṃ “rūpaṃ tveva saṅkhaṃ gaccha-
tī”ti-ādīsu (ma. ni. 1.306) viya. **Dassanīyāti** surūpabhāvena passitabbayuttā.
Tenāha (2.0198) “**dissamānāvā**”ti-ādī. **Somanassavasena cittaṃ pasādeti** yoniso
cintentānaṃ kammaphalasaddhāya vasena. **Pasādāvahattāti** kāraṇavacanena
yathā pāsādikatāya vaṇṇapokkharatāsiddhi vuttā, evaṃ dassanīyatāya pāsādika-
tāsiddhi, abhirūpatāya ca dassanīyatāsiddhi vattabbāti nayaṃ dasseti. Paṭilomato
vā vaṇṇapokkharatāya pāsādikatāsiddhi, pāsādikatāya dassanīyatāsiddhi, dassa-
nīyatāya abhirūpatāsiddhi yojetabbā. Evaṃ sarīrasampattivāsena abhirūpatādike
dassetvā idāni sarīre dosābhāvavasena te dassetuṃ “**abhirūpā vā**”ti-ādī vuttaṃ.
Tattha yathā pamāṇayuttā, evaṃ ārohapariṇāhayogato ca pāsādikā nātidīghatā-
dayo, evaṃ manussānaṃ dibbarūpatāsampattipīti “**appattā dibbavaṇṇan**”ti vuttaṃ.

Ārohasampatti vuttā ubbedhena pāsādikabhāvato. **Pariṇāhasampatti** vuttā kisa-

thūladosaḅbhāvato. **Vaṇṇasampatti vuttā** vivaṇṇatāḅbhāvato. **Kāyavipattiyā**ti sarīra-dosassa. **Satavāravihatassā**ti sattakkhattuṃ vihatassa, “satavāravihatassā”ti ca idaṃ kappāsapicuvaseṇa vuttaṃ, tūlapicuno pana vihananameva natthi. Kuṅkumataraturukkhayavanapupphāni **catujjāti**. “Tamālatagaraturukkhayavanapupphāni”ti apare.

Aggidaddhā viyāti āsanagatena agginā daddhā viya. **Paṭhamamevāti** rājānaṃ disvāpi kiccantarappasutā ahutvā kiccantarato paṭhamameva, dassanasamakālaṃ evāti attho. Raṅṅo nisajjāya pacchā nipātanaṃ nisīdanaṃ silaṃ etissāti **pacchāni-pātinī**. Taṃ taṃ attanā raṅṅo kātabbakiccaṃ “kiṃ karomi”ti pucchitabbatāya kiṃ karaṇaṃ paṭisāvetiti **kiṃkārapaṭissāvinī**.

Mātugāmo nāma yebhuyyena saḅhajātiko, itthiratanassa pana taṃ natthīti dassetuṃ “**svāssā**”ti-ādi vuttaṃ.

Guṇāti rūpaṅṅā ceva ācāraṅṅā ca. **Purimakammānubhāvenāti** katassa purimakammassānubhāvena itthiratanassa tabbhāvasaṃvattaniyassa purimakammaṇa ānubhāvena. Cakkavattinopi parivārasampattisaṃvattaniyaṃ puṅṅakammaṃ tādissa phalavisesassa upanissayo hotiyeva. Tenāha “**cakkavattino (2.0 puṅṅaṃ upanissāyā**”ti, etena sesesupi saviṅṅāṇakaratanesu attano kammavaseṇa nibbattesupi tesāṃ tesāṃ visesānaṃ tadupanissayatā vibhāvitā evāti daṭṭhabbā. Pubbe ekadesavasena labbhamānā pāripūrī raṅṅo cakkavattibhāvūpa-gamanato paṭṭhāya sabbākāraparipūrā jātā.

Gahapatiratanavaṇṇanā

250. Pakatiyā vāti sabhāveneṇa cakkaratanapātubhāvato pubbepi. Yādisaṃ raṅṅo cakkavattissa puṅṅabalaṃ nissāya yathāvuttā cakkaratanānubhāvānibbatti, tādissa etassa puṅṅabalaṃ nissāya gahapatiratanassa kammavipākajaṃ dibbacakkuṃ nibbattetīti āha “**cakkaratanānubhāvasahitaṇ**”ti. Kāraṇassa hi ekasantatipatitāya, phalassa ca samānakālikatāya tathāvacanaṃ.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

251. “Ayaṃ dhammo, ayaṃ adhammo”ti-ādinā kammassakatāvabodhanasaṅkhātassa paṇḍitabhāvassa atthitāya **paṇḍito**. Bāhusaccabyattiyā **byatto**. Sabhāvasiddhāya medhāsaṅkhātāya pakatipaṅṅāya atthitāya **medhāvī**. Attano yāthāvabuddhamatthaṃ paresaṃ vibhāvetuṃ pakāsetuṃ samatthatāya **vibhāvī**. **Vavatthapetunti** nicchituṃ.

Catu-iddhisamannāgatavaṇṇanā

252. Vipaccanaṃ vipāko, vipāko eva **vepāko** yathā “vikatameva vekatan”ti. Samaṃ nātisītanāccuṇhatāya avisamaṃ bhuttassa vepāko etissā atthīti samavepākinī, tāya **samavepākiniyā**.

Dhammapāsādapokkharavaṇṇanā

253. Janarāsīm kāretvā tena janarāsinā khaṇitvā **na māpesi**. Kiñcarahīti āha “**rañño panā**” ti-ādi. Tattha kāraṇaṃ parato āgamissati. **Ekāya** vedikāya **parikkhittā** pokkharavaṇṇiyo. **Pariveṇaparicchedapariyante** Ti ettha **pariveṇaṃ** nāma samantato vivaṭaṅgaṇabhūtaṃ pokkharavaṇṇiyā tīraṃ, tassa paricchedabhūte pariyante **ekāya** vedikāya (2.0200) parikkhittā pokkharavaṇṇiyo. **Etadahosīti** etaṃ “yaṃnūnāhaṃ imāsu pokkharavaṇṇiṣū” ti-ādikaṃ ahosīti. **Sabbotukanti** sabbesu utūsu pupphanakaṃ. **Nānāvaṇṇa-uppalabijādīnīti** rattanīlādīnānāvaṇṇapupphena pupphanaka-uppalabijādīni. **Jalajathalajamālanti** jalajathalajapupphamālaṃ.

254. Paricāravasenā Ti taṅkhaṇikaparicāravasena, idaṅca paṭhamaṃ paṭṭhapitanīyāmeneva vuttaṃ, pacchā pana yānasayanādīni viya itthiyopi atthikānaṃ pariccattā eva. Tenāha “itthīhipi” ti-ādi. **Pariccāgavasenā** ti nirapekkhapariccāgavasena. Dīyatīti **dānaṃ**, deyyavatthu. Taṃ aggīyati nissajjīyati etthāti **dānaggaṃ**, parivesanaṭṭhānaṃ. **Tādisāni atthīti** yādisāni rañño dānagge khomasukhumādīni vatthāni, tādisāni **yesaṃ** attano santakāni santi. **Ohāyāti** pahāya tattheva ṭhapetvā. Attho atthi yesaṃ teti **atthikā**. Evaṃ **anattikā** pi daṭṭhabbā.

255. Kalahasaddopīti pi-saddena dānādhippāyena gehato nīhataṃ puna gehaṃ pavesetuṃ na yuttanti imamatthaṃ samucceti. Tenāha “**na kho etaṃ amhākaṃ patirūpan**” ti-ādi (dī. ni. 2.255).

257. Uṇḥisamatthaketi sikhāpariyantamatthake. **Paricchedamatthaketi** pāsādaṅgaṇaparicchedassa matthake.

258. Haratīti ativiya pabhassarabhāvena cakkhūni paṭiharantaṃ duddikkhatāya diṭṭhiyo harati apanentaṃ viya hoti. Taṃ pana haraṇaṃ nesaṃ paripphandane nāti āha “**phandāpeti**” ti.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Jhānasampattivaṇṇanā

260. Mahatīyā iddhiyāti mahantena icchitatthasamijjanena. **Tesaṃyeva** icchitacchitatthānaṃ. “**Anubhavitabbānan**” ti iminā ānubhāva-saddassa kammaśādhanaṃ dasseti. Pubbe sampannaṃ katvā deyyadhammapariccāgassa katabhāvaṃ dassento “**sampattipariccāgassā**” ti āha. Attānaṃ dameti etenāti **damo**.

Bodhisattapubbayogavaṇṇanā

Assāti (2.0201) mahāsudassanarañño. **Eko theroti** appaññāto nāmagottato aññataro puthujjano thero. **Theraṃ disvāti** aññatarasmīṃ rukkhamūle nisinnaṃ disvā. **Kaṭṭhattharaṇanti** kaṭṭhamayaṃ attharaṇaṃ, dāruphalakanti attho.

Paribhogabhājananti pāṇiyaparibhojanīyādiparibhogayogyam bhājanam. **Āraka-**
ṇṭakanti sūcivijjhanakakaṇṭakam. **Pippalikanti** khuddakasatthakam. **Udakatumba-**
kanti kuṇḍikam.

Kūṭāgāradvāreya **nivattesīti** kūṭāgāram pavitṭhakālato paṭṭhāya tesam micchā-
vitakkānam pavattiyā okāsam nādāsi.

261. Kasiṇameva paññāyati mahāpurisassa tattha tattha katādhikārattā,
tesaṅca padesānam suparikammakatakasiṇasadisattā.

262. Cattāri jhānāni Ti cattāri kasiṇajjhānāni. Kasiṇajjhānappamaññānamyeva
vacanam tāsam tadā ādaragāravavasena nibbattitattā. Mahābodhisattānañhi arū-
pajjhānesu ādaro natthi, abhiññāpadaṭṭhānataṃ pana sandhāya tānipi nibbattenti,
tasmā mahāsatto tāpasaparibbājakakāle yattake lokiyaguṇe nibbatteti, te sabbepi
tadā nibbattesiyeva. Tenāha “**mahāpuriso panā**” ti-ādi.

Caturāsītinagarasahassādivaṇṇanā

263. Abhiharitabbabhattanti upanetabbabhattam.

264. Nibaddhavattanti pubbe upanibaddham pākavattam.

Subhaddādevi-upasaṅkamanavaṇṇanā

265. Āvaṭṭetvāti ativisitvā. Yam yam rañño icchitam dānūpakaraṇaṅceva bhogū-
pakaraṇaṅca, tassa tassa tatheva samiddhabhāvam vitthavati.

266. Sace pana rājā jīvite chandam janeyya, ito parampi ciram kālam tiṭṭheyya
mahiddhiko mahānubhāvoti evam mahajjhāsayā devī bhogesu, jīvite ca rājānam
sāpekkham kātum vāyami. Tena vuttam “mā (2.0202) heva kho rājā” ti-ādi. Tene-
vāha “**tassa kālaṅkiriyaṃ anicchamānā**” ti-ādi. **Chandam janhīti** ettha **cha-**
saddo taṇhāpariyāyoti āha “**pemaṃ uppādehī**” ti. Apekkhati ārammaṇam etāya na
vissajjetīti **apekkhā**, taṇhā.

267. **Garahitā**ti ettha kehi garahitā, kasmā ca garahitāti antolinam codanam vissajento “**buddhehi**”ti-ādimāha, tena viññugarahitattā, duggatisamvattaniyato ca sāpekkhakālakiriyā parivajjetabbāti dasseti.

268. **Ekamantaṃ gantvāti** rañño cakkhupathaṃ vijahitvā.

Brahmalokūpagamanavaṇṇanā

269. **Soṇassāti** koḷivīsassa soṇassa. **Ekā bhattapātīti** ekaṃ bhattavaḍḍhitakaṃ. **Tādisaṃ bhattanti** tathārūpaṃ garuṃ madhuraṃ siniddhaṃ bhattaṃ. **Bhuttānanti** bhuttavantānaṃ.

271. **Dāsamanussāti** dāsā ceva āyuttakamanussā ca.

Idāni yathāvuttāya rañño mahāsudassanassa bhogasampattiyā kamma-sari-kkhatam uddharanto “**etāni panā**”ti-ādimāha, taṃ suviññeyyameva.

272. **Ādito paṭṭhāyāti** samudāgamanato paṭṭhāya. Yattha taṃ puññaṃ āyūhitaṃ, yato sā sampatti nibbattā, tato tatiyattabhāvato pabhuti. Mahāsudassanassa jāta-kadesanā hi tadā samudāgamanato paṭṭhāya bhagavatā desitāti. **Paṃsvāgārakīlaṃ viyāti** yathā nāma dārakā paṃsūhi vāpige habhojanādīni dassentā yathārucci kīlitvā gamanakāle sabbam taṃ vidhaṃsentā gacchanti, evameva bhagavā mahāsudassanakāle attanā anubhūtaṃ dibbasampattisadisam acinteyyānubhāvasampattiṃ vitthārato dassetvā puna attano desanam ādīnavanissaraṇadassanavasena viva-ṭṭābhimukhaṃ viparivattento “sabbā sā sampatti aniccatāya vipariṇatā vidhaṃsitā”-ti **dassento “passānandā”**ti-ādimāha. **Vipariṇatāti** vipariṇāmaṃ sabhāvavigamaṃ gatā. Tenāha “**pakativijahanenā**”ti-ādi. **Pakatīti** sabhāvadhamaṃ udayavaya-paricchinnō (2.0203) kakkhaḷaphusanādisabhāvo, so bhaṅgakkhaṇato paṭṭhāya jahito, pariccajanto sabbaso nattheva. Tenāha “**nibbutapadīpo viya apaññattika-bhāvaṃ gatā**”ti.

Ettāvatāti ādito paṭṭhāya pavattena ettakena desanāmaggena. Anekāni vassa-koṭisatasahassāniyeva ubbedho etissāti **anekavassakoṭisatasahassubbedhā**. **Aniccalakkhaṇam ādāyāti** taṃ sampattigataṃ aniccalakkhaṇam desanāya gahetvā vibhāvetvā. Yathā nisseṇimuccane tādisam satahatthubbedham rukkham pakati-purisena ārohitum na sakkā, evam aniccatāvibhāvanena tassā sampattiyā apekkhānisseṇimuccane kenaci ārohitum na sakkāti āha “**aniccalakkhaṇam ādāya nisseṇim muñcanto viyā**”ti. **Tenevāti** yathāvuttakāraṇeneva, ādito sātisayaṃ kāmesu assādam dassetvāpi upari nesaṃ “passānandā”ti-ādinā ādīnavam, okāram, saṃkilesam, nekkhamme ānisaṃsañca vibhāvetvā desanāya niṭṭhāpi-tattā. **Pubbeti** atītakāle. **Vasabharājāti** vasabhanāmakō sīhaḷamahārājā.

Udakapupphulādayoti ādi-saddena tiṇagge ussāvabindu-ādike saṅgaṇhāti.

Mahāsudassanassa panāti pana-saddo visesatthajotano, tena mahāsudassana-mahārājā jhānābhiññāsamāpattiyo nibbattesi, tadaggena parisuddhe ca samaṇa-bhāve patiṭṭhito, yato vidhuya eva kāmavitakkādisamaṇabhāvasaṃkilesam suññā-gāram pāvīsi, evambhūtassāpi tassa kālam kiriyato sattame divase sabbā cakkavattisampatti antarhitā, na tato paraṃ, aho acchariyamanusso anaññasādhāraṇa-

guṇavisesoti imaṃ viśesaṃ dasseti.

Anāruḥhanti “rājā kira pubbe gahapatikule nibbatti”ti-ādinā, (dī. ni. aṭṭha. 2.260) “puna theram āmantesī”ti-ādinā (dī. ni. aṭṭha. 2.272) ca vuttamattham sandhāyāha. So hi imasmim sutte saṅgitiṃ anāruḥho, aññattha pana āgato imissā desanāya piṭṭhivattakabhāvena. Yaṃ panettha atthato na vibhattam, tam suviññeyyam evāti.

Mahāsudassanasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

5. Janavasabhasuttavaṇṇanā

Nātikiyādibyākaraṇavaṇṇanā

273-275. “Parito”ti (2.0204) padaṃ yathā samantatthavācako, evaṃ samīpatthavācakopi hotīti **samantā sāmantā**ti attho vutto. Āmeḍitena pana samantattho jotito. Yassa pana sāmantā janapadesu “nātike viharati”ti vuttattā nātikassāti viññāto yamattho. Yassa parito janapadesu byākaroti, tattha paricārakāraṇam byākaraṇam avuttasiddham, nidassanavasena vā tassa vakkhamānattā “parito parito janapadesu” icceva vuttam. **Paricāra**keti upāsake. Tenāha “**buddhadhamma-saṅghānam paricāra**”ti. **Upapattisū**ti nibbattisu. **Ñāṇagatipuññānam upapattisū**ti ettha **ñāṇagatūpapatti** Nāma tassa tassa maggañāṇagamanassa nibbatti. Yaṃ sandhāya vuttam “pañcannaṃ orambhāgiyānam parikkhayā”ti-ādi. **Puññūpapatti** nāma taṃtaṃdevanikāyūpapatti. **Sabbatthā**ti “vajjimallesū”ti-ādike sabbattha catūsupi padesu. **Purimesū**ti pāliyam vutte sandhāyāha. **Dasasuyevāti** tesu eva dasasu janapadesu. **Paricāra**ke **byākaroti** byakātabbānam bahūnam tattha labbhato. Nātike bhavā **nātikiyā**.

Niṭṭhaṅgatāti niṭṭham nicchayam upagatā.

Ānandaparikhāvaṇṇanā

276. Yasmā saṅghasuppaṭipatti nāma dhammasudhammatāya, dhammasudhammatā ca buddhasubuddhatāya, tasmā “aho dhammo, aho saṅgho”ti dhammasaṅghaguṇakittanāpi atthato buddhaguṇakittanā eva hotīti “bhagavantam kittayamānarūpā”ti padassa “aho dhammo”ti-ādināpi attho vutto.

278. **Ñāṇagatī**ti “pañcannaṃ orambhāgiyānam saṃyojanānam parikkhayā”ti-ādinā āgataṃ pahātabbapahānavasena pavattaṃ maggañāṇagamaṇam. Yasmā tassā eva ñāṇagatiyā vasena tassa tassa ariyapuggalassa opapātikatādiviseso, tasmā tam tādisam tassa abhisamparāyam sandhāyāha “**ñāṇābhisamparāyamevā**”ti.

279. Upasantaṃ (2.0205) pati sammati ālokīyatīti **upasantapatiso**. **Upasantadassano** upasanta-ussanno. **Bhātirivāti** ettha **ra**-kāro padasandhikaro, **iva**-saddo

bhusatthoti āha “**ativiya bhātī**” ti.

Janavasabhayakkhavaṇṇanā

280. Jeṭṭhakabhāvena jane vasabhasadisoti janavasabhoti assa devaputtassa nāmaṃ ahosi.

Ito devalokā cavitvā sattakkhattuṃ manussaloke rājabhūtassa. Manussalokā cavitvā sattakkhattuṃ devabhūtassa. **Ettevāti** etasmiṃyeva cātumahārājika-bhave, etthāpi vessavaṇassa sahabyatāvasena.

281. Āsisaṇaṃ **āsā**, patthanā. Āsāsīsenā cettha kattukamyatākusalacchandaṃ vadati. Tenevāha “**sakadāgāmimaggatthāyā**” ti-ādi. **Yadaggeti** ettha **agga**-saddo ādipariyāyoti āha “**taṃ divasaṃ ādiṃ katvā**” ti. “**Purimaṃ ...pe... avinipāto**” ti idaṃ yathā tattakaṃ kālaṃ sugatito sugatūpapattiyeva ahosi, tathā katūpacitakusalakammattā. Phussassa sammāsambuddhassa kālato pabhuti hi sambhatavivaṭṭūpanissayakusalasambhāro esa devaputto. **Anacchariyanti** anu anu acchariyaṃ. Tenāha “**punappunaṃ acchariyamevā**” ti. **Sayaṃparisāyāti** sakāya parisāya. **Bhagavato diṭṭhasadisamevāti** āvajjanasamanantaraṃ yathā te bhagavato catuvīsatisatasahassamattā sattā ñāṇagatito diṭṭhā, evaṃ tumhehi diṭṭhasadisameva. **Vessavaṇassa sammukhā sutam** mayāti vadati.

Devasabhāvaṇṇanā

282. **Vassūpanāyikasaṅgahatthanti** vassūpanāyikāya ārakkhāsaṃvidhānavasena bhikkhūnaṃ saṅgahaṇatthaṃ “vassūpagatā bhikkhū evaṃ sukhena samaṇadhammaṃ karontī” ti, **pavāraṇasaṅgaho** Panassa pavāretvā satthu santikaṃ gacchantānaṃ bhikkhūnaṃ antarāmagge parissayapariharaṇatthaṃ. Dhammassavanatthaṃ dūraṭṭhānaṃ (2.0206) gacchantesupi eseva nayo. Attanāpi āgantvā dhammassavanatthaṃ sannipatiyeva. **Etthetthāti** ettha ettha ayyānaṃ vasanaṭṭhāne.

Tadāpīti “purimāni bhante divasāni” ti vuttakālepi. **Eteneva kāraṇenāti** vassūpanāyikanimittameva. Tenāha pāḷiyaṃ “tadahuposathe pannarase vassūpanāyikāyā” ti-ādi. Āsanepi nisajjāya sudhammāya devasabhāya paṭhamam devesu tāvatim sesu nisennesu tassā catūsu dvāresu cattāro mahārājāno nisīdanti, idaṃ nesaṃ āsane nisajjāya cārittaṃ hoti.

Yenatthenāti yena kiccena yena payojanena. **Ārakkhatthanti** ārakkhabhūtamatthaṃ. Vuttaṃ vacanaṃ etesanti **vuttavacanā**, mahārājāno.

283. **Atikkamitvāti** abhibhavitvā.

Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā

284. Abhisambhavituṃ adhigantuṃ asakkuṇeyyo **anabhisambhavanīyo**. Tenāha “**appattabbo**” ti-ādi. Cakkhuyeva patho rūpadassanassa maggo upāyoti

cakkhupatho, tasmim **cakkhupathasminti** āha “**cakkhupasāde**” ti, cakkhussa gocarayoggo vā **cakkhupathoti** āha “**āpāthe vā**” ti. **Nābhibhavatīti** na abhibhavati, gocarabhāvaṃ na gacchatīti attho. **Heṭṭhā heṭṭhāti** tāvatimsato paṭṭhāya heṭṭhā heṭṭhā, na cātumahārājikato paṭṭhāya, nāpi brahmapārisajjato paṭṭhāya. “Cātumahārājikā hi tāvatimsānaṃ yathā jātirūpāni passituṃ sakkonti, tathā brahmāno heṭṭhimā uparimānaṃ” ti keci, taṃ na yuttaṃ. Na hi heṭṭhimā brahmāno uparimānaṃ mūlapaṭisa-ndhirūpaṃ passituṃ sakkonti, māpitameva passituṃ sakkontīti daṭṭhabbaṃ.

Suñantova niddaṃ okkamīti gatiyo upadhārento bahi visaṭavittakkavicchedena saṅkocaṃ āpannacittatāya. **Mayhaṃ ayyakassāti** bhagavantaṃ sandhāya vadati.

Pañca sikhā etassāti pañcasikho, pañcasikho viya **pañcasikhoti** āha “**pañcasikha-gandhabbasadiso**” ti. **Mamāyantīti** piyāyanti.

285. Sumuttoti (2.0207) saradosehi suṭṭhu mutto. Yehi pittasemhādīhi palibuddhattā saro avissaṭṭho siyā, tadabhāvato vissaṭṭhoti dassento āha “**apalibuddho**” ti. Viññāpetīti **viññeyyo**, antogadhahetu-attho kattusādhano esa viññeyyasaddoti āha “**atthaviññāpano**” ti. Sarassa madhuratā nāma maddavanti āha “**madhuro mudū**” ti. Savanaṃ arahatīti **savaniyo**. Savanārahatāya ca āpāthasukhatāyāti āha “**kaṇṇasukho**” ti. **Bindūti** piṇḍito. Ākoṭitabhinnakaṃsasaddo viya anekāvayavo ahutvā niravayavo, ekabhāvoti attho. Tenāha “**ekagghano**” ti, etenevassa avisāritā saṃvaṇṇitā daṭṭhabbā. Gambhīruppattiṭṭhānatāya cassa gambhīratāti āha “**nābhimūlato**” ti-ādi. **Evaṃ samuṭṭhitoti** jivhādippahāramattasamuṭṭhito. **Amadhuro ca hoti** uppattiṭṭhānānaṃ parilahubhāvato. **Na ca dūraṃ sāveti** vīrabhāvābhāvato. **Ninnādī** suvipulabhāvato savisesaṃ ninnādo, pāsamsaninnādo vā.

Tenāha “mahāmegha ...pe... yutto” ti.

Pacchimaṃ pacchimanti dutiyaṃ, catutthaṃ, chaṭṭhaṃ, aṭṭhamañca padaṃ. **Purimassa purimassā**ti yathākkamaṃ paṭhamassa, tatiyassa, pañcamassa, satta-massa ca. **Atthoyevā**ti atthaniddeso eva. Vissaṭṭhatā hissa viññeyyatāya vedi-tabbā, mañjubhāvo savanīyatāya, bindubhāvo avisāritāya, gambhīrabhāvo ninnā-ditāyāti. **Yathāparisanti** ettha **yathā**-saddo parimāṇavācī, na pakārādivācīti āha “**yattakā parisā**”ti, tena parisappamāṇaṃ evassa saro niccharati, ayamassa dhammatāti dasseti. Tenāha “**tattakamevā**”ti-ādi.

“Ye hi keci”ti-ādi “yāvañca so bhagavā”ti-ādinā vuttassa atthassa hetukittanava-sena samatthanaṃ saraṇesu nesaṃ niccassevanena, sīlesu ca patiṭṭhāpanena chakāmasaggasampatti-anuppādanato. Tenāha “**ye hi keci ...pe... vadati**” ti. **Nibbe-matikagahitasaraṇeti** maggenāgatasaraṇagamane. Te hi sabbaso samuggahātitavici-kicchatāya ratanattaye aveccappasādena samannāgatāyeva, pothujjanikasaddhāya vasena buddhādīnaṃ guṇe ogāhetvā jānanti, aparaneyyabuddhino te pariyāyato nibbematikagahitasaraṇā veditabbā. **Gandhabbadevagaṇanti** gandhabbadevasamūhaṃ. Tukā (2.0208) vuccati khīriṇī yā tukātipi vuccati. Tassā cuṇṇaṃ **tukāpiṭṭhaṃ**. Taṃ koṭṭetvā pakkhittaṃ ghaṇaṃ niranantaracitaṃ hutvā tiṭṭhati.

Bhāvita-iddhipādavaṇṇanā

287. SupaññattāTi suṭṭhu pakārehi ñāpitā bodhitā, asaṅkarato vā ṭhapitā, taṃ pana bodhanaṃ, asaṅkarato ṭhapanañca atthato desanā evāti āha “**sukathitā**”ti. **Ijghanatṭhenā**ti samijghanatṭhena, nippajjanassa kāraṇabhāvenāti attho. **Patiṭṭhāna-tṭhenā**Ti adhiṭṭhānatṭhena. Iddhiyā pādoti **iddhipādo**, iddhiyā adhigamupāyoti attho. Tena hi yasmā uparūpari visesasaṅkhātamaṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, tasmā “pādo”ti vuccati. Ijhatīti **iddhi**, samijhati nippajjatīti attho. Iddhi eva pādo **iddhipādo**, iddhikoṭṭhāsoti attho. Evaṃ tāva “cattāro iddhipādā”ti ettha attho veditabbo. **Iddhipahonakatāyāti** iddhiyā nipphādane samatthabhāvāya. **Iddhivisavitā-yāti** iddhiyā nipphādane yogyabhāvāya. Anekatthattā hi dhātūnaṃ yogyattho **pubbo su**-saddo, visavanaṃ vā pajjanaṃ **visavitā**, tattha kāmākāritā visavitā. Tenāha “**punappunan**”ti-ādi. **Iddhivikubbanatāyāti** vikubbaniddhiyā vividharūpaka-raṇāya. Tenāha “**nānappakārato katvā dassanatthāyā**” ti.

“Chandañca bhikkhu adhipatiṃ karitvā labhati samādhiṃ, labhati cittasseka-ggataṃ, ayaṃ vuccati chandasamādhī”ti (vibha. 432) imāya pāḷiyā chandādhipati samādhī **chandasamādhī**ti adhipatisaddalopaṃ katvā samāso vuttoti viññāyati, adhipatisaddatthadassanavasena pana “**chandahetuko, chandādhiko vā samādhī chandasasamādhī**”ti **aṭṭhakathāyaṃ**vuttanti veditabbaṃ. “**Padhānabhūtā**ti vīriya-bhūtā”ti keci vadanti. Saṅkhatasaṅkhārādinivattanatthañhi padhānaggahaṇanti. Atha vā taṃ taṃ visesaṃ saṅkharotīti **saṅkhāro**, sabbampi vīriyaṃ. Tattha catukiccasādhakato aññassa nivattanatthaṃ padhānaggahaṇanti **padhānabhūtā** seṭṭhabhūtāti attho. Catubbidhassa pana vīriyassa adhippetattā bahuvacananiddeso kato. Visuṃ samāsajjanavasena yo pubbe iddhipādatto pādassa upāyatthataṃ,

koṭṭhāsattatañca gahetvā yathāyogavasena idha (2.0209) vutto, so vakkhamānānaṃ paṭilābhapubbabhāgānaṃ kattukaraṇiddhibhāvaṃ, uttaracūḷabhājanīye vā vuttehi chandādīhi iddhipādehi sādhetabbāya iddhiyā kattiddhibhāvaṃ, chandādīnañca karaṇiddhibhāvaṃ sandhāya vuttoti veditabbo, tasmā “ijjhanatṭhena iddhi”ti ettha kattu-attho, karaṇattho ca ekajjhaṃ gahetvā vuttoti kattu-atthaṃ tāva dassetuṃ “nipphattipariyāyena ijjhanatṭhena vā”ti vatvā itaraṃ dassento “**ijjhanti etāyā**”ti-ādimāha. **Vuttanti** kattha vuttaṃ? Iddhipādavibhaṅgapāṭhe. (vibha. 434) **tathābhūtassāti** tenākārena bhūtassa, te chandādiddhamme paṭilābhivā ṭhitassāti attho. “**Vedanākkhandho**”ti-ādīhi chandādayo antokatvā cattāropi khandhā kathitā. **Sesesū**Ti sesiddhipādesu.

Vīriyiddhipādaniddese “vīriyasamādhīpadhānasaṅkhārasamannāgatan”ti dvikkhattuṃ vīriyaṃ āgataṃ. Tattha purimaṃ samādhivisesanaṃ “vīriyādhipati samādhī vīriyasamādhī”ti, dutiyaṃ samannāgamaṅgadassanaṃ. Dveyeva hi sabbattha samannāgamaṅgāni, samādhī, padhānasaṅkhāro ca. Chandādayo hi samādhivisesanāni, padhānasaṅkhāro pana padhānavacaneneva visesito, na chandādīhīti na idha vīriyādhipatitā padhānasaṅkhārassa vuttā hoti. Vīriyañca samādhīṃ visesetvā ṭhitameva, samannāgamaṅgavasena pana padhānasaṅkhāravacanena vuttanti nāpi dvīhi vīriyehi samannāgamo vutto hoti. Yasmā pana chandādīhi visiṭṭho samādhī, tathāvisiṭṭheneva ca tena sampayutto padhānasaṅkhāro, sesadhammā ca, tasmā samādhivisesanānaṃ vasena cattāro iddhipādā vuttā, visesanabhāvo ca chandādīnaṃ taṃtaṃ-avassayadassanavasena hotīti “chandasaṃmādhī ...pe... iddhipādan”ti ettha nissayatthepe pāda-sadde upāyātṭhena chandādīnaṃ iddhipādātā vuttā hoti. Teneva hi abhidhamme **uttaracūḷabhājanīye** (vibha. 456) “cattāro iddhipādā chandiddhipādo”ti-ādinā chandādīnameva iddhipādātā vuttā. **Pañhapucchake** (vibha. 457 ādayo) “cattāro iddhipādā idha bhikkhu chandasamādhī”ti-ādinā ca uddesaṃ katvāpi puna chandādīnaṃyeva kusalādibhāvo vibhatto. Upāyiddhipādadaṣṣanaṃ kataṃ, aññathā catubbidhatā na siyāti. Ayamettha pāḷivasena atthavinicchayo veditabbo. Idāni paṭilābhapubbabhāgānaṃ vasena iddhipāde vibhajitvā dassetuṃ “**apicā**”ti-ādī (2.0210) vuttaṃ, taṃ suviññeyyameva. Idha iddhipādā-kathā saṅkhepeṇa vuttāti āha “**vitthārena pana ...pe... vuttā**”ti.

Kecīti abhayagirivāsino. Tesu hi ekacce “iddhi nāma anipphannā”ti vadanti, ekacce “iddhipādo pana anipphanno”ti vadanti, **anipphannoti** ca paramatthato asiddho, natthīti attho. **Ābhatoti** abhidhammapāṭhato (vibha. 458) **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.287) ānīto purimanayato aññenākārena desanāya pavattattā. Chando eva iddhipādo **chandiddhipādo**. Eseva nayo sesesupi. **Ime panāti** imasmīṃ sutte āgatā iddhipādā. **Raṭṭhapālatthero** (ma. ni. 2.293; a. ni. aṭṭha. 1. 1.210; apa. aṭṭha. 2.raṭṭhapālatthera-apadānavaṇṇanāya vitthāro) “chande sati kathāṃ nānujānissanti”ti sattāhaṃ bhattāni abhuñjitvā mātāpitaro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva avassāya lokuttaraṃ dhammaṃ nibbattesīti āha “**raṭṭhapālatthero ...pe... nibbattesī**”ti. **Soṇatthero** (mahāva. 243; a. ni. 6.55; theragā. aṭṭha. terasanipāta; apa. aṭṭha. 2.soṇakoṭivīsattthera-apadānavaṇṇanāya vitthāro) bhāva-

namanuyutto āraddhavīriyo paramasukhumālo pādesu phoṭesu jātesupi vīriyaṃ nappaṭipassambhesīti āha “**soṇatthero vīriyaṃ dhuraṃ katvā**” ti. **Sambhūtatthero** (theragā. aṭṭha. 2.sammūtattheragāthāvaṇṇanāya vitthāro) “cittavato kiṃ nāma na sijjhatī” ti cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā bhāvanaṃ ārādhesīti āha “**sambhūtatthero cittaṃ dhuraṃ katvā**” ti. **Moghatthero** Vīmaṃsaṃ avassayi, tasmā tassa bhagavā “suññato lokaṃ avekkhassū” ti (su. ni. 1125; bu. vaṃ. 54.353; mahā. ni. 186; cūḷani. mogharājamāṇavapucchā 144; mogharājamāṇavapucchānidde 88; netti. 5; peṭako. 22, 31) suññatākathaṃ kathesi, paññānissitamānaniggahatthaṃ, paññāya pariggahatthañca dvikkhattuṃ pucchito samāno pañhaṃ kathesi. Tenāha “**āyasmā mogharājā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvā**” ti.

Punappunaṃ chanduppādanaṃ pesanaṃ viya hotīti chandassa upaṭṭhānasadisatā vuttā.

Parakkamenāti parakkamasīsenā sūrabhāvaṃ vadati. Thāmabhāvato ca vīriyassa sūrabhāvasadisatā daṭṭhabbā.

Cintanappadhānattā cittassa mantasaṃvidhānasadisatā vuttā.

Jātisampatti (2.0211) nāma viṣiṭṭhajātītā. “Sabbadhammesu ca paññā seṭṭhā” ti vīmaṃsāya jātisampattisadisatā vuttā. **Sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 433) pana cittiddhipādassa jātisampattisadisatā, vīmaṃsiddhipādassa mantabalasadisatā ca yojitā.

Anekaṃ vihitāṃ vidhaṃ etassāti **anekavihitanti** āha “**anekavidhan**” ti. **Vi-Saddo koṭṭhāsapariyāyo** “**ekavidhena ñāṇavatthū**” ti-ādīsu (vibha. 751) viyāti āha “**iddhividhanti iddhikoṭṭhāsan**” ti.

Tividha-okāsādhigamavaṇṇanā

288. “Sukhassā” ti idaṃ tiṇṇampi sukhānaṃ sādharāṇavacanananti āha “**jhānasukhassa maggasukhassa phalasukhassā**” ti. Nānappanāpattatāya pana appadhānattā upacārajjhānasukhassa, vipassanāsukhassa cettha aggahaṇaṃ. Purimesu tāva dvīsu okāsādhigamesu tiṇipi sukhāni labbhanti, tatiye pana kathanti? Tattha kāmāṃ tiṇi na labbhanti, dve pana labbhantiyeva. Yathālābhavasena hetāṃ vuttaṃ. “Sakkharakathalampi macchagumbampi carantampi tiṭṭhantampi” ti-ādīsu (dī. ni. 1.249; ma. ni. 1.433; 2.259; a. ni. 1.45, 46) viya. **Saṃsaṭṭhoti** saṃsaggaṃ upagato samaṅgībhūto, so pana tehi samannāgatacittopi hotīti vuttaṃ “**sampayuttacitto**” ti. **Ariyadhammanti** ariyabhāvakaraṃ dhammaṃ. **Upāyatoti** vidhito. **Pathatotī** maggato. **Kāraṇatotī** hetuto. Yena hi vidhinā dhammānudhammapaṭipatti hoti, so upeti etenāti **upāyo**, so tadadhigamassa maggabhāvato **patho**, tassa karaṇato **kāraṇanti** ca vuccati.

“Aniccanti-ādivasena manasi karotī” ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “**yoniso manasikāro nāmā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **upāyamanasikāro**ti kusaladhammappavattiyā kāraṇabhūto manasikāro. **Pathamanasikāro**ti tassa eva maggabhūto manasikāro. **Anicce**ti ādi-antavantatāya, anaccantikātāya ca anicce tebhūmake saṅkhāre “aniccan” ti manasikāroti yojanā. Eseva nayo sesesupi. Ayaṃ

pana viseso tasmimyeva udayabbayapaṭipīḷanatāya dukkhanato, dukkhamato ca **dukkhe**, avasavattanatthena, anattasabhāvatāya ca **anattani**, asucisabhāvatāya (2.0 **asubhe**. Sabbampi hi tebhūmakam saṅkhatam kilesāsucipaggharaṇato “asubhan”-tveva vattum arahati. **Saccānulomikena vāti** saccābhisamayassa anulomanava-sena. “**Cittassa āvaṭṭanā**”ti-ādinā āvajjanāya paccayabhūtā tato purimuppannā manodvārikā kusalajavanappavatti phalavohārenea tathā vuttā. Tassā hi vasena sā kusaluppattiyā upanissayo hotīti. Āvajjanā hi bhavaṅgacittam āvaṭṭetīti **cittassa āvaṭṭanā**, anu anu āvaṭṭetīti **anvāvaṭṭanā**. Bhavaṅgārammaṇato aññaṃ ābhujatīti **ābhogo**. Samannāharatīti **samannāhāro**. Tadevārammaṇam attānam anubandhitvā anubandhitvā uppajjamāne manasi karoti ṭhapetīti **manasikāro**. **Ayam vuccatīti** ayam upāyamanasikāralakkaṇo **yonisomanasikāro** nāma vuccati, yassa vasena puggalo dukkhādīni saccāni āvajjitum sakkoti.

Asaṃsaṭṭhoti na saṃsaṭṭho kāmādīhi vivitto vinābhūto. Kāmādivisaṃsaggahetu uppajjanakasukham nāma vivekajam pītisukhanti āha “**paṭhamajjhānasukhan**”ti. Kāmaṃ paṭhamajjhānasukhampi somanassameva, suttesu pana taṃ kāyikasukhassāpi paccayabhāvato visesato “sukhan”tveva vuccatīti idhāpi jhānabhūtam somanassam sukhanti, itaram somanassam. Tena vuttam “**sukhā**”ti. Hetumhi nissakkavacananti āha “**jhānasukhapaccayā**”ti. **Aparāparam somanassanti** jhānādhigamahetu paccavekkhaṇādivasena punappunam uppajjanakasomanassam.

Pamodanam pamudo, taruṇapīti, tato **pamudā**. “Pāmojjam pītathāyā”ti-ādīsu taruṇapīti “pāmojjan”ti vuccati, idha pana pakaṭṭho mudo **pamudo** pāmojjanti adhippetam, tañca somanassarahitam natthīti avinābhāvitāya “**balavataram pītisomanassan**”ti vuttam.

Jhānassa ujuvipaccanīkataṃ sandhāya “**pañca nīvaraṇāni vikkhambhetvā**” ti vuttaṃ. Jhānaṃ pana tadekaṭṭhe sabbepi kilese, sabbepi akusale dhamme vikkhambhetyeva, **attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhati** paṭipakkhadhammehi anabhibhavanīyato. **Tasmāti** okāsaggahaṇato, laddhokāsatāyāti attho. Maggaphalasukhādhigamāya okāsabhāvato vā **okāso**, assa adhigamo **okāsādhigamo**. Purimapakkhe pana okāsaṃ avasaraṃ adhigacchati etenāti **okāsādhigamo**.

Rūpasabhāvatāya (2.0213), ekantarūpādhīnavuttitāya, savipphārikatāya ca ānāpānavitakkavicārānaṃ thūlabhāvaṃ anujānanto “**kāyavacīsaṅkhārā tāva oḷārikā hontū**” ti āha. Tabbidhuratāya pana ekaccānaṃ vedanāsaññānaṃ thūlataṃ ananujānanto “**cittasaṅkhārā kathaṃ oḷārikā**” ti āha. Itaro “appahīnattā” ti kāraṇaṃ vatvā “**kāyasaṅkhārā hi**” ti-ādinā tamatthaṃ vivarati. **Teti** cittasaṅkhārā. Appahīnā saṅkhārā labbhamānasaṅkhāranimittatāya “oḷārikā” ti vattaṃ arahanti, pahīnā pana tadabhāvato “sukhumā” ti āha “**pahīne upādāya appahīnattā oḷārikā nāma jātā**” ti. Pāḷiyaṃ “kāyasaṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā” ti vuttattā “**sukhanti catutthajjhānikaphalasaṃpattisukhaṃ**” ti vuttaṃ. “Cittasaṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā” ti pana vuttattā “**nirodhā vuṭṭhahantassā**” ti vuttaṃ. Vacīsaṅkhārāpaṭippassaddhi kāyasaṅkhārāpaṭippassaddhiyāva siddhāti veditabbā. Tenevāha “**dutiya ...pe... visuṃ na vuttāni**” ti. Pāḷiyaṃ pana atthato siddhāpi supākaṭabhāvena vibhāvetuṃ sarūpato gaṇhāti. Na hi ariyavinaye atthāpattivibhāvanā abhidhammadesanāya pakatīti. Yathā nīvaraṇavikkhambhanañca paṭhamassa jhānassa adhigamāya upāyo, evaṃ sukhadukkhavikkhambhanaṃ catutthassa jhānassa adhigamāya upāyoti “**catutthajjhānaṃ sukhaṃ dukkhaṃ vikkhambhetvā**” ti vuttaṃ. Sesāṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Avijjārāgādīhi saha vajjehīti **sāvajjaṃ**, akusalaṃ, tadabhāvato **anavajjaṃ** kusalaṃ. Attano hitasukhaṃ ākaṅkhanāna sevanīyato **sevitabbaṃ**, kusalaṃ, tabbipariyāyato **na sevitabbaṃ**, akusalaṃ. Lāmakabhāvena **hīnaṃ**, akusalaṃ, seṭṭhabhāvena **paṇītaṃ**, kusalanti **sāvajjadukādayo** tayopi dukā yathārahaṃ **etesāṃ** kusalākusalakammāpathānaṃ **vaseneva veditabbā**. **Sabbanti** yathāvuttaṃ sabbāṃ catūhi dukehi saṅgahitaṃ dhammajātaṃ. Yathārahaṃ kaṇhañca sukkañca paṭidvandibhāvato, sappātibhāgañca appātibhāgañca advayabhāvato. **Vaṭṭapaṭicchādikā avijjā pahīyati** catunnaṃ ariyasaccānaṃ sammadeva paṭivijjhānato. Tato eva **arahattamaggavijjā uppajjati**. **Sukhanti** evaṃ kammāpathamukhena tebhūmakadhamme sammāsītīvā vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahatte paṭiṭṭhahantassa yaṃ arahattamaggasukhañceva arahattaphalasukhañca, taṃ idha “sukhaṃ” ti adhippetāṃ. **Antogadhā eva** nānantariyabhāvato.

Aṭṭhatimsārammaṇavasenā Ti (2.0214) pāḷiyaṃ āgatānaṃ aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānānaṃ vasena. **Vitthāretvā kathetabbā** paṭhamajjhānādivasena āgatattāti adhippāyo. “**Kathan**” ti-ādinā tameva vitthāretvā kathanāṃ nayato dasseti. “**Catuvīsatiyā ṭhānesū**” ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **mahāparinibbānavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.219) vuttameva. “**Nirodhasamāpattiṃ pāpetvā**” ti iminā arūpajjhānānīpi gahitāni honti tehi vinā nirodhasamāpattisamāpajjanassa asambhavato, catutthajjhānasabhāvattā ca tesāṃ. **Dasa upacārajjhānāni** ṭhapetvā kāyagatāsatiṃ ānā-

pānañca aṭṭha anussatiyo, saññāvavathhānañcāti dasa upacārajjhānāni. Adhisīlaṃ nāma samādhisaṃvattaniyanti tassa heṭṭhimantena paṭhamajjhānaṃ pariyosānanti vuttaṃ “**adhisīlasikkhā paṭhamaṃ okāsādhigamaṃ bhajati**” ti. Adhicittaṃ nāma catutthajjhānaniṭṭhaṃ tadantogadhattā arūpajjhānānaṃ, tappariyosānattā phalajjhānānanti vuttaṃ “**adhicittasikkhā dutiyan**” ti. Matthakappattā adhipaññāsikkhā nāma aggamaggavijjāti āha “**adhipaññāsikkhā tatiyan**” ti. Sikkhattayavasena tayo okāsādhigame nīharantena yathārahaṃ taṃtaṃsuttavasenapi nīharitabbanti dassento “**sāmaññaphalepi**” ti-ādimāha.

Yadaggena ca tisso sikkhā yathākkamaṃ tayo okāsādhigame bhajanti, tadaggena tappadhānattā yathākkamaṃ tiṇi piṭakāni te bhajantīti dassetuṃ “**tīsu panā**” ti-ādi vuttaṃ. **Tiṇi piṭakāni vibhajivāti** tiṇṇaṃ okāsādhigamaṇaṃ vasena yathānupubbaṃ tiṇi piṭakāni vitthāretvā **kathetuṃ labhissāmāti**. **Samodhānetvāti** samāyojetvā tattha vuttamatthaṃ imassa suttassa atthabhāvena samānetvā. **Dukkathitanti** asambandhakathanena, atipapañcakathanena vā duṭṭhu kathitanti **na sakkā vattuṃ** Tathākathanasseva sukathanabhāvatoti āha “**tepiṭakaṃ ...pe... sukathitaṃ hotī**” ti.

Catusatipaṭṭhānavaṇṇanā

289. Na kevalaṃ abhidhammapariyāyeneva kusalaṭṭho gahetabbo, atha kho bāhitikapariyāyena pīti āha “**phalakusalassa cā**” ti. **Khematṭhenāti** catūhipi yogehi anupaddavabhāvena. **Sammā samāhitoti** samathavasena (2.0215) ceva vipassanāvasena ca suṭṭhu samāhito. **Ekaggacittoti** vikkhepassa dūrasamussāritattā ekaggataṃ avikkhepaṃ pattacitto. **Attano kāyatoti** ajjhattaṃ kāye kāyānupassanāvasena sammā samāhitacitto samāno “samāhito yathābhūtaṃ pajānāti passati” ti (saṃ. ni. 3.5; 5.1071, 1072; netti. 40; mi. pa. 1.14) vacanato. Tattha ñāṇadassanaṃ nibbattento tato bahiddhā parassa kāyepi ñāṇadassanaṃ nibbatteti. Tenāha “**parassa kāyābhimukhaṃ ñāṇaṃ peseti**” ti. **Sammā vippsīdatīti** sammā samādhānapaccayena abhippasādena ñāṇūpasañhitena ajjhattaṃ kāyaṃ okappeti. **Sabbatthāti** sabbatṭhānesu. Sati kathitāti yojanā. **Lokiyalokuttaramissakā kathitā** anupassanāñāṇadassanānaṃ tadubhayasādhāraṇabhāvato.

Sattasamādhiparikkhāravaṇṇanā

290. **Etthāti** imissā kathāya. Jhānakkhassa vīriyacakkassa ariyamaggarathassa sīlaṃ vibhūsanabhāvena vuttanti āha “**alañkāro parikkhāro nāmā**” ti. **Sattahi nagaraparikkhārehīti** nagaraṃ parivāretvā rakkhaṇakehi kataparikkhepo, parikkhā, uddāpo, pākāro, esikā, palighā, pākārapakkhaṇḍilanti imehi sattahi nagaraparikkhārehi. Sambharīyati phalaṃ etenāti **sambhāro**, kāraṇaṃ. Bhesajjañhi byādhivūpasamanena jīvitassa kāraṇaṃ. **Parivāraparikkhāravasenāti** parivārasañkhātaparikkhāravasena. Parikkhāro hi sammādiṭṭhiyādayo maggadhammā sammāsamādhissa sahaṃjātādipaccayabhāvena parikaraṇato abhisāñkharaṇato. Upecca nissī-

yatīti **upanisā**, saha upanisāyāti **sa-upanisoti** āha “**sa-upanissayo**” ti, sahakārikāra-
ṇabhūto dhammasamūho idha “upanissayo” ti adhippeto. Sammā pasatthā
sundarā diṭṭhi etassāti sammādiṭṭhi, puggalo, tassa **sammādiṭṭhissa**. So pana
yasmā paṭiṭṭhitasammādiṭṭhiko, tasmā vuttaṃ “**sammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassā**” ti. **Sammā-
saṅkappo pahotīti** maggasammādiṭṭhiyā dukkhādīsu parijānanādikiccaṃ sādhe-
ntiyā kāmavitakkādike samuggahāṭento sammāsaṅkappo yathā attano kiccasā-
dhane pahoti, tathā pavattiṃ panassa dassento āha “**sammāsaṅkappo pavatta-
tī**” ti. **Esa nayo sabbapadesūti** “sammāsaṅkappassa sammāvācā pahotī” ti-ādīsu
sesapadesu yathāvuttamatthaṃ atidisati.

Ettha (2.0216) ca yasmā nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino bahūpakārā
sammādiṭṭhi. Tathā hi sā “paññāpajjoto, paññāsatthan” ti ca vuttā. Tāya hi so avijja-
ndhakāraṃ vidhamitvā kilesacore ghātento khemena nibbānaṃ pāpuṇāti, tasmā
ariyamaggakathāyaṃ sammādiṭṭhi ādito gayhati, idha pana puggalādhīṭṭhānadesa-
nāya “sammādiṭṭhissā” ti vuttaṃ. Yasmā pana sammādiṭṭhipuggalo nekkhammasa-
ṅkappādivasena sammadeva saṅkappeti, na micchākāmasaṅkappādivasena,
tasmā sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahoti. Yasmā ca sammāsaṅkappo
sammāvācāya upakārako. Yathāha “pubbe kho gahapati vitakketvā vicāretvā
pacchā vācaṃ bhindatī” ti, (saṃ. ni. 2.348) tasmā sammāsaṅkappassa sammā-
vācā pahoti. Yasmā pana “idañcidañca karissāmā” ti hi paṭhamaṃ vācāya saṃvi-
dahitvā yebhuyyena te te kammantā sammā payojīyanti, tasmā vācā kāyaka-
mmaṃsa upakārikāti sammāvācassa sammākammanto pahoti. Yasmā pana catu-
bbidhaṃ vacīduccaritaṃ, tividhañca kāyaduccaritaṃ pahāya ubhayaṃ sucaritaṃ
pūrentasseva ājivaṭṭhamakasīlaṃ pūrati, na itarassa, tasmā sammāvācassa
sammākammantassa ca sammā-ājīvo pahoti. Visuddhidiṭṭhisamudāgatasammā-ā-
jīvassa yoniso padhānassa sambhavato sammā-ājīvassa sammāvāyāmo pahoti.
Yoniso padahantassa kāyādīsu catūsu vatthūsu sati sūpaṭṭhitā hotīti sammāvāyā-
massa sammāsati pahoti. Yasmā evaṃ sūpaṭṭhitā sati samādhissa upakārānupa-
kārānaṃ dhammānaṃ gatiyo samannesivā pahoti ekattārammaṇe cittaṃ samā-
dhātuṃ, tasmā sammāsatisa sammāsamādhi pahotīti. Ayañca nayo pubbabhāge
nānākkhaṇikānaṃ sammādiṭṭhi-ādīnaṃ vasena vutto, maggakkhaṇe pana sammā-
diṭṭhi-ādīnaṃ tassa tassa sahaṅgādivasena vutto “sammādiṭṭhissa sammāsa-
ṅkappo pahotī” ti-ādīnaṃ padānamattho yutto, ayameva ca idhādhippeto. Tenāha
“**ayaṃ panattho**” ti-ādi.

Maggañāṇeti maggapariyāpannañāṇe **ṭhitassa** taṃsamaṅgino. Maggapaññā hi
catunnaṃ saccānaṃ sammādassanaṭṭhena “maggasammādiṭṭhi” ti vuttā, sā eva
nesaṃ yāthāvato jānanato paṭivijjhanato idha “maggañāṇan” tipi vuttā. **Maggavimu-
ttīti** maggena kilesānaṃ vimuccanaṃ samucchadappahānameva. Phalasammā-
diṭṭhi eva (2.0217) “phalasammāñāṇan” ti pariyāyena vuttaṃ, pariyāyavacanañca
vuttanayānusārena veditabbaṃ. **Phalavimutti** pana paṭippassaddhippahānaṃ
daṭṭhabbaṃ.

Amatassa dvārāti ariyamaggamāha. So pana vinā ca ācariyamutṭhinā ana-
ntaraṃ abāhiraṃ karitvā yāvadeva manussehi suppakāsītattā **vivaṭo**. **Dhammavinī-**

tāti ariyadhamme vinitā. So panettha kilesānaṃ samucchedavinayavasena vedita-
bboti āha “**sammāniyyānena niyyātā**” ti.

Atthīti puthutthavisayaṃ nipātapadaṃ “atthi imasmiṃ kāye kesā” ti-ādīsu (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; 3.154; saṃ. ni. 4.127; a. ni. 6.29; 10.60; vibha. 356; khu. pā. 2.1.dvattiṃsa-ākāra; netti. 47) viyāti āha “**anāgāmino ca atthī**” ti. Tenevāha “atthi cevettha sakadāgāmino” ti. Bahiddhā saṃyojanapaccayo nibbattihetubhūto puñña-
bhāgo etissā atthīti puññabhāgā, atisayavisiṭṭho cettha atthi-attho veditabbo. **Ottap-
pamānoti** uttasanto bhāyanto. **Na pana natthi**, atthi evāti dīpeti.

291. Assāti vessavaṇassa. **Laddhi pana na atthi** paṭividdhasaccattā. “**Abhis-
maye viseso natthī**” ti etena sabbepi sabbaññuguṇā sabbabuddhānaṃ sadisā
evāti dasseti.

292. Kāraṇassa ekarūpattā **imāni pana padānīti** na kevalaṃ “tayidaṃ brahmaca-
riyan” ti-ādīni padāni, atha kho “imamatthaṃ janavasabho yakkho” ti-ādīni padāni
pīti.

Janavasabhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

6. Mahāgovindasuttavaṇṇanā

293. Pañcakuṇḍaliko Ti (2.0218) vissaṭṭhapañcaveṇiko. **Catumaggaṭṭhānesūti**
catunnaṃ maggānaṃ vinivijjhivā gataṭṭhānesu. Tattha hi katā sālādayo catūhi
disāhi āgatamanussānaṃ upabhogakkhamā honti. “**Evarūpānī**” ti iminā rukkhama-
lasodhanādīni ceva yathāsatti annadānādīni ca puññāni saṅgaṇhāti. “Suvaṇṇa-
kkhandhasadiso attabhāvo iṭṭho kanto manāpo ahoṣī” ti pāṭho. **Sakaṭasahassama-
ttanti** vāhasahassamattaṃ, **vāho** pana vīsati khārī, **khārī** soḷasadoṇamattā, **doṇaṃ**
soḷasa nāḷiyo veditabbā. **Kumbhaṃ** dasambaṇāni. “Sahassanāḷiyo” ti keci. **Rattasu-
vaṇṇakaṇṇikanti** rattasuvaṇṇamayaṃ vaṭaṃsakaṃ.

Yasmā majjhimayāme eva devatā satthāraṃ upasaṅkamtum avasaraṃ labhanti, tasmā “**ekakoṭṭhāsaṃ atītāyā**” ti vuttaṃ. **Atikkantavaṇṇoti** ativiya kamaṇī-yarūpo, **kevalakappanti** vā manaṃ ūnaṃ avasesaṃ, īsakaṃ asamattanti attho bhagavato hi samīpaṭṭhānaṃ muñcitvā sabbo gijjhakūṭavīhāro tena obhāsito. Tenāha “**candimā viyā**” ti-ādi.

Devasabhāvaṇṇanā

294. Ratanamattakaṇṇikarukkhanissandenāti ratanappamāṇarukkhamayakūṭa-dānapuñṇanissandena, tassa vā puñṇassa nissandaphalabhāvena. **Nibbattasabhāyanti** samuṭṭhita-upaṭṭhānasālāyaṃ. **Maṇimayāti** padumarāgādimaṇimayā. **Āṇiyoti** thambhatulāsaṅghāṭakādīsu vālarūpādīsaṅghāṭanaka-āṇiyo.

Gandhabbarājāti gandhabbakāyikānaṃ devatānaṃ rājā. Ye tāvatimsānaṃ āsanna-vāsino cātumahārājikā devā, te purato karonto “**dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinno**” ti vutto. Sesesupi tīsu ṭhānesu eseva nayo.

Nāgarājāti nāgānaṃ adhipati, na pana sayamaṃ nāgajātiko.

Āsati nisīdati etthāti **āsanamaṃ**, nisajjaṭṭhānanti āha “**nisīditum okāso**” ti. “**Etthā**” ti padaṃ nipātamattaṃ, **etthāti** vā etasmim pāṭhe. Atthuddhāranayena (2.0219) vattabbaṃ **pubbe vuttaṃ catubbidhameva**. Tāvatiṃsā, ekacce ca cātumahārājikā yathāladdhāya sampattiyā thāvarabhāvāya, āyatim sodhanāya ca pañca silāni rakkhanti, te tassa visodhanatthaṃ pavāraṇāsaṅgahaṃ karonti. Tena vuttaṃ “**mahāpavāraṇāyā**” ti-ādi.

Vassasahassanti manussagaṇanāya vassasahassaṃ.

Pannapalāsoti patitapatto. **Khārakajātoti** jātakhuddakamakuḷo. Ye hi nīlapattakā ativiya khuddakā makuḷā, te “**khārakā**” ti vuccanti. **Jālakajātoti** tehiyeva khuddakamakuḷehi jātajālakō sabbaso jālo viya jāto. Keci pana “**jālakajātoti ekajālo viya jāto**” - ti atthaṃ vadanti. Pārichattako kira khārakaggahaṇakāle sabbatthakameva pallaviko hoti, te cassa pallavā pabhassarapavāḷavaṇṇasamujjalā honti, tena so sabbaso samujjalanto tiṭṭhati. **Kuṭumalakajātoti** sañjātamahāmakuḷo. **Korakajātoti** sañjātasūcibhedo sampati vikasamānāvatto. **Sabbapāliphulloti** sabbaso phullitavikasito.

Kantanakavātoti devānaṃ puñṇakamma-paccayā pupphānaṃ chindanakavāto. **Kantatīti** chindati. **Sampaṭicchanakavātoti** chinnānaṃ chinnānaṃ pupphānaṃ sampaṭiggaṇhanakavāto. **Naccantoti** nānāvidhabhattim sannivesavasena naccanaṃ karonto. **Aññataradevatānanti** nāmagottavasena appaññātadevatānaṃ.

Reṇuvaṭṭīti reṇusaṅghāto. **Kaṇṇikaṃ āhaccāti** sudhammāya kūṭaṃ āhantvā.

Aṭṭha divaseti pañcamiyā saddhim pakkhe cattāro divase sandhāya vuttaṃ. Yathāvuttesu aṭṭhasu divasesu dhammassavanaṃ nibaddhaṃ tadā pavattatīti tato aññadā kāritaṃ sandhāyāha “**akāladhammassavanaṃ kāritan**” ti. Cetiye chattassa heṭṭhā kātabbavedikā **chattavedikā**. Cetiyaṃ parikkhipitvā padakkhiṇa-karaṇaṭṭhānaṃ antokatvā kātabbavedikā **puṭavedikā**. Cetiyaṃ kucchimaṃ parikkhipitvā taṃ sambandhameva katvā kātabbavedikā **kucchivedikā**. Sīharūpapādakaṃ

āsanaṃ sīhāsanaṃ. Ubhosu passesu sīharūpayuttaṃ sopānaṃ sīhasopānaṃ.

Attamanā (2.0220) honti aniyāmanakabhāvato. Tenevāha “mahāpuññe purakkhatvā” ti-ādi. **Pavāraṇāsāṅghatthāya sannipatitāti veditabbā** “tadahuposathe pannarase pavāraṇāya puṇṇāya puṇṇamāya rattiyā” ti (dī. ni. 2.294) vacanato.

295. Navahi kāraṇehīti “itipi so bhagavā arahan” ti-ādinā (dī. ni. 1.157, 255) vuttehi arahattādīhi navahi buddhānubhāvādīpanehi kāraṇehi. **Dhammassa cāti** ettha ca-saddo avuttasamuccayatthoti tena sampiṇḍitamattaṃ dassento “**ujjappaṭipannatādibhedam saṅghassa ca suppaṭipattin**” ti āha.

Aṭṭhayathābhuccavaṇṇanā

296. Yathā anantameva ānañcaṃ, bhisakkameva bhesajjaṃ, evaṃ yathābhūtā eva **yathābhuccāti** pāḷiyaṃ vuttanti āha “**yathābhucceti yathābhūte**” ti. Vaṇṇeta-bbato kittetabbato **vaṇṇā**, guṇā. **Kathaṃ paṭipannoti** hetu-avatthāyaṃ, phala-avatthāyaṃ, sattānaṃ upakārā vatthāyanti tīsupi avatthāsu lokanāthassa bahujanahitāya paṭipattiyā kathetukamyatāpucchā. Tathā hi naṃ ādito paṭṭhāya yāva pariyo-sānā saṅkhepeneva dassento “**dīpaṅkarapādāmūle**” ti-ādimāha. Tattha **abhinīharamānoti** abhinīhāraṃ karonto. Yaṃ panettha mahābhinīhāre, pāramīsu ca vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭikāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1.7) vuttaṃ evāti tattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

“**Khantivādītāpasakāle**” ti-ādi (jā. 1.khantivādījātaka) hetu-avatthāyameva anaññasādhāraṇāya sudukkarāya bahujanahitāya paṭipattiyā vibhāvanaṃ. Yathādhippetam hitasukhaṃ yāya kiriyāya vinā na ijjhati, sāpi tadatthā evāti dassetuṃ “**tusitapure yāvatāyukaṃ tiṭṭhantopī**” ti-ādi vuttaṃ.

Dhammacakkappavattanādi (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 3.30) pana nibbattitā bahujanahitāya paṭipatti. **Āyusaṅkhārossajjanampi** “ettakaṃ kālaṃ tiṭṭhāmi” ti pavattiyā bahujanahitāya paṭipatti. Anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānavasena bahujanahitāya paṭipatti. Tenāha “**yāvassā**” ti-ādi. **Sesapadānīti** “bahujanasukhāyā” ti-ādīni padāni. **Pacchimanti** “atthāya hitāya sukhāyā” ti (2.0221) padattayaṃ. **Purimassāti** tato purimassa padattayassa. **Atthoti** atthaniddeso.

Yadipi atītenaṅgena samannāgatā sathāro ahesuṃ, tepi pana buddhā evāti atthato amhākaṃ sathā anaññoti āha “**atītepi buddhato aññaṃ na samanupassāmā**” ti. Yathā ca atīte, evaṃ anāgate cāti ayamatto nayato labbhatīti katvā vuttaṃ “**anāgatepi na samanupassāmā**” ti. Sakko pana devarājā tamattaṃ atthāpanna-meva katvā “**na panetarahi**” iccevāha. **Kiṃ sakko kathetīti vicāretvāti** “neva atītaṃse samanupassamā” ti vadanto sakko kiṃ kathetī” ti vicāraṇaṃ samuṭṭhapetvā. Yasmā atīte buddhā ahesuṃ, anāgate bhavissantīti nāyamatto sakkena devarājena pariññāto, te pana buddhasāmaññaena amhākaṃ bhagavatā saddhiṃ gahetvā etarahi aññaṃ sabbaṃ abhāvato tathā vuttanti dassetuṃ “**etarahi**” ti-ādi vuttaṃ. **Svākkhātādīnīti** svākkhātāpadādīni. **Kusalādīnīti** “idaṃ kusalan” ti-ādīni padāni.

Gaṅgāyamunānaṃ asamāgamaṭṭhāne udakaṃ bhinnavaṇṇaṃ hontampi samā-

gamaṭṭhāne abhinnavaññaṃ evāti āha “**vaññenapi saṃsandati sameti**” ti. Tattha kira gaṅgodakasadisameva yamunodakaṃ. Yathā nibbānaṃ kenaci kilesena anupakkiliṭṭhatāya parisuddhaṃ, evaṃ nibbānagāminipaṭipadāpi kenaci kilesena anupakkiliṭṭhatāya parisuddhāva icchitabbā. Tenāha “**na hī**” ti-ādi. Yena parisuddhathena nibbānassa, nibbānagāminiyā paṭipadāya ca ākāsūpamatā, so kenaci anupalepo, anupakkilesa cāti āha “**ākāsampi alaggaṃ parisuddhan**” ti. Idāni tamatthaṃ nidassanena vibhūtaṃ katvā dassetuṃ “**candimasūriyānan**” ti-ādi vuttaṃ. **Saṃsandati** yujjati paṭipajjitabbatāpaṭipajjanehi aññamaññānucchavikatāya.

Paṭipadāya ṭhitānanti paṭipadaṃ maggapaṭipattiṃ paṭipajjamānānaṃ. **Vusitavanti** brahmacariyavāsaṃ vusitavantānaṃ etesaṃ. **Laddhasahāyoti** etāsaṃ paṭipadānaṃ vasena laddhasahāyo. **Tattha tattha** sāvakehi satthu kātābbakicce. **Idaṃ pana** “adutiyo” ti-ādi suttantare āgatavacanaṃ aññehi **asadisatṭhena vuttaṃ**, na yathāvuttasahāyābhāvato. **Apanujjāti** apanīya vivajjetvā. “**Apanujjā**” ti ca antoga dhāvadhāraṇaṃ idaṃ vacanaṃ ekantikattā tassa apanodassāti vuttaṃ “**apanujjevā**” ti.

Labhatīti (2.0222) **lābho**, so pana ukkaṃsagativijānanena sātisayo, vipulo eva ca idhādhippetoti āha “**mahālābho uppanno**” ti. **Ussannapuññanissandasamuppānnoti** yathāvuttakālaṃ sambhatasuvipula-uḷāratarapuññābhisandato nibbatto. “Ime nibbattā, ito paraṃ mayhaṃ okāso natthī” ti ussāhajāto viya uparūpari vaḍḍhamāno udapādi. Sabbadisāsu hi yamakamahāmegho uṭṭhahitvā mahāmeghaṃ viya sabbapāramiyo “ekasmiṃ attabhāve vipākaṃ dassāmā” ti sampi-ṇḍitā viya bhagavato idaṃ lābhasakkārasilokaṃ nibbattayimṃsu, tato annapānavatthayānamālāgandhavilepanādihatthā khattiyabrāhmaṇādayo upagantvā “kahaṃ buddho, kahaṃ bhagavā, kahaṃ devadevo, kahaṃ narāsabho, kahaṃ purisasīho” ti bhagavantaṃ pariyesanti, sakaṭasatehipi paccaye āharitvā okāsaṃ alabhamānā samantā gāvutappamāṇampi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṃ āhacca tiṭṭhanti ceva anubandhanti ca andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbaṃ khandhake, tesu tesu ca suttesu āgatanayena veditabbaṃ. Tenāha “**lābhasakkāro mahogho viyā**” ti-ādi.

Paṭipāṭibhattanti bahūsu “dānaṃ dassāmā” ti āhaṭapaṭipāṭikāya uṭṭhitesu anupaṭipāṭiyā dātabba bhattaṃ.

Matthakaṃ patto anaññasādhāraṇattā tassa dānassa. **Upāyaṃ ācikkhi** nāgarānaṃ asakkuṇeyyarūpena dānaṃ dāpetuṃ. Sālakalyāṇirukkhā rājapariggahā aññehi asādhāraṇā, tasmā tesāṃ padarehi maṇḍapo kārīto, hatthino ca rājabhāṇḍabhūtā nāgarehi na sakkā laddhanti tehi chattaṃ dhārāpitaṃ, tathā khattiyadhītāhi veyyāvaccāṃ kārītaṃ. “**Pañca āsanatānī**” ti idaṃ sālakalyāṇimaṇḍape paññatte sandhāya vuttaṃ, tato bahi pana bahūni paññattāni ahesuṃ. **Catujjātiyagandhaṃ pisati** buddhappamukhassa saṅghassa pūjanatthañceva pattassa ubbatanatthañca. **Udakanti** pattadhovana-udakaṃ. **Anagghāni ahesuṃ** anaggharatanābhisaṅkhatattā.

Sattadhā muddhā phalissati Anādarakāraṇādinā. **Kālaṃ olokessāmīti** kālaṃ

evaṃ anupekkhissāmi, tassa uppajjanakaṃ anattaṃ pariharissāmīti attho.

Kadariyāti (2.0223) thaddhamaccharino puññakammavimukhā. **Devalokaṃ na vajanti** puññassa akatattā, maccharibhāvena ca pāpassa pasutattā. **Bālāti** duc-
cintitacintanādinā bālalakkhaṇayuttā. **Nappasaṃsanti dānaṃ** pasaṃsitumpi na visa-
hanti. **Dhīroti** dhītisampanno uḷārapañño parehi kataṃ **dānaṃ anumodamānopi**,
teneva dānānumodaneneva. **Sukhī paratthāti** paraloke kāyikacetāsikasukhasa-
maṅgī hoti.

Vararojo nāma tasmim kāle eko khattiyo, tassa **vararojassa. Anavajja ...pe... phaleyya** abhūtavādibhāvatoti adhippāyo. **Atirekapadasahassena** tiṃsādhikena
aḍḍhateyyagāthāsatenā **vaṇṇameva kathesi** rūpappasannatāya ca.

Yāva maññe khattiyāti ettha **yāvāti** avadhiparicchedavacanaṃ, **aññeti** nipāta-
mattaṃ, yāva khattiyā khattiye avadhiṃ katvā sabbe devamanussāti adhippāyo.
Tenāha “**khattiyā brāhmaṇā**”ti-ādi. **Madapamattoti** lābhasakkārasilokamadena
pamatto ceva tadanvayena pamādena pamatto ca hutvā.

Tadanvayamevāti tadanugatameva. **Vācā ...pe... sametīti** vacīkammakāyaka-
mmāni aññamaññaṃ aviruddhāni, aññadatthu saṃsandanti. Ajā eva migāti ajā-
migā, te **ajāmige**.

Tiṇṇavicikiccho sabbaso atikkantavicikicchākantāro. Nanu ca sabbepi sotā-pannā tiṇṇavicikicchā, vigatakathaṃkathā ca? Saccametam, idaṃ pana na tādisaṃ tiṇṇavicikicchataṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho sabbasmiṃ ñeyya-dhamme sabbākārāvabodhasaṅkhātasanniṭṭhānavasena sabbaso nirākataṃ sandhāyāti dassento “**yathā hi**” ti ādimāha. **Ussannussannattāti** paroparabhāvato, ayañca attho bhagavato anekadhātunānādhātuñāṇabalēnapi ijhati. **Sabbattha vigatakathaṃkatho** sabbadassāvibhāvato. Sabbesaṃ paramatthadhammānaṃ saccābhisamayavasena paṭividdhattā vuttaṃ “**vohāravasenā**” ti vā nāmagottādivasenāti attho.

Pariyositasāṅkappoti sabbaso niṭṭhitamanoratho. Nanu ca ariyamaggena pari-yositasāṅkappatā nāma soḷasakiccasiddhiyā katakaraṇīyabhāvena, na sabbañeyya-dhammāvabodhenāti codanaṃ sandhāyāha “**pubbe (2.0224) ananussutesū-**” ti-ādi. Sāvakānaṃ sāvaka-pāramiññaṃ viya, hi paccekabuddhānaṃ paccekabodhiññaṃ viya ca sammāsambuddhānaṃ sabbaññutaññāṇaṃ catusaccābhisambodhapubbakamevāti. **Ananussutesūti** na anussutesu. **Sāmanti** sayameva. Padadvayenāpi parato ghosena vināti dasseti. **Tatthāti** nimittatthe bhumaṃ, saccābhisambodhanimittanti attho. Saccābhisambodho ca aggamaggavasenāti daṭṭhabbaṃ. **Balesu ca vasībhāvanti** dasannaṃ balaññaṇaṃ yathāru-ci pavatti. Jātattā jātāti sammāsambuddhe vadati.

297. Tattha tattha rājadhāni-ādike **nibaddhavāsaṃ vasanto**. Tīsu maṇḍalesu yathākālaṃ **cārikaṃ caranto**.

298. Assāti phalassa. Tanti kāraṇaṃ. Dvinnampi ekato uppattiyā **kāraṇaṃ natthi**, pageva tiṇṇaṃ, catunnaṃ vāti. “**Ettha cā**” ti-ādi “ekissā lokadhātuyā” ti vuttaloka-dhātuyā pamāṇaparicchedadassanattaṃ āradhamaṃ.

Yāvatāti yattakena ṭhānena. **Pariharantīti** sineruṃ parikkhipantā parivattanti. **Disāti** disāsu, bhummatthe etaṃ paccattavacanaṃ. **Bhanti** dibbanti. **Virocanāti** obhāsantā, **virocanā** vā sobhamānā **candimasūriyā bhanti**, tato eva **disā** ca **bhanti**. **Tāva sahasadhāti** tattako sahasaloko.

Ettakanti imaṃ cakkavāḷaṃ majjhe katvā imināva saddhiṃ cakkavāḷaṃ dasasa-hassaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **mahāpadānavaṇṇanāyaṃ** vuttameva. **Na paññāyatīti** tīsu piṭakesu anāgatattā.

Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā

300. **Vaṇṇenāti** rūpasampattiyā. Suvīññeyyattā taṃ anāmasitvā yasa-sadda-sseva atthamāha. **Alaṅkāraparivārenāti** alaṅkārena ca parivārena ca. **Puññasiri-yāti** puññiddhiyā.

301. **Sampasādaneti** sampasādajanane. Saṃpubbo khā-saddo jānanattho “saṅkhāyetaṃ paṭisevati” ti-ādīsu (ma. ni. 2.168) viyāti āha “**jānitvā modāmā**” ti.

Govindabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā

304. Yāva (2.0225) **dīgharattanti** yāva parimāṇato, aparimitakālaparidīpaname-
tanti āha “**ettakanti ...pe... aticirarattan**”ti. **Mahāpañño** **so bhagavā**ti tena
brahmunā anumatipucchāvasena devānaṃ vuttanti dassento “**mahāpañño** **so**
bhagavā. **Noti katham tumhe maññathā**”ti āha. Sayamevetam pañham byākātu-
kāmo “bhūtapubbaṃ bho”ti ādiṃ āhāti sambandho. Evaṃ pana byākarontena
atthato ayampi attho vutto nāma hotīti dassento “**anacchariyametan**”ti ādimāha.
Tiṇṇam mārānanti kilesābhisaṅkhāradevaputtamārānaṃ. “Anacchariyametan”ti
vuttamevattham nigamanavasena “**kimettha accharian**”ti punapi vuttaṃ.

Rañño diṭṭhadhammikasamparāyika-atthānaṃ puro dhānato pure pure saṃvi-
dhānato **purohitoti** āha “**sabbakiccāni anusāsanapurohito**”ti. **Govindiyābhiseke-**
nāti govindassa ṭhāne ṭhapanābhisekena. Tam kira tassa brāhmaṇassa kulapara-
mparāgataṃ ṭhānantaraṃ. **Jotitattāti** āvudhānaṃ jotitattā. **Pālanasamatthatāyāti**
rañño, aparimitassa ca sattakāyassa anathato paripālanasamatthatāya.

Sammā vossajitvāti suṭṭhu tassevāgāravabhāvena vissajitvā niyyātetvā. Tam
tamattham kiccaṃ passatīti **atthadaso**.

305. Bhavanaṃ vaḍḍhanaṃ **bhavo**, bhavati etenāti vā **bhavo**, vaḍḍhikāraṇaṃ
sandhivasena ma-kārāgamo, o-kārassa ca a-kārādesaṃ katvā “**bhavamatthū**”ti
vuttaṃ. **Bhavantaṃ jotipālanti** pana sāmi-atthe upayogavacananti āha “**bhoto**”ti.
Mā paccabyāhāsīti mā paṭikkhipīti attho. So pana paṭikkhepo paṭivacanaṃ hotīti
āha “**mā paṭibyāhāsī**”ti. **Abhisambhosīti** kammantānaṃ saṃvidhāne samattho
hotīti āha “**saṃvidahitvā**”ti. Bhavābhavaṃ, paññaṅca vindi paṭilabhīti **govindo**,
mahanto govindo **mahāgovindo**. “**Go**”ti hi paññāyetaṃ adhivacanaṃ gacchati
atthe bujhatīti.

Rajjasamvibhajanavaṇṇanā

306. Ekapitikā (2.0226) vemātukā **kaniṭṭhabhātaro**. **Ayaṃ abhisittoti** ayaṃ reṇu
rājakumāro pitu accayena rajje abhisitto. **Rājakārakā**Ti rājaputtaṃ rajje patiṭṭhāpe-
tāro.

307. Madentīti **madanīyāti** kattusādhanataṃ dassento “**madakarā**”ti āha. **Mada-**
karaṇam pana pamādassa visesakāraṇanti vuttaṃ “**pamādakarā**”ti.

308. Reṇussa rajjasamīpe dasagāvutamattavitthatāni hutvā aparabhāge tiyoja-
nasataṃ vitthattatā **sabbāni cha rajjāni sakaṭamukhāni paṭṭhapesi**. **Vitānasadisam**
caturassabhāvato.

310. Sahāti gāthāya padaparipūraṇattham vuttaṃ. Tassa attham dassento
“**teneva sahā**”ti āha. **Sahāti** vā avinābhāvatthe nipāto, so saha āsuṃ satta bhāra-
dhāti yojetabbo, tena te desantare vasantā vicittena sahabhāvino avinābhāvinoti
dīpeti. Rajjabhāraṃ dhārenti attani āropenti vahantīti **bhāradhā**.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Kittisadda-abbhuggamanavaṇṇanā

311. Anupurohite ṭhapesīti anupurohite katvā ṭhapesi, anupurohite vā ṭhāne ṭhapesi. Tisavanam karonte sandhāya “**divasassa tikkhattun**”ti vuttam. Dvīsu sandhīsu savanam karonte sandhāya “**sāyam, pāto vā**”ti vuttam. **Tato paṭṭhāyāti** vatacariyam matthakam pāpetvā nhātakālato pabhuti.

312. Abhi-uggacchīTi uṭṭhahi udapādi. **Acintetvāti** “katham kho aham brahunā saddhiṃ manteyyan”ti acintetvā evam cittampi anuppādetvā. Tena samāgamana-sseva abhāvato **amantetvā. Tam disvāti** tam karuṇābrahmavihārabhāvanam brahmadassanūpāyam disvā nāṇacakkhunā.

313. Evanti (2.0227) evam rañño ārocetvā paṭisallānam upagate. **Sabbatthāti** sabbesu channam khattiyānam, sattannam brāhmaṇamahāsālānam, sattannam nāṭakasatānam, cattārīsāya ca bhariyānam āpucchānavāresu.

316. Sādisiyoti jātiyā sādisiyoti āha “**samavaṇṇā samajātikā**”ti.

317. Santhāgāranti jhānāmanasikārena bahi viṣaṭavitakkavūpasamanena cittassa santhambhanam agāram, jhānasālanti attho. **Gahitāvāti** bhāvanānuyogena mahāsattena attano cittasantāne uppādanavasena gahitā eva. **Natthi** jhāne-veva vikkhambhitattā. Visesato hissa karuṇāya bhāvitattā **anabhirati ukkaṇṭhanā** natthi, mettāya bhāvitattā **bhayaparitassanā natthi. Ukkaṇṭhanāti** pana brahmadassane ussukkam, **paritassanāti** tadabhipatthanāti āha “**brahmuno panā**”ti-ādi.

Brahmunāsākacchāvaṇṇanā

318. CittutrāsoTi cittassa utrāsanamattam. **Kathanti** sattanikāyanivāsaṭṭhānanā-magottādīnam vasena kena pakārena. Tenāha “**kin**”ti-ādi.

Soti ye te panakanasanantabandhasatanasanaṅkumārakālanāmakā loke pākaṭā paññātā brahmāno, tesu **sanaṅkumāro nāmāhanti dasseti.**

Agghanti garuṭṭhāniyānam dātabbam-āhāram. **Madhusākanti** madhurāhāram, yam kiñci atithino dātabbam āhāram upacāravasena evam vadati. Tenāha “**madhusākam panā**”ti-ādi. **Pucchāmāti** nimantanavasena pucchāma.

319. Mahāsatto cattāro brahmavihāre bhāvetvā ṭhitopi tesu “brahmasahabyatāya maggo”ti anibbematikatāya “**kaṅkhī**”ti avoca. Keci pana “tapokammena parikkhīṇasarīratāya, brahmasamāgamena bhayādisamuppattiyā ca paṭiladdhamattehi brahmavihārehi parihīno ahosi, tasmā avikkhambhitavicikicchatāya ‘kaṅkhī’ti avocā”ti vadanti. Parassa vediyā viditā **paravediyā**, te pana tassa pākaṭā vibhūtāti āha “**parassa** (2.0228) **pākaṭesu paravediyesū**”ti. Tattha kāraṇamāha “**parena sayam abhisāṅkhatattā**”ti. Mamāti kammaṃ **mamaṅkāro**, mamattanti āha “**idaṃ mama ...pe... taṇhan**”ti. “Maman”ti karoti etenāti hi **mamaṅkāro**, tathāpavattā taṇhā. **Manujesūti** niddhāraṇe bhummaṃ, na visayeti āha “**manujesu yo kocī**”ti. “**Ekodibhūto**”ti padassa bhāvattham tāva dassento “**ekibhūto**”ti vatvā puna tam vivaranto “**eko tiṭṭhanto eko nisīdanto**”ti āha. **Tādisoti** eko hutvā pavattanako. **Bhūtoti** jāto. Jhāne adhimutti nāma tasmim nibbattite, anibbattite kuto adhimuttīti

āha “**jhānaṃ nibbattetvāti attho**” ti. Vissagandho nāma kodhādikilesaparibhāva-
nāti tesam vikkhambhanena **vissagandhavirahito. Etesu dhammesūti** pabbajjānaṃ
vivekavāsakarūṇābrahmavihārādīdhammesu.

320. Avidvāti na viditavā. **Āvaritāti** kusalānaṃ uttarimanussadhammānaṃ uppa-
ttinivāraṇena āvaritā. **Pūtikāti** byāpannacittatādinā pūtibhūtā. Kilesavasena
duggandhaṃ vissagandhaṃ **vāyati**. Nirayādi-apāyesu nibbattanasīlatāya **āpāyi-**
kā Ti āha “**apāyūpagā**” ti. Corādīhi upaddutassa pavisitukāmassa pākārakavāṭapa-
rikhādīhi viya nagaraṃ kodhādīhi **nivuto pihito brahmaloko assāti nivutabrahma-**
loko. Pucchati “kenāvaṭā” ti vadanto.

Musāvādova **mosavajjaṃ** yathā bhisakkameva bhesajjaṃ. **Kujjanaṃ**
dussanaṃ. Diṭṭhādīsu adiṭṭhādivāditāvasena paresaṃ visaṃvādanaṃ **paravisaṃvā-**
danaṃ. Sadisaṃ patirūpaṃ dassetvā **palobhanaṃ sadisaṃ dassetvā vañcanaṃ**.
Mittānaṃ vihiṃsanaṃ mettibhedo **mittadubbhanaṃ**. Daḷhamaccharitā **thaddhama-**
cchariyaṃ. Attani vijjamānaṃ nihīnataṃ, sadisataṃ vā **atikkamitvā maññaṃ**.
Paresaṃ sampattiyā asahanaṃ **khīyanaṃ**.

Attasampattiyā nigūhanavasena, parehi sādharmaṇabhāvāsahanavasena ca vividhā icchā ruci etassāti **vivicchā**. Kadariyatāya mudukaṃ **macchariyaṃ**. **Yattha katthacīti** sakasantake, parasantake, hīnātike cāti yattha katthaci ārammaṇe. **Lubbhanaṃ** ārammaṇassa gahaṇaṃ abhigijjhanaṃ. **Majjanaṃ** Seyyādivasena madanaṃ sampaggaho. **Muyhanaṃ** ārammaṇassa anavabodho. **Etesūti** etesu yathāvuttesu kodhādīsu sattasantānassa kilissanato vibādhanato, upatāpanato ca kilesasaññitesu pāpadhammesu. **Yuttā** payuttā sampayuttā avirahitā.

Ettha (2.0229) cāyaṃ brahmā mahāsattena āmagandhe supuṭṭho attano yathā-upaṭṭhite pāpadhamme cuddasahi padehi vibhajitvā kathesi, te pana tādisaṃ pavattivisesaṃ upādāya vuttāpi keci puna vuttā, āmagandhasutte (su. ni. 242) pana vuttāpi keci idha sabbaso na vuttā, evaṃ santepi lakkhaṇahāranayena, tadekaṭṭhatāya vā tesāṃ pettha saṅgaho daṭṭhabbo. Tenāha “**idaṃ pana suttan**”-ti-ādi. **Tattha āmagandhasuttena dīpetvāti** idha sarūpato avutte āmagandhepi vuttehi ekalakkhaṇatādinā āmagandhasuttena pakāsetvā **kathetabbaṃ** Tattha nesaṃ sarūpato kathitattā. **Āmagandhasuttampi iminā dīpetabbaṃ** idha vuttānampi kesañci āmagandhānaṃ tattha avuttabhāvato. Yasmā āmagandhasutte vuttāpi āmagandhā atthato idha saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchanti, tasmā idha vutte pariharaṇavasena dassentena yasmā cettha keci abhidhammanayena akilesasabhāvāpi sattasantānassa vibādhanatṭhena “kilesā”ti vattabbaṃ arahanti, tasmā “cuddasasu kilesesū”ti vuttaṃ.

Nimmādaṃ milāpanaṃ khepananti āha “**nimmādetabbā pahātabbā**”ti. **Buddhanta-****nṭīti** buddhabhāvīnaṃ paveṇī, buddhabhāvīnopi “buddhā”ti vuccanti yathā “agamā rājagahaṃ buddho”ti. **Mahāpurisassa daḷhikammaṃ katvāti** mahāpurisassa “pabbajissāmahan”ti pavattacittuppādassa daḷhikammaṃ katvā.

Reṇurāja-āmantaṇāvaṇṇanā

321. Mama manaṃ haritvāti mama cittaṃ apanetvā tassa vasena avattitvā.

Ekībhāvaṃ upagantvā vutthassāti kāyavivekaparibrūhanena ekībhāvaṃ upagantvā tapokammavasena vutthassa. **Kusapattehi paritthatoti** barihisehi vediyā samantato santharito. **Akācoti** vaṇo vaṇasadisakhaṇḍiccavirahito. Tenāha “**akakka-****so**”ti.

Chakhattiya-āmantaṇāvaṇṇanā

322. SikkheyyāmāTi sikkhāpeyyāma, **sikkhāpanañcettha** atthibhāvāpādananti āha “**upalāpeyyāmā**”ti.

323. Yassa (2.0230) vīriyārambhassa, khantibalassa ca abhāvena pabbajitānaṃ samaṇadhammo paripuṇṇo, parisuddho ca na hoti, tesu vīriyārambhakhantibalesu te te niyojetuṃ “**ārambhavho**”ti-ādi vuttaṃ.

Karuṇājhānamaggoti karuṇājhānasañkhāto maggo. **Ujumaggoti** brahmalokagamaṇe ujubhūto maggo. **Anuttaroti** seṭṭho brahmavihārasabhāvato. Tenāha “**uttama-**

maggo nāmā” ti. **Sabbhi rakkhito** sādhuhi yathā parihāni na hoti, evaṃ paṭipakkha-dūrīkaraṇena rakkhito gopito. “Saddhammo sabbhi vakkhito” ti keci paṭhanti, tesam saparahitasādhanena sādhuhi buddhādīhi kathito paveditoti attho.

Taṅkhaṇavidhamṣanadhammanti yasmiṃ khaṇe virodhidhammasamāyogo, tasmimyeva khaṇe vinassanasabhāvaṃ, yo vā so gamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantaṃ sirasi, pāde ca baddhakhura-dhārāsamāgamanatopi sīghataratāya ati-ittaro pavattikkhaṇo, teneva vinassanasabhāvaṃ. **Tassa** jīvitassa. **Gatinti** niṭṭhaṃ. **Mantāyanti** manteyyanti vuttaṃ hoti āha “**mantetabban**” ti. **Karaṇatthe vā bhummanti** “mantāyan” ti idaṃ bhummaṃ karaṇatthe daṭṭhabbaṃ yathā “ñātāyan” ti. **Sabbapalibodheti** sabbepi kusalakiriyāya vibandhe uparodhe.

Brāhmaṇamahāsālādīnaṃ āmantanāvaṇṇanā

324. Appesakkhāti appānubhāvāti āha “**pabbajitakālato paṭṭhāyā**” ti-ādi. **Cakkavatti rājā viya** sambhāvito.

Mahāgovindapabbajjāvaṇṇanā

328. Samāpattīnaṃ ājānaṃ nāma attapaccakkhatā, sacchikiriyāti āha “**na sakkhiṃsu nibbattetun**” ti.

329. Imināti “sarāmahan” ti iminā **padena**. “Sarāmahan” ti hi vadantena bhagavato mahābrahmunā kathitaṃ “tatheva tan” ti bhagavatā paṭiññātameva jātanti. **Na vaṭṭe nibbindanathāya** catusaccakammaṭṭhānakathāya abhāvato. Asati pana vaṭṭe nibbidāya virāgānaṃ asambhavo evāti āha (2.0231) “**na virāgāyā**” ti-ādi. **Ekaṇtameva vaṭṭe nibbindanathāya** anekākāravokāravaṭṭe ādīnavavibhāvanato.

“**Nibbidāyā**” ti iminā padena **vipassanā** vuttā. Esa nayo sesesupi. **Vavatthānakathā** ti vipassanāmagganibbānaṃ taṃtaṃpadehi vavatthapetvā kathā. Aya mettha nipariyāyakathāti āha “**pariyāyena panā**” ti-ādi.

330. Paripūretunti bhāvanāpāripūrivaseṇa paripuṇṇe kātuṃ, nibbattetunti attho. **Brahmacariyaṇṇakulaputtānanti** ciṇṇamaggabrahmacariyānaṃ kulaputtānanti ukkaṭṭhaniddeseṇa **arahattanikūṭeṇa desanaṃ niṭṭhapesi**.

Abhinandanaṃ nāma sampaṭicchanaṃ “abhinandanti āgatan” ti-ādīsu viya, tañcetha atthato cittassa attamanatāti āha “**cittena sampaṭicchanto abhinanditvā**” ti. “Sādhu sādhu” ti vācāya sampahaṃsanā **anumodanāti** āha “**vācāya sampahaṃsamāno anumoditvā**” ti.

Mahāgovindasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

7. Mahāsamayasuttavaṇṇanā

Nidānavaṇṇanā

331. Udānanti (2.0232) raññā okkākena jātisambhedaparihāranimittam pava-ttitam udānam **paṭicca. Ekopi janapado ruḥhisaddena “sakkā” ti vuccatīti** ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **mahānidānavaṇṇanāyaṃ** vuttanayena veditabbaṃ. **Aropite** kenaci aropite.

Āvaraṇenāti setunā. **Bandhāpetvā**ti paṃsupalāsapāsāṇamattikākhaṇḍādīhi āliṃ thiram kārāpetvā.

“Jātiṃ ghaṭṭetvā kalahaṃ vaḍḍhayiṃsū”ti saṅkhepena vuttamatthaṃ pākaṭa-taraṃ kātuṃ **“koliyakammakarā vadanti”** ti-ādi vuttaṃ.

Tīṇi jātakānīti phandanajātakapathavī-undriyajātakalaṭukikajātakāni **dve jātakā-**nīti rukkhadhamma vaṭṭakajātakāni.

Tenāti bhagavatā. **Kalahakāraṇabhāvoti** kalahakāraṇassa atthibhāvo.

Aṭṭhāneti akāraṇe. **Veram katvā**ti virodham uppādetvā. “Kuṭṭhārihattho puriso”-ti-ādinā **phandanajātakam kathesi.** “Duddubhāyati bhaddante”ti-ādinā **pathavī-u-**ndriyajātakam **kathesi.** “Vandāmi taṃ kuñjarā”ti-ādinā **laṭukikajātakam kathesi.**

“Sādhū sambahulā ñāti; api rukkhā araññajā;

vāto vahati ekaṭṭham, brahantampi vanappatin”ti.-

Ādinā **rukkhadhammajātakam kathesi.**

“Sammodamānā gacchanti, jālam ādāya pakkhino;

yadā te vivadissanti, tadā ehinti me vasan”ti.-

Ādinā **vaṭṭakajātakam kathesi.**

“Attadaṇḍā (2.0233) bhayaṃ jātaṃ, janaṃ passatha medhagaṃ;
saṃveggaṃ kittayissāmi, yathā saṃvijitaṃ mayā”ti. (su. ni. 1.941);

Ādinā **attadaṇḍasuttaṃ kathesi.**

Taṃtaṃpalobhanakiriyā kāyavācāhi parakkamantiyo **“ukkaṇṭhantū”**ti **sāsanam pesenti.**

Kuṇāladaheti kuṇāladahatīre **paṭiṭṭhāya. Pucchitapucchitam kathesi** (jā. 2.kuṇā-lajātaka) “anukkamena kuṇālasakuṇarājassa pucchanappasaṅgena **kuṇāljātakam** kathessāmi”ti. **Anabhiratiṃ vinodesi** itthīnaṃ dosadassanamukhena kāmānaṃ ādīnavokārasaṃkilesavibhāvanena.

Kosajjaṃ vidhamitvā purisathāmaparibrūhanena **“uttamapurisasadisehi no bhavitum vaṭṭati”** ti uppannacittā.

Avissatṭhakammantāti arativinodanato paṭṭhāya avissatṭhasamaṇakammantā, aparicattakammaṭṭhānāti attho. **Nisīditum vaṭṭatīti** bhagavā cintesīti yojanā.

Paduminiyanti padumassare. **Vikasimsu** guṇagaṇavibodhena. **“Ayaṃ imassa ...pe... na kathesi”** ti iminā sabbepi te bhikkhū tāvadeva paṭipāṭiyā āgatattā añña-maññassa lajjamānā attanā paṭividdhavisesaṃ bhagavato nārocesunti dasseti. **“Khīṇāsavānan”** ti-ādinā tattha kāraṇamāha.

Osīdamatteti bhagavato santikaṃ upagatamatte. **Ariyamaṇḍaleti** ariyasamūhe. **Pācīnayugandharaparikkhepato** Ti yugandharapabbatassa pācīnaparikkhepato,

na bāhirakehi uccamāna-udayapabbatato. **Rāmaṇeyyakadassanattanti** buddhu-ppādapaṭimaṇḍitattā viṣesato ramaṇīyassa lokassa ramaṇīyabhāvadassanattaṃ. **Ullaṅghitvāti** uṭṭhahitvā. **Evarūpe khaṇe laye muhutteti** yathāvutte candamaṇḍalassa uṭṭhitakkhaṇe uṭṭhitavelāyaṃ uṭṭhitamuhutteti uparūpari kālassa vaḍḍhitabhāvadassanattaṃ vuttaṃ.

Tathā (2.0234) tesam bhikkhūnaṃ jāti-ādivasena bhagavato anurūpaparivāritaṃ dassento **“tathā”** ti ādimāha.

Samāpannadevatāti āsannaṭṭhāne jhānasamāpatti samāpannadevatā. **Calim-sūti** uṭṭhahiṃsu. Kosamattaṃ ṭhānaṃ **saddantaram**. Jambudīpe kira ādito tesatṭhi-mattāni nagarasahassāni uppannāni, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, taṃ sandhāyāha **“tikkhattum tesatṭhiyā nagarasahassesū”** ti. Te pana sampiṇḍetvā satasahasato paraṃ asītisahassāni, navasahasāni ca honti. **Navanavutiyā**

doṇamukhasatasahassesūti navasatasahassādhikesu navutisatasahassesu doṇa-
mukhesu. **Doṇamukhanti** ca mahānagarassa āyuppattiṭṭhānabhūtaṃ pādana-
gamaṃ vuccati. **Channavutiyā paṭṭanakotiṣatasahassesūti** chakoṭi-adhikanavutiko-
ṭiṣatasahassapaṭṭanesu. Tambapaṇṇidīpādīsu **chapaṇṇāsāya ratanākaresu**. Evaṃ
pana nagaradoṇimukhapāṭṭanaratanākarādivibhāgena kathanaṃ taṃtaṃ-adhiva-
tthāya vasantīnaṃ devatānaṃ bahubhāvadassanattamaṃ. Yadi dasasahassacakka-
vāḷesu devatā sannipatitā, atha kasmā pāliyaṃ “dasahi ca lokadhātūhi” ti vuttanti
āha “**dasasahassa ...pe... adhippetā**” ti, tena sahasalokadhātu idha “ekā lokadhā-
tū” ti vuttāti veditabbaṃ.

Lohapāsādeti ādito kate lohapāsāde. **Brahmaloketi** heṭṭhime brahmaloke. Yadi
tā devatā evaṃ nirantarā, pacchā āgatānaṃ okāso eva na bhavyeyyāti codanaṃ
sandhāyāha “**yathā kho panā**” ti-ādi. Suddhāvāsakāyaṃ upapannā **suddhāvāsakā-
yikā**, tāsamaṃ pana yasmā suddhāvāsabhūmi nivāsaṭṭhānaṃ, tasmā vuttaṃ “**suddhā-
vāsavāsīna**” ti. **Āvāsāti** āvāsanaṭṭhānabhūtā, devatā pana orambhāgiyānaṃ, itare-
sañca saṃyojanānaṃ samucchindanena suddho āvāso etesanti **suddhāvāsā**.

332. Puratthimacakkavāḷamukhavatṭiyaṃ otari aññattha okāsaṃ alabhamāno.
Evaṃ sesāpi. Buddhānaṃ abhimukhamaggo **buddhavīthi**. Yāva cakkavāḷā **ottha-
rituṃ** ovarituṃ **na sakkā**. **Pahaṭabuddhavīthiyāvāti** buddhānaṃ santikaṃ upasa-
ṅkamantehi tehi devabrahmehi vaḷañjitavīthiyāva. Samiti saṅgati sannipāto **samayo**,
mahanto samayo **mahāsamayo** ti āha “**mahāsamūho**” ti (2.0235). Pavaddhaṃ
vanaṃ **pavananti** āha “**vanasaṅgo**” ti. **Devaghaṭāti** devasamūhā.

Samādahaṃsūti samādahitaṃ lokuttarasamādhinā suṭṭhu appitaṃ akaṃsu,
yathāsamaṃhitamaṃ pana samādhinā yojitaṃ nāma hotiti vuttaṃ “**samādhinā yojesuṃ**”
ti. Sabbesaṃ gomuttavaṅkādīnaṃ dūrasamūhanitattā **sabbe ...pe... akariṃsu**.
Nayati asse etehīti **nettāni**, yottāni. Avīthipaṭipannānaṃ assānaṃ vīthipaṭipādanaṃ
rasmiggahaṇena pahotīti “sabbayottāni gahetvā acodento” ti vatvā taṃ pana aco-
danaṃ avāraṇaṃ evāti āha “**acodento avārento**” ti.

Yathā khīlaṃ bhittiyaṃ vā bhūmiyaṃ vā ākoṭitaṃ dunnīharaṇaṃ, yathā ca
palighaṃ nagarappavesanivāraṇaṃ, yathā ca indakhīlaṃ gambhīranemi suni-
khātaṃ dunnīharaṇaṃ, evaṃ rāgādayo sattasantānato dunnīharaṇā, nibbānana-
garappavesanivāraṇā cāti te “khīlaṃ, palighaṃ, indakhīlan” ti ca vuttā. **Taṇhā-ejāya
abhāvena anejā** paramasantuṭṭhabhāvena cātuddisattā **appaṭihatacārikaṃ caranti**.

Gatāseti gatā eva, na pana gamissanti pariniṭṭhitasaraṇagamanattāti. Lokuttara-
saraṇagamaṃ adhippetanti āha “**nibbematikasaraṇagamanena gatā**” ti. Te hi
niyamena **apāyabhūmiṃ na gamissanti**, devakāyañca **paripūressanti**. Ye pana
lokiyena saraṇagamanena **buddhaṃ saraṇaṃ gatāse**, na te gamissanti **apāya-
bhūmiṃ**, sati ca paccayantarasaṃvāye **pahāya mānusaṃ dehaṃ**, devakāyaṃ
paripūressantīti ayamettha attho.

Devatāsannipātavaṇṇanā

333. Etesanti devatāsannipātānaṃ. **Idānīti** imasmim̐ kāle. **Buddhānanti** aññesaṃ buddhānaṃ **abhāvā**. **Cittakallatā** cittamaddavaṃ.

Kiṃ pana bhagavatāva mahante devatāsamāgame tesam̐ nāmagottaṃ kathetuṃ sakkāti? Āma sakkāti dassetuṃ “**buddhā nāma mahantā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **diṭṭhanti** rūpāyatanaṃāha, **sutanti** saddāyatanaṃ, **mutanti** sampattaggāhi-ndriyavisayaṃ gandharasaphoṭṭhabbāyatanaṃ, **viññātanti** vuttāvasesaṃ sabbam̐ (2.0236) ñeyyaṃ, **pattanti** pariyesitvā, apariyesitvā vā sampattaṃ, **pariyesitanti** pattaṃ, appattaṃ vā pariyaṭṭhaṃ. **Anuvicaritaṃ manasāti** kevalaṃ manasā ālocitaṃ. **Katthaci nīlādivasena vibhatarūpārammaṇeti** abhidhamme (dha. sa. 615) “nīlaṃ pītaṃ” ti-ādinā vibhatte yattha katthaci rūpārammaṇe kiñci rūpārammaṇaṃ vā na atthīti yojanā. **Bherisaddādivasenāti** etthāpi eseva nayo. **Yanti** yaṃ ārammaṇaṃ. **Etesanti** buddhānaṃ.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā samatthetuṃ “**yathāhā**” ti-ādi vuttaṃ. Tadā jānana-kiriyāya apariyosita bhāvadassanattaṃ “jānāmi” ti vatvā yasmā yaṃ kiñci neyyaṃ nāma, sabbam̐ taṃ bhagavatā aññātaṃ nāma natthi, tasmā vuttaṃ “**tamaḥaṃ abbhāññāsin**” ti.

Na olokenti payo janābhāvato. **Viparītā** “na kammāvaraṇena samannāgatā” ti-ādinā nayena vuttā. “Yassa maṅgalā samūhatā” ti (su. ni. 362) ārabhitvā “rāgaṃ vinayetha mānusesu dibbesu kāmesu cā” ti-ādinā (su. ni. 363) ca rāganiggahakathābhāhullato **sammāparibbājanīyasuttaṃ** rāgacaritānaṃ sappāyaṃ, “piyamappiya bhūtā kalaha vivādā paridevasokā sahamaccharā cā” ti-ādinā (su. ni. 869; mahāni. 98) kalahādayo yato dosato samuṭṭhahanti, so ca doso yato piyabhāvato, so ca piyabhāvo yato chandato samuṭṭhahanti, iti phalato, kāraṇaparamparato ca dose ādinavavibhāvanabhāhullato **kalahavivādāsuttaṃ** (su. ni. 869; mahāni. 98) dosacaritānaṃ sappāyaṃ-

“Appañhi etaṃ na alaṃ samāya,
duve vivādassa phalāni brūmi;
etampi disvā na vivādayetha,
khemābhipassaṃ avivādabhūmin” ti. (su. ni. 902; mahāni. 131)-

Ādinā nayena sammohavidhamanato, paññāparibrūhanato ca **mahābyūhasuttaṃ** mohacaritānaṃ sappāyaṃ-

“Parassa (2.0237) ce dhammaṃ anānujānaṃ,
bālo, mago hoti nihīnapañño;
sabbeva bālā sunihīnapaññā,
sabbevime diṭṭhiparibbasānā” ti. (su. ni. 886; mahāni. 115)-

Ādinā nayena sandiṭṭhiparāmāsītāpanayanamukhena savisayesu diṭṭhiggahaṇesu viṣaṭavittakkavicchindanavasena pavattattā **cūḷabyūhasuttaṃ** vitakkacaritānaṃ sappāyaṃ-

“Mūlaṃ papañcasaṅkhāya (iti bhagavā),
mantā asmīti sabbam̐ uparundhe;
yā kāci taṇhā ajjhattaṃ,
tāsaṃ vinayā sadā sato sikkhe” ti. (su. ni. 922; mahāni. 151)-

Papañcasāṅkhāya mūlaṃ avijjādikilesajātaṃ **asmīti** pavattamānañcāti **sabbaṃ mantā** paññāya uparundheyya. **Yā kāci ajjhataṃ** rūpataṇhādibhedā **taṇhā** uppa-jjeyya, **tāsaṃ vinayā** vūpasamāya **sadā sato** upaṭṭhitassati hutvā sikkheyyāti eva-mādi upadesassa saddhova bhājanaṃ. Tassa hi so atthāvahoti **tuvatṭakasuttaṃ** saddhācaritānaṃ sappāyaṃ-

“Vītataṇho purā bheda (iti bhagavā),

pubbamantamanissito;

vemajjhe nupasaṅkheyyo,

tassa natthi purakkhataṃ” ti. (su. ni. 855; mahāni. 84)-

Yo sarīrabhedato pubbeva pahīnataṇho, tato eva atītaddhasaññitaṃ purimakotṭhāsaṃ taṇhānissayena anissito, vemajjhe paccuppannēpi addhani “ratto”ti-ā-dinā upasaṅkhātabbo, tassa arahato taṇhādiṭṭhipurakkhārānaṃ abhāvā anāgate addhani kiñci purakkhataṃ natthīti ādinā evaṃ gambhīrakathābhūllato **pūrābheda-suttaṃ** (su. ni. 855; mahāni. 84) buddhacaritānaṃ sappāyanti katvā vuttaṃ “**athanesaṃ sappāyaṃ ...pe... vavatthapetvā**” ti. **Manasākāsīti** evaṃ cariyāya vasena manasi katvā puna taṃ sadisaṃ attano (2.0238) desanānīkkhepayogyatāvasena manasi akāsi. **Attajjhāsayena nu kho jāneyyāti** parajjhāsayādiṃ anapekkhitvā mayhamyeva ajjhāsayena āradhā desanaṃ jāneyya nu kho. **Parajjhāsayenāti** sannipatitāya parisāya kassaci ajjhāsayena. **Aṭṭhuppattikenāti** idha samuṭṭhita-a-ṭṭhuppattiyā. **Pucchāvasenāti** kassaci pucchantassa pucchāvasena. **Āradhadesanaṃ jāneyyāti**. “**Sace paccekabuddho bhaveyyā**” ti idaṃ imesaṃ suttānaṃ desanāya pucchā paccekabuddhānaṃ bhāriyā, avisayā cāti dassanattaṃ vuttaṃ. Tenāha “**sopi na sakkūneyyā**” ti.

Ettha ca yasmā na anumati-pucchā, kathetukamyatāpucchā vā yuttā, atha kho diṭṭhasaṃsandana-pucchāsadisī vā vimaticchedana-pucchāsadisī vā pucchā yuttā, tāva puggalajjhāsayavasena pavattitā nāma honti, na yathādhammavasena, tattha yadi bhagavā tathā sayameva pucchitvā sayameva vissajjeyya, suṇantīnaṃ devatānaṃ sammoho bhaveyya “kiṃ nāmetaṃ bhagavā paṭhamaṃ evamāha, punapi evamāhā” ti, andhakāraṃ pavitṭhā viya honti, tasmā vuttaṃ “**evaṃ petā devatā na sakkhissanti paṭivijjhitun**” ti. Yathādhammadesanāyaṃ pana kathetukamyatāvasena pucchanaṃ sammoho hotīti. **Sūriyo uggatoti** āha devasaṅgho āsannatarabhāvena obhāsassa vipula-uḷārabhāvato. **Ekissā lokadhātuyāti** sutte (dī. ni. 3.161; ma. ni. 3.129; a. ni. 1.277; vibha. 809; netti. 57; mi. pa. 5.1.1) āgatana-ya sabbattheva pana apubbaṃ acarimaṃ dve buddhā na honteva. Tenevāha-“anantāsu ...pe... addasā” ti.

Gāthāyaṃ **pucchāmīti** nimmitabuddho bhagavantaṃ pucchituṃ okāsaṃ kārā-pesi. **Muninti** buddhamuniṃ. **Pahūtapaññanti** mahāpaññaṃ. **Tiṇṇanti** caturrogha-tiṇṇaṃ. **Pāraṅgataṃ** nibbānappattaṃ, sabbassa vā ñeyyassa pāraṃ pariyantaṃ gataṃ. **Parinibbutaṃ** sa-upādisesānibbānavasena. **Ṭhitattanti** avatṭhitacittaṃ loka-dhammehi akampaneyyatāya. **Nikkhamma gharā panujja kāmēti** vatthukāme panūdītvā gharāvāsā nikkhamma. **Kathaṃ bhikkhu sammā so loke paribbajeyyāti** so bhikkhu kathaṃ sammā paribbajeyya gaccheyya vihareyya, anupalitto hutvā

lokaṃ atikkameyyāti attho.

334. Silokaṃ anukassāmīti (2.0239) ettha **siloko** nāma pādasamudayo, isihi vuccamānā gāthātipi vuccati. Pādova niyatavaṇṇānupubbikānaṃ padānaṃ samūho, taṃ **silokaṃ anukassāmi** pavattayissāmīti atthoti āha “**akkhara ...pe... pavattayissāmī**” ti. **Yatthāti** adhikaraṇe bhumaṃ. Āmeditalopenāyaṃ niddesoti āha “**yesu yesu ṭhānesū**” ti. **Bhummati** bhūmipaṭibaddhanivāsā. **Taṃ taṃ nissitā** taṃ taṃ ṭhānaṃ nissitavanto nissāya vasamānā, tehi saddhiṃ silokaṃ anukassāmīti adhippāyo. “**Ye sitā girigabbharan**” ti iminā tesam vivekavāsaṃ dasseti, “**pahitattā samāhitā**” ti iminā bhāvanābhiyogaṃ.

Bahujanā pañcasatasasāṅkhyattā. Paṭipakkhābhībhavanato, tejussadatāya ca **sihā viya** pavivittatāya **nilīnā**. **Ekattanti** ekībhāvaṃ. **Odātacittā hutvā suddhāti**

arahattamaggādhiḡamena pariyodātacittā hutvā suddhā, na kevalaṃ sarīrasu-
ddhiyāva. **Vippasannā**ti ariyamaggappasādena visesato pasannā. Cittassa āvila-
bhāvakarānaṃ kilesānaṃ abhāvena **anāvilā**.

Bhikkhū jānitvāti bhinnakilese bhikkhū “ime dibbacakkhunā ete devakāye
passantīti jānitvā. **Savanante jātattā**ti dhammassavanapariyosāne ariyajātiyā
jātattā. **Idaṃ sabbanti** idaṃ “bhiyyo pañcasate”ti-ādikaṃ sabbam.

Tadattāya vīriyaṃ kariṃsūti dibbacakkuññābhinihāravasena vīriyaṃ
ussāhaṃ akaṃsu. Tenāha “na taṃ tehi”ti-ādi. **Sattarinti** ta-kārassa ra-kārādesaṃ
katvā vuttaṃ, sattatinti attho. “Sahassa”ti pana anuvattati, sattatiyogena bahuva-
canaṃ. Tenāha “**eke sahassaṃ. Eke sattatisahassāni**” ti.

Anantanti antarahitaṃ, taṃ pana ativiya mahantaṃ nāma hotīti āha “**vipulan**” ti.

Avekkhitvāti ñāṇacakkhunā visuṃ visuṃ avekkhitvā “vavatthitvānā”tipi
paṭhanti, so evattho. Taṃ avekkhanaṃ nicchayakaraṇaṃ hotīti āha “**vavatthapetvā**”-
ti. Pubbe vuttagāthāsu tatiyagāthāya pacchimaddhaṃ, catutthagāthāya purima-
ddhañca sandhāyāha “**pubbe vuttagāthamevā**” ti.

Vijānanampi (2.0240) dassanaṃ evāti āha “**passatha olokethā**” ti. Vācāyatapa-
vattitabhāvato “anupaṭipāṭiyāva kittayissāmi” ti vadati.

335. Satta sahassāni saṅkhāyāti **satta sahassā. Yakkhāyevā**ti yakkhajātikā eva.
Ānubhāvasampannāti mahesakkhā. **Iddhimanto** Ti vā mahānubhāvā. **Jutimantoti**
mahappabhā. **Vaṇṇavantoti** atikkantavaṇṇā. **Yasassinoti** mahāparivārā ceva
patthaṭakittisaddā ca. **Samiti**-saddo samīpatthoti adhippāyenāha “**bhikkhūnaṃ
santikan**” ti.

Hemavatapabbateti himavato samīpe ṭhitapabbate.

Ete sabbepīti ete sattasahassā kāpilavatthavā, chasahassā hemavatā, tisa-
hassā sātāgirāti yathāvuttā **sabbepi soḷasasahassā**.

Rājagahanagareti rājagahanagarassa samīpe. **Tanti** kumbhīraṃ.

336. Kāmaṃ pācīnadisaṃ pasāsati, tathāpi **catūsipi disāsu** saporivāradīpesu
catūsipi mahādīpesu **gandhabbānaṃ jeṭṭhako**, kathaṃ? **Sabbe te tassa vase
vattanti. Kumbhaṇḍānaṃ adhipatī**ti-ādisupi eseva nayo.

Tassāpi viruḷhassa. **Tādisāyevā**ti dhataratṭhassa puttasadisā eva puthutthato,
nāmato, balato, iddhi-ādivisesato ca.

Sabbasaṅgāhikavasenati dasasahassilokadhātuyā paccekaṃ cattāro cattāro
mahārājānoti tesam sabbesaṃ saṅgaṇhanavasena. Tenāha “**ayañcethā**” ti-ādi.

Caturo disāti catūsipi disāsu. **Caturo disā jalamānā** samujjalantā obhāsantā.
Yadi evaṃ mahatīyā parisāya āgatānaṃ kathaṃ kāpilavatthave vane ṭhitāti āha “**te
panā**” ti-ādi.

337. Tesam mahārājānaṃ dāsāti yojanā. Māyāya yuttā, tasmā **māyāvino**.
Vañcanaṃ etesu atthi, vañcane vā niyuttāti **vañcanikā. Kerāṭiyasāṭheyenā**ti nihi-
nasatṭhena kammena. Māyā etesaṃ atthīti (2.0241) māyā, te ca paresaṃ vañca-
natthaṃ yena māyākaraṇena “**māyā**” ti vuttā, taṃ dassento “**māyākārakā**” ti āha.

Ettakā dāsāti ettakā kuṭeṇḍu-ādikā niggaṇḍupariyosānā atṭhamahārājānaṃ
dāsā.

Devarājānoti devā hutvā taṃtaṃdevakāyassa rājāno. Citto ca seno ca cittaseno cāti tayo ete devaputtā pāḷiyaṃ ekasesanayena vuttāti āha “**citto cā**” ti-ādi.

Bhikkhusaṅgho samito sannipatito etthāti **bhikkhusaṅghasamiti**, imaṃ vanaṃ.

338. Nāgasadahavāsikāti nāgasadahanivāsino. Tattheko kira nāgarājā, cira-kālaṃ vasato tassa parisā mahatī paramparāgatā atthi, taṃ sandhāyāha “**tacchaka-nāgaparisāyā**” ti.

Yamunavāsinoti yamunāyaṃ vasanakanāgā. **Nāgavohārenāti** hatthināgavohārena.

Vuttappakāreti kambalassatare ṭhapetvā itare vuttappakāranāgā. **Lobhābhibhūtāti** āhāralobhena abhibhūtā. **Dibbānubhāvātāti** dibbānubhāvato, dibbānubhāvahetu vā **dibbā**. “**Citrasupaṇṇā**” ti **nāmaṃ** vicitrasundarapattavantatāya.

Upavhayantāti upecca kathentā. Kākolūka-ahinakulādayo viya aññamaññaṃ jātisamudāgataverāpi samānā **mittā viya ...pe... haṭṭhatuṭṭhacittā** aññamañña-sminti adhippāyo. **Buddhaṃyeva te saraṇaṃ gatā** “buddhānubhāveneva mayaṃ aññamañña-smiṃ mettīṃ paṭilabhimhā” ti.

339. Bhātaroti methunabhātaro. Tenāha “**sujāya asurakaññāya kāraṇā**” ti.

Tesūti asuresu. **Kālakañcāti** evaṃ nāmā. **Mahābhisimāti** bhimsanakamahāsārīrā. **Abhabbāti** sammattaniyāmaṃ okkamituṃ na bhabbā acchandikattā tādisassa chandasseva abhāvato.

Balino (2.0242) mahā-asurassa abhhatitattā tassa putte eva kittento bhagavā “**satañca baliputtānan**” ti ādimāha. So kira sukhumāṃ attabhāvaṃ māpetvā upagacchi.

340. Kammaṃ katvāti parikammaṃ katvā. **Nibbattāti** upacārajjhānena nibbattā. Appanājhānena pana nibbattā brahmāno honti, te parato vakkhati “subrahmā” ti-ādinā (dī. ni. 2.341), ayañca kāmāvacaradevatā vuccati. Tenevāha- “**mettākaruṇākāyikāti mettājhāne ca karuṇājhāne ca parikammaṃ katvā nibbattadevā**” ti. **Mettājhāne karuṇājhāneti** mettājhānanimittaṃ karuṇājhānanimittaṃ, tadatthanti attho.

Te āpodevādayo yathāsakaṃ vaggavasena ṭhitattā **dasadhā ṭhitā**. Yāva karuṇākāyikā dasa **devakāyā**. **Nānattavaṇṇāti** nānāsabhāvavaṇṇavanto.

Veṇḍudevatāti veṇḍu nāma devatā, evaṃ **sahali devatā**. Asamadevatā, yamaka-devatāti “dve ayanīyo” ti vadanti, tappamukhā dve devanikāyāti. **Candassūpanisā devā** candassa upanissayato vattamānā tassa purato ca pacchato ca passato ca dhāvanakadevā. Tenāha “**candanissitakā devā**” ti. **Sūriyassūpanisā, nakkhattanissitāti** etthāpi eseva nayo. Kevalaṃ vātavāyanahetavo devatā **vātavalāhakā**. Tathā kevalaṃ abbhapaṭalasañcaraṇahetavo **abbhavalāhakā**. Uṇhappavattihetavo **uṇhavalāhakā**. Vassavalāhakā pana pajjunnasadisāti. Te idha na vuttā. Vasu-devatā nāma eko devanikāyo, tesam pubbaṅgamattā **vāsavo**, sakko.

Daseteti ete veṇḍudevatādayo vāsavapariyosānā dasa devakāyā.

Imānīti “jalamaggī” ti ca “sikhārivā” ti ca imāni **tesam nāmāni**. Keci pana ma-kāro padasandhikaro “jalā” ti ca “aggi” ti ca “sikhārivā” ti ca imāni tesam nāmānīti vadanti. **Eteti** tesu eva “ariṭṭhakā, rojā” ti ca vuttadevesu ekacce, **umāpupphanibhāsino** vaṇṇato umāpupphasadisāti evamattho gahetabbo, aññathā ekādasa deva-

kāyā siyuṃ.

Daseteti (2.0243) ete dasa sahabhūdevādayo vāsavanesipariyosānā dasa devakāyā. Teneva nikāyabhedavasena dasadhāva āgatā.

“**Samānā**”ti-ādi tesam devānaṃ nikāyasamudāyagataṃ nāmaṃ. Evaṃ sesā-nampi.

Daseteti ete samānādikā mahāpāragapariyosānā dasa devakāyā. Teneva nikāyabhedena dasadhā āgatā.

Sukkādayo tayo devakāyā. **Pāmokkhadevāti** pamukkhā padhānabhūtā devā.

Disāti disāsu. **Devoti** megho. **Daseteti** ete sukkādayo pajjunnapariyosānā dasa devakāyā, te devanikāyabhedena **dasadhā āgatā**.

Daseteti ete khemiyādayo paranimmitapariyosānā dasa devakāyā, te devanikāyabhedena **dasadhāva āgatā**. Tattha “khemiyā, kaṭṭhakādayo ca pañcāpi sadevakāyā tāvatimsakāyikā”ti vadanti. **Nāmanvayenā**Ti nāmānugamena “āpodevatā”ti-ādināmasabhāgena. Tenevāha “**nāmabhāgena nāmakoṭṭhāsenā**”ti. **Sabbā devatāti** dasasahasilokadhātūsu sabbāpi devatā. **Niddisati** Taṃtaṃnāmasabhāgena ekajjhaṃ katvā.

Pavutthāti pavāsaṃ gatā viya apetāti āha “**vigatā**”ti. Pavutthā vā pakārato vutthā vusitā, tena jāti vusitabbā assāti **pavutṭhajāti**. **Kālakabhāvā** saṃkilesadhammā, sabbaso tadabhāvato **kālakabhāvātitaṃ dasabalaṃ**. Lañcanābhāvena vā **asitātigo** kālakabhāvātītāya siriyaṃ cando, tādisaṃ candaṃ viya **siriyaṃ virocamaṇaṃ**.

341. Eko brahmāTi sagāthakavagge (saṃ. ni. 1.98) āgato subrahmadevaputto. Brahmaloke nibbattitvā heṭṭhimesu patiṭṭhitā **ariyabrahmāno**, na (2.0244) suddhāvāsabrahmāno. **Tissamahābrahmā** puthujjano, yo aparabhāge manussesu nibbattitvā moggaliputtatissatthero jāto.

Sahassaṃ brahmalokānanti brahmaloko etesanti brahmalokā, brahmāno, tesam brahmalokānaṃ sahassaṃ sattalokapariyāyo cāyaṃ lokasaddoti āha “**mahābrahmānaṃ sahassaṃ āgatan**”ti. Anantaragāthāyaṃ “āgatā”ti vuttapadameva atthavasena vadati. **Yatthāti** yasmiṃ brahmasahassee. **Aññe brahmeti** tadaññe brahmāno. **Abhibhavitvā tiṭṭhati** vaṇṇena, yasaṃ āyunā ca.

Issarāti teneva vasapavattanena sesabrahmānaṃ adhipatino.

342. Kālakadhammasamannāgato kālakassa pāpimassa **mārassa bālabhāvaṃ passatha**, yo attano avisaye niratthakaṃ parakkamituṃ vāyamati.

Vītarāgabhāvāvahassa dhammassavanassa antarāyakaraṇena avītarāgārāgena baddhā eva nāma hontīti vuttaṃ “**rāgena baddhaṃ hotū**”ti.

Bhayānakaṃ saraṇca katvāti bheravaṃ mahantaṃ saddaṃ samuṭṭhapetvā.

game kañci devataṃ, mānusakaṃ vā attano vase vattetuṃ asakkonto asayaṃvase
Idāni taṃ saddaṃ upamāya dassento “**yathā**” ti ādimāha. **Kañcīti** tasmīṃ samā-
game kañci devataṃ, mānusakaṃ vā attano **vase vattetuṃ asakkonto asayaṃvase**
sayañca na attano vase ṭhito. Tenāha “**asayaṃvasī**” ti-ādi.

343. “Vitarāgehi” ti desanāsīsametaṃ. Sabbāyapi hi tattha samāgataparīsāya
mārasenā apakkantāva. **Nesaṃ lomampi iñjayaṃ** tesāṃ lomamattampi na
cālesuṃ, kuto antarāyakaraṇaṃ. Iti yattakā tattha visesaṃ adhigacchiṃsu, tesāṃ
sabbesampi antarāyākaraṇavasena attho vibhāvetabbo, vitarāgaggahaṇena vā
sarāgavitarāgavibhāvino ca tattha saṅgahitāti veditabbaṃ. **Māro imaṃ gāthaṃ**
abhāsi acchariyabbhutacittajāto. Kathañhi nāma tāva ghorataraṃ mahatiṃ vibhiṃ-
sakaṃ mayi karontepi sabbe pime nibbikārā samāhitā eva. Kasmā? Vijitāvino ime
uttamapurisāti. Tenāha “**sabbe**” ti-ādi. Yādiso ariyānaṃ dhammanissito (2.0245)
pamodo, na kadāci tādiso anariyānaṃ hotīti “sāsane bhūtehi ariyehi” iccetaṃ
vuttaṃ. Vi-saddena vinā kevalopi suta-saddo vikhyātattavacano hoti “sutadha-
mmassā” ti-ādīsu (mahāva. 5; udā. 11) viyāti āha “**jane vissutā**” ti.

Dūreti dūre padese. Daharassa antarāyaṃ pariharanti “**na sakkā bhante sakalaṃ**
kāyaṃ dassetun” ti avocāti.

Mahāsamayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

8. Sakkapañhasuttavaṇṇanā

Nidānavaṇṇanā

344. Ambasaṇḍānaṃ (2.0246) adūrabhavattā ekopi so brāhmaṇagāmo “**ambasa-**
ṇḍā” **tveva** bahuvacanavasena **vuccati**, yathā “varaṇā nagaran” ti. Vedi eva vediko,
vediko eva vediyo ka-kārassa ya-kāraṃ katvā, tasmīṃ **vediyake**. Tenāha “**mañive-**
dikāsadisenā” ti-ādi, indanīlādimaṇimayavedikāsadisenāti attho. **Pubbepīti** leṇaka-
raṇato pubbe, guhārūpena ṭhitā, dvāre indasālarukkhavati ca, tasmā “indasālagu-
hā” ti vuttā purimavohārena.

Ussukkaṃ vuccati abhiruci, taṃ pana buddhadassanakāmatāvasena, tathā
ussāhanavasena ca pavattiyā “**dhammiko ussāho**” ti vuttaṃ. **Sakkena sadiso ...pe...**
natthīti. Yathāha “appamādena maghavā, devānaṃ seṭṭhataṃ gato” ti (dha. pa. 30).
Parittakenāti aparāparaṃ bahuṃ puññakammaṃ akatvā appamattakeneva **puñña-**
kammena.

Sakkopi kāmaṃ mahāpuññakatabhīruttāno hoti, sātisayāya pana dibbasampa-
ttiyā viyogahetukena sokena diguṇitena maraṇabhayena saṃtajjito jāto. Tenāha
“**sakko pana maraṇabhayābhibhūto ahoṣī**” ti.

Dibbacakkhunā devatānaṃ dassanaṃ nāma paṭivijjhanasadisanti āha “**paṭivijjhī**” -

ti. **Pāṭiyekko vohāro**ti āveṇiko piyasamudāhāro. Marisaniyasampattikāti **mārisā**. Tesañhi sampattiyo mahānubhāvatāya saḥanti upaṭṭhahanti, aññe ayonisomana-sikāratāya ceva appahukāya ca na saḥantiyeva, sā pana nesaṃ marisaniyasampattikatā dukkhavirahitāyāti vuttaṃ “**niddukkhātipi vuttaṃ hoti**”ti. **Ekako vāti** devaparisāya vinā āgatattā vuttaṃ, mātali-ādayo pana tādisā saḥāyā tadāpi ahe-suṃyeva. Tathā hi vakkhati “api cāyaṃ āyasmato cakkānemisaddena tamhā samādhimhā vuṭṭhito”ti (dī. ni. aṭṭha. 2.352). **Okāsaṃ nākāsi** (2.0247) sakkassa ñāṇaparipākaṃ āgamento, aññesañca bahūnaṃ devānaṃ dhammābhisamayaṃ upaparikkhamāno. **Soti** sakko.

Evanti vacanasampañcchane nipātoti āha “**evaṃ hotū**”ti-ādi. **Bhaddaṃtavā**ti pana sakkaṃ uddissa nesaṃ āsi vādo.

345. Vallabho ...pe... dhammaṃ suṇātīti ayamatto govindasuttādīhi (dī. ni. 2.294) dīpetabbo. **Iminā katokāseti** iminā pañcasikhena katokāse bhagavati.

Anucariyanti anucaraṇabhāvaṃ, taṃ panassa anucaraṇaṃ nāma saddhiṃ gamanamevāti āha “**sahacaraṇaṃ ekato gamanaṃ**”ti.

Sovaṇṇamayanti suvaṇṇamayam. **Pokkharanti** viṇāya doṇimāha. **Daṇḍoti** viṇa-daṇḍo. **Veṭhakā**ti tantīnaṃ bandhanāya ceva uppīlanāya ca dhameṭabbā veṭhakā. **Pattakanti** pokkharaṃ. **Samapaññāsamucchanā mucchetvāti** yathā samapaññāsa-mucchanā kamato tattha saṃmucchanaṃ kātuṃ sakkā, evaṃ taṃ sajjetvāti attho. “Samapaññāsamucchanā saṃmucchetvā”ti ca idaṃ devaloke niyataṃ viṇāvāda-
navidhiṃ sandhāya vuttaṃ. Manussaloke pana ekavīsati mucchanā. Tenevāha
viṇopamasuttavaṇṇanāyaṃ-

“Satta sarā tayo gāmā, mucchanā ekavīsati;
tānā cekūnapaññāsa, iccete saramaṇḍalā”ti. (a. ni. aṭṭha. 3.55; sāratta. ṭi. 3. 243);

Tattha chajjo, usabho, gandhāro, majjhimo, pañcamo, dhevato, nisādoti ete **satta sarā**. Chajjagāmo, majjhimagāmo, sādharmaṇagāmoti **tayo gāmā**, sarasamūhāti attho. Manussaloke vādanavidhinā ekekasseva ca sarassa vasena tayo tayo mucchanā katvā **ekavīsati mucchanā**. Ekekasseva ca sarassa satta satta tāna-bhedā, yato sarassa mandataravavattānaṃ hoti, te **ekūnapaññāsa tānavisesāti**, tisso duve catasso, catasso tisso duve catassoti **dvāvīsati sutibhedā** icchitā, ayaṃ pana ekekassa sarassa vasena satta satta mucchanā, antarasarassa ca ekāti samapaññāsāya mucchanānaṃ योग्यabhāvena viṇaṃ vajjesi. Tena vuttaṃ “sapa-
paññāsa (2.0248) mucchanā saṃmucchetvā”ti. Sesadeve jānāpento sakkassa gamanakālanti yojanā.

346. Atirivāti ra-kāro padasandhikaro, atīva atīviyāti vuttaṃ hoti. **Pakati ...pe... agamāsi** maraṇabhayaṃtajjitattā taramānarūpo. Tenevāha “**nanu cā**”ti-ādi.

347. Buddhā nāma mahākāruṇikā, sadevakassa lokassa hitasukhatthāya eva uppannā, te kathaṃ atthikehi durupasaṅkamāti āha “**ahaṃ sarāgo**”ti-ādi. **Tadantaram paṭisallīnāti** yena antarena yena khaṇena upasaṅkameyya, tadantaram paṭisallīnā jhānaṃ samāpannā. Tadantara-saddo vā “etarahī”ti iminā samāna-tthoti āha “**sampati paṭisallīnā vā**”ti.

Pañcasikhagītagāthāvaṇṇanā

348. Sāvesīti yathādhippetamucchanam paṭṭhapetvā viṇam vādentō taṃtaṃthā-nuppattiyā pākaṭṭibhūtamandatāvavattham dassento sumadhurakomalamadhupā-namattamadhukāravirutāpahāsīnilakkhaṇo pasannabhānī samaravam tantissaram sāvesi.

“Sakyaputtova jhānena, ekodi nipako sato;
amataṃ muni jigīsāno

yathāpi muni nandeyya, patvā sambodhiṃ uttaman” ti. (dī. ni. 2.348);

Ca evaṃ **buddhūpasañhitā**. Buddhūpasañhitā pana buddhānaṃ dhammasarīraṃ ārabha nissayaṃ katvā pavattitāti āha “dhammo arahatāṃ ivā” ti. Dhammūpasañhitā, arahattūpasañhitā ca veditabbā.

Sūriyasamānasarīrāti sūriyasamānappabhāsarīrā. Tenāha “**tassā kirā**” ti-ādi. Yas mā timbaruno gandhabbadevarājassa sūriyavaccha sā aṅke jātā, tasmā āha “**yaṃ timbaruṃ devarājānaṃ nissāya tvaṃ jātā**” ti. Kalyāṇaṅgatāya “**kalyāṇi**” ti vuttāti āha “**sabbaṅgasobhanā**” ti.

Rāgāvesavasena (2.0249) pubbe vuttā gāthā idānīpi **tameva ārabha** purato ṭṭhitam viya **ālapanto vadati**.

Thanudaranti payodharaṅca udaraṅca adhippetanti āha “**thanavemajjhaṃ udara-ṅcā**” ti.

Kiñci kāraṇanti kiñci piḷam.

Pakatim jahitvā ṭṭhitam abhirattabhāvena.

Vāmūrūti rucira-ūrū. Tenāha “**vāmākārenā**” ti-ādi. Vāmaṅkāsitarucirasundarā-bhirūpacārusaddā hi ekatthā daṭṭhabbā. **Na tikhiṇanti** na tikkaṃ na lūkaṃ na kakkhaḷaṃ. **Mandanti** mudu siniddhaṃ.

Anekabhāvoti anekasabhāvo, so pana bahuvidho nāma hotīti āha “**anekavidho jāto**” ti. **Anekabhāgoti** anekakoṭṭhāso.

Tayā saddhiṃ vipaccatanti tayā sahitaṃyeva me taṃ kammaṃ vipaccatu, tayā saheva tassa kamma phalaṃ anubhaveyyanti adhippāyo. **Tayā saddhimevāti** yathā cakkavattisaṃvattaniyakammaṃ tassa nissandaphalabhūtena itthiratanena saddhiṃyeva vipākaṃ deti, evaṃ taṃ me kammaṃ tayā saddhiṃyeva mayhaṃ vipākaṃ detu.

Ekodīti ekodibhāvaṃ gato, samāhitoti attho. **Jigīsānoti** jigīsamāno hoti. Tathā-bhūtova jigīsati nāmāti tathā paṭṭhamavikappo vutto. Dutiyavikappe pana “vicarati”-ti kiriyāpadaṃ āharitvā attho vutto.

Nandeyyanti samāgamaṃ patthento vadati atisassirakarūpasobhāya.

349. Saṃsandatī Ti sameti, yāya mucchanāya, yena ca ākārena tantissaro pavatto, taṃ mucchanam anativattento, teneva ca ākārena gītassaropi pavattoti attho. Yena ajjhāsayena bhagavā pañcasikhassa gandhabbe vaṇṇaṃ kathesi, yadatthaṅca kathesi, taṃ sabbaṃ vibhāvetuṃ “**kasmā**” ti-ādīmāha. **Natthi** bodhi-mūle eva samucchinnatā. **Upekkhako bhagavā** anupalittabhāvato. **Suṃvuttacitto**

bhagavā chandarāgato, sabbasmā (2.0250) ca kilesā. Yadi evaṃ kasmā pañcasi-khassa gandhabbe vaṇṇaṃ kathesīti āha “**sace panā**” ti-ādi.

Ganthitāti sandahitā, tā pana nirantaraṃ kathiyamānā rāsikatā viya hontiti āha “**piṇḍitā**” ti. **Vohāravacananti** bhagavato, bhikkhūnañca purato vattabbaṃ upacāra-vacanaṃ.

Upanaccantiyāti upagantvā naccantiyā.

Sakkūpasāṅkamanavaṇṇanā

350. “Kadā saṃyūḷhā” ti-ādīni vadanto **paṭisammōdati**. **Vippakārampi dasseyyā**ti aḍḍhakatābhīnayaavasena naccampi dasseyya.

351. “Abhivadito sakko devānamindo” ti-ādīnaṃ “tena kho pana samayenā” ti-ādīnaṃ (pārā. 16, 24) viya saṅgītikāravacanabhāve saṃsayo natthi, “evañca pana tathāgatā” ti idha pana siyā saṃsayoti “dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitavacana-n” ti vatvā itarassāpi tathābhāvaṃ dassetuṃ “**sabbametaṇ**” ti-ādi vuttaṃ.

Vuḍḍhivacanena vuttoti “sukhī hotu pañcasikha sakko devānaṃ indo”ti āsīsa-vādaṃ vutto. “Bhagavato pāde sirasā vandati”ti vadanto abhivādeti nāma “sukhī hotū”ti āsīsavādassa vadāpanato. Tathā pana āsīsavādaṃ vadanto abhivadati nāma sabbakālaṃ tatheva tiṭṭhanato.

Uruṃ vepullaṃ dassati dakkhatīti **urundā** vibhatti-alopena. **Vivaṭā** aṅgaṇa-ṭṭhānaṃ. **Yo pakatiyā guhāyaṃ andhakāro, so antarahitoti** yo tassaṃ guhāyaṃ satthu samantato asītihatthato ayaṃ pākatiko andhakāro, so devānaṃ vatthābha-ṛaṇasarīrobhāsehi antarahito, āloko sampajji. Asītihatthe pana buddhālokeneva andhakāro antarahito, na ca samattho devānaṃ obhāso buddhānaṃ abhibhavituṃ.

352. Cirappaṭikāhanti cirappabhutiko ahaṃ. **Aḍḍakaraṇaṃ nāma natthi** avivādā-dhikaraṇaṭṭhāne nibbattattā. **Kiḷādīnipīti ādi-**saddena dhammassavanādiṃ saṅga-ṇhāti.

Salaḷamayagandhakuṭiyanti (2.0251) salaḷarukkhehi raññā pasenadinā kāritaga-ndhakuṭiyaṃ. **Tenassāti** tena phaladvayādhigamena pahīna-oḷārikakāmarāgatāya **assā** bhūjatiyā **devaloke abhiratiyeva natthi. Cakkanemisaddena tamhā samā-dhimhā vuṭṭhitoti** ettha adhippāyaṃ ajānantā “ārammaṇassa adhimattatāya samā-pattito vuṭṭhānaṃ jātan”ti maññeyyunti taṃ paṭikkhipanto “**samāpanno saddaṃ suṇātīti no vata re vattabbe**”ti āha. Sati ca ārammaṇasaṅghaṭṭanāyaṃ gahaṇe-napī bhavitabbanti adhippāyena “suṇāti”ti vuttaṃ, itaro “paṭhamaṃ jhānaṃ samā-pannassa saddo kaṇṭako”ti vacanamattaṃ nissāya sabbassāpi jhānassa saddo kaṇṭakoti adhippāyena paṭikkhepaṃ asahanto “**nanu bhagavā ...pe... bhaṇati**”ti imameva suttapadaṃ uddhari. Tattha yathā dosadassanapaṭipakkhabhāvanāvasena paṭighasaññānaṃ suppahīnattā mahatāpi saddena arūpasamāpattito na vuṭṭhānaṃ, evaṃ “uppādo bhayaṃ, anuppādo khemaṃ”ti-ādinā sammadeva dosa-dassanapaṭipakkhabhāvanāvasena sabbāsampi lokiyasaññānaṃ aggamaggena samatikkantattā ārammaṇādhigamatāya na kadāci phalasangāhānaṃ vuṭṭhānaṃ hotīti. Tathā pana na suppahīnattā paṭighasaññānaṃ sabbarūpasamāpattito vuṭṭhānaṃ hoti, paṭhamajjhānaṃ pana appakampi saddaṃ na sahatīti taṃsamāpa-nnassa “saddo kaṇṭako”ti vuttaṃ. Yadi pana paṭighasaññānaṃ vikkhambhitattā mahatāpi saddena arūpasamāpattito na vuṭṭhānaṃ hoti, pageva maggaphalasa-māpattito. Tenāha “**cakkanemisaddenā**”ti-ādi. **Cakkanemisaddenāti** ca nayidaṃ karaṇavacanāṃ hetumhi, karaṇe vā atha kho sahayoge. Imameva hi atthaṃ dassetuṃ “**bhagavā panā**”ti-ādi vuttaṃ.

Gopakavatthuvaṇṇanā

353. ParipūrakārinīTi paripuṇṇāni, parisuddhāni ca katvā rakkhitavati. “**Itthittan**”-ti-ādi tattha virajjanākāradassanaṃ. **Dhitthibhāvaṃ**itthibhāvassa dhikkāro hetūti attho. **Alanti** paṭikkhepavacanāṃ, payojanaṃ natthīti attho. **Virājetīti** jigucchati. **Etā sampattiyoti** cakkavattisiri-ādikā etā yathāvuttasampattiyo. **Tasmā** pubbaparica-yena upaṭṭhitanikantivasena. **Upaṭṭhānasālanti** sudhammadevasabhaṃ.

Soti (2.0252) gopakadevaputto. **Vaṭṭetvā vaṭṭetvāti** tomarādiṃ vattentena viya

codanavacanaṃ parivaṭṭetvā parivaṭṭetvā. **Gāḷhaṃ vijjhitaḅbā**ti gāḷhataraṃ ghaṭṭe-
tabbā.

Kuto mukhāti kuto pavattañāṇamukhā. Tenāha “**aññavihitakā**”ti. **Katapuññeti**
sammā katapuññe dhamme.

Dāyoti lābho. So hi dīyati tehi dātabbattā dāyo, yesaṃ dīyati, tehi laddhattā
lābhoti ca vuccati. **Saṅkhāre ...pe... patiṭṭhahiṃsu** katādhikārattā. **Tattha** tāvatiṃ-
sabhavane **ṭhitānaṃyeva nibbatto** yathā sakkassa indasālaguhāyaṃ ṭhitasseva
sakkatabhāvo.

Nikantiṃ tasmīṃ gandhabbakāye ālayaṃ samucchindituṃ na sakkonto.

354. Attanāva veditabboti attanāva adhigantvā veditabbo, na parappaccayikena.
Tumhehi vuccamānānīti kevalaṃ tumhehi vuccamānāni.

Viyāyāmāti vissaṭṭhaṃ vīriyaṃ santāne pavattema. **Pakatiyā**ti rūpāvacarabhā-
vena, “anussaran”ti vā pāṭho.

Kāmarāgo eva “chando rāgo chandarāgo”ti-ādi pavattibhedena saṃyojana-
ṭṭhena “**kāmarāgasamyojanānī**”ti, yogaganthādipavatti-ākārabhedena “**kāmaba-**
ndhanānī”ti ca vutto. **Pāpimayogānī**ti ettha pana sesayogaganthānampi vasena
attho veditabbo.

Duvidhānanti vatthukāmakilesakāmavasena duvidhānaṃ.

“Ettha kiṃ, tattha kin”ti ca padadvaye **kinti** nipātamattaṃ. **Cātuddisabhāveti**
tesaṃ buddhādīnaṃ tiṇṇaṃ ratanānaṃ catuddisayogyabhāve appaṭihaṭabhāve.
Buddharatanañhi mahākāruṇikatāya, anāvaraṇañāṇatāya, paramasantuṭṭhatāya
ca cātuddisaṃ, dhammaratanaṃ svākkhātātāya, saṅgharatanaṃ suppaṭipanna-
tāya. Tenāha “**sabbadisāsu asajjamāno**”ti.

Majjhimassa paṭhamajjhānassa adhigatattā tāvadeva **kāyaṃ brahmapurohitaṃ**
adhigantvā tāvadeva purimaṃ jhānasatiṃ paṭilabhitvā taṃ jhānaṃ pādakaṃ
katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā orambhāgiyasamyojanasamucchindanena **magga-**
phalavisesaṃ anāgāmiphalaśaṅkhātaṃ visesaṃ **ajjhagaṃsu** adhigacchiṃsu.
Keci pana “kāmāvacaratabhāvena (2.0253) maggaphalāni adhigacchiṃsūti adhi-
ppāyena pañcamassa jhānassa anadhigatattā suddhāvāsesu na uppajjiṃsu,
paṭhamajjhānalābhitāya pana brahmapurohitesu nibbattiṃsū”ti vadanti.

Maghamāṇavavatthuvaṇṇanā

355. Visuddhoti visuddha-ajjhāsayo, upanissayasampannoti adhippāyo. **Gāmaka-**
mmakaraṇaṭṭhānanti gāmikānaṃ upaṭṭhānaṭṭhānaṃ vadati. **Tāvatakenevā**ti attanā
sodhitaṭṭhāneva aññassa āgantvā avaṭṭhāneneva. **Satiṃ paṭilabhitvā**ti “aho mayā
katakammaṃ saphalaṃ jātan”ti yoniso cittaṃ uppādetvā.

Pāsāṇeti maggamaṃjhe uccatarabhāvena ṭhitapāsāṇe. **Uccāletvā**ti uddharitvā.
Etassa saggassa gamanamagganti etassa candādīnaṃ uppattiṭṭhānabhūtassa
saggassa gamanamaggaṃ puññakammaṃ.

Sugativasena laddhabbaṃ, kahāpaṇaṅcāti **kahāpaṇaṃ**, daṇḍavasena
laddhabbaṃ bali **daṇḍabali**. **Gahapatikā kiṃ karissantī**ti gahapatikā nāma aṭavikā

viya visamanissitā, te na kañci anattam karissanti, evam **tayā jānamānena kasmā mayham na kathitanti** yadipi pubbe na kathitam, etarahi pana bhayena kathitam, **mā mayham dosam kareyyātha**, ārocitakālato paṭṭhāya na mayham dosoti vadati. **Nibaddhanti** ekantikam.

Pisuṇesīti pisuṇakammamakāsi, tumhākam antare mayham pesuñṇam upasaṃharatīti attho. Puna aharaṇīyam brahmadeyyam **katvā. Mayhampīti** mayhampi atthāya maṃ uddissa **puñṇakammaṃ karotha**. Nīluppalam nāma vīkasamānam udakato uggantvāva vīkasati, evam ahutvā **anto-udake pupphitam nīluppalam viya**. Amhākam panidam puñṇakammaṃ bhavantarūpapattiyā vinā imasmimyeva attabhāve vipākam detīti yojanā. **Cintāmatkampīti** domanassavasena cintāmatkampīti.

Pagevāti kālasseva, ativiya pātoti attho. **Kaṇṇikūpaganti** kaṇṇikayogyaṃ. **Tacchetvā maṭṭham katvā** kaṇṇikāya kattabham sabham niṭṭhapetvā. Tathā hi sā vatthena veṭhetvā ṭhapitā.

Cayabandhanam (2.0254) sālāya adhiṭṭhānasajjanam. **Kaṇṇikamañcābandhanam** kaṇṇikārohanakāle āruhitvā avatṭhāna-aṭṭakaraṇam.

Yassa atthate phalake yassa phalake atthateti yojanā.

Avidūreti sālāya, koviḷārarukkhaṃ ca avidūre. **Sabbajetṭhikāti** sabbāsam tassa bhariyānam jetṭhikā sujātā.

Tassevāti sakkasseva. **Santiketīti** samīpe santikāvacarā hutvā nibbattā. Dhajena saddhim sahasayojaniko **pāsādo**.

Kakkaṭakavijjhanasūlasadisanti kakkaṭake gaṇhitum tassa bilapariyantassa vijjhanasūcisadisam.

Maccharūpenāti matamaccharūpena. **Osaratīti** pilavanto gacchati. **Tassāpi** bakasakuṇikāya **pañca vassatāni āyu ahosi** devanerayikānam viya manussapetatiracchānānam āyuno aparicchinattā.

Ukkuṭṭhimakāsīti uccāsaddamakāsi.

Pubbasannivāsenāti purimajātīsu cirasannivāsenā. Evañhi ekaccānam diṭṭhamattenapi sineho uppajjati. Tenāha bhagavā-

“Pubbeva sannivāsenā, paccuppannahitena vā;

evam taṃ jāyate pemaṃ, uppalamva yathodake”ti. (jā. 1.2.174);

Avasesesūti asure, sakkam ṭhapetvā dvīsu devalokesu deveva sandhāya vadati.

Atthanissitanti attano, paresaṅca atthameva hitameva nissitam, taṃ pana hitam sukhaṃ nidānanti āha “**kāraṇanissitan**”ti.

Pañhaveyyākaraṇavaṇṇanā

357. Kiṃsaṃyojanāti kīdisasaṃyojanā. Satte anatthe saṃyojenti bandhantīti **saṃyojanānīti** āha “**kiṃbandhanā, kena bandhanena baddhā**”ti. **Puthukāyāti** bahū satta-kāyāti āha “**bahū janā**”ti. Veraṃ vuccati dosoti āha “**averāti appaṭighā**”ti. Āvudhena (2.0255) sarīre daṇḍo **āvudhadaṇḍo**, dhanassa dāpanatthena daṇḍo **dhana-**

daṇḍo, tadubhayākaraṇena tato vinimutto **adaṇḍo**, sampattiharaṇato, saha ana-tthupattito ca sapatto, paṭisattūti āha “**asapattāti apaccatthikā**” ti. **Byāpajjhaṃ** vuccati cittadukkhaṃ, tabbiraḥitā **abyāpajjhāti** āha “**vigatadomanassā**” ti. Pubbe “**averā**” ti padena sambaddhāghātakābhāvo vutto. Tenāha “**appaṭighā**” ti. “**Averino**” - ti pana imināpi kopamattassapi anuppādanaṃ. Tenāha “**katthaci kopaṃ na uppādetvā**” ti. “**Viharemū**” ti ca padaṃ purimapadehipi yojetabbaṃ “**averā viharemū**” ti-ā-dinā. Ayañca averādibhāvo saṃvibhāgena pākaṭo hotīti dassetuṃ “**accharāyā**” ti ādiṃ vatvā “**iti ce nesam hotī**” ti vuttaṃ. Cittuppatti daḷhatarāpi hutvā pavattatīti dassetuṃ “**dānaṃ datvā, pūjaṃ katvā ca patthayanti**” ti vuttaṃ. **Iti ceti ce**-saddo anvayasaṃsaggena parikappetīti āha “**evañca nesan**” ti.

Yāya kāyaci paresaṃ sampattiyā khīyanaṃ usūyanaṃ asahanaṃ

lakkhaṇaṃ etissāti **parasampattikhiyanalakkhaṇā**, yadaggena attasampattiyā parehi sādharmaṇabhāvaṃ asahanalakkhaṇaṃ, tadaggenassa “nigūhanalakkhaṇa-
n”tipi vattabbaṃ. Tathā hissa porāṇā “mā idaṃ acchariyaṃ aññesaṃ hotu, mayha-
meva hotūti macchariyaṃ”ti nibbacanaṃ vadanti. **Abhidhamme** “yā paralābhasa-
kkāragarukāramānanavandanapūjanāsu issā issāyanā”ti-ādinā (dha. sa. 1126)
nikkhepakaṇḍe, “yā etesu paresaṃ lābhādīsu kiṃ iminā imesaṃ”ti-ādinā taṃsaṃ-
vaṇṇanāyañca **vuttāneva**, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbānīti adhippāyo.

Yasmā pana issāmacchariyāni bahvādīnavāni, tesāṃ vibhāvanā lokassa bahu-
kāra, tasmā **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 1125) vibhāvitānampi
tesāṃ diṭṭhadhammikepi samparāyike pi-ādīnave dassento “**āvāsamacchariyena
panā**”ti-ādīmāha. **Etthāti** etesu issāmacchariyesu, etesu vā āvāsamacchariyādīsu
pañcasu macchariyesu. **Saṅkāraṃ sīsena ukkhipitvāva vicarati** (2.0256) tattha
laggacittatāya, nihīnajjhāsayatāya ca. **Mamāti** mayā, ayameva vā pāṭho. **Lohitampi
mukhato uggacchati** cittavighātena saṃtattahadayatāya. **Kucchivirecanampi hoti**
atijalaggino. Añño vibhavapaṭivedhadhammo ariyānaṃyeva hoti, te ca taṃ na
maccharāyanti macchariyassa sabbaso pahīnattā. Paṭivedhadhamme macchari-
yassa asambhavo evāti āha “**pariyattidhammacchariyena cā**”ti. Vaṇṇamaccha-
riyena **dubbaṇṇo**, dhammacchariyena **eḷamūgo** duppañño hoti.

“**Apicā**”ti-ādi pañcannaṃ macchariyānaṃ vasena kammasarikkhakavipākada-
ssanaṃ. **Āvāsamacchariyena lohagehe paccati** paresaṃ āvāsapaccayahitasukha-
nisedhanato. **Kulamacchariyena appalābho hoti** parehi kulesu laddhabbalābhani-
sedhanato, **appalābhoti** ca alābhoti attho. **Lābhamacchariyena gūthaniraye nibba-
ttati** lābhahetu parehi laddhabbassa assādanisedhanato. Sabbathāpi nirassādo
hi gūthanirayo. **Vaṇṇo nāma na hotīti** sarīravaṇṇo, guṇavaṇṇoti duvidhopi vaṇṇo
nāmamattenapi na hoti, tattha tattha nibbattamāno virūpo eva hoti. Sampattinigū-
hanasabhāvena macchariyena virūpīte santāne yebhuyyena guṇā patiṭṭhameva
na labhanti, ye ca patiṭṭhaheyyuṃ, tesampi vasenassa vaṇṇo na bhavēyya. Te hi
tassa loke rattiṃ khittā sarā viya na paññāyanti. **Dhammacchariyena kukkuḷani-
raye. Sotāpattimaggena pahiyati** apāyagamaniyabhāvato. **Verādīhi na parimucca-
ntiyeva** tapparimuccanāya icchāya appattabbattā jāti-ādiddhammānaṃ sattānaṃ
jāti-ādīhi viya.

Tiṇṇā mettha kaṅkhāti ma-kāro padasandhikaro. **Etasmiṃ pañheti** etasmiṃ
“kiṃsaṃyojanā nu kho”ti evaṃ ñātum icchite atthe. **Tumhākaṃ vacanaṃ sutvāti**
“issāmacchariyasaṃyojanā”ti evaṃ pavattaṃ tumhākaṃ vissajjanavacanaṃ
sutvā. **Kaṅkhā tiṇṇāti** yathāpucchite atthe saṃsayo tarito vigato desanānussaraṇa-
mattena, na samucchavedasenāti āha “**na maggavasenā**”ti-ādi. **Ayampi kathaṃ-
kathā vigatāti** kaṅkhāya vigatattā eva tassā pavatti-ākāravisesabhūtā “**idaṃ katha
idaṃ kathan**”ti ayampi kathaṃkathā **vigatā apagatā**.

358. Nidānādīni (2.0257) mahānidānasuttavaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 2.95) **vutta-
tthāneva**. Piyānaṃ attano pariggahabhūtānaṃ sattaṣaṅkhārānaṃ parehi sādharma-
ṇabhāvāsahanavasena, nigūhanavasena ca pavattanato **piyasattasaṅkhārāni-
dānaṃ macchariyaṃ**, appiyānaṃ pariggahabhūtānaṃ sattānaṃ, saṅkhārānañca

asahanavasena pavattiyā **appiyasattasaṅkhāranidānā issā**. Yañhi kiñci appiyasambandhaṃ bhaddakampi taṃ kodhanassa appiyamevāti. **Ubhayanti** macchariyaṃ, issā cāti ubhayaṃ. **Ubhayanidānanti** piyanidānañceva appiyanidānañca. **Piyāti** iṭṭhā. **Keḷāyitā** Ti dhanāyitā. **Mamāyitāti** mamattaṃ katvā pariggahitā. **Issaṃ karotīti** “kiṃ imassa iminā” ti tassa piyasattalābhāsahanavasena ussūyati, **tameva** piyasattaṃ **yācito**. **Aho vatassāti** sādhu vata assa. “Imassa puggalassa **evarūpaṃ piyavattu na bhaveyyā**” ti **issaṃ karoti** usūyaṃ uppādeti. **Mamāyantāti** keḷāyantā. **Appiyeti** appiye satte tesam satāpato. **Assāti** puggalassa, yena te laddhā. **Teti** sattasaṅkhārā, **sacepi amanāpā honti** appiye hi samudāgatattā. **Viparītavuttitāyāti** ayāthāvagāhitāya. **Ko añño evarūpassa lābhīti** tena attānaṃ sambhāvento **issaṃ vā karoti**. Aññassa tādissaṃ uppajjamānampi “aho vatassa evarūpaṃ na bhaveyyā” ti **issaṃ vā karoti**, ayañca nayo heṭṭhā vuttanayattā na gahito.

Vatthukāmānaṃ pariyesanavasena pavatto chando **pariyesanachando**. Paṭilābhapaccayo chando **paṭilābhachando**. Paribhuñjanavasena pavatto chando **paribhogachando**. Paṭiladdhānaṃ sannidhāpanavasena, saṅgopanavasena ca pavatto chando **sannidhichando**. Diṭṭhadhammikameva payojanaṃ cintetvā vissajjanavasena pavatto chando **vissajjanachando**. Tenāha “katamo” ti-ādi.

Ayaṃ pañcavidhopi atthato taṇhāyanamevāti āha “**taṇhāmattamevā**” ti.

Evaṃ vutto “lābhaṃ paṭicca vinicchayo” ti evaṃ mahānidānasutte (dī. ni. 2.103) vutto **vinicchayavitakko vitakko nāma**, na yo koci vitakko. Idāni yathāvuttaṃ (2.0258) vinicchayavitakkaṃ atthuddhāranayena nīharitvā dassetuṃ “**vinicchayo**” ti-ādi vuttaṃ. **Aṭṭhasatanti** aṭṭhādhiṃkaṃ sataṃ, tañca kho taṇhāvicaritānaṃ sataṃ, na yassa kassaciti dassetuṃ “**taṇhāvicaritan**” ti vuttaṃ. **Taṇhāvinicchayo nāma** Taṇhāya vasena vakkhamānanayena ārammaṇassa vinicchinanato. Diṭṭhidassanavasena “idameva saccam, mogham aññan” ti vinicchinanato **diṭṭhivinicchayo nāma**. **Iṭṭham** paṇītaṃ, **aniṭṭham** appaṇītaṃ, piyāyitabbaṃ **piyaṃ**, appiyāyitabbaṃ **appiyaṃ**, tesam **vavatthānaṃ** taṇhāvasena **na hoti**. Taṇhāvasena hi ekacco kiñci vatthum paṇītaṃ maññati, ekacco hīnaṃ, ekacco piyāyati, ekacco nappiyāyati. Tenāha “**tadeva hī**” ti-ādi. “**Dassāmi**” ti idaṃ vissajjanachande vuttanayena ceva vaṭṭūpanissayadānavasena ca veditabbaṃ. Tampi hi taṇhāchandahetukanti.

Yattha sayam uppajjanti, taṃ santānaṃ saṃsāre papañcenti vitthārayantīti **papañcā**. Yassa ca uppannā, taṃ “ratto” ti vā “satto” ti vā “micchābhiniṭṭho” ti vā papañcenti byañjenti **papañcā**. Yasmā taṇhādiṭṭhiyo adhimattā hutvā pavattamānā taṃsamaṅgipuggalaṃ pamattākāraṃ pāpenti, māno pana jātimadādi vasena mattākārampi, tasmā “**mattapamattākārapāpanaṭṭhenā**” ti vuttaṃ. **Saṅkhā vuccati koṭṭhāso** bhāgasō saṅkhāyati upaṭṭhātīti. Yasmā papañcasaññā taṃtaṃdvārasena, ārammaṇavasena ca bhāgasō vitakkassa paccayā honti, na kevalā, tasmā **papañcasaññāsaṅkhānidāno vitakko** vutto, papañcasaññānaṃ vā aneka-bhedabhinnattā taṃsamudāyo “papañcasaññāsaṅkhā” ti vutto. Papañcasaññāsaṅkhāggahaṇena ca anavaseso dukkhasamudayo vutto taṃtaṃ nimittattā vaṭṭadukkhassāti.

Yo nirodho vūpasamoti nirodhasaccamāha. **Tassa sāruppanti** tassa papañcasa-

ññāsaṅkhāya nirodhassa vūpasamassa adhigamupāyatāya sārappaṃ anucchavikaṃ, etena vipassanaṃ vadati. Tattha yathāvuttanirodhe ārammaṇakaraṇavasena gacchati pavattatīti **tatthagāminī**, etena maggaṃ. Tenāha “**saha vipassanāya maggaṃ pucchati**” ti.

Vedanākammaṭṭhānavaṇṇanā

359. Pucchitameva kathitaṃ. Yasmā sakkena devānaṃ indena papañcasaññāsaṅkhānirodhagāminipaṭipadā pucchitāva, bhagavā ca tadadhigamupāyaṃ arūpakammaṭṭhānaṃ tassa (2.0259) ajjhāsayavasena vedanāmukhena kathento tisso vedanā ārabhi, iti pucchitameva kathentena pucchānusandhivasena **sānusandhimeva** ca kathitaṃ. Na hi buddhānaṃ ananusandhikā kathā nāma atthi. Idānissa vedanāmukhena arūpakammaṭṭhānasseva kathane kāraṇaṃ dassetuṃ “**devatānañhi**” ti-ādi vuttaṃ. Karajakāyassa sukhumatāvacaṇeneva accantamudusukhumālabhāvāpi vuttā evāti daṭṭhabbaṃ. **Kammajanti** kammajatejaṃ. Tassa balavabhāvo uḷārapuññakammanibbattatā, ativiya garumadhurasiniddhasuddhāhārajīraṇato ca. **Ekāhārampīti** ekāhāravārampi. “**Vilīyanti**” ti etena karajakāyassa mandatāya kammajatejassa balavabhāvena āhāraṇelātikkamena nesaṃ balavatī dukkhavedanā uppajjamānā supākaṭā hotīti dasseti. Nidassanamattañcetaṃ, sukhavedanāpi pana nesaṃ uḷārapaṇītesu ārammaṇesu uparūpari aniggahaṇavasena pavattamānā supākaṭā hutvā upaṭṭhātiyeva. Upekkhāpi tesaṃ kadāci uppajjamānā santapaṇītarūpā eva iṭṭhamajjhatte eva ārammaṇe pavattanato. Tenevāha “**tasmā**” ti-ādi.

Rūpakammaṭṭhānanti rūpapariggahaṃ, rūpamukhena vipassanābhinivesanti attho. **Arūpakammaṭṭhānanti** etthāpi eseva nayo. Tattha rūpakammaṭṭhānena samathābhinivesopi saṅgayhati, vipassanābhiniveso pana idhādhippetoti dassento “**rūpapariggaho arūpapariggahotipi etadeva vuccati**” ti āha. **Catudhātuvaṭṭhānanti** ettha yebhuyyena catudhātuvaṭṭhānaṃ vitthārento rūpakammaṭṭhānaṃ kathetīti adhippāyo. **Rūpakammaṭṭhānaṃ dassetvāva katheti** “evaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ vuccamānaṃ suṭṭhu vibhūtaṃ pākaṭaṃ hutvā upaṭṭhāti” ti. “Etena idhāpi rūpakammaṭṭhānaṃ ekadesena vibhāvitatevā” ti vadanti.

Kāmañcetta vedanāvasena arūpakammaṭṭhānaṃ āgataṃ, tadāññadhammavasenapi arūpakammaṭṭhānaṃ labbhatīti taṃ vibhāgena dassetuṃ “**tividho hī**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **abhinivesoti** anuppaveso, ārambhoti attho. Ārambhe eva hi ayaṃ vibhāgo, sammasanaṃ pana anavasesatova dhamme pariggahetvā pavattatīti. “**Pariggahite rūpakammaṭṭhāne**” ti idaṃ rūpamukhena vipassanābhinivesaṃ sandhāya vuttaṃ, arūpamukhena pana vipassanābhiniveso yebhuyyena samathayānikassa icchitabbo, so ca (2.0260) paṭhamaṃ jhānaṅgāni pariggahetvā tato paraṃ sesadhamme pariggaṇhāti. **Paṭhamābhinipātoti** sabbe cetasikā cittāyattā cittakiriyaḃbhāvena vuccantīti phasso cittassa paṭhamābhinipāto vutto. **Taṃ ārammaṇanti** yathāpariggahitaṃ rūpakammaṭṭhānasaññitaṃ ārammaṇaṃ. Uppanna-phasso puggalo, cittacetasarāsi vā ārammaṇena phuṭṭho phassasahajātāya

vedanāya taṃsamakārameva vedeti, phasso pana obhāsassa viya padīpo vedanā-dīnaṃ paccayaviseso hotīti purimakālo viya vuccati, yā tassa ārammaṇābhiniropā-nalakkhaṇatā vuccati. **Phusantoti** ārammaṇassa phusanākārena. Ayañhi arūpa-dhammattā ekadesena anallīyamānopi rūpaṃ viya cakkhuṃ, saddo viya ca sotaṃ, cittaṃ, ārammaṇaṅca phusanto viya, saṅghaṭṭento viya ca pavattatīti. Tathā hesa “saṅghaṭṭanaraso”ti vuccati.

Ārammaṇaṃ anubhavantīti issaravatāya visavitāya sāmibhāvena ārammaṇa-rasaṃ saṃvedentī. Phassādīnañhi sampayuttadhammānaṃ ārammaṇe ekadeseneva pavatti phusanādimmattabhāvato, vedanāya pana iṭṭhākārasambhogādiva-sena pavattanato ārammaṇe nippadesato pavatti. Phusanādibhāvena hi āramma-ṇaggahaṇaṃ ekadesānubhavanaṃ, vedayitabhāvena gahaṇaṃ yathākāmaṃ sabbānubhavanaṃ, evaṃsabhāvāneva tāni gahaṇānīti na vedanāya viya phassā-dīnampi yathā sakakiccakaraṇena sāmibhāvānubhavanaṃ codetabbaṃ. **Vijāna-**ntanti paricchindanavasena visesato jānantaṃ. Viññāṇaṅhi minitabbavatthuṃ nāḷiyā minanto puriso viya ārammaṇaṃ paricchijja vibhāventaṃ pavattati, na saññā viya sañjānanamattaṃ hutvā. Tathā hi anena kadāci lakkhaṇattayavibhāva-nāpi hoti, imesaṃ pana phassādīnaṃ tassa tassa pākaṭabhāvo paccayavisesasi-ddhassa pubbabhāgassa vasena veditabbo.

Evaṃ tassa tasseva pākaṭabhāvepi “sabbāṃ, bhikkhave, abhiññeyyan”ti (saṃ. ni. 4.46; paṭi. ma. 1.3), “sabbāṅca kho, bhikkhave, abhijānan”ti (saṃ. ni. 4.27) ca evamādi vacanato sabbe sammasanupagā dhammā pariggahetabbāti dassento “**tattha yassā**”ti-ādimāha. Tattha **phassapañcamakeyevāti** avadhāraṇaṃ tadantogadhattā taggahaṇeneva gahitattā catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ. Phassapañca-makaggahaṇaṅhi tassa sabbassa sabbacittuppādasādhāraṇabhāvato (2.0261). Tattha ca phassacetanāggahaṇena

sabbasaṅkhārakkhandhadhammasaṅgaho cetanappadhānattā tesam. Tathā hi suttantabhājanīye **saṅkhārakkhandhavibhaṅge** “cakkhusamphassajā cetanā”ti-ādinā (vibha. 21) cetanāva vibhattā, itare pana khandhā sarūpeneva gahitā.

Vatthunissitāti ettha **vatthu**-saddo karajakāyavisayo, na chabbatthuvisayoti. Kathamidam viññāyatīti āha “**yaṃ sandhāya vuttan**”ti. Kattha pana vuttam? **Sāmaññaphalasutte**. **Soti** karajakāyo. “**Pañcakkhandhavinimuttam nāmarūpam natthi**”ti idam adhikāravasena vuttam. Aññathā hi khandhavinimuttampi nāmam athevāti. **Avijjādihetukāti** avijjātaṅhupādānādihetukā. “Vipassanāpaṭipāṭiyā aniccam dukkham anattāti sammāsanto vicarati”ti iminā balavavipassanam vatvā puna tassa ussukkāpanam, visesādhigamañca dassento “**so**”ti-ādimāha.

Idhāti imasmim **sakkapañhasutte**. Vedanāvasena cettha arūpakammaṭṭhānaka-thane kāraṇam heṭṭhā vuttanayameva. Yathāvuttesu ca tisu kammaṭṭhānābhinivesesu vedanāvasena kammaṭṭhānābhiniveso sukaro vedanānam vibhūtabhāvatoti dassetuṃ “**phassavasena hi**”ti-ādi vuttam. “**Na pākaṭam hoti**”ti idam sakkapamukhānam tesam devānam yathā vedanā vibhūtā hutvā upaṭṭhāti, na evam itaradvayanti katvā vuttam. Vedanāya eva ca nesam vibhūtabhāvo vedanāmukhenevettha bhagavatā desanāya āradhattā. “**Vedanānam uppattiyā pākaṭatāyā**”ti idam sukhadukkhavedanānam vasena vuttam. Tāsañhi pavatti oḷārikā, na itarāya. Tadu-bhayaggahaṇamukhena vā gahetabbattā itarāyapi pavatti viññūnam pākaṭā evāti **sukhadukkhavedanānañhi**”ti visesaggahaṇam daṭṭhabbam. “**Yadā sukham uppajjati**”ti-ādi sukhavedanāya pākaṭabhāvavibhāvanam, tayidam asamāhitabhūmivasena veditabbam. Tattha “**sakalam sarīram kho bhanten**”ti-ādinā kāmam pavatti-oḷārikatāya avūpasantasabhāvametam sukham, sātallakkhaṇatāya pana sampayuttadhamme, nissayañca anuggaṇhantameva pavattatīti dasseti. “**Yadā dukkham uppajjati**”ti-ādīsu vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Duddīpanāti ñāṇena dīpetuṃ asakkuṇeyyā, dubbīññeyyāti attho. Tenāha “**andhakārā abhibhūtā**”ti. **Andhakārāti** andhakāragatasadisī, jānitukāme (2.0262) ca andhakārīnī. Pubbāparam samam sukare supalakkhitamaggavasena pāsāṇatale migagatamaggo viya iṭṭhāniṭṭhārammaṇesu sukhadukkhānubhavanehi majjhattārammaṇesu anuminitabbatāya vuttam “**sā sukhadukkhānam ...pe... pākaṭa hoti**”ti. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. **Nayato gaṇhantassāti** ethhāyam nayo- yasmā iṭṭhāniṭṭhavisayāya ārammaṇūpaladdhiyā anubhavanato niṭṭhāmajjhattavisayā ca upaladdhi, tasmā na tāya niranubhavanāya bhavitabbam, yaṃ tathānubhavanam, sā adukkhamasukhā. Tathā anupalabbhamānam rūpādi-anubhuyyamānam diṭṭham upalabbhati, yo pana majjhattārammaṇam tabbisayassa viññāṇappavattiyam, tasmā ananubhuyyamānena tena na bhavitabbam. Sakkā hi vattum anubhavamānā majjhattavisayupaladdhi upaladdhibhāvato. Iṭṭhāniṭṭhavisayupaladdhivisayam pana niranubhavanam tam anupaladdhisabhāvameva diṭṭham, tam yathārūpanti. **Nivattetvāti** nīharitvā, “somanassampāhan”ti-ādinā samānajātiyampi bhindanto aññehi arūpadhammehi vivecetvā asaṃsaṭṭham katvāti attho.

Ayañca rūpakammaṭṭhānam kathetvā arūpakammaṭṭhānam vedanāvasena nivattetvā desanā tathāvinetabbapuggalāpekkhāya suttanta-resupi (dī. ni. 2.373; ma.

ni. 1.106, 390, 413, 450, 465, 467; ma. ni. 2.306, 209; 3.67, 342; saṃ. ni. 4.248) āgatā evāti dassento “**na kevalan**”ti-ādimāha. Tattha **mahāsatipatṭhāne** (dī. ni. 2.273) tathā desanāya āgatabhāvo anantameva āvi bhavissati, **majjhimanikāye** satipatṭhānadesanāpi (ma. ni. 1.106) tādisī eva. **Cūlatanḥāsāṅkhaye** “evaṃ cetam, devānaṃ inda, bhikkhuno sutam hoti ‘sabbe dhammā nālam abhinivesāyā’ti, so sabbam dhammam abhijānāti, sabbam dhammam abhiññāya sabbam dhammam parijānāti, sabbam dhammam pariññāya yaṃ kiñci vedanam vedeti sukham vā dukkham vā adukkhamasukham vā, so tāsū vedanāsū aniccānupassī viharati, virāgānupassī”ti-ādinā (ma. ni. 1.390) āgataṃ. Tena vuttam “**arūpakammaṭṭhānam vedanāvasena nivattetvā dassesī**”ti. **Mahātanḥāsāṅkhaye** pana “so evaṃ anurodhavirodhavippahīno yaṃ kiñci vedanam vedeti sukham vā dukkham vā adukkhamasukham vā, so tam vedanam nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa tam vedanam anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato yā vedanāsū nandī (2.0263) sā nirujjhati”ti-ādinā (ma. ni. 1.414) āgataṃ. **Cūlavedalle** “kati panāyyevedanā”ti-ādinā (ma. ni. 1.465) āgataṃ. **Mahāvedalle** “vedanāti, āvuso, vuccati, kittāvatā nu kho, āvuso, ‘vedanā’ti vuccati”ti-ādinā (ma. ni. 1.450) āgataṃ. Evaṃ raṭṭhapālasuttādīsūpi (ma. ni. 2.305) vedanākammaṭṭhānassa āgataṭṭhānam uddharitvā vattabbam.

“Paṭhamam rūpakammaṭṭhānam kathetvā”ti vuttam, katham tamettha kathitanti āha “**rūpakammaṭṭhānan**”ti-ādi. **Sanḥittam**, katham sanḥittam? **Vedanāya ārammaṇamattakamyeva**, yebhuyyena vedanā rūpadhammārammaṇā pañcadvārasena pavattanato. Tena cassā purimasiddhā eva ārammaṇanti vedanam vadantena tassārammaṇadhammā atthato paṭhamataram gahitā eva nāma hontīti imāya atthāpattiyā rūpakammaṭṭhānassevetha paṭhamam gahitatā jotitā, na sarūpeneva gahittā. Tenāha “**tasmā pāliyam nāruḥam bhavissati**”ti.

360. Dvīhi koṭṭhāsehīti sevitabbāsevitabbabhāgehi. **Evarūpanti** yaṃ akusalānam abhibuddhiyā, kusalānañca parihānāya saṃvattati, evarūpaṃ, tam pana kāmūpasañhitatāya “gehanissitan”ti vuccatīti āha “**gehasitasomanassan**”ti. **Iṭṭhānanti** piyānam. **Kantānanti** kamaniyānam. **Manāpānanti** manavaḍḍhanakānam. Tato eva mano ramentīti **manoramānam**. **Lokāmisapaṭṭisamyuttānanti** taṇhāsannissitānam kāmūpasañhitānam. **Paṭilābhato samanupassatoti** “aho mayā imāni laddhānī”ti yathāladdhāni rūpārammaṇādīni assādayato. **Atītanti** atikkantaṃ. **Niruddhanti** nirodhappattaṃ. **Vipariṇatanti** sabhāvavigamena vigataṃ. **Samanussaratoti** assādanavasena anucintayato. **Gehasitanti** kāmaguṇanissitaṃ. Kāmaguṇā hi kāmārāgassa gehasadisattā idha “gehan”ti adhippetā.

Evarūpanti yaṃ akusalānam parihānāya, kusalānañca abhibuddhiyā saṃvattati, evarūpaṃ, tam pana pabbajjādivasena pavattiyā nekkhammūpasañhitanti āha “**nekkhammasitam somanassan**”ti. Idāni tam pālivaseneva dassetuṃ “**tattha katamānī**”ti-ādi vuttam. Tattha vipassanālakkhaṇe nekkhamme (2.0264) dassite itarāni tassa kāraṇato, phalato, atthato ca dassitāneva hontīti vipassanālakkhaṇameva tam dassento “**rūpānantvevā**”ti-ādimāha. **Vipariṇānavirāganirodhanti** jarāya vipariṇāmetabbatañceva jarāmaṇehi palujjanaṃ nirujjhanañca viditvāti

yojanā. **Uppajjati somanassanti** vipassanāya vithipaṭipattiyā kamena uppannānaṃ pāmojjapītipassaddhīnaṃ upari anappakaṃ somanassaṃ uppajjati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ-

“Suññāgāraṃ pavitṭhassa, santacittassa bhikkhuno;
amānusī rati hoti, sammā dhammaṃ vipassato.

Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;

labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan” ti. (dha. pa. 374) ca-

Nekkhammavasenāti pabbajjādivasena. “Vaṭṭadukkhato nittharissāmī” ti pabbajitūṃ bhikkhūnaṃ santikaṃ gacchantassa, pabbajantassa, catupārisuddhisilaṃ anutiṭṭhantassa, taṃ sodhentassa, dhutaguṇe samādāya vattantassa, kasiṇaparikammādīni karontassa ca yā paṭipatti, sabbā sā idha “nekkhamman” ti adhippetā. Yebhuyyena anussatiyā upacārajjhānaṃ niṭṭhātīti katvā “anussativasenā” ti vatvā “**paṭhamajjhānādivasenā**” ti vuttaṃ. Ettha ca yathā pabbajjā gharabandhanato nikkhamanaṭṭhena **nekkhammaṃ**, evaṃ vipassanādayopi taṃpaṭipakkhato. Tenāha-

“Pabbajjā paṭhamāṃ jhānaṃ, nibbānañca vipassanā;

sabbepi kusalā dhammā, nekkhammanti pavuccare” ti. (itivu. aṭṭha. 109);

Yaṃ ceti ettha **ceti** nipātamattaṃ somanassassa adhippetattā. Catukkanayavaseva ca suttantesu jhānakathāti vuttaṃ “**dutiyatatiyajjhānavasenā**” ti. **Dvīsūti** “savitakkaṃ savicāraṃ avitakkaṃ avicāraṃ” ti vuttesu dvīsu somanassesu.

Savitakkasavicāre somanasseti parittabhūmike, paṭhamajjhāne vā somanasse. **Abhinivīṭṭhasomanassesūti** vipassanaṃ paṭṭhapitasomanassesu. **Pi-saddena** sammatṭhasomanassesu pīti imamatthaṃ dasseti. **Somanassavipassanātopīti** (2.026) savitakkasavicārasomanassapavattivipassanātopi. **Avitakka-avicāra vipassanā paṇīatarā** sammasitadhammavasenapi vipassanāya visesasiddhito, yato maggepi tathārūpā visesā ijjhanti. Ayaṃ panattho “ariyamagga bojjaṅgādivisesaṃ vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamenti” ti evaṃ pavattena mora-vāpivāsimahādattattheravādena dīpetabbo.

361. Gehasitadomanassaṃ nāma kāmaguṇānaṃ appaṭilābhanimittaṃ, vigatanimittañca uppajjanakadomanassaṃ. **Appaṭilābhato samanupassato** Ti appaṭilābhena “ahameva na labhāmī” ti paritassanato. **Samanussaratoti** “ahu vata me taṃ vata natthī” ti-ādinā anussaraṇavasena cintayato. Tenāha “**evaṃ chasu dvāresū**” ti-ādi.

Anuttaresu vimokkhesūti suññataphalādi-ariyaphalavimokkhesu. **Pihanti** apekkhaṃ, āsanti attho. Kathaṃ pana lokuttaradhamme ārabha āsā uppajjati? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ “yaṃ ārammaṇakaraṇavasena tattha pihā pavattati” ti avisayattā, puggalassa ca anadhigatabhāvato. Anussavūpaladdhe pana anuttaravimokkhe uddissa pihāṃ upaṭṭhapento “tattha pihāṃ upaṭṭhapeti” ti vutto. Tenāha “**kudāssu nāmāhan**” ti-ādi. Chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvāti yojanā. “**Iṭṭhārammaṇe**” ti ca iminā nayidaṃ domanassaṃ sabhāvato aniṭṭhadhammeyeva ārabha uppajjanakaṃ, atha kho icchitālābhahetukaṃ icchābhigāhāvasena yattha katthaci ārammaṇe

uppajjanakanti dasseti. **Evam** “kudāssu nāmāhan”ti vuttākārena pihaṃ upaṭṭha-
petvā **evam** imampi pakkhaṃ ...pe... nāsakkhinti anusocatoti yojanā. “Imasmiṃ
pakkhe, imasmiṃ māse, imasmiṃ saṃvacchare pabbajituṃ nāladdhaṃ, kasiṇapa-
rikammaṃ kātuṃ nāladdhan”ti-ādivasena pavattiṃ sandhāya “**nekkhammavasenā**”-
ti vuttaṃ. “**Vipassanāvasenā**”ti-ādīsupi iminā nayena yojanā veditabbā.

Yato eva-kāro, tato aññattha niyamoti katvā “**tasmimpi ...pe... gehasitadomanas-
ssamevā**”ti vuttaṃ. Na hettha gehasitadomanassatā savitakkasavicāre niyatā,
atha kho gehasitadomanasse savitakkasavicāratā (2.0266) niyatā paṭiyoginivatta-
natthattā eva-kārassa. “Gehasitadomanassaṃ savitakkasavicārameva, na avita-
kka-avicāran”ti. Nekkhammasitadomanassaṃ pana siyā savitakkasavicāraṃ, siyā
avitakka-avicāraṃ. Savitakkasavicārasseva kāraṇabhūtaṃ domanassaṃ **savita-
kkasavicāradomanassaṃ**. Kiṃ taṃ? Gehasitadomanassaṃ, yaṃ pana nekkha-
mmādivasena uppannaṃ, taṃ avitakka-avicārassa kāraṇabhūtaṃ **avitakka-avicāra-
domanassanti**. Ayañca nayo pariyāyavasena vuttoti āha “**nippariyāyena panā-**
”ti-ādi. Yadi evaṃ kasmā “yaṃ ce avitakkaṃ avicāran”ti pāḷiyaṃ vuttanti āha
“**etassa panā**”ti-ādi. **Maññanavasenā**ti parikappanavasena. **Vuttaṃ** pāḷiyaṃ.

teti domanassassa paccayabhūte. Upacārajjhānañhi paṭhamajjhānādīni vā pāda-
Tatrāti tasmim maññane. **Ayaṃ** idāni vuccamāno **nayo**. **Domanassapaccayabhū-**
teti domanassassa paccayabhūte. Upacārajjhānañhi paṭhamajjhānādīni vā pāda-
kāni katvā maggaphalāni nibbattetukāmassa tesaṃ alābhe domanassassa uppa-
jjane tāni tassa paccayā nāma honti iti te dhammā phalūpacārena “domanassan”-
ti vuttā. Yo pana tathā uppannadomanasso dhuranikkhepaṃ akatvā anukkamena
vipassanaṃ ussukkāpetvā maggaphaladhamme nibbatteti, te kāraṇūpacārena
“**domanassan**”ti vuttāti imamattaṃ dassento “**idha bhikkhū**”ti-ādimāha. Nanu
etassa tadā domanassameva uppannaṃ, na domanassahetukā vipassanāmagga-
phaladhammā uppannā, tattha kathaṃ domanassasamaññaṃ āropetvā voharatīti
āha “**aññesaṃ paṭipattidassanavasena domanassanti gahetvā**”ti-ādi. **Savitakkasa-**
vicāradomanasseTi savitakkasavicāranimitte domanasse. Tīhi māsehi nibbatte-
tabbā temāsikā, taṃ **temāsikaṃ**. Imā ca temāsikādayo paṭipadā tathāpavatta-u-
kkaṭṭhamajjhimamudindriyavasena veditabbā, adhikamajjhimamudussāhavasena
vā. **Jaggatī**Ti jāgarikaṃ anuyuñjati.

Mahāsivattheravatthuvaṇṇanā

Sahassadvisahassasaṅkhyattā **mahāgaṇe**.

Aṭṭhakathātherāti aṭṭhakathāya atthapaṭipucchanakatherā. **Antarāmaggeti**
bhikkhaṃ gahetvā gāmato vihāraṃ paṭigamanamagge. **Tayo ...pe... gāhāpetvāti**
tīṇi cattāri uḥhāpanāni.

Kenaci (2.0267) **papañcenāti** kenaci sarīrakiccabhūtena papañcena. **Saññaṃ**
akāsi rattiyaṃ pacchato gacchantaṃ asallakkhento.

Kasmā pana thero antevāsikānaṃ anārocetvāva gatoti āha “**thero kirā**”ti-ādi. **Ara-**
hattaṃ nāma kinti tadadhigamassa adukkarabhāvaṃ sandhāya vadati. **Catūhi iri-**
yāpathehīti catūhipi iriyāpathehi pavattamānassa, tasmā yāva arahattādhigamā
sayanaṃ paṭikkhipāmīti adhippāyo.

“**Anucchavikaṃ nu kho te etan**”ti saṃvegajāto vīriyaṃ samuttejento **arahattaṃ**
aggahesi ettakaṃ kālaṃ vipassanāya suciṇṇabhāvato ñāṇassa paripākaṃ
gatattā.

Parimajjīti parimasi. Keci pana “**parimajjīti** parivattetvā therena dhoviyamānaṃ
pariggahetvā dhovī”ti atthaṃ vadanti.

Vipassanāya ārammaṇaṃ nāma upacārajjhānapaṭhamajjhānādi.

“**Savitakkasavicāradomanasse**”ti-ādīsu vattabbaṃ somanassesu vuttanayānu-
sārena veditabbaṃ.

362. Evarūpāti yā akusalānaṃ abhibuddhiyā, kusalānaṃ parihānāya ca saṃva-
ttati, evarūpā, sā pana kāmūpasañhitatāya “gehasitā”ti vuccatīti āha “**gehasita-upe-**
kkhā”ti. “**Bālāssā**”ti-ādīsu bālakaradhammayogato **bālāssa** Attahitaparahitabyā-
mūḷhatāya **mūḷhassa** puthūnaṃ kilesādīnaṃ jananaḍīhi kāraṇehi **puthujjanassa**
kilesodhīnaṃ maggodhīhi ajitattā **anodhijinassa**, **odhijino** vāyapekkhā, odhiso ca

kilesānaṃ jitattā, tenassa sekkhabhāvaṃ paṭikkhipati. Sattamabhavādito uddhaṃ pavattanavipākassa ajitattā **avipākajinassa, vipākajinā** vā arahanto appaṭisandhikattā, tenassa asekkhattaṃ paṭikkhipati. Anekādinave sabbesampi pāpadhammānaṃ mūlabhūte sammohe ādinavānaṃ adassanasīlatāya **anādinavadassāvino**. Āgamādhigamābhāvā **assutavato**. Ediso ekaṃsena andhaputhujjano nāma hotīti tassa andhaputhujanabhāvaṃ dassetuṃ punapi **“puthujjanassā”** ti vuttaṃ. **Evarūpāti** vuttappakārā (2.0268) sammohapubbikā. **Rūpaṃ sā nātivattatīti** rūpānaṃ samatikkamanāya kāraṇaṃ na hoti, rūpārammaṇe kilese nātikkamatīti adhippāyo. Aññāṇāvibhūtatāya ārammaṇe ajjupekkhanavasena pavattamānā lobhasampayutta-upekkhā idhādhippetāti tassa lobhassa anucchavikameva ārammaṇaṃ dassento **“iṭṭhārammaṇe”** ti āha. **Anativattamānā** anādinavadassitāya. Tato eva assādānupassanato **tattheva laggā**. Abhisāṅgassa lobhassa vasena, dummocaniyatāya ca tena **laggitā** viya **hutvā uppanā**.

Evarūpāti yā akusalānaṃ pahānāya, kusalānañca abhibuddhiyā saṃvattati, evarūpā, sā pana pabbajjādivasena pavattiyā nekkhammūpasañhitāti āha **“nekkhammasitā”** ti. Idāni taṃ pāḷivasena dassetuṃ **“tatta katamā”** ti-ādi vuttaṃ, tassattho heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbo. **Rūpaṃ sā ativattatīti** rūpasmiṃ sammadeva ādinavadassanato. Rūpaniyātāti kilesehi anabhibhavanīyato. **Iṭṭheti** sabhāvato, saṅkappato ca iṭṭhe ārammaṇe. **Arajantassāti** na rajjantassa rāgaṃ anuppādentassa. **Aniṭṭhe adussantassāti** ettha vuttanayena attho veditabbo. Samaṃ sammā yoniso na pekkhanaṃ **asamapekkhanaṃ**, taṃ pana iṭṭhāniṭṭhamajjhatte viya iṭṭhāniṭṭhesupi bālassa hotīti **“iṭṭhāniṭṭhamajjhatte”** ti avatvā **“asamapekkhanena asammuyhantassā”** ti vuttaṃ, tividhepi ārammaṇe asamapekkhanavasena muyhantassāti attho. **Vipassanāññasampayuttā upekkhā**. Nekkhammasitā upekkhā **vedanāsabhāgā**ti udāsīnākārena pavattiyā, upekkhā vedanāya ca sabhāgā. **Ettha upekkhā vāti** ettha etasmiṃ upekkhāniddese **“upekkhā”** ti gahitā eva. **Tasmāti** tatramajjhattupekkhāyapi idha upekkhāggahaṇena gahitattā. Tañhi sandhāya **“paṭhamadutiyatatiyacatutthajjhānavasena uppajjanaka-upekkhā”** ti vuttaṃ.

Tāyapi nekkhammasita-upekkhāyāti niddhāraṇe bhuttaṃ. **“Yaṃ nekkhammasitā”** ti-ādi heṭṭhā vuttanayattā uttā natthameva.

363. Yadi sakkassa tadā sotāpattiphalapattiyāva upanissayo, atha kasmā bhagavā yāva arahattaṃ desanaṃ vaḍḍhesīti āha **“buddhānañhi”** ti-ādi. **Taruṇasakkoti** abhinavo adhunā pātubhūto sakko. Sampati (2.0269) pātubhāvañhi sandhāya **“taruṇasakko”** ti vuttaṃ, na tassa kumārātā, vuddhatā vā atthi. **Gatāgata-ṭṭhānanti** gamanāgamanakāraṇaṃ. **Na paññāyati** na upalabbhati. Gabbhaseyya-kānañhi cavantānaṃ kammajarūpaṃ vigacchati anudeva cittajaṃ, āhārajañca paccayābhāvato, utujaṃ pana sucirampi kālaṃ paveṇiṃ ghaṭṭentaṃ bhassantaṃ vā sosantaṃ vā kilesantaṃ vā viṭṭhataṃ vā hoti, na evaṃ devānaṃ. Tesañhi opapātikattā kammajarūpe antaradhāyante sesatisantatirūpampi tena saddhiṃ antaradhāyati. Tenāha **“dīpasikhāgamaṇaṃ viya hoti”** ti. **Sesadevatā na jāniṃsu** punapi sakkatābhāvena tasmimīyeva ṭhāne nibbattattā. **Tisu ṭhānesūti** somanassadomanassa-upekkhāvissajjanāvasānaṭṭhānesu. **Nibbattitaphalamevāti** sappimhā sappi-

maṇḍo viya āgamanīyapaṭipadāya nibbattitaphalabhūtaṃ lokuttaramaggaphala-
meva **kathitaṃ. Sakuṇikāya viya** kiñci gayhūpagaṃ **uppativā** uḍḍetvā ullaṅghitvā.
AssāTi maggaphalasaññitassa ariyassa dhammassa.

Pātimokkhasaṃvaravaṇṇanā

364. Pātimokkhasaṃvarāyāti pātimokkhabhūtasīlasaṃvarāyāti ayamettha
atthoti āha “**uttamajetṭhakasīlasaṃvarāyā**” ti. “Pātimokkhasīlañhi sabbasīlato
jetṭhakasīlan” ti dīghavāpīvihāravāsi sumatthero vadati, antevāsiko panassa tepīṭa-
kacūḷanāgatthero “pātimokkhasaṃvaro eva sīlaṃ, itarāni pana ‘sīlanti vutta-
ṭṭhānaṃ nāma atthī’ ti ananujānanto indriyasaṃvaro nāma chadvārarakkhāma-
ttakaṃ, ājīvapārisuddhi dhammena samena paccayuppādanamattakaṃ, paccaya-
sannissitaṃ paṭiladdhapaccaye ‘ida matthan’ ti paccavekkhitvā paribhuñjanama-
ttakaṃ, nippariyāyena pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ. Tathā hi yassa so bhinno, so
itarāni rakkhituṃ abhabbattā asīlo hoti. Yassa pana sabbaso arogo sesānaṃ
rakkhituṃ bhabbattā sampannasīlo” ti vadati, tasmā itaresaṃ tassa parivārabhā-
vato, sabbaso ekadesena ca tadantogadhabhāvato tadeva padhānasīlaṃ nāmāti
āha “**uttamajetṭhakasīlasaṃvarāyā**” ti. Tattha yathā heṭṭhā papañcasaññāsaṅkhā-
nirodhasāruppagāminiṃ paṭipadaṃ pucchitena bhagavatā papañcasaññānaṃ,
paṭipadāya ca mūlabhūtaṃ vedanaṃ vibhajitvā paṭipadā desitā sakkassa ajjhāsa-
yavasena saṃkilesadhammappahānamukhena vodānadhammapāripūriti, evaṃ
tassā eva paṭipadāya mūlabhūtampi sīlasaṃvaram pucchitena bhagavatā (2.0270)
yato so visujjhati, yathā ca visujjhati, tadubhayaṃ sakkassa ajjhāsayavasena
vibhajitvā dassetuṃ “**kāyasamācārampi**” ti-ādi vuttaṃ saṃkilesadhammappahāna-
mukhena vodānadhammapāripūriti katvā. Sīlakathāyaṃ asevitabbakāyasamācā-
rādikathane kāraṇaṃ vuttameva, tasmā **kamma-pathavasenā**ti kusalākusalaka-
mma-pathavasena.

Kamma-pathavasenāti ca kamma-pathavicāravasena. Kamma-pathabhāvaṃ apa-
ttānampi hi kāyaduccaritādīnaṃ asevitabbakādīnaṃ asevitabbakāyasamācārādi-
bhāvo idha vuccatīti. **Paṇṇattivasenā**ti sikkhāpadapaṇṇattivasenā. Yato yato hi yā
yā veramaṇī, tadubhayepi vibhāvento paṇṇattivasenā katheti nāma. Tenāha “**kāya-
dvāre**” ti-ādi. Sikkhāpadaṃ vītikkamati etenāti **sikkhāpadavītikkamo**, Sikkhāpa-
dassa vītikkamanākārena pavatto akusaladhammo yaṃ, tassa asevitabbakāyasa-
mācārādītā. Vītikkamapaṭipakkho **avītikkamo**, na vītikkamati etenāti **avītikkamo**,
sīlaṃ.

Micchā sammā ca pariyesati etāyāti **pariyesanā**, ājīvo, atthato paccayagavesa-
nabyāpāro kāyavacīdvāriko. Yadi evaṃ kasmā visuṃ gahaṇanti āha “**yasmā**-
” ti-ādi. Ariyā niddosā pariyesanā gavesanāti **ariyapariyesanā**, ariyehi sādhuhi
pariyesitabbātipi **ariyapariyesanā**ti. Vuttavipariyāyato **anariyapariyesanā** vedi-
tabbā.

Jātidhammoti jāyanasabhāvo jāyanapakatiko. **Jarādhammoti** jīraṇasabhāvo.
Byādhidhammoti byādhisabhāvo. **Maraṇadhammo** Ti mīyanasabhāvo. **Sokadha-**

mmoti socanakasabhāvo. Saṃkilesadhammoti saṃkilissanasabhāvo.

Puttabhariyanti puttā ca bhariyā ca. Esa nayo sabbattha. Dvande-kattavasena tesam niddeso. **Jātarūparajatanti** ettha pana yato vikāraṃ anāpajjitvā sabbaṃ jātarūpameva hotīti **jātarūpaṃ** nāma suvaṇṇaṃ. Dhavalasabhāvatāya rajatīti **rajataṃ**, rūpiyaṃ. Idha pana suvaṇṇaṃ ṭhapetvā yaṃ kiñci upabhogaparibhogārahaṃ “rajatan” tveva gahitaṃ vohārūpagamāsakādi. **Jātidhammā hete, bhikkhave, upadhayoti** ete kāmagaṇūpadhaya nāma honti, te sabbepi jātidhammāti dasseti.

Byādhidhammavārādīsu (2.0271) jātarūparajataṃ na gahitaṃ. Na hetassa sīsa-ro-gādayo byādhayo nāma santi, na sattānaṃ viya cutisaṅkhātaṃ maraṇaṃ, na soke uppajjati, **cutisaṅkhātaṃ maraṇanti** ca ekabhavapariyāpannakhandhani-rodho, so tassa natthi, khaṇikanirodho pana khaṇe khaṇe labbhateva. Rāgādīhi pana saṃkilesehi saṃkilissatīti **saṃkilesadhammavāre** gahitaṃ jātarūpaṃ, tathā utusamuṭṭhānattā **jātidhammavāre**, malaṃ gahetvā **jīraṇato jarādhammavāre ca**. Ariyehi na araṇiyā, pariyesanātipi **anariyapariyesanā**.

Idāni anesanāvasenāpi taṃ dassetuṃ “**apicā**” ti-ādi vuttaṃ. Iminā nayena sukka-pakkhepi attho veditabbo.

Sambhārapariyesanaṃ paharaṇavisādigavesanaṃ, payogavasena **payogaka- raṇaṃ** tajjāvāyāmajananaṃ tādisaṃ upakkamanibbattanaṃ, pāṇātipātādi-atthaṃ **gamaṇaṃ**, paccekaṃ **kāla**-saddo yojetabbo “sambhārapariyesanakālato paṭṭhāya, payogakaraṇakālato paṭṭhāya, gamanakālato paṭṭhāyā” ti. **Itaroti** “sevitabbo” ti vuttakāyasamācārādiko. **Cittampi uppādetabbaṃ**. Tathā uppāditacitto hi sati paccayasamavāye tādisaṃ payogaṃ parakkamaṃ karonto paṭipattiyā matthakaṃ gaṇhāti. Tenāha “cittuppādampi kho ahaṃ, bhikkhave, kusalesu dhammesu bahu-pakāraṃ vadāmi” ti (ma. ni. 1.84).

Idāni taṃ matthakappattaṃ asevitabbaṃ, sevitabbañca dassetuṃ

“**apicā**” ti-ādi vuttaṃ. **Saṅghabhedādīnanti ādi-saddena** lohituppādanādiṃ saṅgaṇhāti. Buddharatanasaṅgharatanupaṭṭhāneheva dhammaratanupaṭṭhānasiddhīti āha “**divasassa dvattikkhattuṃ tiṇṇaṃ ratanānaṃ upaṭṭhānagamanādivasena**” ti. **Dhanuggahapesanaṃ** dhanuggahapurisānaṃ uyyojanaṃ. **Ādi-saddena** pañcavarayācanādiṃ saṅgaṇhāti. “Ajātasattuṃ pasādetvā lābhuppādavasena parihīnalābhasakkārassa kulesu viññāpanan” ti evamādiṃ anariyapariyesanaṃ pariyesantānaṃ.

Pāripūriyāti pāripūri-atthaṃ. Aggamaggaphalavaseneva hi sevitabbānaṃ pāripūriti tadatthaṃ sabbā pubbhāgapaṭipadā, pātimokkhasaṃvaropi aggamaggeveva paripuṇṇo (2.0272) hotīti tadatthaṃ pubbhāgapaṭipadaṃ vatvā nigamento “**pātimokkho ...pe... hotī**” ti āha.

Indriyasaṃvaravaṇṇanā

365. Indriyānaṃ pidhānāyāti indriyānaṃ pidahanatthāya. **Indriyāni** ca cakkhādīni dvārāni, tesam **pidhānaṃ** saṃvaraṇaṃ akusaluppattito gopanāti āha “**guttadvāratāyā**” ti. Asevitabbarūpādivasena indriyesu aguttadvāratā asaṃvaro, saṃkilesadhammavippahānavasena vodānadhammapārisuddhīti. Kāmaṃ pāḷiyaṃ asevitabbampi rūpādi dassitaṃ, sakkena pana indriyasaṃvarāya paṭipatti pucchitāti tameva nivattetvā dassetuṃ **aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ “**cakkhuvīññeyyaṃ rūpampīti-ādi sevitabbarūpādivasena indriyasaṃvaradassanatthaṃ vuttan**” ti. “Tuṇhī aho-sī” ti vatvā tuṇhībhāvassa kāraṇaṃ byatirekamukhena vibhāvetuṃ “**kathetukā mopi**” ti-ādi vuttaṃ. **Ayanti** sakko devānaṃ indo.

Rūpanti rūpāyatanam, tassa asevanaṃ nāma adassanaṃ evāti āha “**na sevitabbaṃ na datṭhabban**” ti. **Yaṃ** pana sattasantānagataṃ rūpaṃ **passato** paṭikūla-manasikāravasena, **asubhasaññā vā saṅghāti** dassanānuttariyavasena. Atha vā kammaphalasaddahanavasena **pasādo vā uppajjati**. Hutvā abhāvākārasallakkhaṇena **aniccasaññāpaṭilābho vā hoti**.

Pariyāyakkharaṇato **akkharaṃ**, vaṇṇo, so eva nirantaruppattiyā samuddito padavākyasaññito, adhippetamatthaṃ byañjetīti **byañjanaṃ**, tayidaṃ kābyanātakādigatavevacanavasena, uccāraṇavasena ca vicittasannivesatāya tathāpavattavikappanavasena cittavicittabhāvena upatiṭṭhanakaṃ sandhāyāha “**yaṃ cittakkharaṃ cittabyañjanampi saddaṃ suṇato rāgādayo uppajjanti**” ti. **Atthanissitanti** samparāyikatthanissitaṃ. **Dhammanissitanti** vivaṭṭadhammanissitaṃ, lokuttararatanattaya-dhammanissitaṃ vā. **Pasādoti** ratanattayasaddhā, kammaphalasaddhāpi. **Nibbidā vāti** aniccasaññādivasena vaṭṭato ukkaṇṭhā vā.

Gandharasāviparodhādivasena seviyamānaṃ ayoniso paṭipannattā **asevitabbaṃ** nāma. Yoniso paccavekkhitvā seviyamānaṃ sampajaññavasena gahaṇato **sevitabbaṃ** nāma. Tena vuttaṃ “**yaṃ gandhaṃ ghāyato**” ti-ādi.

Yaṃ (2.0273) **pana phusato** Ti yaṃ pana sevitabbaṃ phoṭṭhabbaṃ anipphanna-sseva phusato. **Āsavakkhayo ceva** hoti jāgariyānuyogassa matthakappattito. **Vīriyañca supaggahitaṃ hoti** catutthassa ariyavaṃsassa ukkaṃsanato. **Pacchimā ca**

...pe... **anuggahitā hoti** sammāpaṭipattiyam niyojanato.

Ye **manoviññeyye dhamme** iṭṭhādibhede **samannāharantassa** Āvajantassa **āpātham āgacchanti**. “Manoviññeyyā dhammā”ti vibhatti vipariṇāmetabbā, mettādivasena samannāharantassa ye manoviññeyyā dhammā āpātham āgacchanti, evarūpā sevitabbāti yojanā. **Ādi**-saddena karuṇādīnañceva aniccādīnañca saṅgaho daṭṭhabbo. **Tiṇṇam therānam dhammā**ti idāni vuccamānapaṭipattīnam tiṇṇam therānam manoviññeyyā dhammā. **Bahi dhāvitum na adāsinti** antopariveṇam āgatameva rūpādiṃ ārabba imasmiṃ temāse kammaṭṭhānavinimuttam cittaṃ kadāci uppannapubbam, antopariveṇe ca visabhāgarūpādīnam asambhavo eva, tasmā viṣaṭavitakkavasena cittaṃ bahi dhāvitum na adāsinti dasseti. **Nivāsagehato** nivāsanagabbhato. **Niyakajjhatakkhandhapañcakato** vipassanāgocarato. Thero kira sabbampi attanā kātabbakiriyaṃ kammaṭṭhānasīseneva paṭipajjati.

366. Asammohasampajaññavasena advejjhābhāvato eko anto etassāti **ekanto**, ekanto vādo etesanti **ekantavādā**. Tenāha “**ekamyeva vadanti**”ti, abhinnavādāti attho. **Ekācārāti** samānācārā. **Ekaladdhikāti** samānaladdhikā. **Ekapariyosānāti** samānaniṭṭhānā.

Iti sakko pubbe attanā sutam puthusamaṇabrāhmaṇānam nānāvādā cārāladhiniṭṭhānam idāni saccapaṭivedhena asārato ñatvā ṭhito, tassa kāraṇam ñātu-kāmo tameva tāva byatirekamukhena pucchati “sabbeva dhammā nu kho”ti-ādinā.

Dhātūti ajjhāsayadhātu uttarapadalopena vuttā, **ajjhāsayadhātūti** ca atthato ajjhāsayo evāti āha “**anekajjhāsayo nānajjhāsayo**”ti. “**Ekasmiṃ gantukāme eko ṭhātukāmo hoti**”ti idaṃ nidassanavasena vuttam iriyāpathepi nāma sattā ekajjhāsayā dullabhā, pageva (2.0274) laddhīsūti dassanattham. **Yam yadeva ajjhāsayanti** yaṃ yameva sassatādi-ajjhāsayam. **Abhinivisanti**ti tam tam laddhiṃ diṭṭhābhinivesavasena abhimukhā hutvā duppaṭinissaggibhāvena nivisanti, ādānaggāham **gaṇhanti**. **Thāmena ca parāmāsena cāti** diṭṭhithāmena ca diṭṭhiparāmāsena ca. **Suṭṭhu gaṇhitvāti** ativiya daḥaggāham gaṇhitvā. **Voharanti**ti yathābhini viṭṭham diṭṭhivādam paññāpenti pare hi gāhenti patiṭṭhapenti. Tenāha “**kathenti dīpenti kittenti**”ti, ugghosentīti attho.

Antam atītā **accantā**, accantā niṭṭhā etesanti **accantaniṭṭhā**. **Sabbesanti** sabbesam samaṇabrāhmaṇānam. **Yogakkhemotipi** nibbānam catūhipi yogehi anuppaduṭṭhattā. “Accantayogakkhemā”ti vattabbe i-kārena niddesena “**accantayogakkhemī**”ti vuttam, accantayogakkhemo vā etesam atthīti **accantayogakkhemīti**. **Caranti** upagacchanti, adhigacchantīti attho. Pariyassati parikkhissati vaṭṭadukkhantaṃ āgammāti **pariyosānantipi nibbānassa nāmaṃ**.

Saṅkhiṇātīti samucchindanena khepeti. **Vināsetīti** tato eva sabbaso adassanam pāpeti. **Vimuttāti** vaṭṭadukkhato accantaniggamena visesena muttā.

“Issāmacchariyaṃ eko paṇho”ti kasmā vuttam, nanu issāmacchariyaṃ vissajjananti? Saccametam, yo pana ñātum icchito attho, so paṇho. So eva ca vissajjīyatīti nāyam doso, aññathā ambam puṭṭhassa labujam byākaraṇam viya siyā, evam pañhasīsena pañhabyākaraṇam vadati. Tathā hi “piyāppiyam”ti-ādinā vissajjanapadāneva gahitāni, “**piyāppiyam eko**”ti-ādīsupi eseva nayo. **Papañcasaññā**ti

saññāsīsena papañcā eva vuttāti āha “**papañco eko**” ti. Ettha ca yathā pātimokkhasaṃvarapucchā kāyasamācārādivibhāgena vissajjitattā tayo pañhā jātā, evaṃ indriyasaṃvarapucchā rūpādivibhāgena vissajjitattā cha pañhā siyuṃ. Tathā sati ekūnavīsati pucchā siyuṃ, atha indriyasaṃvaratāsāmaññaena ekova pañho kato, evaṃ sati pātimokkhasaṃvarapucchābhāvasāmaññaena tepi tayo ekova pañhoti sabbeva dvādaseva pañhā bhaveyyunti? Nayidamevaṃ. Yasmā kāyasamācārādīsū vibhajja vuccamānesu mahāvisayatāya aparimāṇo vibhāgo sambhavati (2.0275) vissajjetuṃ. Sakalampi vinayaṭṭakam tassa niddeso. Rūpādīsū pana vibhajja vuccamānesu appavisayatāya na tādiso vibhāgo sambhavati vissajjetuṃ. Iti mahāvisayatāya pātimokkhasaṃvarapucchā tayo pañhā katā, indriyasaṃvarapucchā pana appavisayatāya ekova pañho kato. Tena vuttaṃ “cuddasa mahāpañhā” ti.

367. Calanaṭṭhenāti kampanaṭṭhena. Taṇhā hi kāmarāgarūparāga-arūparāgādivasena pavattiyā anavaṭṭhitatāya sayampi calati, yattha uppannā, tampi santānaṃ bhavādīsū parikaḍḍhanena cāleti, tasmā calanaṭṭhena taṇhā ejā nāma. **Pīlanaṭṭhenā**ti vibādhanatṭhena tassa tassa dukkhassa hetubhāvena. **Padussanaṭṭhenā**ti adhammarāgādivibhāvena, sammukhaparamukhena, kilesāsucipaggharaṇena ca pakārato dussanaṭṭhena **gaṇḍo**. **Anuppaviṭṭhaṭṭhenā**ti āsayassa dunniharaṇiyabhāvena anuppavisanaṭṭhena. **Kaḍḍhati** attano ca ruciyā upaneti. **Uccāvacanti** paṇītabhāvaṃ, nihīnabhāvañca. **Yesu** samaṇabrāhmaṇesu. “Yesāhan” tipi pāḷi, tassā keci “yesaṃ ahan” ti atthaṃ vadanti. **Evanti** sutānurūpaṃ, uggahānurūpañca. “Ahaṃ kho pana bhante aññesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ dhammācariyo hontopi bhagavato sāvako ...pe... sambodhiparāyaṇo” ti evaṃ **attano sotāpannabhāvaṃ jānāpeti**.

Somanassaṭṭilābhakathāvaṇṇanā

368. Samāpannoti samogāḷho pavattasampahāro viyātibyūḷho. **Jiniṃsū**ti yathā asurā puna sīsaṃ ukkhipituṃ nāsakkhiṃsu, evaṃ devā vijiniṃsuyevāti dassento āha “**devā puna apaccāgamanāya asure jiniṃsū**” ti. Tādiso hissa jayo sātisaṃ vedapaṭṭilābhāya ahosi. **Duvidhampi ojanti** dibbaṃ, asuraṃ cāti dvippakārampi ojaṃ. **Devāyeva paribhuñjissanti** asurānaṃ pavesābhāvato. Daṇḍassa avacaraṇaṃ āvaraṇaṃ **daṇḍāvacaro**, saha daṇḍāvacarenāti **sadaṇḍāvacaro**, daṇḍena paharivā vā āvarivā vā sādhetabbanti attho.

369. Imasmimyeva Okāseti imissameva indasālaguhāyaṃ. **Devabhūtassa meti** pubbepi devabhūtassa sakkasseva me bhūtassa. **Satoti** idānipi sakkasseva sato **punarāyu ca me laddho**.

Diviyā (2.0276) kāyāti **dibbā**, khandhapañcakasaṅkhātā kāyāti āha “**dibbā attabhāvā**” ti. “**Amūḷho gabbhaṃ essāmi**” ti iminā ariyasāvakaṇaṃ andhaputhujjanānaṃ viya sammohamaṇaṇaṃ, asampajānagabbhokkamanañca natthi, atha kho asammohamaṇaṇaṃceva sampajānagabbhokkamanañca hotīti dasseti. Ariyasāvakaṇā niyatagatikattā sugatīsū eva uppajjanti, tatthāpi manussesū uppajjantā uḷāresū eva kulesū paṭisandhiṃ gaṇhissanti, sakkassāpi tādiso ajjhāsayo. Tena

vuttaṃ pāḷiyaṃ “yattha me ramatī mano”ti, taṃ sandhāyāha “**yattha me**”ti-ādi. Sakko pana attano dabbānubhāvenāpi tādisaṃ jānituṃ sakkotiyeva.

Kāraṇenāti yuttena ariyasāvaka bhāvassa anucchavikena. Tenāha “**samenā**”ti.

Sakadāgāmimaggam sandhāya vadati chaṭṭhe atthavase anāgāmimaggassa vakkhamānattā. **Ājānitukāmoti** appattaṃ visesaṃ paṭivijjhitaṃ. **Manussaloke anto bhavissati** Puna mānussūpapattiyā abhāvato.

Punadevāti manussesu uppanno tato cavitvā punadeva. Imasmiṃ tāvatiṃsa **devalokasmiṃ. Uttamo**, kīdisoti āha “**sakko**”ti-ādi.

Antime bhaveti mama sabbabhavesu antime sabbapariyosāne bhaveti. “**Āyunnā**”ti iminā ca taṃsahabhāvino sabbepi vaṇṇādike saṅgaṇhāti. “**Paññāyā**”ti ca iminā sabbepi saddhāsativīriyādike. **Tasmiṃ attabhāveti** tasmiṃ sabbantime sakkatabhāve. **Akaniṭṭhagāmī hutvā**ti antarāyaparinibbāyi-ādibhāvaṃ anupagantvā ekaṃsato uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī eva hutvā. Tato eva anukkamena **avihādīsu nibbattanto. Evamāhāti** “so nivāso bhavissati”ti evamāha. “Avihādīsu ...pe... nibbattissati”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “**esa kirā**”ti-ādi vuttaṃ. Ayañca nayo na kevalaṃ sakkasseva, atha kho mahāsetṭhimahā-upāsikānampi hotiyevāti dassento

“sakko devarājā” ti-ādimāha.

370. Bhavasampattinibbānasampattīnaṃ vasena aparipuṇṇajjhāsayatāya **anīṭṭhitamanoratho** taṃ taṃ pattukā moyeva hutvā ṭhito. **Ye ca samaṇe** Ti (2.0277) ye ca pabbajite. **Pavivittavihārinoti** “anekavivekattayaṃ paribrūhetvā viharanti” ti maññāmi.

Sampādanāti maggassa upasampādanaṃ tassa sampāpanaṃ sammadeva pāpanaṃ. **Virāadhanā**ti anārāadhanā anupāyapaṭipatti. **Na sambhontī**ti anabhisaṃbhuṇanti. Yathāpucchite atthe anabhisaṃbhuṇanaṃ nāma sammā kathetuṃ asamatthatā evāti āha “**sampādetvā kathetuṃ na sakkontī**” ti.

Tasmāti yasmā ādiccena samānagottatāya. Tenevāha “**ādicca** nāma gottenā” ti, tasmā. Ādicco bandhu etassāti ādiccabandhu, atha vā ādiccassa bandhūti ādiccabandhu, bhagavā, taṃ **ādiccabandhunaṃ**. Ādicco hi sotāpannatāya bhagavato orasaputto. Tenevāha-

“Yo andhakāre tamasi pabhaṅkaro,
verocano maṇḍalī uggatejo;
mā rāhu gilī caraṃ antalikkhe,
pajaṃ mamaṃ rāhu pamañca sūriyaṃ” ti. (saṃ. ni. 1.91);

Sāmanti sāmampayogaṃ, satthu pana sāvakassa sāmampayogo nāma sanīpāto evāti āha “**namakkāraṃ karomā**” ti.

371. Parāmasitvāti “imāya nāma pathaviyaṃ nisinnena mayā ayaṃ acchariya-dhammo adhigato” ti somanassajāto, “imāya nāma pathaviyaṃ evaṃ acchariya-bbhutaṃ buddharatanaṃ uppannaṃ” ti acchariyabbhutacittajāto ca pathaviṃ parāmasitvā. **Patthitapañhā**ti dīgharattānusayitasamṣayasamuggahātattaṃ “kadā nu kho bhagavantaṃ pucchituṃ labhāmi” ti evaṃ abhipatthitapañhā. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Sakkapañhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

9. Mahāsatiṭṭhānasuttavaṇṇanā

Uddesavāraḥ kathāvaṇṇanā

373. “Kasmā (2.0278) bhagavā idaṃ suttamabhāsī” ti asādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ pucchati, sādhāraṇaṃ pana “pākaṭaṃ” ti anāmasitvā “**kururaṭṭhavāsīnaṃ**” - ti-ādi vuttaṃ. **Samuṭṭhānanti** hi desanānidānaṃ, taṃ sādhāraṇāsādhāraṇabhedato duvidhaṃ, sādhāraṇampi ajjhattikabāhirabhedato duvidhaṃ. Tatha **sādhāraṇaṃ ajjhattikaṃ samuṭṭhānaṃ** nāma bhagavato mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa bhagavato veneyyānaṃ dhammadesanāya cittaṃ udapādi. Yathāha “sattesu ca kāruṇṇataṃ paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesī” ti-ādi. (dī. ni. 2.69; ma. ni. 1.283; 2.339; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 9) **bāhiraṃ** pana **sādhāraṇaṃ**

samuṭṭhānaṃ nāma dasasahassamahābrahmaparivārassa sahampatimahābrahmuno ajjhesanaṃ. Tathā cāha “brahmuno ca ajjhesanaṃ viditvā”ti. (dī. ni. 2.69; ma. ni. 1.283; 2.339; saṃ. ni. 1.179; mahāva. 9) tadajjhesanuttarakālañhi dhammapaccavekkhaṇājanitaṃ appossukkataṃ paṭipassambhetvā bhagavā dhammaṃ desetumaṃ ussāhajāto ahosi. Yathā ca mahākaruṇā, evaṃ dasabalañā-ṇādayo ca desanāya ajjhattasamuṭṭhānabhāve vattabbā. Sabbañhi ñeyya dhammaṃ, tesamaṃ desetabbappakāraṃ, sattānañca āsayānusayādiṃ yāthāvato jānitvā bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsayaṇurūpaṃ vicittanaya-desanaṃ pavattesīti. Asādhāraṇampi ajjhattikabāhirabhedato duvidhameva. Tattha **ajjhattikaṃ** yāya mahākaruṇāya, yena ca desanāñāṇena idaṃ suttaṃ pavattitaṃ, tadubhayaṃ veditabbaṃ, **bāhiraṃ** pana dassetumaṃ “**kururaṭṭhavāsīna**”ti-ādimāha. Tena vuttaṃ “asādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ pucchati”ti, tena “attajjhāsayaṇ-dīsu catūsu suttanikkhepesu kataroyaṃ”ti suttanikkhepo pucchito hotīti itaro “kururaṭṭhavāsīna”ti-ādinā “parajjhāsayaṃ suttanikkhepo”ti dasseti.

Kururaṭṭhaṃ kira tadā taṃnivāsisattānaṃ yonisomanasikāravantatādīnaṃ yebhuyyena suppaṭipannatāya, pubbe ca katapuññatābalena tadā utu-ādisampattiyutta-meva ahosi. Tena vuttaṃ “**utupaccayādisampannatā**”ti. **Ādi**-saddena bhojanādisampattiṃ saṅgaṇhāti. Keci pana “pubbe (2.0279) pavattakuruvattadhammānuṭṭhānavāsanāya uttarakuru viya yebhuyyena utu-ādisampannameva hontaṃ bhagavato kāle sātisayaṃ utusappāyādiyuttaṃ taṃ raṭṭhaṃ ahosi”ti vadanti. **Citta-sarīrakallatāyā**ti cittassa, sarīrassa ca arogatāya. **Anuggahitapaññābalā**ti laddhūpakārañāṇānubhāvā, anu anu vā āciṇṇapaññātejā. **Ekavīsatiyā ṭhānesuti** kāyānupassanāvasena cuddasasu ṭhānesu, vedanānupassanāvasena ekasmiṃ ṭhāne, tathā cittānupassanāvasena, dhammānupassanāvasena pañcasu ṭhānesūti evaṃ ekavīsatiyā ṭhānesu. **Kammaṭṭhānaṃ arahatte pakkhipitvā**ti catusaccakammaṭṭhānaṃ yathā arahattaṃ pāpeti, evaṃ desanāvasena arahatte pakkhipitvā. Suvaṇṇacaṅkoṭakasuvaṇṇamañjūsāsu pakkhittāni sumanacampakādinānāpupphāni, maṇimuttādisattaratanāni ca yathā bhājanasampattiyā savisesaṃ sobhanti, kiccarāni ca honti maññābhāvato, evaṃ siladassanādisampattiyā bhājanavisesa-bhūtāya kururaṭṭhavāsīparisāya desitā bhagavato ayaṃ desanā bhiyyoso mattāya sobhati, kiccakārī ca hotīti imamatthaṃ dasseti “**yathā hi puriso**”ti-ādinā. **Etthāti** kururaṭṭhe.

Pakatiyāti sarasatopi, imissā satipaṭṭhānasuttadesanāya pubbepīti adhippāyo. **Anuyuttā viharanti** satthu desanānusārato bhāvanānuyogaṃ.

Vissaṭṭha-attabhāvenāti aniccādivasena kismiñci yonisomanasikāre cittaṃ aniyojetvā rūpādi-ārammaṇe abhīrativasena vissaṭṭhacittena **bhavitumaṃ na vaṭṭati**, pamādavihāraṃ pahāya appamattena bhavitabbanti adhippāyo.

Ekāyanoti ettha **ayana**-Saddo maggapariyāyo. Na kevalaṃ ayanameva, atha kho aññepi bahū maggapariyāyāti paduddhāraṃ karonto “maggassa hī”ti ādiṃ vatvā yadi maggapariyāyo ayana-saddo, kasmā puna “maggio”ti vuttanti codanaṃ sandhāyāha “**tasmā**”ti-ādi. Tattha **ekamaggoti** eko eva maggo. Na hi nibbānagā-mimaggio añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānaṃ idha maggoti adhippetamaṃ, tadāññe ca

bahū maggadhammā atthīti? Saccaṃ atthi, te pana satipaṭṭhānaggahaṇeneva gahitā tadavinābhāvato. Tathā (2.0280) hi ñāṇavīriyādayo niddese gahitā, uddese pana satiyā eva gahaṇaṃ veneyyajjhāsayavasenāti daṭṭhabbaṃ. **“Na dvidhāpatha-bhūto”** ti iminā imassa maggassa anekamaggabhāvābhāvaṃ viya anibbānagāmi-bhāvābhāvañca dasseti. **Ekenāti** asahāyena. Asahāyatā ca duvidhā attadutiyatā-bhāvena vā, yā “vūpakaṭṭhakāyatā” ti vuccati, taṇhādutiyatābhāvena vā, yā “pavivittacittatā” ti vuccati. Tenāha **“vūpakaṭṭhena pavivittacittenā”** ti. Seṭṭhopi loke “eko” - ti vuccati “yāva pare ekāhaṃ vo karomī” ti-ādīsūti āha **“ekassāti seṭṭhassā”** ti. Yadi saṃsārato nissaraṇaṭṭho ayanatṭho, aññesampi upanissayasampannānaṃ sādha- raṇato, kathaṃ bhagavatoti āha **“kiñcāpī”** ti-ādi. **Imasmiṃ khoti** ettha **kho**-saddo avadhāraṇe, tasmā imasmiṃ yevāti attho. **Desanābhedoyeva heso**, yadidaṃ “maggo” ti vā “ayano” ti vā. **Ayana**-saddo vā kammakaraṇādivibhāgo. Tenāha **“atthato pana eko vā”** ti.

Nānāmukhabhāvanānāyappavatto Ti kāyānupassanādīmukhena tatthāpi ānāpā- nādīmukhena bhāvanānāyena pavatto. **Ekāyananti** ekagāmināṃ, nibbānagāmi- nanti attho. Nibbānañhi adutiyabhāvato, seṭṭhabhāvato ca “ekan” ti vuccati. Yathāha “ekañhi saccaṃ na dutiyamatthī” ti (su. ni. 890). “Yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā virāgo tesāṃ aggamaṃ akkhāyati” ti. (a. ni. 4.34; itivu. 90) khayō eva antoti **khayanto**, jātiyā khayantaṃ diṭṭhavāti **jātikhayantadassī**. Avibhāgena sabbepi satte hitena anukampaṭṭi **hitānukampī**. **Atariṃsūti** tariṃsu. **Pubbeti** purimakā buddhā, pubbe vā atītakāle.

Tanti tesāṃ vacanaṃ, **taṃ** Vā kiriyāvuttivācakkattaṃ **na yujjati**. Na hi saṅkheyya- ppadhānatāya sattavācino ekasaddassa kiriyāvuttivācakatā atthi. “Sakimpī uddhaṃ gaccheyyā” ti-ādīsūti (a. ni. 7.72) viya **sakiṃ ayanoti iminā byañjanena bhavitabbaṃ**. **Evamatthaṃ yojetvāti** “ekamaṃ ayanamaṃ assā” ti evamaṃ samāsapa- datthaṃ yojetvā. **Ubhayathāpīti** purimanāyena, pacchimanāyena ca. **Na yujjati** idhādhippetamaggassa anekavāraṃ pavattisabbhāvato. Tenāha **“kasmā”** ti-ādi. **“Anekavārampi ayati”** ti purimanāyassa ayuttatādassanaṃ, **“anekañcassa ayanamaṃ hoti”** ti pacchimanāyassa.

Imasmiṃ (2.0281) **padeti** “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo” ti imasmiṃ vākye, imasmiṃ vā “pubbabhāgamaggo, lokuttaramaggo” ti vidhānapade. **Missakama- ggo** Ti lokiyena missako lokuttaramaggo. Visuddhi-ādīnaṃ nippariyāyahetukaṃ saṅgaṇhanto ācariyatthero **“missakamaggo”** ti āha. Itaro pariyāyahetu idhādhippe- toti **“pubbabhāgamaggo”** ti avoca.

Saddamaṃ sutvāti “kālo bhante dhammasavanāyā” ti kālārocanasaddamaṃ pacca- kkhato, paramparāya ca sutvā. **Evamaṃ ukkhipitvāti** evamaṃ “sundaraṃ manoharaṃ imaṃ kathaṃ chaḍḍemā” ti achāḍḍentā ucchubhāraṃ viya paggaḥetvā **na vica- ranti**. **Āluḍeti** viluḍito ākulo hoti attho. **Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipa- ṭṭhānamaggo** ti ettāvatā idhādhippetatthe siddhe tasseva alaṅkāratthaṃ so pana yassa pubbabhāgamaggo, taṃ dassetuṃ **“maggānaṭṭhaṅgiko”** ti-ādikā gāthāpi paṭisambhidāmaggatova ānetvā ṭhapitā.

Nibbānagamanaṭṭhenāti nibbānaṃ gacchati adhigacchati etenāti **nibbānagama-**

naṃ,soyeva aviparītasabhāvatāya attho, tena nibbānagamaṇaṭṭhena, nibbānādhi-
gamūpāyatāyāti attho. **Magganīyaṭṭhenā**ti gavesitabbatāya. “Gamanīyaṭṭhenā”ti
vā pāṭho, upagantabbatāyāti attho. “**Rāgādīhī**”ti iminā rāgadosamohānaṃyeva
gahaṇaṃ “rāgo malaṃ, doso malaṃ, moho malan”ti (vibha. 924) vacanato. “**Abhi-
jjhāvisamalobhādīhī**”ti pana iminā sabbesampi upakkilesānaṃ saṅgaṇhanatthaṃ
te visuṃ uddhaṭā. “Sattānaṃ visuddhiyā”ti vuttassa atthassa ekantikataṃ
dassento “**tathā hī**”ti-ādimāha. Kāmaṃ “visuddhiyā”ti sāmaññajotanā, cittasseva
pana visuddhi idhādhippetāti dassetuṃ “**rūpamalavasena panā**”ti-ādi vuttaṃ. Na
kevalaṃ aṭṭhakathāvacanameva, atha kho idaṃ ettha āhacca bhāsīti dassento
“**tathā hī**”ti-ādimāha.

Sā panāyaṃ cittavisuddhi sījhamānā yasmā sokādīnaṃ anuppādāya saṃva-
ttati, tasmā vuttaṃ “**sokaparidevānaṃ samatikkamāyā**”ti-ādi. Tattha socanaṃ
ñātibyasanādinimittaṃ cetaso santāpo antonijjhānaṃ **soko**. Ñātibyasanādinimitta-
meva sokāvatiṇṇato “kahaṃ ekaputtaka kahaṃ ekaputtakā”ti-ādinā (ma. ni. 2.353,
354; saṃ. ni. 2.63) paridevanavasena vācāvippalāpo paridavanaṃ (2.0282) **pari-
devo**. Āyaṭiṃ anuppajjanaṃ idha samatikkamoti āha “**pahānāyā**”ti. Taṃ panassa
samatikkamāvahataṃ nidassanavasena dassento “**ayañhī**”ti-ādimāha.

Tattha **yaṃ pubbe, taṃ visodhehī**ti atītesu khandhesu

taṅhāsaṃkilesavisodhanaṃ vuttaṃ. **Pacchāti** parato. **Teti** tuyhaṃ. **Māhūti** mā ahu. **Kiñcananti** rāgādikiñcanaṃ, etena anāgatesu khandhesu saṃkilesavisodhanaṃ vuttaṃ. **Majjheti** tadubhayavemajjhe. **No ce gahessasīti** na upādiyissasi ce, etena paccuppanne khandhappabandhe upādānappavatti vuttā. **Upasanto carissasīti** evaṃ addhattayagatasamkilesavisodhane sati nibbutasabbapariāhatāya upasanto hutvā viharissasīti arahattanikūṭena gāthaṃ niṭṭhapesi. Tenāha “**imaṃ gāthān**” ti-ādi.

Puttāti orasā, aññepi vā dinnakakittimādayo ye keci. **Pitāti** janako, aññepi vā pituṭṭhāniyā. **Bandhavāti** ñātakā. Ayañhettha attho- puttā vā pitā vā bandhavā vā **antakena** maccunā **adhipannassa** abhibhūtassa maraṇato tāṇāya na honti. Kasmā? **Natthi ñātisu tāṇatāti**. Na hi ñātīnaṃ vasena maraṇato ārakkhā atthi, tasmā paṭācāre “ubho puttā kālāṅkatā” ti-ādinā (apa. therī 1.498) mā niratthakaṃ paridevi, dhammaṃyeva pana yāthāvato passāti adhippāyo. **Sotāpattiphale patiṭṭhitāti** yathānulomaṃ pavattitāya sāmukkaṃsikāya dhammadesanāya pariyo- sāne saḥassanayapaṭimaṇḍite sotāpattiphale patiṭṭhahi. Kathaṃ panāyaṃ satipa- ṭṭhānamaggavasena sotāpattiphale patiṭṭhāsīti āha “**yasmā panā**” ti-ādi. Na hi catu- saccakammaṭṭhānakathāya vinā sāvakanāṃ ariyamaggādhigamo atthi. “**Imaṃ gāthaṃ sutvā**” ti panidaṃ sokavinodanavasena pavattitāya gāthāya paṭhamāṃ sutattā vuttaṃ, sāpi hi saccadesanāya parivārabandhā eva aniccatākathāti katvā. Itaragāthāyaṃ pana vattabbameva natthi. **Bhāvanāti** paññābhāvanā. Sā hi idha adhippetā. **Tasmāti** yasmā rūpādīnaṃ aniccādito anupassanāpi satipaṭṭhānabhā- vanāva, tasmā. **Tepīti** santatimahāmattapaṭācārāpi.

Pañcasate (2.0283) **coreti** satasatacoraparivāre pañcacore paṭipāṭiyā **pesesi**, te araññaṃ pavisitvā therāṃ pariyesantā anukkamena therassa samīpe samāga- cchiṃsu. Tenāha “**te gantvā therāṃ parivāretvā nisīdiṃsū**” ti. **Vedanaṃ vikkha- mbhetvāti** ūruṭṭhibhedapaccayaṃ dukkhavedanaṃ amanasikārena vinodetvā. **Pīti- pāmojjaṃ uppajji** vippaṭisāralesassapi asambhavato. Tenāha “**parisuddhaṃ sīlaṃ nissāyā**” ti. Therassa hi sīlaṃ paccavekkhato parisuddhaṃ sīlaṃ nissāya uḷāraṃ pītipāmojjaṃ uppajjamānaṃ ūruṭṭhibhedajanaṃ dukkhavedanaṃ vikkhambhesi. **Tiyāmarattinti** accantasāmyoge upayogavacanaṃ, tenassa vipassanāyaṃ appa- mādaṃ, paṭipatti-ussukkāpanaṅca dasseti. **Pādānīti** pāde. **Samyamessāmīti** saññapessāmi, saññattim karissāmīti attho. **Aṭṭiyāmīti** jigucchāmi. **Harāyāmīti** lajjāmi. **Vipassisanti** sampassiṃ.

Pacalāyantānanti pacalāyikānaṃ niddaṃ upagatānaṃ. **Agatinti** agocaraṃ. **Vata- sampannoti** dhutagaṇasampanno. **Pamādanti** pacalāyanaṃ sandhāyāha. **Oruddha- mānasoti** uparuddha-adhicitto. **Pañjarasminti** sarīre. Sarīrañhi nhārusambandha- a- ṭṭhisāṅghāṭatāya idha “pañjaran” ti vuttaṃ.

Pītavaṇṇāya pana paṭākāya kāyaṃ pariharaṇato, mallayuddhacittakatāya ca “pītamallo” ti paññāto pabbajitvā **pītamallatthero nāma** jāto. **Tisu rajjesūti** paṇḍu- coḷagoḷarajjesu. “Sabbamallā sīhaḷadīpe sakkārasammānaṃ labhanti” ti **tambapaṇṇi- dīpaṃ āgamma**. **Taṃyeva aṅkusaṃ katvāti** “rūpādayo ‘mamā’ ti na gahetabbā” ti natumhākavaggena pakāsitamattaṃ attano cittamattahatthino aṅkusaṃ katvā.

Pādesu avahantesūti ativelam caṅkamanena akkamituṃ asamatthesu. **Jaṇṇukehi caṅkamati** “nissinne niddāya avasaro hoti”ti. **Byākaritvāti** attano vīriyārambhassa saphalatāpavedanamukhena sabrahmacāriṇaṃ tattha ussāhaṃ janento aññaṃ byākaritvā. **Bhāsitanti** vacanaṃ, kassa pana tanti āha “**buddhaseṭṭhassa sabbalokaggavādino**”ti. “**Na tumhākan**”ti-ādi tassa pavatti-ākāradassanaṃ. Tayidaṃ me saṅkhārānaṃ accantavūpasamakāraṇanti dassento “**aniccā vatā**”ti gāthamāhari, tena idānāhaṃ saṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhaṅgasaṅkhātassa rogassa abhāvena arogo parinibbutoti dasseti.

Assāti (2.0284) sakkassa. **Upapattīti** devūpapatti. **Puna pākatikāva ahoṣi** sakka-bhāvene va upapannatā.

Subrahmāti evaṃnāmo. Accharānaṃ nirayūpapattiṃ disvā tato pabhuti satataṃ pavattamānaṃ attano cittutrāsaṃ sandhāyāha “**niccaṃ utrastamidaṃ citta-**”ti-ādi. Tattha **utrastanti** santastaṃ bhītaṃ. **Ubbigganti** saṃviggamaṃ. **Utrastanti** vā saṃviggamaṃ. **Ubbigganti** bhayavasena saha nissayena sañcalitaṃ. **Anuppannesūti** anāgatesu. **Kiccesūti** tesu tesu itikattabbesu. “**Kicchesū**”ti vā pāṭho, dukkhesūti attho, nimittatthe cetamaṃ bhummaṃ, bhāvidukkhanimittanti attho. **Uppatitesūti** uppannesu kiccesūti yojanā. Tadā attano parivārassa uppannaṃ dukkhaṃ sandhāya vadati.

Bojjhāti bodhito, ariyamaggatoti attho. “**Aññatrā**”ti ca padaṃ apekkhitvā nissakka vacanaṃ, bodhiṃ ṭhapetvāti attho. Sesesupi ese va nayo. **Tapasāti** tapokammato, tena maggādhi gamassa upāyabhūtaṃ sallekha paṭipadaṃ dasseti. **Indriya-saṃvarāti** manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ saṃvaraṇato, etena satisaṃvarasīsena sabbampi saṃvarasīlaṃ, lakkhaṇahāranayena vā sabbampi catupārisuddhisīlaṃ dasseti. **Sabbanissaggāti** sabbassapi nissajjanato sabbakilesappahānato. Kilesesu hi nissaṭṭhesu kammavaṭṭamaṃ, vipākavaṭṭaṅca nissaṭṭhameva hotīti. **Soṭthinti** khemaṃ anupaddavataṃ.

Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti **ñāyo**, Ariyamaggoti āha “**ñāyo vuccati ariyo atṭhaṅgiko maggo**”ti. **Taṇhāvānavirahita-ttāti** taṇhāsaṅkhātavānavivittatā. Taṇhā hi khandhehi khandhaṃ, kammunā phalaṃ, sattehi ca dukkhaṃ vinati saṃsibbatīti “vānaṃ”ti vuccati, tayidaṃ natthi ettha vānaṃ, na vā etasmiṃ adhigate puggalassa vānanti **nibbānaṃ**, asaṅkhatā dhātu. Parappaccayena vinā paccakkhakaṇaṃ sacchikiriyāti āha “**attapaccakkhatāyā**”ti.

Nanu “visuddhiyā”ti cittavisuddhiyā adhippetattā visuddhiggahaṇenevettha sokasamatikkamādayopi gahitā eva honti, te puna kasmā gahitāti anuyogaṃ sandhāya “**tattha kiñcāpi**”ti-ādi vuttaṃ. **Sāsanayuttikovideti** saccapaṭiccasamuppā-dādilakkhaṇāyaṃ dhammanītiyaṃ cheke. **Taṃ tamatthaṃ** (2.0285) **ñāpetīti** ye ye bodhaneyyapuggalā saṅkhepavithhārādivasena yathā yathā bodhetabbā, attano desanāvīlāsena bhagavā te te tathā tathā bodhento taṃ tamatthaṃ ñāpeti. **Taṃ taṃ pākaṭaṃ katvā dassentoti** atthāpattiṃ agaṇento taṃ tamatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassento. Na hi sammāsambuddho atthāpattiñāpakādisādhanīyavacanāti. **Saṃvattatīti** jāyati, hotīti attho. Yasmā anatikkantasokaparidevassa na kadāci cittavi-

suddhi atthi sokaparidevasamatikkamanamukheneva cittavisuddhiyā ijjhanato, tasmā āha “**sokaparidevānaṃ samatikkamena hoti**” ti. Yasmā pana domanassapa-ccayehi dukkhadhammehi phuṭṭhaṃ puthujjanaṃ sokādayo abhibhavanti, pariññā-tesu ca tesu te na honti, tasmā vuttaṃ “**sokaparidevānaṃ samatikkamo dukkhado- manassānaṃ atthaṅgamenā**” ti. **Ñāyassāti** aggamaggassa, tatiyamaggassa ca. Tadadhigamena hi yathākkamaṃ dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamo. Sacchikiri- yābhisamayasaḥabhāvīpi itarābhisamayo tadavinābhāvato sacchikiriyaḥbhisama- yahetuko viya vutto. **Ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyaḥyāti** phalañāṇena vā paccakkhakaṇaṃ sandhāya vuttaṃ, “**nibbānassa sacchikiriyaḥyā**” ti sampadā- navacanañcetaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vaṇṇabhaṇananti pasamsāvacaṇaṃ. Tayidaṃ na idheva, atha kho aññatthāpi satthu āciṇṇaṃ evāti dassento “**yatheva hi**” ti-ādimāha. Tattha ādimhi kalyāṇa- mādi vā kalyāṇaṃ etassāti **ādikalyāṇaṃ**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Atthasa- mpattiyā **sāttamaṃ**. Byañjanasampattiyā **sabyañjanaṃ**. Silādipañcadhammakha- ndhapāripūrito, upanetabbassa abhāvato ca **kevalaparipuṇṇaṃ**. Nirupakkilesato apanetabbassa ca abhāvato **parisuddhaṃ**. Seṭṭhacariyaḥbhāvato sāsanabrahmaca- riyāṃ, maggabrahmacariyañca vo **pakāsessāmīti**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 1.147) vuttanayeneva veditabbo. **Ariyavaṃsāti** ariyānaṃ buddhādīnaṃ vaṃsā paveṇiyo. **Aggaññāti** aggāti jānitabbā sabbavaṃ- sehi seṭṭhabhāvato. **Rattaññāti** cirarattāti jānitabbā. **Vaṃsaññāti** buddhādīnaṃ vaṃsāti jānitabbā. **Porāṇā** Ti purātanā anadhunātanattā. **Asaṅkiṇṇāti** avikiṇṇā ana- panītā. **Asaṅkiṇṇapubbāti** “kiṃ imehi” ti ariyehi na apanītapubbā (2.0286). **Na saṅki- yantīti** idānīpi tehi na apanīyanti. **Na saṅkiyissantīti** anāgatepi tehi na apanīyi- ssanti. **Appaṭikuṭṭhā ...pe... viññūhīti** ye loke viññū samaṇabrāhmaṇā, tehi appa- ccakkhatā aninditā, agarahitāti attho. “**Visuddhiyā**” ti-ādīhīti visuddhi-ādīdīpanehi. **Padehīti** vākyehi, visuddhi-atthatādībhedabhinnehi vā dhammakotṭhāsehi. **Upadda- ve** Ti anatthe. **Visuddhinti** visujjanaṃ saṃkilesappahānaṃ. Vācuggatakaṇaṃ **uggaho**. **Pariyāpuṇaṃ** paricayo. Atthassa hadaye ṭhapanāṃ **dhāraṇaṃ**. Pariva- ttanaṃ **vācanaṃ**.

Gandhārakoti gandhāradese uppanno. **Pahontīti** sakkonti. **Aniyyānikamaggāti** micchāmaggā, micchattaniyatāniyatamaggāpi vā. **Suvaṇṇanti** kūṭasuvaṇṇampi vuccati. **Maṇīti** kācamaṇīpi, **muttāti** veḷujāpi, **pavāḷanti** pallavopi vuccatīti **rattajambu- nadādīpadehi te visesitā**.

Na tato heṭṭhāti idhādhippetakāyādīnaṃ vedanādisabhāvattābhāvā, kāyaveda- nācittavimuttassa tebhūmakadhammassa viṣuṃ vipallāsavattantārahāvena gahitattā ca heṭṭhā gahaṇesu vipallāsavattānaṃ aniṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ, pañcamassa pana vipallāsavattāno abhāvā “**na uddhan**” ti āha. Ārammaṇavibhā- gena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. **Tayo satipaṭṭhānāti** satipaṭṭhāna-saddassa atthuddhāradassanaṃ, na idha pāḷiyaṃ vuttassa satipaṭṭhāna-saddassa atthada- ssananti. **Ādisu hi satigocaroti** ettha ādi-saddena “phassasamudayā vedanānaṃ samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānaṃ samudayo” ti (saṃ. ni. 5.408) “satipaṭṭhānā” ti vuttānaṃ sabhigoca-

rānaṃ pakāsake suttappadesa saṅgaṇhāti. Evaṃ “**paṭisambhidāpāliyaṃ**” pi (paṭi. ma. 2.34) avasesapāḷippadesadassanatto ādi-saddo daṭṭhabbo. **Satiyā paṭṭhānanti** satiyā paṭiṭṭhātabbaṭṭhānaṃ. Dānādīni karontassa rūpādīni satiyā ṭhānaṃ hontīti taṃnivāraṇatthamāha “**padhānaṃ ṭhānaṃ**” ti. **Pa**-saddo hi idha “paṇitā dhammā” ti-ādīsu (dha. saṃ. mātikā 14) viya padhānatthadīpakoti adhippāyo.

Ariyoti ariyaṃ sabbasattaseṭṭhaṃ sammāsambuddhamāha. **Etthāti** etasmimṃ **saḷāyatanavibhaṅgasutte**. (ma. ni. 3.310) suttekadesena hi suttaṃ dasseti. Tattha hi-

“Tayo (2.0287) satipaṭṭhānā yadariyo ...pe... arahatīti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Idha, bhikkhave, satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya ‘idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā’ ti. Tassa sāvakā na sussūsanti. Na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthu sāsanaṃ vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ. Yadariyo sevati ...pe... arahati.

Puna caparaṃ, bhikkhave, satthā ...pe..idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti ...pe... na ca vokkamma satthu sāsanaṃ vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, na ca attamano hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti, anattamanatā ca attamanatā ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dutiyaṃ.

Puna caparaṃ, bhikkhave ...pe... sukhāyāti, tassa sāvakaṃ sūssūsanti ...pe... vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato attamaṇo ceva hoti, attamaṇatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, tatiyaṃ”-ti (ma. ni. 3.311).

Evaṃ paṭighānunaṃ ye hi anavassutaṃ, niccaṃ upaṭṭhitassatitāya tadubhayavīti-vattatā “satipaṭṭhānaṃ”ti vuttā. Buddhānaṃ ye va hi niccaṃ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇikadhammabhāvaṇo, na paccekabuddhādīnaṃ. **Pa**-saddo ārambhaṃ joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha “**pavattayitabbatoti attho**”ti. Satiyā karaṇabhūtāya paṭṭhānaṃ paṭṭhapetabbaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. **Ana**-saddo hi bahulaṃ vacanena kammaṭṭhopi hotīti. Tathāssa kattu-atthopi labbhatīti “**paṭṭhātīti paṭṭhānaṃ**”ti vuttaṃ. **Paṭṭhātīti** ettha **pa**-saddo bhusatthaviṣiṭṭhaṃ pakkhandanaṃ dīpetīti “**okkanditvā pakkhanditvā pattharivā pavattatīti attho**”ti āha. Puna bhāvatthaṃ sati, saddaṃ, paṭṭhānasaddaṃ (2.0288) vaṇṇento “**atha vā**”ti-ādīmāha, tena purimavikappe sati, saddo, paṭṭhāna-saddo ca kattu-atthoti viññāyati. **Saraṇaṭṭhena**ti cirakatassa, cirabhāsitaṃ ca anussaraṇaṭṭhena. **Idanti** yaṃ “satiyeva satipaṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ, idaṃ. **Idha** imasmiṃ suttapadeso **adhippetam**.

Yadi evanti. Yadi sati eva satipaṭṭhānaṃ, sati nāma eko dhammo, evaṃ sante kasmā “satipaṭṭhānaṃ”ti bahuvacananti āha “**satibahuttā**”ti-ādi. Yadi bahukā tā satiyo, atha kasmā “maggo”ti ekavacananti yojanā. **Maggaṭṭhena**ti niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattūpagato ekantato nibbānaṃ gacchati, atthikehi ca tadatthaṃ maggīyatīti āha “**vuttañhetan**”ti, attanāva pubbe vuttaṃ paccāharati. Tattha **catassopi cetā**ti kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyo. **Aparabhāgeti** ariyamaggakkaṇe. **Kiccaṃ sādhayamānā**ti pubbabhāge kāyādīsu subhasaññādividhamanavasena viṣuṃ viṣuṃ pavattitvā maggakkaṇe satiyeva tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchadava-sena pahānakiccaṃ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṃ gacchati. Catukiccasādhaneneva hettha bahuvacanāniddeso. **Evañca satīti** evaṃ maggaṭṭhena ekattaṃ upādāya “maggo”ti ekavacanena, ārammaṇabhedenā catubbidhataṃ upādāya “cattāro”ti ca vattabbatāya sati vijjamaṇattā. **Vacanānusandhinā** “ekāyano ayan”ti-ādikā **desanā sānusandhikāva**, na ananusandhikāti adhippāyo. Vuttamevatthaṃ nidassanena paṭipādetuṃ “**mārasenappamaddanan**”ti (saṃ. ni. 5. 224) suttapadaṃ ānetvā “**yathā**”ti-ādinā nidassanaṃ saṃsandati. “**Tasmā**”ti-ādi nigamaṇaṃ.

Visesato kāyo, vedanā ca assādassa kāraṇanti tappahānatthaṃ tesu taṇhāvattitvāsu oḷārikasukhumesu asubhadukkhabhāvadassanāni mandatikkhapaññehi taṇhācaritehi sukarānīti tāni tesam “visuddhimaggo”ti vuttāni. Tathā “niccaṃ attā”-ti abhinivesavattitvāya diṭṭhiyā visesakāraṇesu cittadhammesu aniccānattatādas-sanāni sarāgādivasena, saññāphassādivasena, nīvaraṇādivasena ca nātipabbhedātipabbhedagatesu tesu tappahānatthaṃ mandatikkhapaññānaṃ diṭṭhicaritānaṃ sukarānīti tesam tāni “visuddhimaggo”ti vuttāni. Ettha ca yathā cittadhammānampi taṇhāya (2.0289) vatthubhāvo sambhavati, tathā kāyavedanānampi diṭṭhiyāti satipi nesaṃ catunnampi taṇhādiṭṭhivatthubhāve yo yassā sātisayapaccayo,

taṃ dassanattaṃ viśesaggahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Tikkhapaññasamathayā-
niko oḷārikārammaṇaṃ pariggaṇhanto tattha aṭṭhatvā jhānaṃ samāpajjitvā
uṭṭhāya vedanaṃ pariggaṇhātīti vuttaṃ “**oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato**” ti. Vipā-
ssanāyānikassa pana sukhume citte, dhammesu ca cittaṃ pakkhandatīti cittadha-
mmānupassanānaṃ mandatikkhapañṇavipassanāyānikānaṃ visuddhimaggatā
vuttā.

Tesaṃ tathāti ettha **tattha**-Saddassa “**pahānatthan**” ti etena yojanā. Parato **tesaṃ
tathā**ti etthāpi eseva nayo. Pañca kāmagaṇā savisesā kāye labbhantīti viśesena
kāyo kāmoghassa vatthu, bhavesu sukhaḅḅhagaṇavasena bhavassādo hotīti
bhavoghassa vedanā vatthu, santatighanaggahaṇavasena viśesato citte attābhi-
niveso hotīti diṭṭhoghassa cittaṃ vatthu, dhammesu vinibbhogassa dukkarattā,
dhammānaṃ dhammamattatāya duppaṭivijjhattā ca sammoho hotīti avijjoghassa
dhammā vatthu, tasmā tesu tesaṃ pahānatthaṃ cattārova vuttā.

Evamaṃ kāyādīnaṃ kāmoghādivatthubhāvakathaneneva kāmayogakāmāsavādī-
nampi vatthubhāvo dīpito hoti oghehi tesaṃ atthato anaññattā. Yadaggena ca
kāyo kāmoghādīnaṃ vatthu, tadaggena abhijjhākāyaganthassa vatthu. “Dukkhāya
vedanāya paṭighānusayo anusetī” ti dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhārādu-
kkhabhūtā vedanā viśesena byāpādakāyaganthassa vatthu. Citte niccaggahaṇa-
vasena sassatassa attano sīlena suddhīti ādi parāmasanaṃ hotīti sīlabbataparā-
māsassa cittaṃ vatthu. Nāmarūpaparicchedena bhūtaṃ bhūtato apassantassa
bhavavibhavadiṭṭhisāṅkhāto idaṃsaccābhiniveso hotīti tassa dhammā vatthu.
Kāyassa kāmupādānavatthutā vuttanayāva. Yadaggena hi kāyo kāmoghassa
vatthu, tadaggena kāmupādānassapi vatthu atthato abhinnattā. Sukhavedanassā-
davasena paralokanirapekkho “natthi dinnan” ti-ādikaṃ (dī. ni. 1.171; ma. ni. 1.445;
2.95, 225; 3.91, 116; saṃ. ni. 3.210; dha. sa. 1221; vibha. 938) parāmāsaṃ uppā-
detīti diṭṭhupādānassa vedanā vatthu (2.0290). Cittadhammānaṃ itarupādānava-
tthutā tatiyacatutthaganthayojanāyaṃ vuttanayā eva. Kāyavedanānaṃ chandado-
sāgativatthutā kāmoghabyāpādakāyaganthayojanāyaṃ vuttanayā eva. Santati-
ghanaggahaṇavasena sarāgādicitte sammoho hotīti mohāgatiyā cittaṃ vatthu.
Dhammasabhāvānavabodhe bhayaṃ hotīti bhayāgatiyā dhammā vatthu.

Āhārasamudayā kāyassa samudayā, phassasamudayā vedanānaṃ samudayo,
(saṃ. ni. 5.408) saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpanti (ma.
ni. 3.126; udā. 1; vibha. 225) vacanato kāyādīnaṃ samudayabhūtā kabalīkārāpha-
ssamanosañcetanāviññāṇāhārā kāyādi-parijānanena pariññātā hotīti āha “**catu-
bbidhāhārapariññatthan**” ti. **Pakaraṇanayoti** nettipakaraṇavasena suttanta-saṃva-
ṇṇanānayo.

Saraṇavasenāti kāyādīnaṃ, kusalādidhammānañca upadhāraṇavasena.
Saranti gacchanti nibbānaṃ etāyāti satīti imasmiṃ atthe ekatte ekasabhāve
nibbāne samosaraṇaṃ samāgamo **ekattasamosaraṇaṃ**. Etadeva hi dassetuṃ
“**yathā hī**” ti-ādi vuttaṃ.

Ekanibbānapavesahetubhūto vā samānatāya eko satipaṭṭhānasabhāvo **ekattaṃ**,
tattha samosaraṇaṃ **ekattasamosaraṇaṃ**, taṃsabhāgatāva, ekanibbānapavesa-

hetubhāvaṃ pana dassetuṃ **“yathā”** ti-ādimāha. Etasmiṃ atthe saraṇekattasamo-saraṇāni saheva satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇattena vuttānīti daṭṭhabbāni, purimasmim visuṃ. **Saraṇavasenā**ti vā gamanavasenāti atthe sati tadeva gamanaṃ samosaraṇanti, samosaraṇe vā sati-saddatthavasena avuccamāne dhāraṇatāva satīti sati-saddatthantarābhāvā purimaṃ satibhāvassa kāraṇaṃ, pacchimaṃ ekabhāvassāti nibbānasamosaraṇepi sahitāneva tāni satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇāni vuttāni honti.

“Cuddasavidhena, navavidhena, soḷasavidhena, pañcavidhenā”ti idaṃ upari pāḷiyam (dī. ni. 2.374) āgatānaṃ ānāpānapabbādīnaṃ vasena vuttaṃ, tesam pana anantarabhedavasena, tadanugatabhedavasena ca bhāvanāya anekavidhatā labbhatiyeva, catūsu disūsu utṭhānakabhaṇḍasadisatā kāyānupassanāditaṃ taṃsatipaṭṭhānabhāvanānubhāvassa daṭṭhabbā.

Kathetukamyatāpucchā (2.0291) itarāsaṃ pucchānaṃ idha asambhavato, niddesādivasena desetukamyatāya ca tathā vuttatā. **“Idhā”** ti vuccamānapaṭipattisampādakassa bhikkhuno sannissayadassanaṃ, so cassa sannissayo sāsanato añño natthīti vuttaṃ **“idhāti imasmim sāsane”** ti. **Dhamma ...pe... lapanametaṃ** tesam attano sammukhābhimukhabhāvakaraṇatthaṃ, tañca dhammassa sakka-casavanatthaṃ. “Gocare bhikkhave caratha sake pettike visaye”ti-ādi (dī. ni. 3.80; saṃ. ni. 5.372) vacanato bhikkhugocarā ete dhammā, yadidaṃ kāyānupassanādayo. Tattha yasmā kāyānupassanādipaṭipattiyā bhikkhu hoti, tasmā “kāyānupassī viharatī”ti-ādinā bhikkhuṃ dasseti bhikkhumhi taṃniyamato āha **“paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato”** ti. Satthucariyānuvidhāyakattā, sakalasāsanasam-paṭiggāhakattā ca **sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvo. Tasmim gahiteti** bhikkhumhi gahite. Bhikkhuparisāya jeṭṭhabhāvato rājagamanañāyena itarā parisāpi atthato gahitāva hontīti āha **“sesā”** ti-ādi. Evaṃ paṭhamaṃ kāraṇaṃ vibhajitvā itarampi vibhajituṃ **“yo ca iman”** ti-ādi vuttaṃ.

Samaṃ careyyāti kāyādi visamacariyaṃ pahāya kāyādīhi samaṃ careyya. Rāgādivūpasamena **santo**, indriyadamena **danto**, caturmagganīyāmena **niyato**, seṭṭhacaritāya **brahmacārī**, sabbattha kāyadaṇḍādi-oropanena **nidhāya daṇḍam**. Ariyabhāve ṭhito **so** evarūpo bāhitapāpasamitapāpabhinnakilesatāhi **“brāhmaṇo, samaṇo, bhikkhū”** ti ca veditabbo.

“Ayañceva kāyo, bahiddhā ca nāmarūpan”ti-ādīsu khandhapañcakaṃ, tathā “sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī”ti-ādīsu (ma. ni. 1.271, 287; pārā. 11), “yā tasmim samaye kāyassa passaddhi paṭippassaddhi”ti-ādīsu ca vedanādayo cetasikā khandhā kāyoti vuccantīti tato visesanatthaṃ **“kāyeti rūpakāye”** ti āha. **Kesādīnañca dhammānanti** kesādisaññitānaṃ bhūtopādādhammānaṃ. Evaṃ “cayaṭṭho sarīraṭṭho kāyaṭṭho”ti saddanayena kāya-saddaṃ dassetvā idāni niruttinayenapi taṃ dassetuṃ **“yathā cā”** ti-ādi vuttaṃ. **Āyantī**ti uppajjanti.

Asammissatoti (2.0292) vedanādayopi ettha sitā, ettha paṭibaddhāti kāye vedanādi-anupassanāpasaṅgepi āpanne tato asammissatoti attho. Samūhavisayatāya cassa kāya-saddassa, samudāyupādānatāya ca asubhākārassa **“kāye”** ti ekavacanaṃ, tathā ārammaṇādivibhāgena anekabhedabhinnampi cittaṃ cittabhāvasā-

maññaena ekajjhaṃ gahetvā “**citte**”ti ekavacanaṃ, vedanā pana sukhādibheda-
bhinnā viṣuṃ viṣuṃ anupassitabbāti dassentena “**vedanāsū**”ti bahuvacanena
vuttā, tatheva ca niddeso pavattito, dhammā ca paropaṇṇāsabhedā, anupassita-
bbākārena ca anekabhedā evāti tepi bahuvacanavaseneva vuttā.

Avayavīgāhasamaññātidhāvanasārādānābhinivesanisedhanatthaṃ kāyaṃ
aṅgapaccaṅgehi, tāni ca kesādīhi, kesādike ca bhūtopādāyarūpehi vinibbhuñjanto
“**tathā na kāye**”ti-ādimāha. Pāsādādinagarāvayavasamūhe avayavivādinopi ava-
yavīgāhaṃ na karonti, “nagaraṃ nāma koci attho atthī”ti pana kesañci samaññāti-
dhāvanaṃ siyāti itthipurisādisamaññātidhāvane nagaranidassanaṃ vuttaṃ. Aṅga-
paccāṅgasamūho, kesalomādisamūho, bhūtopādāyasamūho ca yathāvuttasa-
mūho, tabbinimutto kāyopi nāma koci natthi, pageva itthi-ādayoti āha “**kāyo vā itthī
vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati**”ti. “**Koci dhammo**”ti iminā sattajīvādiṃ
paṭikkhipati, avayavī pana kāyapaṭikkhepeneva paṭikkhittoti. Yadi evaṃ kathaṃ
kāyādisamaññātidhāvanānīti āha “**yathāvuttadhamma ...pe... karonti**”ti. **Tathā
tathāti** kāyādi-ākārena.

Yaṃ passatīTi yaṃ itthiṃ, purisaṃ vā passati. Nanu cakkhunā itthipurisada-
ssanaṃ natthīti? Saccametthaṃ, “itthiṃ passāmi, purisaṃ passāmi”ti pana pavatta-
saññāya vasena “yaṃ passatī”ti vuttaṃ micchādassanena vā diṭṭhiyā **yaṃ passati,
na taṃ diṭṭhaṃ** taṃ rūpāyatanaṃ na hotīti attho viparītaggāhavasena micchāpari-
kappitarūpattā. Atha vā **taṃ** kesādibhūtopādāyasamūhasaṅkhātamaṃ **diṭṭhaṃ na
hoti**, acakkhaviññāṇaviññeyyattā **diṭṭhaṃ vā taṃ na hoti**. **Yaṃ diṭṭhaṃ, taṃ na
passatī**ti yaṃ rūpāyatanaṃ kesādibhūtopādāyasamūhasaṅkhātamaṃ diṭṭhaṃ, taṃ
paññācakkhunā bhūtato na passatīti attho. **Apassaṃ**

bajjhateti imaṃ attabhāvaṃ yathābhūtaṃ paññācakkhunā apassanto “etaṃ (2.0293) mama, eso hamasmi, eso me attā” ti kilesabandhanena bajjhati.

Na aññadhammānupassīti na aññasabhāvānupassī, asubhādito aññākārānupassī na hotīti attho. **“Kim vuttaṃ hoti”** ti-ādinā taṃ evatthaṃ pākaṭaṃ karoti. **Pathavīkāyanti** kesādikoṭṭhāsaṃ pathaviṃ dhammasamūhattā “kāyo” ti vadati, lakkaṇa-pathavimeva vā anekappabhedāṃ sakalasarīragataṃ, pubbāpariyabhāvena ca pavattamānaṃ samūhavasena gahetvā “kāyo” ti vadati. **“Āpokāyan”** ti-ādīsupi eseva nayo.

Evam gahetabbassāti “ahaṃ mama” ti evaṃ attattaniyabhāvena andhabālehi gahetabbassa.

Idāni sattannaṃ anupassanākārānampi vasena kāyānupassanaṃ dassetuṃ **“apicā”** ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **aniccato anupassatīti** catusamuṭṭhānikaṃ kāyaṃ “aniccan” ti anupassati, evaṃ passanto evañcassa aniccākārāmpi “anupassatī” ti vuccati. Tathābhūtaṃ cassa niccaggāhassa lesopi na hotīti vuttaṃ **“no niccato”** ti. Tathā hesa “niccasaññaṃ pajahati” ti (paṭi. ma. 3.35) vutto. Ettha ca “aniccato eva anupassatī” ti eva-kāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamattaṃ dassetuṃ “no niccato” ti vuttaṃ. Na cettha dukkhato anupassanādinivattanaṃ āsaṅkitabbaṃ paṭiyogīnivattana-parattā eva-kārassa, upari desanāruḥhattā ca tāsāṃ. **“Dukkhato anupassatī”** ti-ādīsupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso- aniccassa dukkhattā tameva ca kāyaṃ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā anattato anupassati. Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, na taṃ abhinanditabbaṃ, yañca na abhinanditabbaṃ, na tattha rañjitabbaṃ, tasmā vuttaṃ **“nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati”** ti. So evaṃ arajjanto rāgaṃ **nirodheti, no samudeti** samudayaṃ na karotīti attho. Evaṃ paṭipanno ca **paṭinissajjati, no ādiyati**. Ayañhi aniccādi-anupassanā tadaṅgavasena saddhiṃ kāyaṃ tannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato “pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cā” ti vuccati, tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese pariccajati, nibbāne ca pakkhandati, tathābhūto ca nibbattanavasena kilese (2.0294) na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ, tena vuttaṃ “paṭinissajjati, no ādiyati” ti. Idānissa tāhi anupassanāhi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **“aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **niccasaññanti** “saṅkhārā niccā” ti evaṃ pavattaṃ viparītasāññaṃ. Diṭṭhicittavipallāsappahānamukheneva saññāvīpallāsappahānanti saññāggahaṇaṃ, saññāsīsena vā tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Nandinti** sappītikataṇhaṃ. Sesāṃ vuttanayameva.

“Viharati” ti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavīhāro vuttoti āha **“iriyati”** - ti, iriyāpathaṃ pavattetīti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhibyāpanato **“tīsu bhavesū”** ti vuttaṃ, uppajjanavasena pana kilesā parittabhūmakā evāti. Yadi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti taṃ sammādiṭṭhi-ādinampi attheva, ātappa-saddo viya pana ātāpasaddo vīriyeyeva niruḥhoti vuttaṃ **“vīriyassetam nāman”** ti. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṃ abhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātīsaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe

dhammā. **Ātāpī**ti cāyamikāro pasamsāya, atisayassa vā dīpakoti ātāpīgahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Sammā, samantato, sāmañca pajānanto **sampajāno**, asammissato vavatthāne aññadhānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari visesāvahabhāvena pavattiyā sāmaṃ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṃ satipaṭṭhānatāti āha “**na hī**”ti-ādi. **Sabbatthikanti** sabbattha bhavaṃ sabbattha līne, uddhate ca citte icchitabbattā. Sabbe vā līne, uddhate ca bhāvetabbā bojjaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā**. Satiyā laddhupakārāya eva paññāya ettha yathāvutte **kāye** kammaṭṭhāniko bhikkhu **kāyānupassī viharati**. **Anto saṅkhepo** anto-oliyano, kosaṅgānti attho. **Upāyapariggaheti** ettha silavisodhanādi, gaṇanādi, uggahakosallādi ca upāyo, tabbipariyāyato **anupāyo** Veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassati yathāvuttaṃ upāyaṃ na pariccajati, anupāyañca na upādiyati, tasmā vuttaṃ “**muṭṭhassati** ...pe... asamatto hoti”ti. **Tenāti** upāyānupāyānaṃ pariggahaparivajjanesu, pariccāgāpariggahesu ca asamatthabhāvena. **Assa** yogino.

Yasmā (2.0295) satiyevettha satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ, tasmāssa sampayutta-dhammā vīriyādayo aṅgānti āha “**sampayogaṅgañcassa dassetvā**”ti. **Aṅga**-saddo cettha kāraṇapariyāyo daṭṭhabbo. Satiggahaṇeneva cettha samādhissāpi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisīsenāyaṃ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṃ sambhavati, nibbānādhi-gamo vā, nāpi kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṃ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. **Pahānaṅgānti** “vivicceva kāmehi”ti-ādīsu (dī. ni. 1.226; ma. ni. 1.271, 287, 297; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123; pārā. 11) viya pahātabbaṅgaṃ **dassetuṃ**. Yasmā ettha lokiyamaggo adhippeto, na lokuttaramaggo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṃ dassento “**tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā**”ti āha. **Tesaṃ dhammānanti** vedanādidhammānaṃ. Tesañhi tattha anadhippetattā “**atthuddhāranayenetam vuttan**”ti vuttaṃ. **Tatthāti** vibhaṅge. **Etthāti** “loke”ti etasmīṃ pade.

Avisesena dvīhipi nīvaraṇappahānaṃ vuttanti katvā puna ekekena vuttaṃ pahānavisesaṃ dassetuṃ “**visesenā**”ti āha. Atha vā “vineyya nīvaraṇānī”ti avatvā abhijjhādomanassavinayavacanassa payojanaṃ dassento “**visesenā**”ti-ādimāha. Kāyānupassanābhāvanāya hi ujuvipaccanīkānaṃ anurodhavirodhādīnaṃ pahānadassanaṃ etassa payojananti. **Kāyasampattimūlakassāti** rūpabalayobbanārogyādisarīrasampadānimittassa. Vuttavipariyāyato **kāyavipattimūlako virodho** veditabbo. **Kāyabhāvanāyāti** kāyānupassanābhāvanāya. Sā hi idha kāyabhāvanāti adhippetā. **Subhasukhabhāvādīnanti ādi**-saddena manuññaniccatādīsaṅgaho daṭṭhabbo. **Asubhāsukhabhāvādīnanti** ettha pana **ādi**-saddena amanuñña-aniccatādīnaṃ. **Tenāti** anurodhādippahānavacanena. “**Yogānubhāvo hī**”ti-ādi vuttassevatthassa pākāṭakaraṇaṃ. Yogānubhāvo hi bhāvanānubhāvo. **Yogasamatthoti** yogamanuyuñjituṃ samatto. Purimena hi “anurodhavirodhavippamutto”ti-ādivacanena bhāvanaṃ anuyuttassa ānisaṃso vutto, dutiyena bhāvanaṃ anuyuñjantassa paṭipatti. Na hi anurodhavirodhādīhi upaddutassa bhāvanā ijhati.

Anupassīti (2.0296) **etthā** Ti “anupassī” ti etasmim̐ pade labbhamānāya **anupassanāya** anupassanājotanāya **kammaṭṭhānaṃ vuttanti** evamattho daṭṭhabbo, aññathā “anupassanāyā” ti karaṇavacanaṃ na yujjeyya. Anupassanā eva hi kammaṭṭhānaṃ, na ettha ārammaṇaṃ adhippetamaṃ, yujjati vā. Kāyapariharaṇaṃ vuttanti sambandho. Kammaṭṭhānapariharaṇassa cettha atthasiddhattā “**kāyapariharaṇan**”-tveva vuttaṃ. Kammaṭṭhānikassa hi kāyapariharaṇaṃ yāvadeva kammaṭṭhānaṃ pariharaṇatthanti. Kammaṭṭhānapariharaṇassa vā “ātāpī” ti-ādinā (dī. ni. 2.373) vuccamānattā “**kāyapariharaṇan**” tveva vuttaṃ. Kāyaggahaṇena vā nāmakāya-ssāpi gahaṇaṃ, na rūpakāyasseva, teneva kammaṭṭhānapariharaṇampi saṅgahitaṃ hoti, evañca katvā “viharatīti ettha vuttavihārenā” ti **etthaggahaṇaṃ** sāma-tthitaṃ hoti “kāyānupassī viharatī” ti vihārassa visesetvā vuttattā. “**Ātāpī**” ti-ādi pana saṅkhepato vuttassa kammaṭṭhānapariharaṇassa saha sādhanena vitthāretvā dassanaṃ. **Ātāpenāti** ātāpaggahaṇena. “**Satisampajaññenā**” ti-ādīsūpi eseva nayo. **Sabbatthakakammaṭṭhānanti** buddhānussati, mettā, maraṇassati, asubhabhāvanā ca. Idañhi catukkaṃ yoginā parihariyamānaṃ “sabbatthakakammaṭṭhānan” ti vuccati, sabbattha kammaṭṭhānānuyogassārakkhabhūtatā satisampajaññabalena avicchinnassa pariharitabbattā satisampajaññaggahaṇena tassa vuttatā vuttā. **Satiyā vā samatho** vutto tassā samādhikkhandhena saṅgahitattā.

Vibhaṅge (vibha. kāyānupassanāniddese) pana attho vuttoti yojanā. **Tenāti** saddatthaṃ anādiyitvā bhāvatthasseva vibhajanavasena pavattena vibhaṅgapāṭhena **saha**. **Aṭṭhakathānayo**ti saddatthassāpi vivaraṇavasena yathārahaṃ vutto atthasaṃvaṇṇanāyayo. **Yathā saṃsandatīti** yathā atthato, adhippāyato ca avilomento aññadatthu saṃsandati sameti, evaṃ **veditabbo**.

Vedanādīnaṃ puna vacaneti ettha nissayapaccayabhāvavasena cittadhammānaṃ vedanāsannissitattā, pañcavokārabhave arūpadhammānaṃ rūpapaṭibaddhavuttito ca vedanāya kāyādi-anupassanāppasaṅgepi āpanne tato asammissato vavatthānaṃ dassanatthaṃ, ghanavinibbhogādīdassanatthāñca dutiyaṃ vedanāggahaṇaṃ, tena na vedanāyaṃ kāyānupassī, cittadhammānupassī vā, atha kho vedanānupassī (2.0297) evāti vedanāsaṅkhāte vatthusmim̐ vedanānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā “yasmim̐ samaye sukhā vedanā, na tasmim̐ samaye dukkhā, adukkhamasukhā vā vedanā, yasmim̐ vā pana samaye dukkhā, adukkhamasukhā vā vedanā, na tasmim̐ samaye itarā vedanā” ti vedanābhāvasāmaññe avatvā taṃ taṃ vedanaṃ vinibbhujitvā dassanena ghanavinibbhogo dhuvabhāvaviveko dassito hoti, tena tāsamaṃ khaṇamattāvatṭhānadassanena aniccatāya, tato eva dukkhatāya, anattatāya ca dassanaṃ vibhāvitaṃ hoti. **Ghanavinibbhogādīti ādi**-saddena ayampi attho veditabbo. Ayañhi vedanāyaṃ vedanānupassī eva, na aññadhammānupassī. Kiṃ vuttaṃ hoti- yathā nāma bālo amaṇisabhāvepi udakapubbuḷake maṇi-ākārānupassī hoti, na evaṃ ayaṃ ṭhīramaṇīyepi vedayite, pageva itarasmim̐ maṇi-ākārānupassī, atha kho khaṇapabhaṅguratāya, avasavattitāya kilesāsucipaggahaṇatāya ca anicca-anatta-asubhākārānupassī, vipariṇāmadukkhatāya, saṅkhāradukkhatāya ca visesato dukkhānupassī yevāti. Evaṃ citta dhammesūpi

yathārahaṃ punavacane payojanaṃ vattabbaṃ. **Lokiyā eva** sammasanacārassa adhippetattā. “**Kevalaṃ panidhā**” ti-ādinā “idha ettakaṃ veditabbaṃ” ti veditabbapa-ricchedaṃ dasseti. “**Esa nayo**” ti iminā yathā cittaṃ, dhammā ca anupassitabbā, tathā tāni anupassanto citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassīti vedita-bboti imamatthaṃ atidisati. **Dukkhatoti** dukkhasabhāvato, dukkhanti anupassita-bbāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Yo sukhaṃ dukkhato addāti yo bhikkhu sukhaṃ vedanaṃ vipariṇāmadukkhata-
tāya “dukkhā” ti paññācakkhunā addakkhi. **Dukkhaṃ addakkhi sallato** Ti dukkhaṃ
vedanaṃ piḷājananato, antotudanato, dunnīharaṇato ca sallato addakkhi passi. **Adu-
kkhamasukhanti** upekkhāvedanaṃ. **Santanti** sukhadukkhāni viya anoḷārikatāya,
paccayavasena vūpasantasabhāvata-ya ca santaṃ. **Aniccatoti** hutvā-abhāvato,
udayavayavantato, tāvakālikato, niccapaṭipakkhato ca “aniccaṃ” ti yo addakkhi. **Sa-
ve sammaddaso bhikkhu** ekaṃsena, paribyaṭṭaṃ vā vedanāya sammāpassana-
koti attho.

Dukkhatipīti (2.0298) saṅkhāradukkhata-ya dukkhā itipi. **Taṃ dukkhasminti**
sabbhaṃ taṃ vedayitaṃ dukkhasmiṃ antogadhaṃ pariyāpannaṃ vadāmi saṅkhā-
radukkhata-nativattanato. **Sukhadukkhato pi cāti** sukhādīnaṃ ṭhitivipariṇāmañña-
sukhatāya, vipariṇāmaṭṭhiti-aññāḍadukkhata-ya ca vuttattā tissopi ca sukhato,
tissopi ca dukkhato **anupassitabbāti** attho. Satta anupassanā heṭṭhā pakāsītā eva.
Sesanti yathāvuttaṃ sukhādivibhāgato sesaṃ sāmisanirāmisādibhedaṃ vedanā-
nupassanāyaṃ vattabbaṃ.

Ārammaṇa ...pe... bhedānanti rūpādi-ārammaṇanānattassa nīlādītābbhedassa,
chandādi-adhipatinānattassa hīnādītābbhedassa, ñāṇajhānādisahajātanānattassa
sasaṅkhārikāsaṅkhārikasavitakkādītābbhedassa, kāmāvacarādibhūminānattassa
ukkaṭṭhamajjhimādītābbhedassa,

kusalādikammanānattassa devagatisaṃvattaniyatāditabbhedassa, kaṇhasukkavi-
pākanānattassa diṭṭhadhammavedaniyatāditabbhedassa, parittabhūmakādikiriyā-
nānattassa tihetukāditabbhedassa vasena anupassitabbanti yojanā. **Ādi**-saddena
savatthukāvattthukādinānattassa puggalattayasādhāraṇāditabbhedassa ca
saṅgaho daṭṭhabbo. **Salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānanti** phusanāditamṭamlakkha-
ṇānañceva aniccatādisāmaññalakkhaṇānañca vasenāti yojanā. **Suññatadhamma-
ssāti** anattatāsaṅkhātasuññatāsabhāvassa. Yaṃ vibhāvetuṃ **abhidhamme-**
“Tasmiṃ kho pana samaye dhammā honti, khandhā honti” ti-ādinā (dha. sa. 121)
suññatāvāradesanā pavattā, taṃ pahīnameva pubbe pahīnattā, tasmā tassa tassa
puna pahānaṃ na vattabbaṃ. Na hi kilesā pahīyamānā ārammaṇavibhāgena
pahīyanti anāgatānaṃyeva uppajjanārahānaṃ pahātābhattā, tasmā abhijjhādīnaṃ
ekattha pahānaṃ vatvā itarattha na vattabbaṃ evāti imamatthaṃ dasseti “**kāma-
ñcetthā**” ti-ādinā. Atha vā maggacittakkaṇe ekattha pahīnaṃ sabbattha pahīna-
meva hotīti visuṃ visuṃ pahānaṃ na vattabbaṃ. Maggena hi pahīnāti vatta-
bbataṃ arahanti. Tattha purimāya codanāya nānāpuggalaparihāro, na hi ekassa
pahīnaṃ tato aññassa pahīnaṃ nāma hoti. Pacchimāya nānācittakkaṇikapari-
hāro. **Nānācittakkaṇeti** hi lokiyamaggacittakkaṇeti adhippāyo. Pubbabhāga-
maggo hi idhādhippeto. Lokiyabhāvanāya ca kāye pahīnaṃ na vedanādīsu vikkha-
mbhitam (2.0299) hoti. Yadipi nappavatteyya, paṭipakkhabhāvanāya suppahīnattā
tattha sā “abhijjhādomanassassa appavattī” ti na vattabbā, tasmā punapi tappa-
hānaṃ vattabbameva. **Ekattha pahīnaṃ sesesupi pahīnaṃ hotīti** lokuttarasatipa-
ṭṭhānabhāvanaṃ, lokiyabhāvanāya vā sabbattha appavattimattaṃ sandhāya
vuttaṃ. “Pañcapi khandhā upādānakkhandhā loko” ti (vibha. 362, 364, 366) hi **vibha-
ṅgecatūsupi** ṭhānesu vuttanti.

Uddesavāraṇaṇanāya līnatthappakāsanā.

Kāyānupassanā

Ānāpānappabbavaṇṇanā

374. Ārammaṇavasenā Ti anupassitabbakāyādi-ārammaṇavasena. **Catudhā
bhinditvā** Ti uddesavasena catudhā bhinditvā. **Tato** catubbidhasatipaṭṭhānato
ekekaṃ satipaṭṭhānaṃ gahetvā kāyaṃ vibhajantoti pāṭhaseso.

Kathañcāti ettha **kathanti** pakārapucchā, tena niddisiyamāne kāyānupassanāpa-
kāre pucchati. **Ca**-saddo byatireko, tena uddesavārena apākaṭaṃ niddesavārena
vibhāviyamānaṃ viśesaṃ joteti. Bāhirakesupi ito ekadesassa sambhavato **sabba-
ppakāraggahaṇaṃ** kataṃ “**sabbappakārakāyānupassanānibbattakassā**” ti, tena
ye ime ānāpānappabbādivasena āgatā cuddasappakārā, tadantogadhā ca ajjhattā-
di-anupassanāppakārā, tathā kāyagatāsatisutte (ma. ni. 3.153) vuttā kesādivaṇṇa-

saṅṭhānakasiṅṅārammaṇacatukkajjhānappakārā, lokiyādippakārā ca, te sabbe pi anavasesato saṅgaṇhāti. Ime ca pakārā imasmimyeva sāsane, na ito bahiddhāti vuttaṃ “**sabbappakāra ...pe... paṭisedhano cā**” ti. Tattha **tathābhāvapaṭisedhana** notī sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa aññasāsanassa nissayabhāvapaṭisedhano, etena **idha bhikkhave**ti ettha **idha**-saddo antogadha-evasaddatthoti dasseti. Santi hi ekapadānipi avadhāraṇāni yathā “vāyubhakkho” ti. Tenāha “**idheva bhikkhave (2.0300) samaṇo**” ti-ādi. Paripuṇṇasamaṇappakaraṇadhammo hi so puggalo, yo sabbappakārakāyānupassanānibbattako. **Parappavādā**ti paresaṃ aññatitthiyānaṃ nānappakārā vādā titthāyatanāni.

Araññādikasseva bhāvanānurūpasenāsanataṃ dassetuṃ “**imassahī**” ti-ādi vuttaṃ. Duddamo damathaṃ anupagato goṇo **kūtagoṇo**. Dohanakāle yathā thanehi anavasesato khīraṃ na paggharati, evaṃ dohapaṭibandhinī **kūṭadhenu**. Rūpa-saddādike paṭicca uppajjanaka-assādo **rūpārammaṇādiraso**. **Pubbe āciṇṇārammaṇanti** pabbajjato pubbe, anādimati vā saṃsāre paricitārammaṇaṃ. **Nibandheyā**ti bandheyya. **Satiyā**ti sammadeva kammaṭṭhānassa sallakkhaṇavasena pavattāya satiyā. **Ārammaṇeti** kammaṭṭhānārammaṇe. **Daḷhanti** thiraṃ, yathā sato-kārissa upacārappanābhedo samādhi ijjhati, tathā thāmagataṃ katvāti attho.

Visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānanti sabbesaṃ buddhānaṃ, ekaccānaṃ paccekabuddhānaṃ, buddhasāvakaṇānaṃ ca visesādhigamassa aññena kammaṭṭhānena adhigatavisesānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārassa padaṭṭhānabhūtaṃ.

Vatthuvijjācariyo viya bhagavā yogīnaṃ anurūpanivāsaṭṭhānupadisaṇato. **Bhikkhu dīpisadiso** araññe ekako viharitvā paṭipakkhanimmathanavasena icchitaṭṭhasādhanaṇato **phalamuttamanti** sāmāññaphalaṃ sandhāya vadati. **Parakkamajava-yoggabhūminti** bhāvanussāhajavassa yoggakaraṇabhūmibhūtaṃ.

Addhānavasena pavattānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena dīghaṃ vā assasanto, ittaravasena pavattānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena rassaṃ vā assasantoti yojanā. **Evaṃ sikkhatoti** assāsapassāsānaṃ dīgharassatāpajānanasabbakāyappaṭisaṃvedana-oḷārikoḷārikapaṭippassambhanavasena bhāvanaṃ sikkhato, tathābhūto vā hutvā tisso sikkhā pavattayato. **Assāsapassāsanimitteti** assāsapassāsasannissayena upaṭṭhitapaṭibhāganimitte. **Assāsapassāse pariggaṇhāti** Rūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto, yo “assāsapassāsakammiko” ti vutto. **Jhānaṅgāni pariggaṇhāti** arūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto. **Vatthu nāma karajakāyo** cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato. **Añño satto vā puggalo vā natthī**ti visuddhidiṭṭhi “**tayidaṃ (2.0301) dhammamattaṃ, na ahetukaṃ, nāpi issarādivisamahetukaṃ, atha kho avijjādihetukan**” ti addhāttayepi kaṅkhāvitaraṇena **vitṭṭhakaṅkha**. “**Yaṃ kiñci bhikkhu rūpan**” ti-ādinā (ma. ni. 1.361; 2.113; 3.86, 89; paṭi. ma. 1.54) nayena kalāpasammasanavasena **tilakkhaṇaṃ āropetvā**. Udayavayānupassanādivasena **vipassanaṃ vadḍhento**. **Anukkamena** maggapaṭipāṭiyā.

“**Parassa vā assāsapassāsakāye**” ti idaṃ sammasanavāravasenaṇāyaṃ pāḷi pavattāti katvā vuttaṃ, samathavasena pana parassa assāsapassāsakāye appanānimituppatti eva natthi. **Aṭṭhapetvāti** antarantarā na ṭhapetvā. **Aparāparaṃ saṅcāra-**

nakāloti ajjhatabahiddhādhammesupi nirantaraṃ vā bhāvanāya pavattanakālo **kathito**. **Ekasmiṃ kāle panidaṃ ubhayaṃ na labbhatīti** “ajjhataṃ, bahiddhā”ti ca vuttaṃ idaṃ dhammadvayaṃ ghaṭitaṃ ekasmiṃ kāle ekato ārammaṇabhāvena na labbhati, ekajjhaṃ ālambituṃ na sakkāti attho.

Samudeti etasmāti **samudayo**, so eva kāraṇaṭṭhena dhammoti **samudaya-dhammo**. Assāsapassāsānaṃ uppattihetu karajakāyādi, tassa anupassanasīlo **samudayadhammānupassī**, taṃ pana samudayadhammaṃ upamāya dassento “**yathā nāmā**”ti-ādimāha. Tatha **bhastanti** ruttiṃ. **Gaggaraṇāḷinti** ukkāpanāḷiṃ. Teti karajakāyādike. Yathā assāsapassāsakāyo karajakāyādisambandhī taṃnimitatāya, evaṃ karajakāyādayopi assāsapassāsakāyasambandhino taṃnimittabhāvenāti “samudayadhammā kāyasmin”ti vattabbaṃ labhantīti vuttaṃ “**samudaya ...pe... vuccatī**”ti. Pakativācī vā **dhamma**-saddo “jātidhammānaṃ”ti-ādīsu (ma. ni. 1.131; 3.310; paṭi. ma. 1.33) viyāti kāyassa paccayasamavāye uppajjanakapakatī-kāyānupassī vā “samudayadhammānupassī”ti vutto. Tenāha “karajakāyañcā-ti-ādi. Evañca katvā **kāyasminti** bhummavacanaṃ suṭṭhutaṃ yujjati.

Vayadhammānupassīti ettha ahetukattepi vināsassa yesaṃ hetudhammānaṃ abhāve yaṃ na hoti, tadabhāvo tassa abhāvassa hetu viya vohariyatīti upacārato karajakāyādi-abhāvo assāsapassāsakāyassa vayakāraṇaṃ vutto. Tenāha “**yathā bhastāyā**”ti-ādi (2.0302). Ayaṃ tāvettha paṭhamavikappavasena atthavibhāvanā. Dutiyavikappavasena upacārena vināyeva attho veditabbo.

Ajjhatabahiddhānupassanā viya bhinnavatthuvisayatāya samudayavayadhammānupassanāpi ekakāle na labbhatīti āha “**kālena samudayaṃ kālena vayaṃ anupassanto**”ti. “Atthi kāyo”ti **eva**-saddo luttaniddiṭṭhoti “**kāyova atthī**”ti vatvā avadhāraṇena nivattitaṃ dassento “**na satto**”ti-ādimāha. Tassattho- yo rūpādīsu satta-visattatāya, paresaṅca sajjāpanaṭṭhena, satvaguṇayogato vā “**satto**”ti parehi parikkappito, tassa sattanikāyassa pūraṇato ca cavanupapajjanadhammatāya galanato ca “**puggalo**”ti, thīyati saṃhaññati ettha gabbhoti “**itthī**”ti, puri pure bhāge seti pavattatīti “**puriso**”ti, āhito ahaṃ māno etthāti “**attā**”ti, attano santakabhāvena “**attaniyan**”ti, paro na hotīti katvā “**ahan**”ti, mama santakanti katvā “**mamā**”ti, vuttappakāravinimutto aññoti katvā “**kocī**”ti, tassa santakabhāvena “**kassaci**”ti, vikappetabbo koci natthi, kevalaṃ “**kāyo eva atthī**”ti. Dasahipi padehi attattaniyasuññatameva kāyassa vibhāveti. **Evanti** “kāyova atthī”ti-ādinā vuttappakārena.

Ñānapamāṇatthāyāti kāyānupassanāñāṇaṃ paraṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. **Satipamāṇatthāyāti** kāyapariggāhikaṃ satīṃ pavattanasatīṃ paraṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. Imassa hi vuttanayena “atthi kāyo”ti aparāparuppattivāsena paccupaṭṭhitā sati bhīyoso mattāya tatha ñāṇassa, satiyā ca paribrūhanāya hoti. Tenāha “**satisampajaññānaṃ vuḍḍhatthāyā**”ti. Imissā bhāvanāya taṇhādiṭṭhiggāhānaṃ ujupaṭipakkhattā vuttaṃ “**taṇhā ...pe... viharatī**”ti. Tathābhūto ca loke kiñcīpi “ahan”ti vā “maman”ti vā gaheṭṭabbaṃ na passati, kuto gaṇheyyāti āha “**na ca kiñcī**”ti-ādi. **Evampīti** ettha **pi**-saddo heṭṭhā niddiṭṭhassa tādisassa atthassa abhāvato avuttasamuccayatthoti dassento “**upari atthaṃ upādāyā**”ti āha yathā “antamaso tiracchānagatāyapi, ayampi pārājiko hoti”ti. (pārā. 42) **evanti** pana

niddiṭṭhākārassa paccāmasanaṃ nigamanavasena katanti āha “**iminā pana ...pe... dasseti**” ti.

Pubbabhāgasatipaṭṭhānassa (2.0303) idha adhippetattā vuttaṃ “**sati dukkhasaccan**” ti. Sā pana sati yasmiṃ attabhāve, tassa samuṭṭhāpikā taṇhā, tassāpi samuṭṭhāpikā eva nāma hoti tadabhāve abhāvatoti āha “**tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā**” ti, yathā “saṅkhārapaccayā” ti (ma. ni. 3.126; udā. 1; vibha. 484). Taṃviññāṇa-bījataṃsantatisambhūto sabbopi lokiyo viññāṇappabandho “saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ” tveva vuccati suttantanayena. **Appavattīti** appavattinimittaṃ, ubhinnaṃ appavattiyā nimittabhūtoti attho. Na pavattati etthāti vā **appavatti**. “**Dukkhaparijāna-no**” ti-ādi ekantato catukiccasādhanavaseneva ariyamaggassa pavattīti dassetuṃ vuttaṃ. Avuttasiddho hi tassa bhāvanāpaṭivedho. **Catusaccavasenāti** catusaccakammaṭṭhānavasena. **Ussakkitvāti** visuddhiparamparāya āruhitvā, bhāvanaṃ upari netvāti attho. **Niyyānamukhanti** vaṭṭadukkhato nissaraṇūpāyo.

Ānāpānappabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

375. Iriyāpathavasenāti iriyanaṃ **iriyā**, kiriyā, idha pana kāyikapayogo vedītabbo. Iriyānaṃ patho pavattimaggoti **iriyāpatho**, gamanādivasena pavattā sarīrāvatthā. Gacchanto vā hi satto kāyena kātabbakiriyaṃ karoti ṭhito vā nisinno vā nipanno vāti, tesam iriyāpathānaṃ vasena, iriyāpathavibhāgenāti attho. **Puna caparanti** puna ca aparaṃ, yathāvutta-ānāpānakammaṭṭhānato bhiyyopi aññaṃ kāyā-nupassanākammaṭṭhānaṃ

kathemi, suṇāthāti vā adhippāyo. **“Gacchanto vā”** ti-ādi gamanādimattajānanassa, gamanādigatavisesajānanassa ca sādharmaṇavacanāṃ, tattha gamanādimattajānanāṃ na idha nādhippetāṃ, gamanādigatavisesajānanāṃ pana adhippetanti taṃ vibhajitvā dassetuṃ **“tattha kāmaṃ”** ti-ādi vuttaṃ. **Sattūpaladdhinti** “satto atthi” ti upaladdhiṃ sattaḡgāhaṃ. **Na pajahati** na pariccajati “ahaṃ gacchāmi, mama gamanaṃ” ti gāhasabbhāvato. Tato eva **attasaññaṃ** “atthi attā kārako vedako” ti evaṃ pavattaṃ viparītasaññaṃ (2.0304) **na ugghāṭeti** nāpaneti appaṭipakkhabhāvato, ananubrūhanato vā. Evaṃ bhūtaṃ cassa kuto kammaṭṭhānādibhāvoti āha **“kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti”** ti. **“Imassa panā”** ti-ādi sukka-pakkho, tassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Tameva hi atthaṃ vivarituṃ **“idañhi”** ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **ko gacchatīti** sādhanāṃ, kiriyañca avinibbhuttaṃ katvā gamanakiriyāya kattupucchā, sā kattubhāvavisiṭṭha-attapaṭikkhepatthā dhammamattasseva gamanasiddhidassanato. **Kassa gamananti** tamevatthaṃ pariyāyantarena vadati sādhanāṃ, kiriyañca vinibbhuttaṃ katvā gamanakiriyāya akattusambandhībhāva-vibhāvanato. Paṭikkhepatthāñhi antonītaṃ katvā ubhayatthaṃ kiṃ-saddo pavatto. **Kiṃ kāraṇāti** pana paṭikkhittakattukāya gamanakiriyāya aviparītakāraṇapucchā. Idañhi gamanaṃ nāma attā manasā saṃyujjati, mano indriyehi, indriyāni attehīti evamādi micchākāraṇavinimutta-anurūpapaccayahetuko dhammānaṃ pavatti-ākāraviseso. Tenāha **“tathā”** ti-ādi.

Na koci satto vā puggalo vā gacchati dhammamattasseva gamanasiddhito, tabbinimuttassa ca kassaci abhāvato. Idāni dhammamattasseva gamanasiddhiṃ dassetuṃ **“cittakiriyāvāyodhātuvipphārenā”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha cittakiriyā ca sā, vāyodhātuyā vipphāro vipphandanañcāti cittakiriyāvāyodhātuvipphāro, tena. Ettha ca cittakiriyaggahaṇena anindriyabaddhavāyodhātuvipphāraṃ nivatteti, vāyodhātuvipphāraggahaṇena cetanāvācīviññattibhedāṃ cittakiriyaṃ nivatteti, ubhayena pana kāyaviññattiṃ vibhāveti. **“Gacchati”** ti vatvā yathā pavattamāne kāye “gacchati” ti vohāro hoti, taṃ dassetuṃ **“tasmā”** ti-ādi vuttaṃ. **Tanti** gantukāmatāvāsena pavattacittaṃ. **Vāyaṃ janetīti** vāyodhātu-adhikaṃ rūpakalāpaṃ uppādeti, adhiatā cettha sāmattiyaṃ, na pamāṇato. Gamana-cittasamuṭṭhitaṃ saha-jātarūpakāyassa thambhanasandhāraṇacalanānaṃ paccayabhūtena ākāravisesena pavattamānaṃ vāyodhātuṃ sandhāyāha **“vāyo viññattiṃ janetī”** ti. Adhippāyasaha-bhāvī hi vikāro viññatti. Yathāvutta-adhikabhāveneva ca vāyogahaṇaṃ, na vāyodhātuyā eva janakabhāvato, aññathā viññattiyā (2.0305) upādāyarūpabhāvo durupapādo siyā. **Purato abhinīhāro** puratobhāgena kāyassa pavattanaṃ, yo “abhikkamo” ti vuccati.

“Eseva nayo” ti atidesena saṅkhepato vatvā tamatthaṃ vivarituṃ **“tatrāpi hi”** ti-ādi vuttaṃ. **Koṭito paṭṭhāyāti** heṭṭhimakoṭito paṭṭhāya pādatalato paṭṭhāya. **Ussitabhāvoti** ubbidhabhāvo.

Evaṃ pajānatoti evaṃ cittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva gamanādi hotīti pajānato. **Tassa** evaṃ pajānanāya nicchayagamana-tthaṃ **“evaṃ hoti”** ti vicāraṇā **vuccati** Loke yathābhūtaṃ ajānantehi micchābhinivesavasena, lokavohāravasena

vā. **Atthi panāti** attano evaṃ vīmaṃsanavasena pucchāvacaṇaṃ. **Natthīti** nicchayavasena sattassa paṭikkhepavacaṇaṃ. “**Yathā panā**” ti-ādi tasseva atthassa upamāya vibhāvaṇaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Nāvā mālutavegenāti yathā Acetanā nāvā vātavegena desantaraṃ **yāti, yathā** ca acetano **tejanaṃ** kaṇḍo **jiyāvegena** desantaraṃ **yāti, tathā** acetano **kāyo vātā-hato** yathāvuttavāyunā nīto desantaraṃ **yātīti** evaṃ upamāsaṃsandanaṃ vedi-tappaṃ. Sace pana koci vadeyya “yathā nāvātejanānaṃ pellakassa purisassa vasena desantaragamaṃ, evaṃ kāyassāpī” ti, hotu, evaṃ icchito vāyamattho yathā hi nāvātejanānaṃ saṃhatalakkhaṇasseva purisassa vasena gamaṇaṃ, na asaṃhatalakkhaṇassa, evaṃ kāyassāpīti. Kā no hāni, bhīyopi dhammamattatāva patīṭṭhaṃ labhati, na purisavādo. Tenāha “**yantasuttavasena**” ti-ādi.

Tattha **payuttanti** heṭṭhā vuttanayena gamaṇādikiriyaavasena paccayehi payojitaṃ. **Ṭhātīti** tiṭṭhati. **Etthāti** imasmiṃ loke. **Vinā hetupaccayeti** gantukāmatācittataṃsamuṭṭhānavāyodhātu-ādihetupaccayehi vinā. **Tiṭṭheti** tiṭṭheyya. **Vajeti** vajeyya gaccheyya ko nāmāti sambandho. Paṭikkhepattho cettha **kiṃ**-saddoti hetupaccayavirahena ṭhānagamaṇapaṭikkhepamukhena (2.0306) sabbāyapi dhammappavattiyā paccayādhīnavuttitāvibhāvanena attasuññatā viya aniccadukkhatāpi vibhāvītīti daṭṭhabbā.

Paṇihitoti yathā yathā paccayehi pakārehi nihito ṭhapito. **Sabbasaṅgāhikavacanaṇanti** sabbesampi catunnaṃ iriyāpathānaṃ ekajjhaṃ saṅgaṇhanavacaṇaṃ, pubbe visuṃ visuṃ iriyāpathānaṃ vuttatā idaṃ nesaṃ ekajjhaṃ gahetvā vacananti attho. Purimanayo vā iriyāpathappadhāno vuttoti tattha kāyo appadhāno anunipphādīti idha kāyaṃ padhānaṃ, apadhānañca iriyāpathaṃ anunipphādīṃ katvā dassetuṃ dutiyanayo vuttoti evampettha dvinnaṃ nayānaṃ viseso veditabbo. **Ṭhitoti** pavatto.

Iriyāpathapariggaṇhanampi iriyāpathavato kāyasseva pariggaṇhanaṃ tassa avatthāvisesabhāvatoti vuttaṃ “**iriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharati**” ti. Tenevettha rūpakkhandhavaseneva samudayādayo uddhaṭā. Esa nayo sesavāresupi. **Ādināti** ettha **ādi**-saddena yathā “taṇhāsamudayā kamma-samudayā āhārasamudayā” ti nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa udayaṃ passatīti ime cattāro ākāra saṅgayhanti, evaṃ “avijjānirodhā” ti ādayopi pañca ākāra saṅgahitāti daṭṭhabbā. Sesam vuttanayameva.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusampajañṇapabbavaṇṇanā

376. Catusampajañṇavasenaṇti samantato pakārehi, pakatṭhaṃ vā savisesaṃ jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo sampajañṇaṃ, tathāpavattaṃ ñāṇaṃ, hatthavikārādibhedabhinnatā cattāri sampajañṇāni samāhaṭāni catusampajañṇaṃ, tassa vasena. “**Abhikkante**” ti-ādīni **sāmañṇaphale** (dī. ni. aṭṭha. 1.214; dī.

ni. 1.214 vākyakhandhepi) **vaṇṇitāni**, na puna vaṇṇetabbāni, tasmā taṃsaṃsaṃvaṇṇanāya līnatthappakāsanāpi tattha vihitanayeneva gahetabbā. “Abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti”ti-ādi vacanato abhikkamādigatacatusampajāñña-pariggaṇhanena rūpakāyassevettha samudayadhammānupassitādi adhippetoti āha “**rūpakkhandhasseva samudayo ca vayo ca (2.0307) nīharitabbo**”ti. Rūpadhammānaṃyeva hi pavatti-ākāravisesā abhikkamādayoti. Sesam vuttanayameva.

Catusampajāññapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭikkūlamanasikārapabbavaṇṇanā

377. Paṭikkūlamanasikāravasenāti jigucchaniyatāya paṭikkūlameva paṭikkūlam, yo paṭikkūlasabhāvo paṭikkūlākāro, tassa manasi karaṇavasena. Antarenāpi hi bhāvavācīnaṃ saddaṃ bhāvattho viññāyati yathā “paṭassa sukkaṃ”ti. Yasmā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.182) **vuttam**, tasmā tattha, taṃsaṃvaṇṇanāyañca (visuddhi. 1.182 ādayo) vuttanayena “imameva kāyaṃ”ti ādīnamattho veditabbo. Vatthādīhi pasibbakākārena bandhitvā kataṃ āvāṇaṃ **putoḷi**. Nānākārā ekasmiṃ ṭhāne sammissāti ettāvatā nānāvaṇṇaṃ kesādīnañca upameyyatā. **Vibhūtakāloti** paṇṇattim samatikkamitvā kesādīnaṃ asubhākārassa upaṭṭhitakālo. Iti-saddassa ākāratthataṃ dassento “evaṃ”ti vatvā taṃ ākāraṃ sarūpato dassento “**kesādipariggaṇhanenā**”ti-ādimāha. Kesādīsaññitānañhi asucibhāvānaṃ paramaduggandhājegucchapaṭikkūlākārassa samudayato anupassanā idha kāyānupassanāti. Sesam vuttanayameva.

Paṭikkūlamanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

378. Dhātumanasikāravasenāti pathavīdhātu-ādikā catasso dhātuyo ārabha pavattabhāvanāmanasikāravasena, catudhātuvavatthānavasena attho. Dhātumanasikāro, dhātukammaṭṭhānaṃ, catudhātuvavatthānanti hi atthato ekaṃ. **Goghātakoti** jīvikatthāya gunnaṃ ghātako. **Antevāsikoti** kammakaraṇavasena tassa samīpavāsī taṃ nissāya jīvanako (2.0308). **Vinivijjhivāti** ekasmiṃ ṭhāne aññamaññaṃ vinivijjhivā. **Mahāpathānaṃ vemajjhaṭṭhānasaṅkhātetī** catunnaṃ mahāpathānaṃ tāya eva vinivijjhanatṭhānatāya vemajjhasaṅkhāte. Yasmā te cattāro mahāpathā catūhi disāhi āgantvā tattha samohitā viya honti, tasmā taṃ ṭhānaṃ catumahāpathaṃ, tasmim **catumahāpathe**. Ṭhita-saddo “ṭhito vā”ti-ādīsu (dī. ni. 1.263; a. ni. 5.28) ṭhānasaṅkhāta-iriyāpathasamaṅgitāya, ṭhā-saddassa vā gatinivatti-atthātāya aññattha ṭhapetvā gamanaṃ sesa-iriyāpathasamaṅgitāya bodhako, idha pana yathā tathā rūpakāyassa pavatti-ākārabodhako adhippetoti āha “**catunnaṃ**”

iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathā ṭhitan” ti. Tattha ākārenāti ṭhānā-dinā rūpakāyassa pavatti-ākārena. Ṭhānādayo hi iriyāpathasaṅkhātāya kiriyāya patho pavattimaggoti “iriyāpatho” ti vuccantīti vutto vāyamattho. **Yathāṭhīanti** yathāpavattaṃ, yathāvuttaṃ ṭhānamevettha paṇidhānanti adhippetanti āha “**yathā ṭhitattā ca yathāpaṇihitan**” ti. “**Ṭhitan**” ti vā kāyassa ṭhānasaṅkhāta-iriyāpathasamā-yogaparidīpanaṃ, “**paṇihitan**” ti tadañña-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. “**Ṭhitan**” ti vā kāyasaṅkhātānaṃ rūpadhammānaṃ tasmīṃ tasmīṃ khaṇe sakiccavasena avatṭhānaparidīpanaṃ, **paṇihīanti** paccayavasena tehi tehi paccayehi pakārato nihitaṃ paṇihīanti evampettha attho veditabbo. **Paccavekkhatīti** pati pati avekkhati, ñāṇacakkhunā vinibbhujjivā visuṃ visuṃ passati.

Idāni vuttamevatthaṃ bhāvatthavibhāvanavasena dassetuṃ “**yathā goghātaka-ssā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **posentassāti** maṃsūpacayaparibrūhanāya kuṇḍakabhak-takappāsatti-ādīhi saṃvaḍḍhentassa. **Vadhitaṃ matanti** hiṃsitaṃ hutvā mataṃ. **Matanti** ca matamattaṃ. Tenevāha “**tāvadevā**” ti. **Gāvīti saññā na antaradhāyatīti** yāni aṅgapaccaṅgāni yathāsanniviṭṭhāni upādāya gāvīsamaññā matamattāyapi gāvīyā tesam taṃsannivesassa avinatṭhattā. Viliyanti bhijjanti vibhujjantīti **bilā**, bhāgā va-kārassa ba-kāraṃ, ikārassa ca ikāraṃ katvā. **Bīlasoti** bilāṃ bilāṃ katvā. **Vibhajivāti** aṭṭhisāṅghātato maṃsaṃ vivecetvā, tato vā vivecitaṃ maṃsaṃ bhāgaso katvā. Tenevāha “**maṃsasaññā pavattati**” ti. **Pabbajitassāpi** apariggahita-kammaṭṭhānassa. **Ghanavinibbhoganti** santatisamūhakiccaghanānaṃ vinibbhujjanaṃ vivecanaṃ. **Dhātuso** (2.0309) **paccavekkhatoti** ghanavinibbhogakaraṇena dhātuṃ dhātuṃ pathavī-ādīdhātuṃ visuṃ visuṃ katvā paccavekkhantassa. **Satta-saññāti** attānudiṭṭhivasena pavattā sattasaññāti vadanti, vohārasena pavattasattasaññāyapi tadā antaradhānaṃ yuttameva yāthāvato ghanavinibbhogassa sampādanato. Evañhi sati yathāvutta-opammatthena upameyyattho aññadatthu saṃsandati sameti. Tenevāha “**dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhati**” ti. **Dakkhoti** cheko taṃtaṃsamaññāya kusalo “yathājāte sūnasmīṃ naṅguṭṭhakhuravisāṇādivante aṭṭhimaṃsādi-avayavasamudāye avibhatte gāvīsamaññā, na vibhatte. Vibhatte pana aṭṭhimaṃsādi-avayavasamaññā” ti jānanato. **Catumahāpatho viya catu-iriyāpathoti** gāvīyā ṭhitacatumahāpatho viya kāyassa pavattimaggabhūto catu-bbidho iriyāpatho yasmā

visuddhimagge (visuddhi. 1.305) **vitthāritā**, tasmā tattha, taṃsaṃvaṇṇanāyañca (visuddhi. ṭī. 1.306) vuttanayena veditabbo. Sesam vuttanayameva.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

379. Sivathikāya apaviddha-uddhumātakādipaṭisaṃyuttānaṃ odhiso pavattānaṃ kathānaṃ, tadabhidheyānañca uddhumātakādi-asubhabhāgānaṃ siva-thikapabbānīti saṅgītikārehi gahitasamaññā. Tenāha “**sivathikapabbehi vibhajitun**”-ti. Maritvā ekāhātikkantaṃ **ekāhamataṃ**. **Uddhaṃ jīvitapariyādānāti** jīvitakkhayato upari maraṇato paraṃ. **Samuggatenāti** samuṭṭhitena. **Uddhumātattāti** uddhaṃ uddhaṃ dhumātattā sūnattā. Setarattehi viparibhinnaṃ vimissitaṃ nīlaṃ **vinīlaṃ**, purimavaṇṇavipariṇāmaḥūtaṃ vā nīlaṃ **vinīlaṃ**. **Vinīlameva vinīlakanti** ka-kārena padavaḍḍhanaṃ anattantaratato yathā “pītaṃ lohitakan”ti (dha. sa. 616). **Paṭikkūlattāti** jigucchaniyattā. **Kucchitaṃ vinīlanti vinīlakanti** kucchanattho vā ayaṃ ka-kāroti dassetuṃ vuttaṃ yathā “pāpako kittisaddo abhuggacchatī”ti. (dī. ni. 3.316; a. ni. 5.213; mahāva. 285) **paribhinnaṭṭhānehi** kākakaṅkādhīhi. **Vissandamānapubbanti** vissavantapubbaṃ, taḥaṃ taḥaṃ paggharantapubbanti attho. **Tathābhāvanti** vissandamānapubbabhāvaṃ.

So (2.0310) **bhikkhūti** yo “passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitan”ti vutto, so bhikkhu. **Upasaṃharati** sadisataṃ. “**Ayampi kho**”ti-ādi upasaṃharaṇākārada-ssanaṃ. **Āyūti** rūpajīvitindriyaṃ, arūpajīvitindriyaṃ panettha viññāṇagatikameva. **Usmāti** kammajatejo. **Evaṃ pūtikasabhāvovayevāti** evaṃ ativiya duggandhajegucchapaṭikkūlapūbhikasabhāvo eva, na āyu-ādīnaṃ avigame viya mattasoti adhippāyo. Ediso bhavissatīti **evambhāvīti** āha “**evaṃ uddhumātādibhedo bhavissatī**”ti.

Luñcitvā luñcitvāti uppāṭetvā uppāṭetvā. **Sāvasesamaṃsalohitayuttanti** sabbaso akhāditattā taḥaṃ taḥaṃ sesena appāvasesena maṃsalohitena yuttaṃ. “Aññena hatthaṭṭhikan”ti avisesena hatthaṭṭhikānaṃ vippakiṇṇatā jotitāti anavasesato tesam vippakiṇṇataṃ dassento “**catusaṭṭhibhedampī**”ti-ādimāha.

Terovassikānīti tirovassaṃ gatāni, tāni pana saṃvaccharaṃ vītivattāni hontīti āha “**atikkantasamvaccharānī**”ti. Purāṇatāya ghanabhāvavigamena vicuṇṇatā idha pūtibhāvoti so yathā hoti, taṃ dassento “**abbhokāse**”ti-ādimāha. **Terovassikānevāti** saṃvaccharamattātikkantāni eva. Khajjamānatādivasena dutiyasivathikapabbādīnaṃ vavathāpitattā vuttaṃ “**khajjamānatādīnaṃ vasena yojanā kātabbā**”ti.

Navasivathikapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Imāneva dveti avadhāraṇena appanākammaṭṭhānaṃ tattha niyameti aññapabbesu tadabhāvato. Yato hi eva-kāro, tato aññattha niyameti, tena pabbadva-

yassa vipassanākammatthānatāpi appaṭṭisiddhā daṭṭhabbā aniccatādidassanato. Saṅkhāresu ādīnavavibhāvanāni sivathikapabbānīti āha “**sivathikānaṃ ādīnavānupassanāvasena vuttatā**” ti. Iriyāpathapabbādīnaṃ appanāvahatā pākaṭā evāti “**sesāni dvādasapī**” ti vuttaṃ. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ. Taṃ suviññeyyameva.

Kāyānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

380. Sukhaṃ (2.0311) **vedananti** ettha sukhayatīti **sukhā**. Sampayuttadhamme, kāyañca laddhassāde karotīti attho. Suṭṭhu vā khādati, khanati vā kāyikaṃ, cetasi-kañcābādanti **sukhā**. “Sukaraṃ okāsadānaṃ etissāti **sukhā**” ti apare. Vedayati ārammaṇarasam anubhavatīti **vedanā**. **Vedayamānoti** anubhavamāno. “**Kāman**”-ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ iriyāpathapabbe vuttanayameva. Sampajānassa vediyanaṃ **sampajānavediyanaṃ**.

Vatthu-ārammaṇāti rūpādi-ārammaṇā. Rūpādi-ārammaṇañhettha vedanāya pavattiṭṭhānatāya “vatthū” ti adhippettaṃ. **Assāti** bhavēyya. Dhammavinimuttassa kattu abhāvato dhammasseva kattubhāvaṃ dassento “**vedanāva vedayati**” ti āha. “Vohāramattaṃ hotī” ti etena “sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī” ti idaṃ vohāramattanti dasseti.

Nitthunantoti balavato vedanāvegassa nirodhane ādīnavaṃ disvā tassa avasara-dānavasena nitthunanto. Vegasandhāraṇe hi atimahantaṃ dukkhaṃ uppajjati aññampi vikāraṃ uppādeyya, tena thero **aparāparaṃ parivattati**. **Vīriyasamathaṃ yojetvāti** adhivāsanavīriyassa adhimattatā tassa hāpanavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamathaṃ yojetvā. **Saha paṭisambhidāhīti** lokuttarapaṭisambhidāhi saha. Ariyamaggakkaṇe hi paṭisambhidānaṃ asammohavasena adhi-gamo, atthapaṭisambhidāya pana ārammaṇakaraṇavasenapi. Lokiyānampi vā sati uppattikāle tattha samatthataṃ sandhāyāha “**saha paṭisambhidāhī**” ti. **Samasī-sīti** vārasamasīsi hutvā, paccavekkhaṇavārassa anantaravāre parinibbāyīti attho.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhanti yathā “sukhaṃ ko vedayati” ti-ādīnā sampajānavediyanaṃ sandhāya vuttaṃ, evaṃ dukkhampi. Tattha dukkhayatīti **dukkhā**, sampayuttadhamme, kāyañca piḷeti vibādhatīti attho. Duṭṭhuṃ vā khādati, khanati kāyikaṃ, cetasi-kañca sātanti **dukkhā**. “Dukkaraṃ okāsadānaṃ etissāti **dukkhā**” ti apare. **Arūpakammatthānanti** arūpapariggahaṃ, arūpadhammamukhena vipassanābhīnivesananti attho. **Na pākaṭaṃ hoti** phassassa, cittassa ca avibhūtākārattā. Tenāha “**andhakāraṃ viya khāyati**” ti. “**Na pākaṭaṃ hoti**” ti ca (2.0312) idaṃ tādise puggale sandhāya vuttaṃ, tesam ādito vedanāva vibhūtatarā hutvā upaṭṭhāti. Evañhi yaṃ vuttaṃ **sakkapañhavaṇṇanā** disu “phasso pākaṭo hoti, viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti” ti, (dī. ni. aṭṭha. 2.359) taṃ avirodhitam hoti. Vedanāvasena kathiya-mānaṃ kammatthānaṃ pākaṭaṃ hotīti yojanā. “**Vedanānaṃ uppattipākaṭatāyā**” ti

ca idaṃ sukhadukkhavedanānaṃ vasena vuttaṃ. Tāsañhi pavatti oḷārikā, na itarāya. Tadubhayaggahaṇamukhena vā gahetabbattā itarāyapi pavatti viññūnaṃ pākaṭā evāti “vedanānaṃ”ti avisesaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sakkapañhe vuttanayeneva veditabbo**, tasmā tattha vattabbo atthaviseso tattha līnatthappakāsaniyaṃ vuttanayeneva gahetabbo.

Pubbe “vatthum ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayati”ti vedanāya ārammaṇādhīnavuttitāya ca anattatāya ca pajānaṃ vuttaṃ, idāni tassā aniccatādipajānaṃ dassento “**ayaṃ aparopi pajānanaṃ pariyāyo**”ti āha. Yathā ekasmiṃ khaṇe cittadvayassa asambhavo ekajjhaṃ anekantapaccayābhāvato, evaṃ vedanādvayassa visiṭṭhārammaṇavuttito cāti āha “**sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato**”ti. Nidassanamattañcetaṃ tadā upekkhāvedanāyapi abhāvato, tena sukhavedanākkhaṇe bhūtapubbānaṃ itaravedanānaṃ hutvā-abhāvapajānanaṃ sukhavedanāyapi hutvā abhāvo ñāto eva hotīti tassā pākaṭabhāvameva dassento “**imissā ca sukhāya vedanāya ito paṭhamaṃ abhāvato**”ti āha, eteneva ca tāsampi vedanānaṃ pākaṭabhāvo dassitoti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**vedanā nāma aniccā adhuvā vipariṇāmadhammā**”ti. **Aniccaggahaṇena** hi vedanānaṃ viddhaṃsanabhāvo dassito viddhaste aniccatāya suviññeyyattā. **Adhuvaggahaṇena** pākaṭabhāvo tassa asadābhāvitādibhāvanato. **Vipariṇāmaggaṇena** dukkhabhāvo tassa aññathattadīpanato, tena sukhāpi vedanā dukkhā, pageva itarāti tissanampi vedanānaṃ dukkhatā dassitā hoti. Iti “yadaniccaṃ dukkhaṃ, taṃ ekantato anattā”ti tisupi vedanāsu lakkhaṇattayapajānānaṃ jotitāti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**itiha tattha sampajāno hoti**”ti.

Idāni (2.0313) tamatthaṃ suttena (ma. ni. 2.205) sādhetum “**vuttampi cetan**”ti-ādimāha. Tattha **neva tasmim samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedetīti** tasmim sukhavedanāsamaṅgisamaye neva dukkhaṃ vedanaṃ vedeti niruddhattā, anuppannattā ca yathākkamaṃ atītānāgatānaṃ. Paccuppannāya pana asambhavo vutto eva. Sakiccakkhaṇamattāvaṭṭhānato **aniccā**. Samecca sambhuyya paccayehi katattā **saṅkhatā**. Vatthārammaṇādipaccayaṃ paṭicca uppannattā **paṭiccasamuppannā**. Khayavayapalujjananirujjanapakatitāya **khayadhammā vayadhammā virāga-dhammā nirodhadhammā**ti daṭṭhabbā.

Kilesehi āmasitabbato **āmisam** nāma, pañca kāmagaṇā, ārammaṇakaraṇava-sena saha āmisehīti **sāmisam**. Tenāha “**pañcakāmagaṇāmisaniṣṭā**”ti.

Ito paranti “atthi vedanā”ti evamādi pāḷim sandhāyāha “**kāyānupassanāyaṃ vuttanayamevā**”ti.

Vedanānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

381. Sampayogavasena pavattamānena saha rāgenāti **sarāgaṃ**. Tenāha “**lobha-sahagatan**”ti. **Vītarāganti** ettha kāmaṃ sarāgapadapaṭiyoginā vītarāgapadena

bhavitabbaṃ, sammasanacārassa pana adhippetattā tebhūmakasseva gahaṅgānti **“lokiyakusalābyākatan”** ti vatvā **“idaṃ panā”** ti-ādinā tameva adhippāyaṃ vivarati. **Sesāni** dve dosamūlāni, dve mohamūlānīti **cattāri akusalacittāni**. Tesañhi rāgena sampayogābhāvato nattheva sarāgatā, taṃnimittakatāya pana siyā taṃsa-hitakāle soti nattheva vītarāgatāpīti dukkhavinimuttatā evettha labbhatīti āha **“neva purimapadaṃ na pacchimapadaṃ bhajanti”** ti. Yadi evaṃ padesikaṃ pajānaṃ āpajjati? Nāpajjati, dukantarapariyāpannattā tesam. Ye pana “paṭipakkhabhāve agayhamāne sampayogābhāvo evettha pamāṇaṃ ekacca-abyākatānaṃ viyā” ti icchanti, tesam matena sesākusalacittānampi dutiyapadasaṅgaho veditabbo (2.0314). Dutiyadukepi vuttanayena attho veditabbo. Akusalamūlesu saha moheneva vattatīti samohanti āha **“vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcā”** ti. Yasmā cettha “saheva mohenāti samohan” ti purimapadāvadhāraṇampi labbhatiyeva, tasmā vuttaṃ **“yasmā panā”** ti-ādi. Yathā pana atimūḷhatāya pāṭipuggalikanayena savisesamohavantatāya “momūhacittan” ti vattabbato vicikicchā-uddhaccasahagatadvayaṃ visesato “samohan” ti vuccati, na tathā sesākusalacittānīti **“vaṭṭantiyevā”** ti sāsaṅkaṃ vadati. Sampayogavasena thinamiddhena anupatitaṃ anugatanti **thinamiddhānupatitaṃ**, pañcavidhaṃsaṅkhārikākusalacittaṃ saṅkucitacittaṃ, **saṅkucitacittaṃ nāma** ārammaṇe saṅkocanavasena pavattanato. Paccayavisesavasena thāmajātena uddhaccena sahagataṃ saṃsaṭṭhanti **uddhaccasahagataṃ**, aññathā sabbampi akusalacittaṃ uddhaccasahagatamevāti. **Pasaṭacittaṃ** nāma ārammaṇe savisesaṃ vikkhepavasena visaṭabhāvena pavattanato.

Kilesavikkhambhanasamatthatāya vipulaphalatāya ca dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gataṃ, mahantehi vā uḷāracchandādīhi gataṃ paṭipannanti **mahaggataṃ**, taṃ pana rūpārūpabhūmigataṃ tato mahantassa loke abhāvato. Tenāha **“rūpārūpāvacaran”** ti. Tassa cettha paṭiyogī parittaṃ evāti āha **“amahaggatanti kāmāvacaran”** ti. Attānaṃ uttaritaṃ samatthehi saha uttarehīti **sa-uttaraṃ**. Tappaṭipakkhena **anuttaraṃ**. Tadubhayaṃ upādāyupādāya veditabbanti āha **“sa-uttaranti kāmāvacaranti-ādi**. Paṭipakkhavikkhambhanasamatthena samādhinā sammadeva āhitaṃ **samāhitaṃ**. Tenāha **“yassā”** ti-ādi. **Yassāti** yassa cittassa. Yathāvuttena samādhinā na samāhitanti **asamāhitaṃ**. Tenāha **“ubhayasamādhira-hitan”** ti. Tadaṅgavimuttiyā **vimuttaṃ**, kāmāvacarakusalacittaṃ, vikkhambhanavimuttiyā **vimuttaṃ**,

Mahaggatacittanti tadubhayaṃ sandhāyāha “**tadaṅgavikkhambhanavimuttihi vimuttan**” ti. Yattha tadubhayavimutti natthi, taṃ ubhayavimuttirahitanti gayhamāne lokuttaracittepi siyāsaṅkāti taṃ nivattanatthaṃ “**samuccheda ...pe... okāsova natthi**” ti āha. Okāsabhāvo ca sammasanacārassa adhippetattā veditabbo. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānameva.

Cittānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā

Nivaraṇapabbavaṇṇanā

382. Pahātabbādidhammavibhāgadassanavasena (2.0315) pañcadhā dhammānupassanā niddiṭṭhāti ayamattho pālito eva viññāyatīti tamatthaṃ ulliṅgento “**pañca-vidhena dhammānupassanaṃ kathetun**” ti āha. Yadi evaṃ kasmā nivaraṇādivaseveva niddiṭṭhanti? Vineyyajjhāsayato. Yesañhi veneyyānaṃ pahātabbadhammesu paṭhamaṃ nivaraṇāni vibhāgena vattabbāni, tesam vasettha bhagavatā paṭhamaṃ nivaraṇesu dhammānupassanā kathitā. Tathā hi kāyānupassanāpi samathapubbaṅgamā desitā, tato pariññeyyesu khandhesu, āyatanesu ca bhāvettabbesu bojjaṅgesu, pariññeyyādivibhāgesu saccesu ca uttarā desanā, tasmā cettha samathabhāvanāpi yāvadeva vipassanattā icchitā. Vipassanāpadhānā, vipassanābahulā ca satipaṭṭhānadesanāti tassā vipassanābhinivesavibhāgena desitabhāvaṃ vibhāvento “**apicā**” ti-ādimāha. Tattha khandhāyatanadukkhasaccavasena missakapariggahakathanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Saññāsaṅkhārakkhandhapari-ggahampīti pi-saddena sakalapañcupādānakkhandhapariggahaṃ sampiṇḍeti itaresaṃ tadantogadhattā.**

“Kaṇhasukkadhammānaṃ yuganandhatā natthi” ti pajānanakāle abhāvā “**abhi-ñhasamudācāravasenā**” ti vuttaṃ. **Samvijjamānanti** attano santāne upalabbhamānaṃ. **Yathāti** yenākārena, so pana “**kāmacchandassa uppādo hoti**” ti vuttattā kāmacchandassa kāraṇākārova, atthato kāraṇamevāti āha “**yena kāraṇenā**” ti. **Ca-saddo** vakkhamānatthasamuccayattho.

Tatthāti “yathā cā” ti-ādinā vuttapade. **Subhampīti** kāmacchandopi. So hi attano gahaṇākārena “**subhan**” ti vutto, tenākārena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā “**nimittan**” ti ca. Iṭṭhaṃ, iṭṭhākārena vā gayhamānaṃ rūpādi **subhārammaṇaṃ**. Ākaṅkhitassa hitasukhassa pattiyā anupāyabhūto manasikāro **anupāyamanasikāro**. **Tanti** ayonisomanasikāraṃ. **Tatthāti** tasmīṃ sabhāgahetubhūte, ārammaṇabhūte ca duvidhe subhanimitte. **Āhāro**ti paccayo attano phalaṃ āharatīti katvā.

Asubhanti (2.0316) asubhajjhānaṃ uttarapadalopena, taṃ pana dasasu aviññāṇaka-asubhesu ca kesādīsu saviññāṇaka-asubhesu ca pavattaṃ daṭṭhabbaṃ.

Kesādīsu hi saññā “asubhasaññā”ti **girimānandasutte** (a. ni. 10.60) vuttā. Ettha ca catubbidhassa ayonisomanasikārassa, yonisomanasikārassa ca gahaṇaṃ niravasasadassanattaṃ katanti daṭṭhabbaṃ, tesu pana asubhesu “subhan”ti, “asubhan”-ti ca manasikāro idhādhippeto, tadanukūlattā pana itare pīti.

Ekādasasu asubhesu paṭikkūlakārassa uggaṇhanaṃ, yathā vā tattha uggahani-mittaṃ uppajjati, tathā paṭipatti **asubhanimittassa uggaho**. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanā **asubhabhāvanānuyogo**. “Bhojane mattañño mitāhārassa thinamiddhābhibhavābhāvā otāraṃ alabhamāno kāmacchando pahīyati”ti vadanti, ayameva ca attho niddesepe vuccati. Yo pana bhojanassa paṭikkū-lataṃ, tabbipariṇāmassa tadādhārassa tassa ca upanissayabhūtassa ativiya jegu-cchataṃ, kāyassa ca āhāraṭṭhitikattaṃ sammadeva jānāti, so sabbaso bhojane pamāṇassa jānanena **bhojanemattaññū** nāma. Tādisassa hi kāmacchando pahīya-teva.

Asubhakammikatisatthero dantaṭṭhidassāvī. **Pahīnassāti** vikkhambhanava-sena pahīnassa. Ito paresupi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo. Abhidhammapariyā-yena (dha. sa. 1159, 1503) sabbopi lobho kāmacchandanivaraṇanti āha “**arahatta-maggenā**”ti.

Paṭighampi purimuppannaṃ **paṭighanimittaṃ** parato uppajjanakassa paṭi-ghassa kāraṇanti katvā.

Mejjati siniyhatīti **mitto**, hitesī puggalo, tasmim̐ mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, hitesitā, tassā **mettāya**. **Appanāpi upacāropi vaṭṭati** sādharmaṇavacanabhā-vato. “**Cetovimutti**”ti vutte **appanāva** vaṭṭati appanaṃ appattāya paṭipakkhato suṭṭhu muccanassa abhāvato. **Tanti** yonisomanasikāraṃ. **Tatthā**ti mettāya. **Bahulaṃ pavattayatoti** bahulikāravato.

Sattesu (2.0317) mettāyanassa hitūpasamhārassa uppādanaṃ pavattanaṃ **mettānimittassa uggaho**, Paṭhamuppanno mettāmanasikāro parato uppajjana-kassa kāraṇabhāvato mettāmanasikārova **mettānimittaṃ**. Kammameva sakaṃ etesanti **kammassakā**, sattā, tabbhāvo **kammassakatā**, kammadāyādatā. Dosame-ttāsu yāthāvato ādinavānisamsānaṃ paṭisaṅkhānaṃ vīmaṃsā idha **paṭisaṅkhānaṃ**. Mettāvihārikalyāṇamittavantatā idha **kalyāṇamittatā**. **Odissaka-anodissakadisā-pharaṇānanti** (odhisaka-anodhisakadisāpharaṇānaṃ ma. ni. aṭṭha. 1.115) atta-ati-piyasahāyamajjhattaverivasena odissakatā, sīmāsambhede kate anodissakatā. Ekādidiṣāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggaṇṇe veditabbā. Vihārara-cchāgāmādivasena vā odissakadisāpharaṇaṃ. Vihārādi-uddesarahitaṃ puratthi-mādidisāvasena anodissakadisāpharaṇanti evaṃ dvidhā uggaṇṇaṃ sandhāya “**odissaka-anodissakadisāpharaṇāna**”ti vuttaṃ. **Uggahoti** ca yāva upacārā daṭṭhabbo. Uggahitāya āsevanā **bhāvanā**. Tattha sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannāti etesaṃ vasena pañcavidhā, ekekasmim̐ averā hontu, abyāpajjhā, anīghā, sukhī attānaṃ pariharantūti catudhā pavattito vīsati-vidhā anodissakapharaṇā mettā. Sabbā itthiyo, purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikāti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā, aṭṭhavīsati vidhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā, ekekāya vā disāya

sattādi-itthādi-averādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca odhiso pharaṇā veditabbā.

Yena ayonisomanasikārena arati-ādikāni uppajjanti, so arati-ādīsu ayonisomanasikāro. Tena nipphādetabbe hi idaṃ bhummaṃ. Esa nayo ito paresupi. Ukkaṇṭhitā pantasenāsanesu, adhikusaladhammesu ca uppajjanabhāvariñcanā. **Kāyavinamanā**ti karajakāyassa virūpenākārena namanā. **Līnākāro**ti saṅkocāpatti.

Kusaladhammapaṭipattiyā paṭṭhapanasabhāvatāya, tappaṭipakkhānaṃ visosanasabhāvatāya ca **ārambhadhātu**ādito pavattavīriyanti āha **“paṭhamārambhavīriyan”** ti. Yasmā paṭhamārambhamattassa kosajjavidhamanaṃ, thāmagamanañca (2.03) natthi, tasmā vuttaṃ **“kosajjato nikkhantatāya tato balavataran”** ti. Yasmā pana aparāparuppattiyā laddhāsevanaṃ uparūpari visesaṃ āvahantaṃ ativiya thāmagatameva hoti, tasmā vuttaṃ **“param param thānaṃ akkamanato tatopi balavataran”** ti.

Atibhojane nimittaggāho Ti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, ettake bhutte taṃ bhojanaṃ thinamiddhassa kāraṇaṃ hoti, ettake na hotīti thinamiddhassa kāraṇākāraṇagāho hotīti attho. Byatirekavasena cetam vuttaṃ, tasmā **“ettake bhutte taṃ bhojanaṃ thinamiddhassa kāraṇaṃ na hotī”** ti bhojane mattaññutā ca atthato dassitāti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **“catupañca ...pe... na hotī”** ti. **Divā sūriyālokanti** divā gahitanimittaṃ sūriyālokaṃ rattiyaṃ **manasi karontassāpī**ti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṃ vīriyanissitattā vuttaṃ **“dhutaṅganissitasappāyakathāyapī”** ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṃ cetaso avūpasamāva-hatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti **“avūpasamo nāma avūpasantākāro, uddhaccakukkuccamevetam atthato”** ti vuttaṃ.

Bahussutassa ganthato, atthato ca suttādīni vicārentassa tabbahulavihārino atthavedādipaṭilābhasabbhāvato vikkhepo na hotīti, yathāvidhipaṭipattiyā, yathānurūpapatikārappavattiyā ca katākatānusocanañca na hotīti **“bāhusaccenapi ...pe... uddhaccakukkuccaṃ pahiyati”** ti āha. Yadaggena bāhusaccena uddhaccakukkuccaṃ pahiyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi taṃ pahiyatīti daṭṭhabbaṃ. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṃ āvahatīti cetovūpasamakaratā uddhaccakukkuccappahānakārī vuttā. Vuddhattaṃ pana anapekkhitvā kukkuc-cavinodakā vinayadharā kalyāṇamittā vuttāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca pabbajitānaṃ yebhuyyena kukkucchetuko hotīti **“kappiyākappiyaparipucchābahulassā”** ti-ādīnā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. **Pahīne uddhaccakukkucce** Ti niddhāraṇe bhummaṃ. **Kukkuccassa** domanassasahagatattā **anāgāmimaggena āyatim anuppādo** vutto.

Tiṭṭhati (2.0319) pavattati etthāti **thānīyā** vicikicchāya thānīyā **vicikicchāthānīyā**, vicikicchāya kāraṇabhūtā dhammā, tiṭṭhatīti vā **thānīyā**, vicikicchā thānīyā etissāti **vicikicchāthānīyā**, atthato vicikicchā eva. Sā hi purimuppannā parato uppajjanaka-vicikicchāya sabhāgahetutāya asādhāraṇaṃ kāraṇaṃ.

Kusalākusalāti kosallasambhūtaṭṭhena kusalā, tappaṭipakkhato akusalā. Ye akusalā, te **sāvajjā, asevitabbā, hīnā** ca. Ye kusalā, te **anavajjā, sevitabbā, paṇitā** ca.

Kusalā vā hīnehi chandādīhi āradhā **hīnā**, paṇītehi **paṇītā**. **Kaṇhāti** kāḷakā cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. **Sukkāti** odātā cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. **Kaṇhābhijāti**hetuto vā **kaṇhā**. **Sukkābhijāti**hetuto **sukkā**. Te eva **sappaṭibhāgā**. **Kaṇhā** hi ujuvipaccanīkatāya sukkasappaṭibhāgā, tathā sukkāpi itarehi. Atha vā kaṇhasukkā ca sappaṭibhāgā ca **kaṇhasukkasappaṭibhāgā**. **Sukhā** hi vedanā dukkhāya vedanāya sappaṭibhāgā, dukkhā ca vedanā sukhāya vedanāya sappaṭibhāgāti.

Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi sabbāpi aṭṭhavatthukā vicikicchā pahiyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā āha “**tīṇi ratanāni ārabhā**”ti. Ratanattayaguṇāvabodhe “satthari kaṅkhatī”ti-ādi (dha. sa. 1008, 1123, 1167, 1241, 1263, 1270; vibha. 915) vicikicchāya asambhavoti. Vinaye pakataññutā “sikkhāya kaṅkhatī”ti vuttāya vicikicchāya pahānaṃ karotīti āha “**vinaye ciṅṇavasībhāvassāpi**”ti. **Okappaniyasaddhāsaṅkhāta-adhimokkhabahulassāti** saddheyyavatthuno anupavisanasaddhāsaṅkhāta-adhimokkhena adhimuccanabahulassa, **adhimuccanañca** adhimokkhuppādanamevāti daṭṭhabbaṃ, saddhāya vā ninnapoṇatā-adhimutti **adhimokkho**.

Samudayavayāti samudayavayadhammā. **Subhanimitta-asubhanimittādīsūti** “subhanimittādīsu asubhanimittādīsū”ti **ādi**-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha paṭhamena ādi-saddena paṭighanimittādīnaṃ saṅgaho, dutiyenamettācetovimutti-ādīnaṃ. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttanayameva.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhapabbavaṇṇanā

383. Upādānehi (2.0320) ārammaṇakaraṇādivasena upādātābbā vā khandhā **upādānakkhandhā**.

Iti rūpanti ettha **iti-saddo** idaṃ-saddena samānatthoti adhippāyenāha “**idaṃ rūpan**”ti. Tayidaṃ sarūpaggahaṇabhāvato anavasesapariyādānaṃ hotīti āha “**ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthī**”ti. **Itīti** vā pakāratthe nipāto, tasmā “**iti rūpan**”ti iminā bhūtopādādivasena yattako rūpassa pabhedo, tena saddhiṃ rūpaṃ anavasesato pariyādiyitvā dasseti. **Sabhāvatoti** ruppanasabhāvato, cakkhādivaṇṇādisabhāvato ca. **Vedanādisupīti** ettha “ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, na ito paraṃ vedanā atthīti sabhāvato vedanaṃ pajānāti”ti-ādinā, **sabhāvatoti** ca “anubhavanasabhāvato, sātādisabhāvato cā”ti evamādinā yojetabbaṃ. Sesam vuttanayattā suviññeyyameva.

Khandhapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanapabbavaṇṇanā

384. Chasu ajjhattikabāhiresūti “chasu ajjhattikesu chasu bāhiresū”ti “chasū”ti padaṃ paccekaṃ yojetabbaṃ. Kasmā panetāni ubhayāni chaḷeva vuttāni? Chaviññāṇakāyupattidvārārammaṇavavattānato. Cakkhuviññāṇavīthiyā pariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyatanaṃ eva uppattidvāraṃ, rūpāyatanaṃ eva ca ārammaṇaṃ, tathā itarāni itaresaṃ, chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatanaṃ eva uppattidvāraṃ, asādhāraṇaṅca dhammāyatanaṃ ārammaṇaṃ. Cakkhatīti **cakkhu**, rūpaṃ assādeti, vibhāveti cāti attho. Suṇātīti **sotaṃ**. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Jīvitanimittatāya raso **jīvitaṃ**, taṃ jīvitaṃ avhāyatīti **jivhā**. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyo uppattidesoti **kāyo**. Munāti ārammaṇaṃ vijānātīti **mano**. Rūpayati vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **rūpaṃ**. Sappati attano paccayehi harīyati sotaviññeyyabhāvaṃ gamīyatīti **saddo**. Gandhayati attano vatthum sūcetīti **gandho** (2.0321). Rasanti taṃ sattā assādentīti **raso**. Phusīyatīti **phoṭṭhabbaṃ**. Attano sabhāvaṃ dhārentīti **dhammā**. Sabbāni pana āyānaṃ tananādi-atthena **āyatanāni**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. 2.510, 511, 512; visuddhi. ṭī. 2.510) vuttanayeneva veditabbo.

Cakkhuñca pajānātīti (dī. ni. 2.384; ma. ni. 1.117) ettha **cakkhu** nāma pasāda-cakkhu, na sasambhāracakkhu, nāpi dibbacakkhu-ādikanti āha **cakkhupasādanti**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo”ti. (dha. sa. 596) **ca-saddo** vakkhamānatthasamuccayattho. **Yāthāvasarasalakkhaṇavasenāti** aviparītassa attano rasassa ceva lakkhaṇassa ca vasena, rūpesu āviññchanakiccassa ceva rūpābhighātārahābhūtapasādalakkhaṇassa ca daṭṭhukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇassa ca vasenāti attho. Atha vā **yāthāvasarasalakkhaṇavasenāti** yāthāvasarasavasena ceva lakkhaṇavasena ca, **yāthāvasarasoti** ca aviparītasabhāvo veditabbo. So hi rasīyati aviraddhapaṭivedhasena assādiyati ramīyatīti “raso”ti vuccati, tasmā salakkhaṇavasenāti vuttaṃ hoti. **Lakkhaṇavasenāti** aniccādisāmaññalakkhaṇavasena.

“Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇan”ti-ādīsu (ma. ni. 1.204, 400; ma. ni. 3.421, 425, 426; saṃ. ni. 2.43, 45; 2.4.60) samuditāniyeva rūpāyatanāni cakkhuviññāṇupattihetu, na viṣuṃ viṣunti imassa atthassa jotanatthaṃ “rūpe cā”ti puthuvacanaggahaṇaṃ, tāya eva ca desanāgatiyā kāmaṃ idhāpi “rūpe ca pajānāti”ti vuttaṃ, rūpabhāvasāmaññaṇa pana sabbaṃ ekajjhaṃ gahetvā **bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpañcāti** ekavacanavasena attho. **Sarasalakkhaṇa vasenāti** cakkhuviññāṇassa viṣayabhāvakkicassa vasena ceva cakkhupaṭṭhananalakkhaṇassa vasena cāti yojetabbaṃ.

Ubhayaṃ paṭiccāti cakkhuṃ upanissayapaccayavasena paccayabhūtaṃ, rūpe ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayavasena paccayabhūte ca paṭicca. Kāmaṃ ayaṃ suttantaṃvaṇṇanā, nippariyāyakathā nāma abhidhammasannissitā evāti abhidhammanayeneva saṃyojanāni dassento “**kāmarāga ...pe... avijjāsaṃyojanan**”ti (2.0322) āha. Tattha kāmesu rāgo, kāmo ca so rāgo cāti vā **kāmarāgo**. So eva bandhanaṭṭhena **saṃyojanaṃ**. Ayañhi yassa saṃvijjati, taṃ puggalaṃ vaṭṭasmiṃ saṃyojati bandhati iti dukkhena sattaṃ, bhavādike vā bhavantarādīhi, kammunā vā vipākaṃ saṃyojati bandhatīti **saṃyojanaṃ**. Evaṃ paṭighasaṃyojaṃ-ādīnampi yathārahamattho vattabbo. **Sarasalakkhaṇavasenāti** ettha pana sattaṃ vaṭṭato anissajjanasañkhātassa attano kicassa ceva yathāvuttabandhanasañkhātassa lakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbaṃ.

Bhavassādadiṭṭhissādanivattanatthaṃ **kāmassādaggahaṇaṃ**. **Assādayatoti** abhiraṃantassa. **Abhinandatoti** sappītikataṇhāvasena nandantassa. Padadvayenāpi balavato kāmarāgassa paccayabhūtā kāmarāguppatti vuttā. Esa nayo sese-supi. **Aniṭṭhārammaṇeti** ettha “āpāthagate”ti vibhattivipariṇāmanavasena “āpāthagatan”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Etaṃ ārammaṇanti** etaṃ evaṃ sukhumāṃ evaṃ dubbibhāgaṃ ārammaṇaṃ. “**Niccaṃ dhuvan**”ti idaṃ nidassana-mattaṃ. “Ucchijjissati vinassissatīti gaṇhato”ti evamādīnampi saṅgaho icchitabbo. Paṭhamāya sakkāyadiṭṭhiyā anurodhavasena “**satto nu kho**”ti, itarāya anurodhavasena “**sattassa nu kho**”ti **vicikicchato**. Attattaniyādigāhānugatā hi vicikicchā diṭṭhiyā asati abhāvato. **Bhavaṃ patthentassā**ti “īdise sampattibhave yasmā amhākaṃ idaṃ iṭṭhaṃ rūpārammaṇaṃ sulabhaṃ jātaṃ, tasmā āyatimpi ediso, ito vā uttaritaro sampattibhavo bhavyā”ti bhavaṃ nikāmentassa. **Evarūpanti** evarūpaṃ rūpaṃ. Taṃsadise hi tabbohāravasenevaṃ vuttaṃ. Bhavati hi taṃsadesu tabbohāro yathā “sā eva tittirī, tāni eva osadhāni”ti. **Usūyatoti** usūyaṃ issaṃ uppādayato. **Aññaṃ maccharāyatoti** aññaṃ asādhāraṇabhāvakarāṇena macchariyaṃ karoto. **Sabbeheva** yathāvuttehi navahi saṃyojanehi.

Taṅca kāraṇanti subhanimittapaṭighanimittādivibhāgaṃ iṭṭhāniṭṭhādirūpārammaṇaṅceva tajjāyonisomanasikārañcāti tassa tassa saṃyojanassa kāraṇaṃ. Avikkhambhitāsamūhatabhūmiladdhuppannaṃ taṃ sandhāya “**appahīnaṭṭhena uppannassā**”ti vuttaṃ. Vattamānuppannatā samudācāraggaṇeṇeva gahitā. **Yena kāraṇenāti** yena vipassanāsamathabhāvanāsañkhātena kāraṇena (2.0323). Tañhi tassa tadanāvāsena ceva vikkhambhanavasena ca pahānakāraṇaṃ. Issāmacchariyānaṃ apāyagamānīyatāya paṭhamamaggavajjhatā vuttā. Yadi evaṃ

“tiṅṅaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti”ti (a. ni. 4.241) suttapadaṃ kathanti? Taṃ suttantapariyāyena vuttaṃ. Yathānulomasāsanā hi suttantadesanā, ayaṃ pana abhidhammanayena saṃvaṇṇanāti nāyaṃ dosoti. **Oḷārikassāti** thūlassa, yato abhiṅhasamuppattipariyuyūṭṭhānatibbatāva hoti. **Aṇusahagatassāti** vuttappakārābhāvena aṇubhāvaṃ sukhumabhāvaṃ gatassa. Uddhaccasaṃyojanassapettha anuppādo vuttoyevāti daṭṭhabbo yathāvuttasaṃyojanehi avinābhāvato. Ekatthatāya sotādīnaṃ sabhāvasarasalakkaṇavasena pajānanā, tappaccayānaṃ saṃyojanānaṃ uppādādipajānanā ca vuttanayeneva veditabbāti dassento “**eseva nayo**”ti atidisati.

Attano vā dhammesūti attano ajjhattikāyatanadhammesu, attano ubhayadhammesu vā. Imasmiṃ pakkhe **ajjhattikāyatanapariggaṇhanenāti** ajjhattikāyatanapariggaṇhanamukhenāti attho. Evañca anavasesato saporasantānesu āyatanānaṃ pariggaho siddho hoti. **Parassa vā dhammesūti** etthāpi eseva nayo. **Rūpāyatana-ssāti** aḍḍhekādasappabhedassa rūpasabhāvassa āyatanassa rūpakkhandhe “vuttanayena nīharitabbo”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Sesakkhandesūti** vedanāsaññāsañkhārakkhandhesu. **Vuttanayenāti** iminā atidesena rūpakkhandhe “āhārasamudayā”ti viññāṇakkhandhe “nāmarūpasamudayā”ti sesakkhandesu “phassa-samudayā”ti imaṃ visesaṃ vibhāveti, itaraṃ pana sabbattha samānanti khandhapabe viya āyatanapabbepi lokuttaranivattanaṃ pāliyaṃ gahitaṃ natthīti vuttaṃ “**lokuttaradhammā na gahetabbā**”ti. Sesam vuttanayameva.

Āyatanapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

385. Bujjhanakasattassāti kilesaniddāya paṭibujjhanakasattassa, ariyasaccānaṃ vā paṭivijjhanakasattassa. **Aṅgesūti** kāraṇesu, avayavesu vā (2.0324). Udayavayaññānuppattito paṭṭhāya sambodhipaṭipadāyaṃ ṭhito nāma hotīti āha “**āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhi**”ti. Suttantadesanā nāma pariyāyakathā, ayañca satipaṭṭhānadesanā lokiyamaggavasena pavattāti vuttaṃ “yogāvacaroti sambodhi”ti, aññathā “ariyasāvako”ti vadeyya.

“**Satisambojjhaṅgaṭṭhāniyā**”ti padassa attho “vicikicchāṭṭhāniyā”ti ettha vuttanayena veditabbo. **Tanti** yonisomanasikāraṃ. **Tatthā**Ti satiyaṃ, nipphādetabbe cetam bhummaṃ.

Sati ca sampajaññañca **satisampajaññaṃ**. Atha vā satippadhānaṃ abhikkantādisātthakabhāvapariggaṇhanaññaṃ **satisampajaññaṃ**. Taṃ sabbattha satokāribhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya hoti. Yathā paccanīkadhammappahānaṃ, anurūpadhammasevanā ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavivajjanā, satokāripuggalasevanā, tattha ca yuttappayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamatthaṃ dasseti “**satisampajaññaṃ**”ti-ādinā. **Tissadattatthero** nāma, yo bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākaṃ

gahetvā “aṭṭhārasasu bhāsāsu katarabhāsāya dhammaṃ kathemī”ti parisam pavāresi. **Abhayattheroti** dattābhayattheramāha.

Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo **dhammavicayo**, so eva sambojjhaṅgo, tassa **dhammavicayasambojjhaṅgassa**. “**Kusalākusalā dhammā**”ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Tattha **yonisomanasikārabahulikāro**ti kusalādīnaṃ taṃtaṃsabhāvasarasalakkaṇa-ādikassa yāthāvato avabujjhanavasena uppanno ñāṇasampayuttacittuppādo. So hi aviparītamanasikāratāya “yonisomanasikāro”ti vutto, tadābhogātāya āvajjanāpi taggatikā eva, tassa abhiṅgaṃ pavattanaṃ bahulikāro. **Bhiyyobhāvāyā**ti punappunaṃ bhāvāya. **Vepullāyā**ti vipulabhāvāya. **Pāripūriyā**ti paribrūhanāya.

Paripucchakatāti pariyogāhetvā pucchakabhāvo. Ācariye payirupāsivā pañcapi nikāye saha aṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhāna-bhūtaṃ, taṃ taṃ “idaṃ bhante kathaṃ, imassa ko attho”ti khandhāyatanādi-atthaṃ (2.0325) pucchantassa dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. Tenāha “**kandhadhātu ...pe... bahulatā**”ti. **Vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇanti** ettha citta-cetasikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ, tappaṭibaddhāni cīvarāni ca “vatthūni”-ti adhippetāni, tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesam visadabhāvakaraṇaṃ. Tena vuttaṃ “**ajjhantikabāhirāna**”ti-ādi. **Ussannadosanti** vātādi-ussannadosaṃ. **Sedamalamakkhitanti** sedena ceva jallikāsaṅkhātena sarīramālena ca makkhitaṃ. **Ca**-saddena aññampi sarīrassa, cittassa ca piḷāvahaṃ saṅgaṇhāti. **Senāsaṇaṃ vā**ti vā-saddena pattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppādavasenevaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppādā cittekaggatāya aparissuddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetāsikesu** nissayā dipaccayabhūtesu. **Ñāṇampi**ti **saddo sampiṇḍanatto**, tena na kevalaṃ taṃ vatthuyeva, atha kho tasmaṃ aparissuddhe ñāṇampi aparissuddhaṃ hotīti nissayāparissuddhiyā taṃnissitāparissuddhi viya visayassa aparissuddhatāya visayino aparissuddhiṃ dasseti.

tthusmiṃ paccayavasena adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena, paññāya avisa-
Samabhāvakaṇanti kiccato anūnādhikabhāvakaṇaṃ. Saddheyyava-
tthusmiṃ paccayavasena adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena, paññāya avisa-
datāya, vīriyādīnañca sithilatādinā saddhindriyaṃ balavaṃ hoti. Tenāha “**itarāni
mandāni**”ti. **Tatoti** tasmā saddhindriyassa balavabhāvato, itaresaṅca mandattā.
Kosajjapakke patituṃ adativā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubala-
ppadānaṃ **paggaho**, paggahova kiccaṃ **paggahakiccaṃ**, “kātuṃ na sakkoti”ti
ānetvā sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upa-
ṭṭhānaṃ**. Vikkhepapaṭikkhepo, yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo**.
Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ **dassana-
kiccaṃ**. **Kātuṃ na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadha-
mmesu hi indaṭṭhaṃ kārentānaṃ sahapavattamānānaṃ dhammānaṃ ekarasatā-
vaseneva atthasiddhi, na aññathā. **Tasmāti** vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena
paccāmasati. **Tanti** saddhindriyaṃ. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti** yassa
saddheyyassa vatthuno ulāratādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā
saddhindriyaṃ (2.0326) balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhā-
gato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃdhammatānayaena sabhāvasarasato
pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti “ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ
sabhāvo”ti pariṇānavasena paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu
hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya bala-
vabhāve saddhāya mandabhāvo hotīti. Tena vuttaṃ “**taṃ dhammasabhāvapacca-
vekkhaṇena vā, yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena
hāpetabban**”ti. **Tathā amanasikārenāti** yenākārena bhāvanaṃ anuyuñjantassa
saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṃ
hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesena
kiccuttariyato, vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpana-
vidhi dassito. Dutiyakappe pana yathā manasi karoto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya
saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena, vīriyādīnaṃ paṭukiccabhāvā-
vahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasaṃ karontena hāpetabbaṃ.
Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalitheravatthūti. So hi āyasmā saddhādhimuttatāya katādhikāro satthu
rūpakāyadassanappasuto eva hutvā viharanto satthārā “kiṃ te vakkali iminā pūti-
kāyena diṭṭhena, yo kho vakkali dhammaṃ passati, so maṃ passati”ti-ādinā (saṃ.
ni. 3.87; dī. ni. aṭṭha. 1paṭhamamahāsaṅgītikathā; a. ni. aṭṭha. 1.1.208; dha. pa.
aṭṭha. 2.380; paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.130; dha. sa. aṭṭha. 1007; theragā. aṭṭha. 2.vakka-
littheragāthāvaṇṇanā) ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇā-
mito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi, atha naṃ satthā yathānisi-
nova obhāsaṃ vissajjanena attānaṃ dassetvā-

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;
adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukhan”ti. (dha. pa. 381)-
Gāthaṃ vatvā “ehi vakkali”ti āha. So tena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho

hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi. Saddhāya balavabhāvato vipassanāvīthiṃ na ota-
rati, taṃ ñatvā bhagavā tassa indriyasamattapaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ
sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanaye (2.0327) ṭhatvā vipassanaṃ ussukkāpetvā
maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tenetaṃ vuttaṃ “vakkalittheravatthu cettha
nidassanaṃ”ti. **Etthāti** saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṃ sakiccāka-
raṇe.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādīti ādi-**saddena samā-
dhi-upekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Hāpetabbanti** yathā saddhi-
ndriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyi-
ndriyassa adhimattatā passaddhi-ādibhāvanāya hāyati samādhipakkhiyattā tassā.
Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā
viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī ekaṃsato hāpeti.
Tena vuttaṃ “**passaddha-ādibhāvanāya hāpetabban**”ti. **Soṇattherassa vatthūti**
sukumārasoṇattherassa vatthu. (mahāva. 242; a. ni. aṭṭha. 1.1.205) so hi āyasmā
satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto “mama sarīraṃ sukhu-
mālaṃ, na ca sakkā sukheveva sukhaṃ adhigantaṃ, kilametvāpi samaṇa-
dhammo kātabbo”ti taṃ ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānaṃ anuyuñjanto
pādatalesu phoṭesu utṭhitesupi vedanaṃ ajjupekkhitvā daḷhaṃ vīriyaṃ karonto
accāraddhavīriyatāya visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā viṇūpa-
movādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavīthiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā
gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yojetvā bhāvento
vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatte paṭiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “**soṇattherassa vatthu**
dassetabban”ti. **Sesesupīti** satisamādhipaṇṇindriyesupi.

Samatanti saddhāpaṇṇānaṃ aññamaññaṃ anūnānadhikabhāvaṃ, tathā samā-
dhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaṇṇānaṃ visuṃ visuṃ dhuriyadhammabhūtānaṃ
kiccato aññamaññaṃ nātivattanaṃ visesato icchitabbaṃ, yato nesaṃ samadhura-
tāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjuddhaccapakkhikānaṃ
samarasatāya sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadva-
yapātābhāvena sammadeva appanā ijjhati. “**Balavasaddho**”ti-ādi byatirekamu-
khena vuttasseva atthassa samatthanaṃ. Tassattho yo balavatiyā saddhāya
samannāgato avisadaññaṇo, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā
hi **avatthusmiṃ pasīdati** Seyyathāpi titthiyasāvaka. **Kerāṭikapakkhanti** (2.0328)
sāṭheyyapakkhaṃ **bhajati**. Saddhāhīnāya paṇṇāya atidhāvanto “deyyavatthupari-
ccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hoti”ti-ādīni parikappeti
hetupatirūpakehi vañcīto, evaṃbhūto ca sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ
vacanaṃ nādiyati saññattim na gacchati. Tenāha “**bhesajjasamuṭṭhito viya rogo**
atekiccho hoti”ti. Yathā cettha saddhāpaṇṇānaṃ aññamaññaṃ visamabhāvo na
atthāvaho, anatthāvahova, evaṃ, samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ visamabhāvo
na atthāvaho, anatthāvahova, tathā na avikkhepāvaho, vikkhepāvahovāti. **Kosajjaṃ**
abhibhavati, tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. **Uddhaccaṃ abhibhavatī**ti
etthāpi eseva nayo. **Tadubhayanti** saddhāpaṇṇādvayaṃ, samādhivīriyadvayaṃca.
Samam kātabbanti samarasam kātabbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evanti** evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahantoti** “pathavī pathavīti manasikaraṇamattena kathaṃ jhānuppatti”ti acintetvā “addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijhissati”ti saddahanto saddhaṃ janento. **Okappento** Ti ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavati vaṭṭati** samādhippadhānattā jhānassa. **Ubhinnanti** samādhipaññānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha “**samatāyapi**”ti, samabhāvenāpīti attho. **Appanāti** lokiyappanā. Tathā hi “**hotiyevā**”ti sāsāṅkaṃ vadati. Lokuttarappanā pana tesāṃ samabhāvene va icchitā. Yathāha “samathavipassanaṃ yuganandhaṃ bhāveti”ti (a. ni. 4.170; paṭi. ma. 2.5).

Yadi visesato saddhāpaññānaṃ, samādhivīriyānañca samatāva icchitā, kathaṃ satīti āha “**sati pana sabbattha balavati vaṭṭati**”ti. **Sabbatthāti** līnuddhaccapakkhikesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto “**saddhāvīriyapaññānan**”ti āha. Aññathā pīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi “**kosajjapakkhikena samādhinā**” icceva vuttaṃ, na “passaddhisamādhi-upekkhāhi”ti. **Sāti** sati. Sabbesu rājakammesu niyutto **sabbakammiko**. **Tenāti** tena sabbattha icchitabbatṭhena kāraṇena. **Āha** aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā** sabbattha līne, uddhate ca citte icchitabbattā, sabbe (2.0329) vā līne, uddhate ca citte bhāvetabbā bojjaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā**. **Cittanti** kusalaṃ cittaṃ. Tassa hi sati paṭisaraṇaṃ parāyaṇaṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha “**āra-kkhapaccupaṭṭhānā**”ti-ādi.

Khandhādibhede anogāḷhapaññānanti pariyattibāhusaccavasena pi khandhāyatānādīsu appaṭiṭṭhitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayañāṇāvahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayañāṇe ṭhitattā ekaṃsato paññavā eva nāma hotīti āha “**samapaññāsa lakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā**”ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakañāṇassa gambhīrabhāvaggahaṇanti āha “**gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā**”ti. Tañhi ñeyyaṃ tādīsāya paññāya caritabbato **gambhīrañāṇacariyaṃ**, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīrañāṇacariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha “**gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā**”ti. Yathā sati-vepullappatto nāma arahā eva, evaṃ paññāvepullappattotipi so evāti āha “**arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti**”ti. Vīriyādīsupi ese va nayo.

“Tattaṃ ayokhilaṃ hatthe gamenti”ti-ādinā (ma. ni. 3.250, 267; a. ni. 3.36) vutta-pañcavidhabandhanakammakāraṇā niraye nibbattasattassa yebhuyyena sabba-paṭhamāṃ karontīti, devadūtasuttādīsu tassa ādito vuttattā ca āha “**pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā**”ti. **Sakaṭavahanādikāleti ādi**-Saddena tadaññamanussehi, tiracchānehi ca vibādhiyamānakālaṃ saṅgaṇhāti. “**Ekaṃ buddhantarān**”ti idaṃ aparāparaṃ petesu eva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ ekaccatiracchānānaṃ viya tathā dīghāyukatāpi siyāti tathā vuttaṃ. Tathā hi “kālo nāgarājā catunnaṃ buddhānaṃ sammukhībhāvaṃ labhitvā ṭhito metteyyassapi bhagavato sammukhībhāvaṃ labhissati”ti vadanti, yaṃ tassa kappāyukatā vuttā.

Ānisaṃsadassāvinoti “vīriyāyatto eva sabbo lokuttaro, lokiyo ca visesādhigamo”-
ti evaṃ vīriye ānisaṃsadassanasīlassa. **Gamanavīthinti** sapubbabhāgaṃ nibbāna-
gāminiṃ paṭipadaṃ, saha vipassanāya ariyamaggapaṭipāṭi (2.0330), sattavisu-
ddhiparamparā vā. Sā hi bhikkhuno vaṭṭaniyyānāya gantabbā paṭipadāti katvā
gamanavīthi Nāma. **Kāyadaḥhibahuloti** yathā tathā kāyassa daḥhikammappasuto.
Piṇḍanti raṭṭhapiṇḍaṃ. Paccayadāyakānaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipa-
tṭiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍāpacā-**
yaṇaṃ.

Nīharantoti pattathavikato nīharanto. **Taṃ saddaṃ sutvāti** taṃ upāsikāya
vacanaṃ attano vasaṇapaṇṇasāladvāre ṭhitova pañcābhiññatāya dibbasotena
suttvā. Manussasampatti, dibbasampatti, nibbānasampattīti imā **tisso sampattiyo.**
Dātuṃ sakkhissasīti “tayī katena dānamayena, veyyāvaccamayena ca puññaka-
mmaṇa khattavisesabhāvūpagamaṇa aparāparaṃ devamanussasampattiyo,
ante nibbānasampattiñca dātuṃ sakkhissasī”ti therō attānaṃ pucchati. **Sitaṃ**
karonto vāti “akiccheneva mayā vaṭṭadukkhaṃ samatikkantaṃ”ti paccavekkhaṇā-
vasāne sañjātapāmojjavasena sitaṃ karonto eva.

Vippaṭipannanti jātidhammakuladhammādilaṅghanena asammāpaṭipannaṃ.
Evaṃ yathā asammāpaṭipanno putto tāya eva asammāpaṭipattiyā kulasantānato
bāhiro hutvā pitu santikā dāyajjassa na bhāgī, **evaṃ. Kusītopi** tena kusītabhāvena
asammāpaṭipanno satthu santikā laddhabba-ariyadhanadāyajjassa na bhāgī. **Āra-**
ddhavīriyova labhati sammāpaṭipajjanato. Uppajjati vīriyasambojjhaṅgoti yojanā,
evaṃ sabbattha.

Mahāti sīlādīhi guṇehi mahanto vipulo anaññasādhāraṇo. Taṃ panassa guṇa-
mahattaṃ dasasahasilokadhātukampanena loke pākaṭanti dassento “**satthuno hī**”-
ti-ādimāha.

Yasmā satthusāsane pabbajitassa pabbajjūpagamaṇa sakyaputtassabhāvo
sampajāyati, tasmā buddhaputtabhāvaṃ dassento “**asambhinnāyā**”ti-ādimāha.

datthaṃ bhuñjitvā seyyasukhādi-anuyuñjanakānaṃ tiracchānakathikānaṃ puggalānaṃ dūrato vajjanā **kusītapuggalaparivajjanā**. “Divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāyā”-ti-ādinā (2.0331) (ma. ni. 1.423; 3.65; saṃ. ni. 4.120; mahāni. 161) bhāvanāra-ddhavasena āradhāvīriyānaṃ daḥaparakkamānaṃ kālena kālaṃ upasaṅka-manā **āraddhāvīriyapuggalasevanā**. Tenāha “**kucchiṃ pūretvā**”-ti-ādi. **Visuddhi-magge** (visuddhi. 1.64) pana jātimahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārīmahattapaccavekkhaṇāti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ, thinamiddhavinodanā, sammappadhānapaccavekkhaṇatāti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha ānisaṃsadassāvitāya eva **sammappadhānapaccavekkhaṇā** gahitā hoti lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato. **Thinamiddhavinodanaṃ** tadadhimuttatāya eva gahitaṃ hoti, vīriyuppādane yuttappayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthasiddhameva. Tattha thinamiddhavinodanakusītapuggalaparivajjana-āraddhāvīriyapuggalasevana- tadadhimuttatāpaṭipakkhavidhamanapaccayūpasamaḥārasena, apāyabhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakā daṭṭhabbā.

Purimuppannā pīti parato uppajjanakapītiyā visesakāraṇasabhāgahetubhāvato “**pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā**”-ti vuttā, tassā pana bahuso pavattiyā puthuttaṃ upādāya bahuvacananiddeso. Yathā sā uppajjati, evaṃ paṭipatti **tassā uppādakamanasikāro**.

“Buddhānussatī”-ti-ādīsu vattabbaṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 1.123) vuttanayeneva veditabbaṃ.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ “**yāva upacārā**”-ti. **Sakalasarīraṃ pharamānoti** pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi sakalasarīraṃ pharamāno. Dhammaguṇe anussarantassāpi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatīti yojanā, evaṃ sesa-anussatīsu. Pasādaniyasuttantapaccavekkhaṇāyañca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikkattā. Saṅkhārānaṃ sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tathā paññāya pavattito bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhim āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti āha “**samāpattiyā ...pe... paccavekkhantassāpi**”-ti. Tattha “vikkhambhitā kilesā”-ti pāṭho. Te hi na samudācarantīti. **Iti-saddo** kāraṇattho, yasmā na samudācaranti, tasmā taṃ nesaṃ asamudācāraṃ paccavekkhantassāti yojanā (2.0332). Na hi kilese paccavekkhantassa bojjhaṅguppatti yuttā. Pasādaniyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena thūsasamahadayatā lūkhatā, sā tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha “**asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve**”-ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva yathāvuttabodhi-aṅgabhūto passaddhisambojjhaṅgo, tassa **passaddhisambojjhaṅgassa** evaṃ uppādo hotīti yojanā.

Paṇītabhojanasevanatāti paṇītasappāyabhojanaseva natā. **Utu-iriyāpathasukhaggahaṇena** sappāya-utu-iriyāpathaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tañhi tividhampi sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa kallataṃ āva-

hantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Ahetukaṃ sattesu labbhamānaṃ sukhadukkhanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti pana ayaṃ dutiyo. Ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa so **majjhattapayogo**, tassa bhāvo **majjhattapayogatā**. Ayañhi pahāya sāraddhakāyataṃ passaddhakāyatāya kāraṇaṃ hontī passaddhivayaṃ āvahati, eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddhakāyapuggalasevanānaṃ tadāvahanatā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Yathāsamaḥitākārasallakkaṇavasena gayhamāno purimuppanno samatho eva **samathanimittaṃ**. Nānārammaṇe paribbhamanena vividhaṃ aggaṃ etassāti **byaggo**, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaraso, bhantatāpaccupaṭṭhāno ca vutto, ekaggatābhāvato byaggapaṭipakkhoti **abyaggo**, samādhi. So eva nimittanti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha “**avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittan**” ti.

Vatthuisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā ca paññāvahā vuttā, samādhānāvahāpi tā honti samādhānāvahabhāveneva paññāvahabhāvatoti vuttaṃ “**vatthuisada ...pe... veditabbā**” ti.

Karaṇabhāvanākosallānaṃ avinābhāvato, rakkhanakosallassa ca taṃmūlakattā “**nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā**” (2.0333) icceva vuttaṃ. **Kasiṇanimittassāti** ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Asubhanimittassāpi hi yassa kassaci jhānuppattinimittassa uggahaṇakosallaṃ nimittakusalatā evāti. **Atisithilavīriyatādīhīti ādi**-saddena paññāpayogamandaṃ, pamodavekallañca saṅgaṇhāti. **Tassa paggaṇhananti** tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuddharaṇaṃ. Vuttañhetuṃ bhagavatā-

“Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggaṃ ujjālitukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggaṃ ujjālitunti. Evaṃ bhante” ti (saṃ. ni. 5.234).

Ettha ca yathāsakaṃ āhārasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanāsamuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṃ vibhāvitā eva. **Āraddhavīriyatādīhīti ādi**-Saddena paññāpayogabalavataṃ, pamodubbilāvanañca saṅgaṇhāti. **Tassa niggaṇhananti** tassa uddhatassa cittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṃ. Vuttampi cetaṃ bhagavatā-

“Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ taṃ etehi dhammehi suvūpasamayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni ...pe... paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so

puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti. Evaṃ bhante”ti (saṃ. ni. 5.234).

Etthāpi (2.0334) yathāsakaṃ āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanāsamuṭṭhāpanāti veditabbā, tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva. Samādhisambojjhaṅgassa anantaraṃ vakkhati. **Paññāpayogamandatā-yāti** paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānaṃ alobhapadhānaṃ, sīlaṃ adosapadhānaṃ, evaṃ bhāvanā amohapadhānā. Tattha yadā paññā na balavati hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṃ viśesāvahā na hoti, anabhisāṅkhato viya āhāro purisassa yogino cittassa abhiruciṃ na janeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti, tathā bhāvanāya sammadeva avīthipaṭipattiyā upasamasukhaṃ na vindati, tenāpi cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tena vuttaṃ **“paññāpayoga ...pe... nirassādaṃ hoti”** ti. Tassa saṃveguppādanaṃ, pasāduppādanañca tikicchānanti taṃ dassento **“attha saṃvegavatthūni”** ti-ādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṃ sugatiyaṃ, duggatiyañca hontīti tadanñameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādi aññamaññaṃ vibādhanādihetukaṃ apāyadukkhaṃ daṭṭhabbaṃ, tayidaṃ sabbaṃ tesāṃ tesāṃ sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkāni viṣuṃ gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajivino, tattha ca utṭhānaphalūpajivino, tesāṃ aññehi asādhāraṇaṃ jivikādukkhaṃ aṭṭhamaṃ saṃvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanā**ti ayaṃ bhāvanācittassa sampahaṃsitabbasamaye vuttanayena saṃvegajananavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṃsanā, saṃvegajananapubbakapasāduppādanena tosanāti attho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammā Ti līnuddhaccavirahena, samathavīthipaṭipattiyā ca sammā avisamaṃ sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgamma. **“Alīnaṃ”** ti-ādīsu kosajjapakkhikānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya **alīnaṃ**, uddhaccapakkhikānaṃ anadhimattatāya **anuddhataṃ**, paññāpayogasampattiyā, upasamasukhādhiḡamena ca **anirassādaṃ**, tato eva **ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ**. Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatatāya niggahe, anirassādatāya sampahaṃsane na byāpāraṃ āpajjati. Alīnānuddhatatā hi ārammaṇe samappavattaṃ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṃ, samappavattiyā vā **alīnaṃ anuddhataṃ**. Samathavīthipaṭipattiyā **anirassādanti** daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye ajjhupekkhanatā**ti ayaṃ ajjhupekkhitabbasamaye bhāvanācittassa pagghaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatāsaṅkhātāṃ (2.0335) paṭipakkhaṃ abhibhuyya pekkhanā vuccati. Paṭipakkhavikkhambhanato, vipassanāya adhiṭṭhānabhāvūpagamanato ca upacārajjhānampi samādhāna kiccanipphattiyā puggalassa samāhitabhāvasādhanaṃ evāti tattha samadhurabhāvenāha **“upacāraṃ vā appanaṃ vā”** ti.

Upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammāti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ. Anurodhavirodhavippahānavasena majjhatabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmīṃ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato. So ca majjhatabhāvo visayavasena duvidhoti āha **“sattamajjhattatā saṅkhāra-majjhattatā”** ti. Tadubhaye ca virujjhanaṃ passaddhisambojjhaṅgabhāvanāya eva dūrikatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṃ dassetuṃ **“sattamajjhattatā”** ti-ādi

vuttaṃ. Tenāha “**sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā**” ti. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho. Tathā cāha “upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo” ti (visuddhi. 1.267). **Dvīhākārehī**ti kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ, attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevā**ti avadhāraṇaṃ saṅkhyāsamānatā-dassanattaṃ. Saṅkhyā evettha samānā, na saṅkhyeyyaṃ sabbathā samānanti. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṃ, aññaṃ vā kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniyanti** na addhānakkhamaṃ na ciraṭṭhāyi, ittaraṃ aniccanti attho. **Tāvakālikanti** tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti “mamā” ti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati.

Mamāyantāti mānaṃ dabbaṃ karontā.

Ayaṃ satipaṭṭhānadesanā pubbabhāgamaggavasena desitāti pubbabhāgiyabojjhaṅge sandhāyāha “**bojjhaṅgapariggāhikā sati dukkhasaccan**” ti. Sesamaṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Catusaccapabbavaṇṇanā

386. Yathāsabhāvatoti (2.0336) aviparītasabhāvato. Bādhanakkhaṇato yo yo vā sabhāvo yathāsabhāvo, tato, ruppanādi kakkhaḷādisabhāvatoti attho. **Janikaṃ samuṭṭhāpikanti** pavattalakkhaṇassa dukkhassa janikaṃ nimittalakkhaṇassa samuṭṭhāpikaṃ. **Purimataṇhanti** yathāpariggahitassa dukkhassa nibbattito puretaraṃ siddhaṃ taṇhaṃ. Siddhe hi kāraṇe tassa phaluppatti. Ayaṃ dukkhasamudayoti pajānātīti yojanā. **Ayaṃ dukkhanirodhoti** etthāpi eseva nayo. **Ubhinnaṃ appavattinti** dukkhaṃ, samudayo cāti dvinnaṃ appavattinimittaṃ, tadubhayaṃ na pavatti etāyāti

appavatti, asaṅkhatā dhātu. Dukkhaṃ dukkhasaccaṃ parijānāti pariññābhisamavavasena paricchindatīti dukkhaparijānāno, ariyamaggo, taṃ **dukkhaparijānaṃ**. Sesapadadvayepi iminā nayena attho veditabbo.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā

388. Evaṃ vuttā Ti evaṃ uddesavasena vuttā. **Sabbasattānaṃ pariyādānavacanaṃ** byāpanicchāvasena āmeditaniddesabhāvato. **Sattanikāyeti** sattānaṃ nikāye, sattaḡhaṭṭe sattasamūheti attho. Devamanussādibhedāsu hi gatīsu bhummadevādikhattiyādihatthi-ādikhuppiṃpāsikāditaṃtaṃjātivisiṭṭho sattasamūho sattanikāyo. Nippariyāyato khandhānaṃ paṭhamābhiniṃbbatti jātīti katvā “jananaṃ jāti”ti vatvā svāyaṃ uppādavikāro aparinipphanno yesu khandhesu icchitabbo, te teneva saddhiṃ dassetuṃ “**savikārānaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Savikārānanti** uppādasaṅkhātena vikārena savikārānaṃ. Jāti-ādīni hi tīṇi lakkhaṇāni dhammānaṃ vikāravisesāti. “**Upasaggamaṇḍitavevacanaṃ**”ti iminā kevalaṃ upasaggena padavaḍḍhanaṃ katanti dasseti. **Anupaviṭṭhākārenāti** aṇḍakosaṃ, vatthikosaṅca ogāhanākārena. **Nibbattisaṅkhātenāti** āyatanānaṃ pāripūrisaṃsiddhisāṅkhātena.

Atha vā **jananaṃ jāti**ti aparipuṇṇāyatanānaṃ jātimāha. **Sañjātīti** sampuṇṇāyatanānaṃ. Sampuṇṇā hi jāti sañjāti. **Okkamaṇaṭṭhena okkantīti** aṇḍajajalābujavasena (2.0337) jāti. Te hi aṇḍakosaṃ, vatthikosaṅca okkamantā pavisantā viya paṭisandhiṃ gaṇhanti. **Abhinibbattanaṭṭhena abhinibbattīti** saṃsedaja-opapātikavasena. Te hi pākaṭṭā eva hutvā nibbattanti. Abhibyattā nibbatti **abhinibbatti**. “Jananaṃ jāti”ti-ādi āyatanavasena, yonivasena ca dvīhi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyitvā jātiṃ dassetuṃ vuttaṃ. “Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ ...pe... abhinibbatti”ti sattavasena vuttattā **sammutikathā**. **Pātubhāvoti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena “āyatanānaṃ paṭilābho”ti imassa padassa saṅgaho daṭṭhabbo. Ayampi hi paramatthakathāti. **Ekavokārabhavādīsūti** ekacatupaṅcavokārabhavesu. **Tasmiṃ** khandhānaṃ pātubhāve **sati**. **Āyatanānaṃ paṭilābhoti** ekacatuvokārabhavesu dvinnaṃ dvinnaṃ āyatanānaṃ vasena, sesesu rūpadhātuyaṃ paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānaṃ paṅcanaṃ, kāmādhātuyaṃ vikalāvikalindriyānaṃ vasena sattannaṃ, navannaṃ, dasannaṃ, punadasannaṃ, ekādasannaṅca āyatanānaṃ vasena saṅgaho daṭṭhabbo. **Pātubhavantāneva**, na kutoci āgatāni. **Paṭiladdhāni nāma honti** sattasantānassa tassa saṃvijjamānattā. **Āyatanānaṃ paṭilābhoti** vā āyatanānaṃ attalābho veditabbo.

389. Sabhāvaniddesoti sarūpaniddeso. Sarūpaṅhetaṃ jīṇṇatāya, yadidaṃ “jarā”-ti, “vayohānīti vā. Jīraṇameva **jīraṇatā**, jīrantassa vā ākāro **tā**-saddena vuttoti āha “**ākārabhāvaniddeso**”ti. **Khaṇḍitadantā khaṇḍitā nāma** uttarapadalopena. Yassa vikārassa vasena satto “khaṇḍito”ti vuccati, taṃ **khaṇḍiccaṃ**. Tathā palitāni assa santīti “palito”ti vuccati, taṃ **pāliccaṃ**. Valittacatāya vā vali taco assāti **valittaco**.

Phalūpacārenāti phalavohārena.

390. Cavanameva **cavanatā**, cavantassa vā ākāro **tā**-saddena vutto. **Khandhā bhijantīti** ekabhavapariyāpanassa khandhasantānassa pariyosānabhūtā

khandhā bhijjanti, teneva bhedena nirodhanam **adassanam gacchanti, tasmā bhedo antaradhānam** maraṇam. **Maccumaraṇanti** maccusaṅkhātam ekabhavapariyāpannajīvitindriyupacchedabhūtam maraṇam. Tenāha “**na khaṇikamaraṇan**” ti. “Maccu (2.0338) maraṇan” ti samāsam akatvā yo “maccū” ti vuccati bhedo, yañca maraṇam pāṇacāgo, idaṃ vuccati maraṇanti visum sambandho na na yujjati. **Kāla-kiriyā** Ti maraṇakālo, anatikkamanīyattā visesena “kālo” ti vuttoti tassa kiriyā, atthato cutikhandhānam bhedappattiyeva, kālassa vā antakassa kiriyāti yā loke vuccati, sā cuti, maraṇanti attho. **Ayam sabbāpi sammutikathāva** “yam tesam tesam sattānan” ti-ādinā sattavasena vuttattā. **Ayam paramatthakathā** paramatthato labbhamānānam ruppanādisabhāvānam dhammānam vinassanajotanābhāvato.

Attāti bhavati ettha cittanti **attabhāvo**, khandhasamūho, tassa **nikkhepo** nikkhipanam, pātanam vināsoti attho. **Aṭṭhakathāyam** pana “**maraṇam pattassā**” ti-ādinā nikkhepahetutāya patanam “nikkhepo” ti phalūpacārena vuttanti dasseti. “Khandhānam bhedo” ti pabandhavasena pavattamānassa dhammasamūhassa vināsajotanāti ekadesato paramatthakathā, “jīvitindriyassa upacchedo” ti panettha na koci vohāraleso pīti āha “**jīvitindriyassa upacchedo pana sabbākārato paramatthato maraṇan**” ti. Evaṃ santepi yassa khandhabhedassa pavattattā “tisso mato, phusso mato” ti vohāro hoti, so bhedo khandhappabandhassa anupacchinnatāya “sammutimaraṇan” ti vattabbataṃ arahatīti āha “**etadeva sammutimaraṇanti pi vuccati**” ti. Tenāha “**jīvitindriyupacchedameva hī**” ti-ādi. Sabbaso pabandhasamucchedo hi samucchedamaraṇanti.

391. Byasanenāti anathena. “Dhammapaṭisambhidā” ti-ādīsu (vibha. 721) viya **dhamma-saddo** hetupariyāyoti āha “**dukkhakāraṇenā**” ti. Socananti lakkhitaḥ patāya **socanalakkaṇo**. Socitassa socanakassa puggalassa, cittassa vā bhāvo **socitabhāvo**. **Abbhantareti** attabhāvassa anto. Attano lūkhasabhāvatāya sosento. Thāmagamanena samantato sosanavasena **parisosento**.

392. “Ādissa ādissa devanti paridevanti etenāti ādevo” ti ādevana-saddam katvā assumocanādivikāram āpajjantānam tabbikārāpattiyā (2.0339) so saddo kāraṇabhāvena vutto. **Taṃ taṃ vaṇṇanti** taṃ taṃ guṇam. **Tassevāti** ādevaparidevasseva. **Bhāvaniddesāti** “ādevitattam paridevitattan” ti bhāvaniddesā.

393. Nissayabhūto kāyo etassa atthīti **kāyikaṃ**. Tenāha “**kāyapasādavatthukan**” ti. Dukkaram khamanam etassāti **dukkhamanam**, so eva attho sabhāvoti **dukkhamanatto**, tena. Sātavidhuratāya **asātam**.

394. Cetasi bhavanti cetasikaṃ, taṃ pana yasmā cittena samam pakārehi yuttam, tasmā āha “**cittasampayuttan**” ti.

395. Sabbavisayapaṭipattinivāraṇavasena samantato sīdanam **samsīdanam**. Uṭṭhātumpi asakkuṇeyyatākaraṇavasena atibalavam, virūpam vā sīdanam **visīdanam**. **Cittakilamathoti** visīdanākārena cittassa parikhedo. **Upāyāso**, sayam na dukkho dosattā, saṅkhārakkhandhapariyāpannadhammantarattā vā. Ye pana domanassameva “upāyāso” ti vadeyyum, te “upāyāso tīhi khandhehi ekenāyata-nena ekāya dhātuyā sampayutto, ekena khandhena ekenāyatanena ekāya

dhātuyā kehici sampayutto”ti (dhātu. 249). Imāya pāḷiyā paṭikkhipitabbā. **U-saddo bhusatthoti āha “balavataraṃ āyāso upāyāso”** ti. Dhammamattatādīpano **bhāvaniddeso** dhammato aññassa kattu-abhāvajotano, asati ca kattari tena katta-bbassa, pariggahetabbassa ca abhāvo evāti āha **“attattaniyābhāvadīpakābhāvaniddesā”** ti.

398. Jātidhammānanti ettha **dhamma-saddo** pakatipariyāyoti āha **“jātisabhāvāna-n”** ti, jāyanapakatikānanti vuttaṃ hoti. Maggabhāvanāya maggabhāvanicchāhetu-katā icchitabbāti tādisaṃ icchaṃ nivattento **“vinā maggabhāvanan”** ti āha. Aparonayo **na kho panetanti** yametaṃ “aho vata mayaṃ na jātidhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā” ti evaṃ pahīnasamudayesu ariyesu vijjamānaṃ ajātidhammattaṃ, parinibbutesu ca vijjamānaṃ jātiyā anāgamaṃ icchitaṃ, taṃ icchantassāpi maggabhāvanāya vinā appattabbato (2.0340), anicchantassāpi bhāvanāya pattabbato na icchāya pattabbaṃ nāma hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Vakkhamānatthasampiṇḍanatto **pi-saddoti** āha **“upari sesāni upādāya pi-kāro”** ti. **Yanti** hetu-atthe karaṇe paccattavacananti āha **“yenapi dhammenā”** ti. Hetu-attho hi ayaṃ **dhamma-saddo**, alabbhaneyyabhāvo ettha hetu veditabbo. **Tanti** vā icchitassa vatthuno alabbhanaṃ, evamettha **“yampīti yenapī”** ti vibhattivipallāsena attho vutto. Yadā pana **yam-saddo** “icchan” ti etaṃ apekkhati, tadā alābhavisiṭṭhā icchā vuttā hoti. Yadā pana “na labhati” ti etaṃ apekkhati, tadā icchāvisiṭṭho alābho vutto hoti, so pana atthato añño dhammo natthi, tathāpi alabbhaneyyavattugatā icchāva vuttā hoti. **Sabbatthāti** “jarādhammānan” ti-ādinā āgatesu sabba-vāresu.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

400. Punabbhavakaraṇaṃ punobbhavo uttarapadalopaṃ katvā mano-saddassa viya purimapadassa o-kārantatā daṭṭhabbā. Atha vā silanaṭṭhena **ika-saddena** gamitattattā kiriyāvācakassa saddassa adassanaṃ daṭṭhabbaṃ yathā “asūpabhakkhanasīlo asūpiko” ti. **Sammohavinodaniyaṃ** pana “punabbhavaṃ deti, punabbhavāya saṃvattati, punappunaṃ bhava nibbattetīti ponobbhavikā” ti (vibha. aṭṭha. 203) attho vutto so “taddhitā” iti bahuvacananiddesato, vicittatā vā taddhitavuttiyā, abhidhānalakkhaṇattā vā taddhitānaṃ tesupi atthesu ponobbhavigasaddasiddhi sambhaveyyāti katvā vutto. Tattha kammunā saha-jātā punabbhavaṃ deti, asahajātā kammāsahāyabhūtā punabbhavāya saṃvattati, duvidhāpi punappunaṃ bhava nibbattetīti daṭṭhabbā. Nandanaṭṭhena, rañjanaṭṭhena ca **nandīrāgo**, yo ca nandīrāgo, yā ca taṇhāyanaṭṭhena taṇhā, ubhayametaṃ ekatthaṃ, byañjanaṃ eva nānanti taṇhā **“nandīrāgena saddhiṃ atthato ekattameva gatā”** ti vuttā. Tabbhāvattho hettha **saha-saddo** “sanidassanā dhammā” ti-ādīsu (dha. sa. dukamātikā 9) viya. Tasmā **nandīrāgasahagatāti** nandīrāgabhāvaṃ gatā sabbāsūpi avatthāsu nandīrāgabhāvassa apaccakkhāya vattanatoti attho. Rāgasambandhena **uppannassāti** vuttaṃ. Rūpārūpabhavarāgassa visuṃ vuccamānattā kāmabhava eva bhavapatthanuppatti vuttāti veditabbā.

Tasmim̃ (2.0341) tasmim̃ piyarūpe paṭhamuppattivaseṇa “**uppajjati**”ti vuttaṃ, punappunaṃ pavattivaseṇa “**nivisati**”ti. Pariyuṭṭhānānusayavasena vā uppattini-veṣā yojetabbā. **Sampattiyanti** manussasobhagge, devatte ca. **Attano cakkhanti** savatthukaṃ cakkhuṃ vadati, sapasādaṃ vā maṃsapiṇḍaṃ. **Vippasannaṃ pañca-pasādanti** parisuddhasuppasannaṇipitalohitakaṇha-odātavaṇṇavantaṃ. **Rajata-panāḷikaṃ viya** chiddaṃ abbhantare odātattā. **Pāmaṅgasuttaṃ viya** ālambakaṇṇa-baddhaṃ. Tuṅgā uccā dīghā nāsikā **tuṅganāsā**, evaṃ **laddhavohāraṃ** attano **ghānaṃ**. “Laddhavohārā”ti vā pāṭho, tasmim̃ sati tuṅgā nāsā yesaṃ te **tuṅganāsā**, evaṃ **laddhavohārā** sattā attano **ghānanti** yojanā kātabbā. **Jivhaṃ ...pe... maññanti** vaṇṇasaṅṭhānato, kiccato ca. **Kāyaṃ ...pe... maññanti** ārohapariṇāhasa-mpattiyā. **Manāṃ ...pe... maññanti** Atitādi-atthacintanasamatthaṃ. **Attanā paṭila-ddhāni** ajjhatañca sarīragandhādīni, bahiddhā ca vilepanagandhādīni. **Uppajja-mānā uppajjatīti yadā uppajjamānā hoti, tadā ettha uppajjatīti** sāmāñṇena gahitā uppādakiriyā lakkhaṇabhāvena vuttā, visayavisiṭṭhā ca lakkhitabbabhāvena. Na hi sāmāñṇavisesehi nānattavohāro na hotīti. **Uppajjamānāti** vā anicchito uppādo hetubhāvena vutto, **uppajjatīti** nicchito phalabhāvena yadi uppajjamānā hoti, ettha uppajjatīti.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

401. “Sabbāni nibbānavevacanānevā”ti vatvā tamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “**nibbānañhī**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **āgammāti** nimittaṃ katvā. Nibbānahetuko hi taṇhāya asesavirāganirodho. Khayagamanavasena **virajjati**.

Appavattigamanavasena **nirujjhati**. Anapekkhatāya cajanavasena, hānivasena vā **cajīyati**. Puna yathā nappavattati, tathā dūra khipanavasena **paṭinissajjīyati**. Bandhanabhūtāya mocanavasena **muccati**. Asaṃkilesavasena **na allīyati**. Kasmā panetaṃ nibbānaṃ ekameva samānaṃ nānānāmehi vuccatīti? Paṭipakkhanānatāyāti dassento “**ekameva hī**”ti-ādimāha. Saṅkhatadhammavidhurasabhāvattā nibbānassa nāmānipi guṇanemittikattā saṅkhatadhammavidhurāneva hontīti vuttaṃ “**sabbasaṅkhatānaṃ nāmapaṭipakkhavasena**”ti. Asesaṃ virajjati taṇhā etthāti **asesavirāgoti**. Esa nayo sesesupi. Ayaṃ pana viseso- natthi etassa uppādo, na (2.0342) vā etasmiṃ adhigate puggalassa uppādoti **anuppādo**, asaṅkhatadhammo. “**Appavattan**”ti-ādīsupi iminā nayena attho vedītabbo. **Āyūhanaṃ** samudayo, tappaṭipakkhavasena **anāyūhanaṃ**.

Taṇhā appahīne sati yattha uppajjati, pahāne pana sati tattha tatthevassā abhāvo sudassitoti āha “**tattheva abhāvaṃ dassetun**”ti. **Apaññattinti** apaññāpanaṃ, “titta alābu atthī”ti vohārābhāvaṃ vā. Titta-alābuvalliyā appavattim icchanto puriso viya ariyamaggo, tassa tassā appavattininnacittassa mūlacchedanaṃ viya maggassa nibbānārammaṇassa taṇhāya pahānaṃ, tadappavatti viya taṇhāya appavattibhūtaṃ nibbānaṃ daṭṭhabbaṃ.

Dutiya-upamāyaṃ dakkhiṇadvāraṃ viya nibbānaṃ, coraghātakā viya maggo. Dakkhiṇadvāre ghātītāpi corā pacchā “aṭaviyaṃ corā ghātītā”ti vuccanti, evaṃ nibbānaṃ āgamma niruddhāpi taṇhā “cakkhādīsu niruddhā”ti vuccati tattha kiccarāṇābhāvatoti daṭṭhabbaṃ. Purimā vā upamā maggena niruddhāya “piyarūpasātarūpesu niruddhā”ti vattabbatādassanattaṃ vuttā, pacchimā nibbānaṃ āgamma niruddhāya “piyarūpasātarūpesu niruddhā”ti vattabbatādassanattaṃ vuttāti ayaṃ etāsaṃ viseso.

Maggasaccaniddesavaṇṇanā

402. Aññamaggapaṭikkhepanatthanti titthiyehi parikappitassa maggassa dukkhanirodhagāminipaṭipadābhāvapaṭikkhepanattaṃ, aññassa vā maggabhāvapaṭikkhepo **aññamaggapaṭikkhepo**, tadattaṃ. “**Ayan**”ti pana attano, tesu ca bhikkhūsu ekaccānaṃ paccakkhabhāvato āsannapaccakkhavacanaṃ. **Ārakattāti** niruttinayena ariyasaddasiddhimāha. **Ariyabhāvakarattāti** ariyakaraṇo **ariyoti** uttarapadalopena, puggalassa ariyabhāvakarattā ariyaṃ karotīti vā **ariyo**, ariyaphala- paṭilābhakarattā vā ariyaṃ phalaṃ labhāpeti janetīti **ariyo**. Purimena cettha attano kiccavasena, pacchimena phalavasena ariyanāmalābho vuttoti daṭṭhabbo. Catusappaṭivedhāvahaṃ kammaṭṭhānaṃ **catusaccakammaṭṭhānaṃ**, catusaccaṃ vā uddissa pavattaṃ bhāvanākammaṃ yogino sukhavisesānaṃ ṭhānabhūtanti **catusaccakammaṭṭhānaṃ**. **Purimāni dve saccāni** (2.0343) **vaṭṭaṃ** pavattihetubhāvato. **Pacchimāni vivaṭṭaṃ** nivattitadadhigamupāyabhāvato. **Vaṭṭe kammaṭṭhānābhini- veso** sarūpato pariggahasabbhāvato. **Vivaṭṭe natthi** avisayattā, visayatte ca payo- jānābhāvato. Purimāni dve saccāni uggaṇhitvāti sambandho. Kammaṭṭhānapāliyā hi tadatthasallakkaṇena vācuggatakaraṇaṃ **uggaho**. Tenāha “**vācāya puna-**

ppunam parivattento” ti. **lṭṭham kantanti** nirodhamaggesu ninnabhāvaṃ dasseti, na abhinandanam, tanninnabhāvoyeva ca tattha kammakaraṇam daṭṭhabbam.

Ekapaṭivedhenevāti ekañāṇeneva paṭivijjanena. **Paṭivedho** paṭighātābhāvena visaye nissāṅgacārasaṅkhātāṃ nibbijjanam. **Abhisamayo** avirajjhivā visayassa adhigamasāṅkhāto avabodho. “Idaṃ dukkham, ettakaṃ dukkham, na ito bhiyyo”ti paricchindivā jānanameva vuttanayena paṭivedhoti **pariññāpaṭivedho**, tena. Idañca yathā tasmim̃ ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādi-paricchede sammoho na hoti, tathā pavattim̃ gahetvā vuttaṃ, na pana maggañāṇassa “idaṃ dukkhan”ti-ādinā (ma. ni. 2.484; 3.104) pavattanato. Pahīnassa puna appahāta-bbatāya pakaṭṭham hānam cajanam samucchindanam, pahānameva vuttanayena paṭivedhoti **pahānapaṭivedho**, tena. Ayampi yasmim̃ kilese appahīyamāne maggabhāvanāya na bhavitabbam, asati ca maggabhāvanāya yo uppajjeyya, tassa kilessa paṭighātāṃ karontassa anuppattidhammataṃ āpādentassa ñāṇassa tathā-pavattiyam̃ paṭighātābhāvena nissāṅgacāram̃ upādāya evam̃ vutto. **Sacchikiriya** paccakkhakarāṇam̃ anussavākāraparivitakkādike muñcivā sarūpato ārammaṇakarāṇam̃ “idaṃ tan”ti yathāsabhāvato gahaṇam̃, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **sacchikiriya-paṭivedho**, tena. Ayaṃ panassa āvaraṇassa asamucchindanato ñāṇam̃ nirodham̃ ālambitum̃ na sakkoti, tassa samucchindanato tam̃ sarūpato vibhāventameva pavattatīti evam̃ vutto. **Bhāvanā** uppādanā, vaḍḍhanā ca. Tattha paṭhamamagge uppādanaṭṭhena, dutiyādīsu vaḍḍhanaṭṭhena, ubhayatthāpi vā ubhayatthāpi veditabbam̃. Paṭhamamaggepi hi yathāraham̃ vuṭṭhānagāminiyam̃ pavattam̃ parijānanādiṃ vaḍḍhento pavattoti vaḍḍhanaṭṭhena bhāvanā sakkā viññātum̃. Dutiyādīsipi appahīnakilesappahānato, puggalantarabhāvasādhanato ca uppādanaṭṭhena bhāvanā sakkā viññātum̃, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **bhāvanā-paṭivedho**, tena. Ayampi (2.0344) hi yathā ñāṇe pavatte pacchā magga-dhammānam̃ sarūpaparicchede sammoho na hoti, tathā pavattimeva gahetvā vutto.

Tiṭṭhantu tāva yathādhigatā maggadhammā, yathāpavattesu phaladhammesupi ayaṃ yathādhigatasaccadhammesu viya vigatasammohova hoti. Tenevāha “diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyogāḷhadhammo”ti (mahāva. 18; dī. ni. 1.299; ma. ni. 2.69) yato sacassa dhammatāsañcoditā yathādhigatasaccadhammālambaniyo maggavīthito parato maggaphalapahīnāvasiṭṭhakilesanibbānānam̃ paccavekkhaṇā pavattanti, dukkhasaccammopi sakkāyaditṭhi-ādayo. Ayañca atthavaṇṇanā “**pariññābhisamayenā**”ti-ādīsipi vibhāvetabbā. **Ekābhisamayena abhisametī**ti etthāha vitaṇḍavādī “ariyamaggañāṇam̃ catūsu saccesu nānābhisamayavasena kiccakaran”ti, so **abhidhamme** (kathā. 274) odhisokathāya saññāpetabbo. Idāni tameva ekābhisamayam̃ vitthāravasena vibhāvetum̃ “**evamassa**”ti-ādi vuttaṃ. “Pubbabhāge ...pe... paṭivedho hotī”ti kasmā vuttaṃ, nanu paṭivedho pubbabhāgiyo na hotīti? Saccametam̃ nipariyāyato, idha pana uggahādivasena pavatto avabodho pariyāyato tathā vutto. Paṭivedhanimittatā vā uggahādivasena pavattam̃ dukkhādīsipi pubbabhāge ñāṇam̃ “paṭivedho”ti vuttaṃ, na paṭivijjanasabhāvam̃. **Kiccatoti** pubbabhāgehi dukkhādiñāṇehi kātābbakiccasa idha

nipphattito, imasseva vā ñāṇassa dukkhādippakāsanakiccato, pariññāditoti attho. **Ārammaṇapaṭivedhoti** sacchikiriyāpaṭivedhamāha. **Sāti** paccavekkhaṇā. **Idhāti** imasmiṃ ṭhāne. Uggahādīsu vuccamānesu **na vuttā** anavasaraṭṭā. Adhigame hi sati tassā siyā avasaro.

Taṃyeva hi anavasaraṃ dassetuṃ **“imassa cā”** ti-ādi vuttaṃ. **Pubbe pariggaha-**toti kammaṭṭhānapariggahato pubbe. Uggahādivasena saccānaṃ pariggaṇha-
nañhi pariggaho. Tathā tāni pariggaṇhanato manasikāradaḥhatāya pubbabhāgiyā
dukkhapaññādayo honti yevāti āha **“pariggahato paṭṭhāya hoti”** ti. **Aparabhāgeti**
maggakkhaṇe. **Duddasattāti** attano pavattikkhaṇavasena pākaṭānipi pakatiñā-
ṇena sabhāvarasato daṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā. Gambhīreneva ca bhāvanāñāṇena,
tathāpi matthakappattena ariyamaggañāṇeneva yāthāvato passitabbattā **gambhī-**
rāni (2.0345). Tenāha **“lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīran”** ti. Ita-
rāni asaṃkiliṭṭha-asaṃkilesikatāya accantasukhappattāya anuppattibhavatāya,
anuppannapubbatāya ca pavattivasena apākaṭattā ca paramagambhīrattā, tathā
paramagambhīrañāṇeneva passitabbatāya pakatiñāṇena daṭṭhuṃ na sakkuṇeyyā-
nīti **duddasāni**. Tenāha **“itaresaṃ panā”** ti-ādi. **Payogo** Ti kiriyā, vāyāmo vā. Tassa
mahantatarassa icchitabbataṃ, dukkarataratañca upamāhi dasseti **“bhavaggagga-**
haṇatthan” ti-ādinā. **Paṭivedhakkaṇeti** ariyassa maggassa catusaccasampaṭive-
dhakkhaṇe. **Ekameva taṃ ñāṇanti** dukkhādīsu pariññādikiccasādhana vasena eka-
meva taṃ maggañāṇaṃ hoti.

Imesu tīsu ṭhānesū ti imesu viramitabbatāvasena jotitesu tīsu kāmabyāpādavihiṃ-
sāvitakkavatthūsu. Visuṃ visuṃ **uppannassa** tividhaakusalasaṅkappassa. **Padapa-**
cchedatoti ettha gatamaggo “padaṇ” ti vuccati, yena ca upāyena kāraṇena kāmā-
vitakko uppajjati, so tassa gatamaggoti tassa pacchedo ghāto padapacchedo, tato
padapacchedato. Anuppattidhammatāpādanaṃ **anuppattisādhanaṃ**, tassa
vasena. Maggakiccasādhanaṃ **maggaṅgaṃ** pūrayamāno ekova tividhakiccasā-
dhano **kusalasaṅkappo uppajjati**. Tividhākusalasaṅkappasamucchedanameva
hettha tividhakiccasādhanaṃ daṭṭhabbaṃ. Iminā nayena **“imesu catūsu ṭhānesū”** -
ti-ādīsipi attho veditabbo.

Musāvādāveramaṇi-ādayoti ettha yasmā **sikkhāpadavibhaṅge** (vibha. 703) vira-
ticetanā, sabbe sampayuttadhammā ca sikkhāpadānīti āgatānīti tattha padhā-
nānaṃ viraticetanānaṃ vasena “viratīyopi honti cetanāyopi” ti (vibha. aṭṭha. 703)
sammohavinodaniyaṃ vuttaṃ, tasmā keci “ādi-saddena na kevalaṃ piṣuṇavācā
veramaṇi-ādīnaṃyeva saṅgaho, atha kho tādisānaṃ cetanānampi saṅgaho” ti
vadanti, taṃ pubbabhāgavasena vuccamānattā yujjeyya, musāvādādīhi viramaṇa-
kāle vā viratīyo, subhāsītādivācābhāsanādīkāle ca cetanāyo yojetabbā, magga-
kkhaṇe pana viratīyova icchitabbā cetanānaṃ amaggaṅgattā. Ekassa ñāṇassa
dukkhādīñāṇatā viya, ekāya viratīyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāya ceta-
nāya sammāvācādikiccattayasādhana sabhāvābhāvā sammāvācādiviratibhāvāsiddhito,
taṃsiddhiyaṃ aṅgattayatāsiddhito ca.

Bhikkhussa (2.0346) ājīvahetukaṃ kāyavacīduccaritaṃ nāma ayoniso āhārapa-
riyesanahetukameva siyāti āha **“khādaniya ...pe... duccharitaṃ”** ti. Kāyavacīducca-

ritaggahaṇaṅca kāyavacīdvāreyeva ājīvapakopo, na manodvāreti dassanattham. Tenāha “imesuyeva sattasu ṭhānesū” ti.

Anuppannānanti asamudācāravasena vā ananubhūtārammaṇavasena vā anuppannānam. Aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā pāpakā akusalā dhammā nāma na santi. Tenāha “**ekasmiṃ bhave**” ti-ādi. Yasmiṃ bhave ayaṃ imaṃ vīriyaṃ ārabhati, tasmīṃ **ekasmiṃ bhave. Janetīti** uppādeti. Tādisaṃ chandaṃ kurumāno evaṃ chandaṃ janeti nāma. **Vāyāmaṃ karotīti** payogaṃ para-kkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ pavattetīti** kāyikacetāsikavīriyaṃ pakārato vatteti. **Vīriyena cittaṃ paggahitaṃ karotīti** teneva sahaṃjātavīriyena cittaṃ ukkhipento kosajjapātato nisedhanena paggahitaṃ karoti. **Padahanaṃ pavattetīti** padhānaṃ vīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni cattāri padāni āsevanābhāvanābahulīkammasātaccakiriyāhi yojetabbāni.

Uppannapubbānanti sadisavohārena vuttaṃ. Bhavati hi taṃsadisesu tabbohāro yathā “sā eva tittiri, tāni eva osadhāni” ti. Tenāha “**idāni tādise**” ti. **Uppannānanti** “anuppannā” ti avattabbataṃ āpannānam. **Pahānāyāti** pajahanatthāya. **Anuppannānam kusalānanti** ettha **kusalāti** uttarimanussadhammā adhippetā, tesaṅca **uppādo** nāma adhigamo paṭilābho, tappaṭikkhepena **anuppādo** appaṭilābhoti āha “**appaṭiladdhānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ**” ti. “Ṭhītiyā vīriyaṃ ārabhati” ti vutte na khaṇaṭhīti adhippetā tadatthaṃ vīriyārabbhena payoṇābhāvato, atha kho pabandhaṭhīti adhippetāti āha “**punappunaṃ uppattipabandhavasena ṭhitatthan**” ti. **Sammussanaṃ** paṭipakkhadhammavasena adassanamupagamananti tappaṭikkhepena **asammussanaṃ asamosoti** āha “**asamosāyāti avināsanatthan**” ti. **Bhiyyobhāvo** punappunaṃ bhavanaṃ, so pana uparūpari uppattīti āha “**uparibhāvāyā**” ti. **Vepullaṃ** abhiṅghappavattiyā paṇḍabalavabhāvāpattīti vuttaṃ “**vepullāyāti vipulabhāvāyā**” ti, mahantabhāvāyāti attho. **Bhāvanāya paripūraṇatthanti** jhānādi-bhāvanāparibrūhanattham.

Catūsu (2.0347) **ṭhānesūti** anuppannākusalānuppādanādīsu catūsu ṭhānesu. **Kiccāsādhana vasenāti** catubbidhassapi kiccassa ekajjhaṃ nipphādanavasena.

Jhānāni pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānāti yadipi samādhi-upakārakehi abhiniropanānumajjanasampiyāyanabrūhanasantasukhasabhāvehi vitakkādīhi sampayogabhedato bhāvanātisayappavattānaṃ catunnaṃ jhānānaṃ vasena sammāsamādhi vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannākusalānuppādanādicatuvāyāmakiccaṃ, sati viya ca asubhāsukhāniccānattesu kāyādīsu subhādisaññāppahānacatusatikiccaṃ, eko samādhi catujhānasamādhikiccaṃ na sādhetīti pubbabhāgepi paṭhamajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepi, tathā pubbabhāgepi catutthajjhānasamādhi eva maggakkhaṇe pīti attho. **Nānāmaggavasenāti** paṭhamamaggādinānamaggavasena jhānāni nānā. **Dutiyādayopi** maggā **dutiyādīnaṃ** jhānānaṃ. **Ayaṃ panassāti** ettha maggabhāvena catubbidhampi ekattena gahetvā “assā”ti vuttaṃ, **assa** Maggassāti attho. **Ayanti** pana ayaṃ jhānavasena sabbasadisabbāsadisekaccasadisatā viseso.

Pādakajjhānaniyamena hotīti idha pādakajjhānaniyamaṃ dhuraṃ katvā vuttaṃ, yathā cettha, evaṃ **sammohavinodaniyampi** (vibha. aṭṭha. 205). **Aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 350) pana vipassanāniyamo vutto sabbavādāvirodhato, idha pana sammāsītajjhānapuggalajjhāsayavādanivattanato pādakajjhānaniyamo vutto. Vipassanāniyamo pana sādharmaṇattā idhāpi na paṭikkhittoti daṭṭhabbo. Aññe ca ācariyavādā parato vakkhamānā vibhajitabbāti yathāvuttameva tāva pādakajjhānaniyamaṃ vibhajanto āha “**pādakajjhānaniyamena tāvā**”ti. **Paṭhamajjhāniko hoti**, yasmā āsannapadese vuṭṭhitasamāpatti maggassa attano sadisabhāvaṃ karoti bhūmivaṇṇo viya godhāvaṇṇassa. **Paripuṇṇāneva hontīti** aṭṭha satta ca hontīti attho. **Satta honti** sammāsaṅkappassa abhāvato. **Cha honti** pītisambojjhaṅgassa abhāvato. Maggaṅgabojjhaṅgānaṃ sattachabhāvaṃ atidisati “**esa nayo**”ti. **Arūpe catukkapañcakajjhānaṃ ...pe... vuttaṃ** aṭṭhasāliniyanti adhippāyo. Nanu tattha “arūpe tikacatukkajjhānaṃ uppajjati”ti (dha. sa. aṭṭha. 350) vuttaṃ, na “catukkapañcakajjhānan”ti? Saccametam, yesu pana saṃsayo atthi, tesam uppattidassanena (2.0348), tena atthato “catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati”ti vuttameva hotīti evamāhāti veditabbaṃ. Samudāyañca apekkhitvā “**tañca lokuttaram, na lokin**”ti āha “avayavekattaṃ liṅgasamudāyassa visesakaṃ hoti”ti. Catutthajjhānameva hi tattha lokiyaṃ uppajjati, na catukkaṃ, pañcakaṃ vāti. **Ettha kathanti** pādakajjhānassa abhāvā kathaṃ daṭṭhabbanti attho. **Taṃjhanikāvassa tattha tayo maggā uppajjanti**, tajjhānikaṃpaṭhamaphalādiṃ pādakaṃ katvā uparimaggabhāvanāyāti adhippāyo. Tikacatukkajjhānikaṃ pana maggaṃ bhāvetvā tattha uppānassa arūpacatutthajjhānaṃ, tajjhānikaṃ phalañca pādakaṃ katvā uparimaggabhāvanāya aññajhanikāpi uppajjantīti, jhānaṅgādinīyāmikā pubbābhisaṅkhārasamāpattipādakaṃ, na sammāsītabbāti phalassāpi pādakatā daṭṭhabbā.

Keci panāti moravāpīmahādattatheraṃ sandhāyāha. Puna **kecīti** tipīṭakacūḷābhayattheraṃ. Tatiyavāre **kecīti** “pādakajjhānameva niyameṭi”ti evaṃ vādināṃ tipīṭakacūḷānāgattheraṅgeva anantaram vutte dve ca there ṭhapetvā itare there sandhāya vadati.

403. Sasantatipariyāpannānaṃ dukkhasamudayānaṃ appavattibhāvena pariggayhamāno nirodhopi sasantatipariyāpanno viya hotīti katvā vuttaṃ “**attano vā**

cattāri saccāni”ti. **Parassa vāti** etthāpi eseva nayo. Tenāha bhagavā “imasmiṃ yeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññāpemi, lokasamudayañca paññāpemi, lokanirodhañca paññāpemi, lokanirodhagāminipaṭipadañca paññāpemi”ti (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45) kathaṃ pana ādikammiko nirodhamagga-saccāni pariggaṇhātīti? Anussavādisiddhamākāraṃ pariggaṇhāti. Evañca katvā lokuttarabojjhaṅge uddissāpi pariggaho na virujjhati. **Yathāsambhavatoti** sambhavanurūpaṃ, ṭhapetvā nirodhasaccaṃ sesasaccavasena samudayavayāti vedita-bbāti attho.

Catusaccapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

404. “Aṭṭhikasaṅkhalikaṃ (2.0349) samaṃsan”ti-ādikā satta sivathikā aṭṭhikakammaṭṭhānatāya itarāsaṃ uddhumātakādīnaṃ sabhāvenevāti navannaṃ sivathikānaṃ appanākammaṭṭhānatā vuttā. **Dveyevāti** ānāpānaṃ, dvattiṃsākāroti imāni dveyeva. **Abhiniveso**ti vipassanābhiniveso, so pana sammāsaniyadhammapariggaho. Iriyāpathā, ālokitādayo ca rūpadhammānaṃ avatthāvisesamattatāya na sammāsanaupagā viññatti-ādayo viya. Nīvaraṇabojjhaṅgā ādito na pariggaheta-bbāti vuttaṃ “**iriyāpatha ...pe... na jāyati**”ti. Kesādi-apadesena tadupādāna-dhammā viya iriyāpathādi-apadesena tadavatthā rūpadhammā pariggayhanti, nīvaraṇādīmukena ca taṃsāmpayuttā, taṃnissayadhammāti adhippāyena mahā-sivatthero ca iriyāpathādīsūpi “**abhiniveso jāyati**”ti avoca. “**Atthi nu kho me**”ti-ādi pana sabhāvato iriyāpathādīnaṃ ādikammikassa anicchitabhāvadassanaṃ. Apariññāpubbikā hi pariññāti.

Kāmaṃ “idha bhikkhave bhikkhū”ti-ādinā uddesaniddesesu tattha tattha bhikkhuggahaṇaṃ kataṃ taṃpaṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatthaṃ, desanā pana sabbasādhāraṇāti dassetuṃ “yo hi koci bhikkhave” icceva vuttaṃ, na bhikkhu yevāti dassento “**yo hi koci bhikkhu vā**”ti-ādimāha. Dassanamaggena ñātamariyādaṃ anatikkamitvā jānantī sikhāpattā aggamaggapaññā **aññā** nāma, tassa phalabhāvato aggaphalaṃ pīti āha “**aññāti arahattan**”ti.

Appatarepi kāle sāsanaṃ niyyānikabhāvaṃ dassentoti yojanā. **Niyyātentoti** nigamento.

Mahāsatiṭṭhānasuttavaṇṇanāya linatthappakāsanā.

10. Pāyāsirājaññasuttavaṇṇanā

406. Bhagavatā (2.0350) evaṃ gahitanā mattāti yojanā. Yasmā rājaputtā loke “kumāro”ti vohariyanti. Ayañca rañño kittimaputto, tasmā āha “**rañño ...pe... sañjā-**

nimsū” ti.

Assāti therassa. **Puññāni karonto** kappasatasahassam deve su ceva manusse su ca uppajjivā **visesam nibbattetum nāsakki** indriyānaṃ aparipakkattā. **Tatiyadivaseti** pabbataṃ āruḥhadivasato tatiye divase.

Tesam sāvaka bodhiyā niyatatāya, puññasambhārassa ca sātisayattā vinipātaṃ agantvā **ekam buddhantaram ...pe... anubhavantaṃ. Devatāyāti** pubbe sahadhammacārinīyā suddhāvāsadevatāya.

“Kuladārikāya kucchimhi uppanno” ti vatvā taṃ evassa uppannabhāvaṃ mūlato paṭṭhāya dassetuṃ “**sā cā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sāti** kuladārikā. **Ca**-saddo byatirekattho, tena vuccamānaṃ visesaṃ joteti. **Kulagharanti** patikulagehaṃ. **Gabbhani-mittanti** gabbhassa saṅghitabhāvanimittam. Satipi visākhāya ca sāvattvivāsikula-pariyāpannante tassā tattha padhānabhāvadassanattaṃ “**visākhañcā**” ti vuttaṃ yathā “brāhmaṇā āgatā vāsiṭṭhopi āgato” ti. **Devatāti** idhapi sā eva suddhāvāsadevatā. **Pañheti** “bhikkhu bhikkhu ayaṃ vammiko” ti-ādinā (ma. ni. 1.249) āgate pannarasapañhe.

Setabyāti itthilingavasena **tassa nagarassa nāmaṃ. Uttarenāti** ena-saddayogena “setabyan” ti upayogavacanam pāḷiyam vuttaṃ. Atthavacanena pana uttara-saddam apekkhitvā **setabyatoti** nissakkappayogo kato. **Anabhisittakarājāti** khattiyajātiko abhisekam appatto.

Pāyāsirājaññavatthuvaṇṇanā

407. Diṭṭhiyeva diṭṭhigatanti gata-saddena padavaḍḍhanamāha, diṭṭhiyā vā gata-mattaṃ (2.0351) **diṭṭhigataṃ**, ayāthāvaggāhitāya gantabbābhāvato diṭṭhiyā gahanamattaṃ, kevalo micchābhinivesoti attho, taṃ pana diṭṭhigataṃ tassa ayonisomanasikārādivasena uppajjivā paṭipakkhasammukhībhāvābhāvato, anurūpāhāralābhato ca samudācārappattaṃ jātanti pāḷiyam “uppannam hoti” ti vuttaṃ. **Taṃ taṃ kāraṇam apadisitvāti** tato idhāgacchanakassa, ito tattha gacchanakassa ca apadisanaṃ “tattha tattheva sattānaṃ ucchijjanato” ti evamādi taṃ taṃ kāraṇam paṭirūpakaṃ apadisitvā.

408. Āpannānadhippetatthavisaye ayaṃ **purā**-saddapayogoti āha “**purā ...pe... saññāpeti yāva na saññāpeti**” ti.

Candimasūriya-upamāvaṇṇanā

411. Yathā candimasūriyā uḷāravipulobhāsātāya aññena obhāsenā anabhibhavanīyā, evamayampi paññā-obhāsenāti dassento “**candima ...pe... aññenā**” ti-ādimāha. **Ādīhīti ādi**-saddena “kittake ṭhāne ete pavattenti, kittakañca ṭhānaṃ nesaṃ ābhā pharati” ti evamādimpi codanaṃ saṅgaṇhāti. **Paliveṭhessatīti** ābandhissati, anuyuñjissatīti attho. **Nibbeṭhetum** taṃ vissajjetum. **Tasmāti** yasmā yathāvuttaṃ codanaṃ nibbeṭhetum na sakkoti, tasmā. Attano anicchitaṃ saṅghātanam pakkham paṭijānanto “parasmim loke, na imasmin” ti-ādimāha.

Kathaṃ paṇāyaṃ natthikadiṭṭhi “devo”ti paṭijānātīti tattha kāraṇaṃ dassetuṃ “**bhagavā panā**”ti-ādi vuttaṃ. “Devāpi devattabhāveneva ucchijjanti, manussāpi manussattabhāveneva ucchijjanti”ti evaṃ vā assa diṭṭhi, evañca katvā “devā te, na manussā”ti vacanañca na virujjhati. Evaṃ **candeti** candavimāne, na ca cande vā kathiyante.

412. Ābādho etesaṃ atthīti **ābādhikā**. Dukkhaṃ sañjātaṃ etesanti **dukkhitā**. Saddhāya ayitabbā **saddhāyikā**, saddhāya pavattiṭṭhānabhūtā. Tenāha “**ahaṃ tumhe**”ti-ādi. Paccayo pattiyāyanaṃ etesu atthīti **paccayikā**.

Cora-upamāvaṇṇanā

413. Uddisitvāti (2.0352) upecca dassetvā. **Kammakāraṇikasattesūti** nerayikānaṃ saṅghātanakasattesu. **Kammamevāti** tehi tehi nerayikehi katakammameva. **Kammakāraṇaṃ karotīti** āyūhanānurūpaṃ taṃ taṃ kāraṇaṃ karoti, tathā dukkhaṃ uppādetīti attho. **Nirayapālāti** ettha **iti-saddo** ādi-attho, tena tattha sabbaṃ niraya-kaṇḍapāliṃ (ma. ni. 3.259) saṅgaṇhāti. Evaṃ suttato (ma. ni. 3.259) nirayapālānaṃ atthibhāvaṃ dassetvā idāni yuttitopi dassetuṃ “**manussaloke**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha nerayike niraye pālenti tato niggantuṃ appadānavasena rakkhantīti **nirayapālā**. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **papañcasūdanīṭikāyaṃ** gahetabbaṃ.

Gūthakūpapurisa-upamāvaṇṇanā

415. **Nimmajjathā**Ti niravasesato majjatha sodhetha. Taṃ pana tassa tassa gūthassa tathā sodhanaṃ apanayanaṃ hotīti āha “**apanethā**”ti.

Asucīti asuddho, so pana yasmā manavaḍḍhanako manoharo na hoti, tasmā āha “**amanāpo**”ti. Asucisaṅkhātaṃ asucibhāgataṃ attano sabhāvataṃ gato pattoti **asucisaṅkhātoti**

āha “**asucikoṭṭhāsabhūto**” ti. **Duggandhoti** duṭṭhagandho aniṭṭhagandho, so pana na yo koci, atha kho pūtigandhoti āha “**kuṇapagandho**” ti. **Jigucchitabbayutto** ti hījītabbayutto. **Paṭikūlo** ghānindriyassa paṭikūlarūpo. **Ubbādhatīti** uparūpari bādhati. **Manussānaṃ gandho ...pe... bādhati** ativiya asucisabhāvattā, asucimhiyeva jāta-saṃvaddhanabhāvato, devānañca ghānapasādassa tikkhavisadabhāvato.

416. Dūre nibbattā paranimmitavasavatti-ādayo.

419. Sundaradhammeti sobhanaguṇe. **Sugatisukhanti** sugati ceva tappariyāpannaṃ sukhañca.

Gabbhinī-upamāvaṇṇanā

420. Puññakammato (2.0353) eti uppajjatīti **ayo**, Sukhaṃ. Tappaṭipakkhato **anayo**, dukkhaṃ. **Apakkanti** na siddhaṃ na niṭṭhānappattaṃ. **Na paripācenti** na niṭṭhānaṃ pāpenti. **Na upacchindanti** attavinipātassa sāvajjabhāvato. **Āgamentīti** udikkhanti. **Nibbisanti** yassa pana taṃ kammaphalaṃ nibbisanto niyuñjanto, **nibbisanti** vā nibbesaṃ vetanaṃ paṭikañkhanto bhatapuriso yathā.

421. Ubbhindivā Ti upasaggena padavaḍḍhanamattanti āha “**bhindivā**” ti.

Supinaka-upamāvaṇṇanā

422. “**Nikkhamantaṃ vā pavisantaṃ vā jīvan**” ti idaṃ tassa ajjhāsayavasena vuttaṃ. So hi “sattānaṃ supinadassanakāle attabhāvato jīvo bahi nikkhamitvā taṃtaṃ-ārāmarāmaṇeyyakadassanādivasena ito cito ca paribbhamitvā punadeva attabhāvaṃ anupavisatī” ti evaṃ pavattamicchāgāhavipallattacitto. Athassa thero khuddakāya āṇiyā vipulaṃ āṇiṃ nīharanto viya jīvasamaññā mukhena uccheda-diṭṭhiṃ nīharitukāmo “apī nu tā tuyhaṃ jīvaṃ passanti pavisantaṃ vā nikkhamantaṃ vā” ti āha. Yattha pana tathārūpā jīvasamaññā, taṃ dassento “**cittācāraṃ jīvanti gahetvā āhā**” ti vuttaṃ.

423. Veṭhetvā ti vekhadānasañkhepena veṭhetvā. **Cavanakāleti** cavanassa cutiyā pattakāle, na cavamānakāle. **Rūpakkhandhamattamevā** ti katipayarūpadhammasaṅghātamattameva. Utusamuṭṭhānarūpadhammasamūhamattameva hi tadā labbhati, matta-saddo vā visesanivatti-attho, tena kammajāditisantatirūpavisesaṃ nivatteti. **Appavattā hontīti** appavattikā honti, na upalabbhatīti attho. Viññāṇe pana jīvasaññī, tasmā “**viññāṇakkhandho gacchatī**” ti āha, tattha anupalabbhanatoti adhippāyo.

Santatta-ayoga-upamāvaṇṇanā

424. Vūpasantatejanti vigatusmaṃ.

425. Āmatoti ettha ā-saddo āmisa-saddo viya upaḍḍhapariyāyoti āha “**addhamato**” ti, **āmatoti** vā īsaṃ darathena (2.0354) usmanā yuttamaraṇo marantoti attho. Mīyamāno hi avigatusmo hoti, na mato viya vigatusmo. Tenāha “**maritum āradhho**

hoti” ti. Tathā rūpassa **odhunanaṃ** nāmassa orato parivattanamevāti āha “**orato karothā**” ti. Orato kātukāmassa pana saṃparivattanaṃ **sandhunanaṃ**, taṃ pana parato karaṇanti āha “**parato karothā**” ti. Paramukhaṃ katassa ito cito parivattanaṃ **niddhunanaṃ** āha “**aparāparaṃ karothā**” ti. Indriyāni aparibhinnānīti adhippāyena “**tañcāyatanaṃ na paṭisaṃvedetī**” ti vuttaṃ.

Saṅkhadhama-upamāvaṇṇanā

426. Saṅkhaṃ dhamati, dhamāpetīti vā **saṅkhadhama**. **Upalāpetvāti** uparūpari saddayogavasena sallāpetvā, saddayuttaṃ katvāti attho. Taṃ pana atthato dhamanamevāti āha “**dhamitvā**” ti.

Aggikajaṭila-upamāvaṇṇanā

428. Āhito aggi etassa atthīti **aggiko**, svāssa aggikabhāvo yasmā agghutamālā-vedisampādanehi ceva indhanadhūmabarihissappitelūpaharaṇehi balipupphadhūmagandhādi-upahārehi ca tassa payirupāsanāya icchito, tasmā vuttaṃ “**aggiparicārako**” ti. **Āyuṃ pāpuṇāpeyyanti** yathā cirajīvī hoti, evaṃ āyuṃ pacchimavayaṃ pāpeyyaṃ. **Vaḍḍhiṃ gameyyanti** sarīravayave, guṇāvayave ca phātiṃ pāpeyyaṃ. **Araṇī yugaḷanti** uttarāraṇī, adharāraṇīti araṇīdvayaṃ.

429. **Evanti** “bālo pāyāsirañña” ti-ādippakārena. **Tayāti** theramaṃ sandhāya vadati. **Vuttayuttakāraṇamakkhalakkaṇenāti** vuttayuttakāraṇassa makkhanasabhāvena. **Yugaggāhalakkaṇenāti** samadhuraggahaṇalakkhaṇena. **Palāsenāti** palāsetīti palāso, parassa guṇe uttaritare ḍaṃsitvā viya chaḍḍento attano guṇehi same karotīti attho. Samakaraṇaraso hi palāso, tena palāsenā.

Dvesatthavāha-upamāvaṇṇanā

430. **Haritakapattanti** (2.0355) haritabbapattaṃ, appapattanti attho. Tenāha “**antamaso**” ti-ādi. **Sannaddhadhanukalāpanti** ettha **kalāpanti** tūṇīramāha, tañca sannayhato dhanunā vinā na sannayhatīti āha “**sannaddhadhanukalāpan**” ti. **Āsitto-dakāni vaṭumānīti** gamanamaggā ceva taṃtaṃ-udakamaggā ca sammadeva devena phuṭṭhattā taṃtaṃ paggharita-udaka sandamāna-udakā. Tenāha “**paripuṇṇasalilā maggā ca kandarā cā**” ti.

Yathābhatenāti sakaṭesu yathāṭhapitena, yathā “amma ito karohī” ti vutte ṭhapesīti attho karaṇakiriya kiriyāsāmaññavācībhāvato. Tasmā **yathāropitena, yathā-gahitenāti attho** vutto.

Akkhadhuttaka-upamāvaṇṇanā

434. **Parājayaguḷanti** yena guḷena, yāya salākāya ṭhitāya ca parājayo hoti, taṃ adassanaṃ gamento **gilati**. **Pajjohananti** pakārehi juhanakammaṃ. Taṃ pana

balidānavasena kariyatīti āha “**balikamman**” ti.

Sāṇabhārika-upamāvaṇṇanā

436. Gāmapattanti gāmo eva hutvā āpajjitabbaṃ, suññabhāvena anāvasi-
tabbaṃ. Tenāha “**vuṭṭhitagāmapadeso**” ti. **Gāmapadanti** yathā purisassa pādani-
kkhittaṭṭhānaṃ adhigataparicchedaṃ “padan” ti vuccati, evaṃ gāmapadāni āvasita-
ṭṭhānaṃ adhigatanivutthāgāraṃ “gāmapadan” ti vuttaṃ. Tenāha “**ayamevattho**” ti.
Susannaddhoti sukkena gahetvā gamanayogyatāvasena suṭṭhu sajjito. Taṃ pana
susajjanaṃ suṭṭhu bandhanavasenevāti āha “**subaddho**” ti.

Ayādīnampi lohābhāve satipi loha-saddo sāsane tambalohe niruḥhoti āha
“**lohanti tambalohan**” ti.

Saraṇagamanavaṇṇanā

437. Abhiraddhoti (2.0356) ārādhita-citto, sāsana-ssa ārādhita-cittatā pasīdanava-
senāti āha “**abhippasanno**” ti. **Pañhupaṭṭhānānīti** pañhesu upaṭṭhānāni mayā
pucchitathesu tumhākaṃ vissajjanavasena ñāṇupaṭṭhānāni.

Yaññakathāvaṇṇanā

438. Saṅghātanti saṃ-saddo padavaḍḍhanamattanti āha “**ghātan**” ti. **Vipākapha-**
lenāti sadisaphalena. **Mahapphalo na hoti** gavādipāṇaghātena upakkiliṭṭhabhā-
vato. **Guṇānisamṣenāti** udayaphalena. **Ānubhāvajutiyāti** paṭipakkhavigamanaja-
nitena sabhāvasaṅkhātena tejena. **Na mahājutiko hoti** aparisuddhabhāvato. **Vipāka-**
vipphāratāyāti vipākaphalassa vipulatāya, pāripūriyāti attho. **Duṭṭhukhetteti** usa-
bhādīdosehi dūsitakhette, taṃ pana vappābhāvato asāraṃ hotīti āha “**nissārakhe-**
tte” ti. **Dubbhūmeti** kucchitabhūmibhāge, svāssa kucchitabhāvo asāratāya vā siyā
ninnatādidosavasena vā. Tattha paṭhamo pakkho paṭhamapadena dassitoti itaraṃ
dassento “**visamabhūmibhāge**” ti āha. Daṇḍābhīghātādīnā **chinnabhinnāni**. **Pūti-**
nīti gomayalepadānādisukkena asukkhāpitattā pūtibhāvaṃ gatāni. Tāni pana
yasmā sāravantāni na honti, tasmā vuttaṃ “**nissārāni**” ti. **Vātātapahatānīti** vātena
ca ātapena ca vinaṭṭhabījasāmatthiyāni. Tenāha “**pariyādinnatejāni**” ti. Yaṃ yathā-
jātavīhi-ādīgatena taṇḍulena aṅkuruppādanayogyabījasāmatthiyaṃ, taṃ **taṇḍula-**
sāro, tassa **ādānaṃ** gahaṇaṃ tathā-uppajjana-eva. **Etāni** pana bījāni **na tādīsāni**
khaṇḍādidosavantatāya. Dhārāya khetto **anuppavesanaṃ** nāma vassanameva,
taṃ paṭikkhepavasena dassento āha “**na sammā vasseyyā**” ti. **Aṅkuramūlapattādī-**
hīti cettha aṅkurakandādīhi **uddhaṃ vuddhiṃ**, mūlajaṭṭhādīhi **heṭṭhā viruḥhiṃ**, patta-
pupphādīhi **samantato ca vepullanti** yojanā.

Aparūpaghātenāti paresaṃ vibādhanena. **Uppannapaccayatoti** nibbattitaghāsa-
cchādanādideyyadhammato. Gavādighātenapi hi tattha paṭiggāhakānaṃ ghāso
saṅkiyati. “**Aparūpaghātītāyā**” ti idaṃ silavantatāya kāraṇavacanaṃ (2.0357). **Guṇā-**

tirekanti guṇātirittam, silādilokuttaraguṇehi visiṭṭhanti attho. **Vipulāti** saddhāsampa-
dādivasena uḷārā.

Uttaramāṇavavatthuvaṇṇanā

439. Atha kho tehi sakuṇḍakehi taṇḍulehi siddhambhattam uttaṇḍulameva hotīti āha “**uttaṇḍulabhattan**”ti. **Bilaṅgam** vuccati āranālam bilaṅgato nibbattanato, tadeva kañjiyato jātanti **kañjiyam**, taṃ dutiyam etassāti **bilaṅgadutiyam**, taṃ “**kañji-kadutiyam**”ti ca vuttam. **Dhorakānīti** dhoviyāni. Yasmā thūlatarānīpi “**thūlānī**”ti vattabbatam arahanti, tasmā “**thūlāni cā**”ti vuttam. **Guḷadasānīti** suddhānam thūla-
tāya, kañjikassa bahalatāya ca piṇḍitadasāni. Tenāha “**puñjapuñja ...pe... dasānī**”-
ti. **Anuddisatīti** anu anu katheti.

440. **Asakkaccanti** na sakkaccam anādarakāram, taṃ pana kammaphalasa-
ddhāya abhāvena hotīti āha “**saddhāviraḥitan**”ti. **Acittikatanti** cittikārapaccupaṭṭhā-
panavasena na cittikataṃ. Tenāha “**cittikāraviraḥitan**”ti-ādi. Cittikārahitaṃ vā **aci-
ttikatam**, yathā kataṃ paresam vimhayāvahaṃ hoti, tathā akataṃ. Cittassa uḷāra-
paṇītabhāvo pana asakkaccadāneneva bādhitō. **Apaviddhanti** chaḍḍaniya-
dhammam viya apaviddham katvā, etena tasmim dāne gāravākaraṇam vadati. **Serīsakaṃ nāmāti** “serīsakan”ti evaṃ nāmakaṃ. **Tucchanti** parijanaparicchedavi-
rahato rittam.

Pāyāsīdevaputtavaṇṇanā

441. **Tassānubhāvenāti** tassa dānassa ānubhāvena. **Sirīsaruḅkhoti** pabhassara-
khandhaviṭṭapasākhāpalāsasampanno manuññadassano dibbo sirīsaruḅkko. **Aṭṭhā-
sīti** phalassa kammasarikkhataṃ dassento **vimānadvāre** nibbattitvā aṭṭhāsi.

Pubbāciṇṇavasenāti purimajātiyaṃ tattha nivāsaparicayanavasena. Na kevalaṃ pubbāciṇṇavaseneva, atha kho utusukhumavasena pīti dassento “**tattha kirassa utusukhaṃ hoti**” ti āha.

Soti (2.0358) uttaro māṇavo. Yadi asakkaccaṃ dānaṃ datvā pāyāsi tattha nibbatto, pāyāsissa paricārikā sakkaccaṃ dānaṃ datvā kathaṃ tattha nibbattāti āha “**pāyāsissa panā**” ti. **Nikantivasenā**ti pāyāsimhi sāpekkhāvasena, pubbepi vā tattha nivutthapubbatāya. **Disācārikavimānanti** ākāsaṭṭhaṃ hutvā disāsu vicaraṇa-kavimānaṃ, na rukkhapabbatasikharādisambandhaṃ. **Vatṭani-aṭaviyanti** vimāna-vīthiyanti.

Pāyāsirājaññasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Niṭṭhitā ca mahāvaggaṭṭhakathāya līnatthappakāsanā.

Mahāvaggaṭṭikā niṭṭhitā.